

22%
12-orica
u čamcu

Pišu: Boris Beck, Robert Mlinarec, Sciascia Leonardo, Pascal Quignard, Jean-Marie Gustave le Clezio, Salman Rushdie, Miljenko Jergović, Josip Novakovich, Pavle Kalinić, Murray Bak, Dr. H.C. Zabludovsky, Stanko Andrić
stranice 23-34

KRATKA PROZA ZA DUGO LJETO

12-orica u čamcu, a o PDV-u da se i ne govori

zaRez

” ” ” ”

Harun i More Priča

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 23. srpnja 1999, godište I, broj 12-13 • cijena 8,00 kn

Razgovor:
MARINKO ČULIĆ

**Jahač
neustavne
prerije**

stranice 6-7

Načelo
kohabitacije:

**Njegov
ulog i
dvoglava vlast**

Mirko Galić
stranica 9

Sindikati, znanost,
visoko školstvo

**Velika siva
zona**

Pišu i govore: Jurić, Šikić,
Čizmić Marović
stranice 12-15

Razgovor: Peter Singer

**Utilitarizam i
bioetika**

stranice 16-17

POEZIJA:
Luko
Paljetak

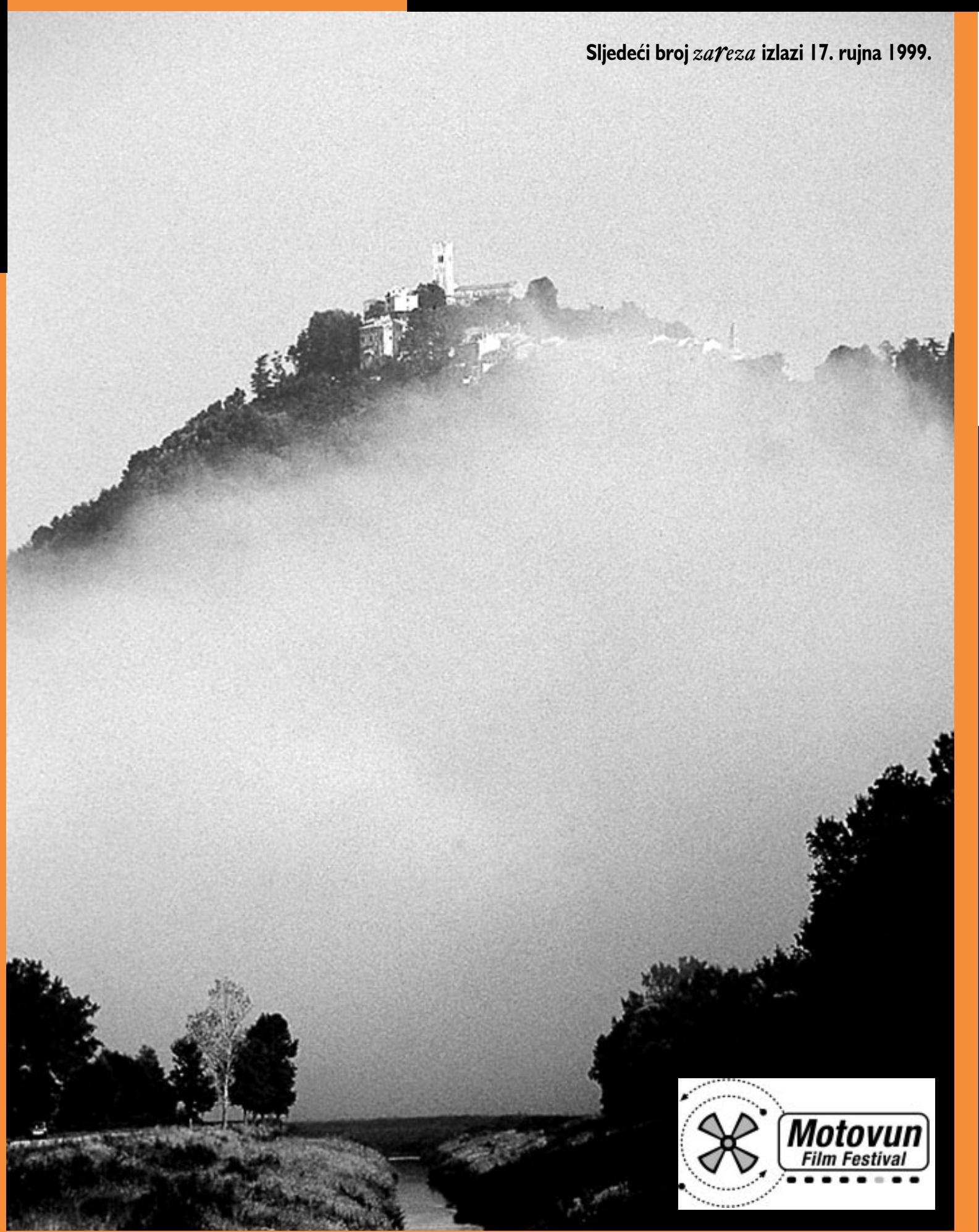
**Izgubio si
svaki dodir**

stranica 54

POSTKOLONIJALNA
KRITIKA

Sljedeći broj zaReza izlazi 17. rujna 1999.

POTKOPAVANJE GLOBALNE HOMOGENOSTI

Šaroliko trgovišće umā stranice 18-21

zarez

„ „ „ gdje je što

Zarezi

Info: srpanj 1999. • Marcella Jelić, Agata Juniku, Sabina Sabolović, Olga Majcen, Grozdana Cvitan **4**
Najave: kolovoz 1999. • Agata Juniku, Sabina Sabolović **5**

Društvo, kultura, politika

Informacija i simulacija • Kiril Miladinov **3**

Razgovor s Marinkom Čulićem: Jahač neustavne prerije • Agata Juniku **6-7**

Nasilje u srcu stvari • Srđan Dvornik **8**

Svi predsjednikovi ljudi • Boris Vlašić **8**

Njegov ulog i dvoglava vlast • Mirko Galić **9**

Lady Mira Macbeth • Ahmed Salibbegović **9**

Suživot je veliki eksperiment • Omer Karabeg **10**

Razgovor s Gordonom Kneževićem: Novinarka u egzilu • Daša Drndić **11**

Razgovor s Davorom Jurićem: Nedisciplinirano biračko tijelo • Davorka Vukov Colić **12-13**

Razgovor sa Zvonimirom Sikićem: Velika siva zona • Branimira Lazarin **14**

Slobodni studiji za slobodne ljude • Dušan Čizmić Marović **15**

Razgovor s Peterom Singerom: Utilitarizam i bioetika • Neven Petrović **16-17**

Lavirajuća sposobnost identiteta • Srećko Paponja **51**

Postkolonijalna kritika

Globalno potkopavanje homogenosti drugog • Vladimir Biti **18-19**

Saroliko trgovišće uma • Terry Eagleton **20-21**

Glazba

Razgovor s Dunjom Vejzovićem: Sizifov posao • Branimira Lazarin **35**

Razgovor s Svaniborom Pettanom: Što je nama World Music • Dina Pušovski **36**

Nima lita bez hita • Ante Perković **37**

Continental Megastore vam predstavlja • Dina Pušovski, Branimira Lazarin **37**

Kazalište

Vrijeme i prostor, puni i prazni • Lada Čale Feldman **38**

Renesansno nebo nad nama • Nataša Govedić **39**

Razgovor s Larryjem Zappiom: Okladili smo se • Svetlana Hribar **40-41**

Osluškivanje umjesto prisluškivanja • Veronika Ostojić **41**

Likovnost

Venecijanske terapeutkinje • Željko Kipke **42**

Grad u pošti • Dušanka Profeta **42**

Razgovor s Martom Kuzmom: Ceznutljiva grupa umjetnika • Branka Stipančić **43**

Uломak i cjelina • Radojan Ivanićević **44**

Meeting Sarajevo • Olga Majcen **45**

Film i TV

Istra filmski poluotok • Ivan Žaknić **46**

Težina filmske kritike • Nikica Gilić **47**

Sjajno debilni humor • Nikica Gilić **47**

Pokreti otpora • Damir Radić **48**

Izabereti TV • Vladimir Sever **48**

Kritika

Poučak doktora Doolittlea • Hrvoje Jurić **17**

Konvertibilna bardologija • Tomislav Brlek **49**

Živjeti dvaput • Jurica Pavićić **49**

Bosanski poliperspektivizam • Katarina Luketić **50**

Književnost

Očinstvo i pjesništvo • Aleš Debeljak **22**

Izgubio se svaki dodir • Luka Paljetak **54**

Zarezi

Ukratko: knjige i časopisi • Tom Shippey, Catherine Clément, Dušanka Profeta, Ivana Plejić, Grozdana Cvitan,

Dragan Koruga, Sunčica Ostojić, Zvjezdana Bubnjar, David Sporer, Iva Pleše **52-53**

Eurozarezi • Sabina Sabolović, Srđan Rahelić, Gioia-Ana Ulrich **55**

Predstavljamo fotografie

Antun Maračić **56**

TEMA BROJA: KRATKA PROZA ZA DUGO LJETO

priredila: Dušanka Profeta

Basne o samovlasti • Leonardo Sciascia **23**

Mali traktati • Pascal Quignard **24**

Potraga za avanturom • Jean-Marie Gustave le Clézio **25**

Kitovo ždrijelo • Josip Novakovich **26**

Harun i more priča • Salman Rushdie **27**

Gosp. Chess doziva ptice • Miljenko Jergović **28**

A koji si ti? • Boris Beck **29**

Budimpeštanske razglednice • Stanko Andrić **30**

Kratka priča o ljubavi • Robert Mlinarec **31**

Eukaliptus • Murray Bail **32**

Kokošje sljepilo • Pavle Kalinić **33**

Dr. H. C. Zabludovski: Iz bestijarija Hrvatske • Željko Zorica **34**

Naslovnica: Sergio Gobo

im pressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855 449, 4855 451

fax: 4856 459

e-mail: zarez@soros.hr

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

glavna i odgovorna urednica: Andrea Zlatar

zamjenik glavne urednice: Dean Duda

redaktori: Boris Beck, Dragan Lučić – Luce

redakcijski kolegij:

Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Tanja Kovačević, Branimira Lazarin, Katarina Luketić, Jurica Pavićić, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Pušovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbaumer, David Sporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Marko Plavić

marketing: Bojan Gagić

poslovna tajnica: Lea Bauman

tajnica redakcije: Andrijana Azenić

priprema: Kolumna d.o.o., Zagreb

tipsak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	6600 kn
1/2 stranice	3700 kn
1/4 stranice	2100 kn
1/8 stranice	1200 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se preplatiti na zarez:

• 6 mjeseci 96,00 kn s popustom 80,00 kn

• 12 mjeseci 192,00 kn s popustom 160,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te

studenti i učenici mogu koristiti popust:

• 6 mjeseci 70,00 kn

• 12 mjeseci 140,00 kn

Za Europu godišnja preplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću.

IZVJEŠTAJ ZA ARHIV	POSEBNA UPLATNICA
Upplatej: BORIS BECK ZAGREBAČKA 41, 21000 ZPHT	način ☐
Godišnja PREPLATA ZA "zarez"	način ☐
Primatelj: DRUGA STRANA D.O.O. HEBRANGOVA 21, ZAGREB	način ☐
U: _____ dana: _____	način ☐
Dodatačna informacija: _____	

Informacija i simulacija

Tajna uspjeha Leni Riefenstahl u nacističkom režimu bila je u tome što se uvijek samo služila jezikom medija u potrazi za predjezičnim korijenima neposredovanoga i simboličnoga

Kiril Miladinov

Prije godinu dana pojavio se spot njemačkih hard-rocker grupe Rammstein koji je pratio njihovu preradu hita Depeche Modea *Stripped* iz 1986. godine. Bio je montiran od dijelova filmova *Fest der Völker* i *Fest der Schönheit* Leni Riefenstahl, prizora atleta snimljenih na Olimpijskim igrama u Berlinu 1936. godine. Dosta se spekuliralo o smislu tog spoja sumornog teksta Depeche Modea i filmova koji su neposredno prije rata služili predstavljanju nacističkog režima. Mislim da bi se najzanimljivija priča o tom slučaju mogla ispričati odlučimo li prepoznati eksperiment Rammsteina kao svojevrsnu ilustraciju za teoriju medija.

Ideje bez riječi

Filmovi Leni Riefenstahl često se nazivaju najboljim propagandnim materijalom koji je ikada snimljen. Možda i jest tako, ali ako jest, tajna njezina propagandističkog uspjeha bila je u tome što je najbolje znala upotrijebiti filmski medij za destrukciju funkcije medija da posreduje značenja. Ona je onijemila film — tretirala ga je kao sredstvo neposrednog prelijevanja simboličnih značenja državotvornog kulata.

Naravno, uspjeh tog prelijevanja bio je moguć samo u okvirima duhovne uniformiranosti društva po mjeri propagandne poruke. Bilo je nužno da spektar značenja bude toliko sužen da su primatelji gotovo u potpunosti anticipirali poruke, tako da je bila eliminirana potreba za jezikom koji bi ih zaista posredovao. Taj je odnos simulirane mistične komunikacije između filma i gledaoca također bio i osnovni preduvjet za to da umjetnost Leni Riefenstahl doživi drukčiju recepciju nego, recimo, na sličan način nijemi pejzaži Kaspara Davida Friedricha. Dok je ono najgore što se njima događalo bilo to što ih se smatralo kićem, ona je imala tu nesreću i sreću da su se njezina djela mjerila drugim mjerilima.

Ukratko, tajna njezina uspjeha u nacističkom režimu bila je u tome što je ona imala antimedijiske ciljeve. Prvo plesačica, zatim entuzijastična glumica u tzv. planinskim filmovima koji su parazitirali na »anticivilizacijskim« resantimanima epohe, a nakon završetka rata i prijelaza u prisilnu anonimnost — posvećena fotografskim studijama plemenskih kultura i podvodnoj fotografiji — ona se uvijek samo služila jezikom medija u potrazi za predjezič-

nim korijenima neposredovanoga i simboličnoga. To je upravo ona strategija okretanja sredstava jezika protiv jezika koja je

prazavičaja i prirodnog stanja s jedne i politike nasilja s druge strane.

Moment raskrinkavanja naivnosti kao nasilja je dvoznačan poziv: *let me see you stripped down to the bone*. U kontekstu trivijalne romantične ideologije radi se o oslobadanju od života u *metropolisu* i od njegovih konvencija. Ali *ja* koje se oslobada iz *metropolisu* time ujedno postaje i oglodano *ja*, objekt nasilja. Romantični poziv u prirodnji zavičaj, kojim po-

bila i ostala opće mjesto ideologije desnice, a čiji je reprezentativan primjer kulturni pesimizam Oswald Spenglera, koji je ispisao tisuće stranica riječi kako bi razvio tezu da nas može spasiti samo ono »što imamo u krvi od svojih otaca, ideje bez riječi«.

U skladu s tim, ona je bila i apolitična. Kada je u film *Trijumf volje* trebalo smjestiti i nekoliko političkih govora, ona je — ne razumjevši ništa od njihova sadržaja, kako tvrdi — jednostavno izabirala one dijelove koji su izazivali najveće oduševljenje publike. Naravno, takva je politička naivnost bila vrlo zloslutne vrste. Njezina se apolitičnost napisljeku svodila na to da politička realnost kao što su sinagoge u pepelu nije mogla nimalo pomutiti njezinu obožavanje vode. Takva apolitičnost bila je u suglasju s agresivnim *antipolitičnim* potencijalom nacističkog populizma. Ona je služila toj politici kao okvir za njezinu destrukciju preduvjeta političke artikulacije društva, osiguravala klimu za isključenje komunikacije, posredovanja, *intelektualizma*, refleksivnog stava općenito, iz kulturnog prostora.

Oslobađanje kosti

Stripped je priča o seksualnom zločinu. Njezin veći dio protječe kao naivna romantična balada, natopljena motivima nostalгијe za izgubljenim prirodnim zavičajem. To samo po sebi nije ništa neobično, jer sredinom 80-ih godina u kasnom se *new waveu* rado eksperimentiralo sa spajanjem bezazlenih motiva i tmurnih sadržaja. No *Stripped* ujedno postaje i priča o rođenju nasilja iz duha romantizma. Gotovo neosjetnim prijelazom iz romantične u zločin ilustrira se odnos koji smo dotaknuli na primjeru Leni Riefenstahl. Radi se o *kontinuitetu* između stava naivnosti — prepuštanja kvaziintuitivnim životnim uporištima — i hladne, s religioznim uvjerenjem provođene okrutnosti, između ideologije

činje pjesma, glatko se pretvara u prijetnju mračnog rituala, u *let me bear you crying just for me*. Češnja za »autentičnošću«, za čistocu vlastita osjećaja života, i nautilno čišćenje svijeta od »neau-

Činjenica medijske proizvedenosti naše svijesti o žrtvama nimalo ne krnji realnost tih žrtava

tentičnosti« postaju dvjema stranama iste medalje. Željeni čist osjećaj života romantizma nije ništa drugo nego ogoljena kost čovjeka civilizacije koji je žrtvovan tom osjećaju. Naravno, taj uvid nije nov, intrinzična veza između romantičnog osjećaja života i nacističke prakse već je dovoljno istražena.

No za ovo razmišljanje odlučujuća zavodnička formulacija u *Stripped* glasi: *let me hear you make decisions without your television*. Shvati li se kao odgovor na taj romantičarski zov, spot Rammsteina je dvoslojno prosvjetljujući. Na političkoj razini, goli olimpići Leni Riefenstahl opomena su pred pozivom na okretanje leđa civilizaciji: upravo ona kultura, kojoj su hrana kosti iz masovnih grobnica, samu će sebe razumjeti i prezentirati kao glorifikaciju prirode. Na razini meta-jezika teorije medija, opomena glasi: »dublju« istinu o toj kulturi doznat ćemo jedino ako demaskiramo oblike njezine autoprezentacije. A to će nam demaskiranje omogućiti samo medijska strukturiranost realnosti — isključivo na osnovi razvijenih sistema posredovanja moći ćemo prepoznati da *ovi* atlete znače *one* kosture, da ovdje klanjanje prirodi znači ubijanje.

Duga ruka medija

To je pouka koju nam mogu ponuditi Depeche Mode i Rammstein. No što znači ta medijska strukturiranost realnosti? Ona nema mnogo veze s novim misticizmima cyber-ideologa koji nas uvjeravaju da u naše živote posljednjih godina počinje neizbjegno prodirati nova, virtualna realnost, koja prelazi do danas zabranjenu granicu i prepleće se s jednom drugom, nevirtualnom realnošću u kojoj inače živimo.

Ne možemo biti zavedeni da nešto povjerujemo ako se sami ne odlučimo dati zavesti

To tumačenje očito podrazumijeva fundamentalizam naše svakodnevne slike svijeta, vjeru u nevirtualnu jezgru evidencije naše svakodnevice. Ali nema smisla govoriti o realnosti koja ne bi bila konstrukt. Nove tehnologije ne čine našu sliku svijeta ništa više virtualnom nego što ona odvijek neizbjegno jest, iako je sigurno da čine njezinu medijsku strukturiranost očitijom.

Niklas Luhmann u *Die Realität der Massenmedien* podsjeća kako je za vrijeme Zaljevskog rata 1991. godine »kritiku izazvala činjenica što na ekranima nije bilo one strane rata koja se sastoji od žrtava«, i nastavlja: »ali i ta se kritika pojerala samo zato što je to potpuno proturječilo predodžbi o tome kako treba izgledati rat koji su stvorili sami mediji«. Naravno, ta činjenica medijske proizvedenosti naše svijesti o žrtvama nimalo ne krnji realnost tih žrtava. Obratno: ta je proizvedenost *prepostavka* njihove realnosti za nas. Globalna realnost za nas je nužno konstrukt na osnovi naše refleksije onoga što nam pružaju naša tehnički produžena osjetila. Svakako, ta je refleksija apstraktacija od refleksije koju zahtijevaju osjetila kraćeg dometa. Ali apstraktnost naše refleksije ne ukazuje na manju realnost objekata, nego samo na veću differenciranost osjetila.

Postoje segmenti realnosti koji snažnije uzbuduju naš duh, kojima pripisuјemo moralnu težinu i koje smo navikli kao »dublje« suprotstavljanje »površinskim«. No oni su jednako medijski posredovani, njihova je spoznaja također išla »površinskim« putovima. Štoviše: ako nam nije potrebna aktualna medijska prezentnost da bismo vjerovali u realnost neke činjenice, to samo znači da je ta činjenica već toliko medijski posredovana da je postala dominantnim momentom naše refleksije medijske poruke i kada u njoj nije prisutna, i baš joj ta potpuna prožetost zakonima medija omogućuje da za nas stečne »dublji« karakter. Ako smo recimo za vrijeme savezničke akcije protiv Jugoslavije vjerovali da se vrše masovna ubojstva etničkih Albanaca i da je to »dublje« ratna realnost *usprkos* medijskoj blokadi koju su provodile jugoslavenske vlasti, ili ako godina vjerujemo da su izvršena ubojstva poput onih u Pakračkoj poljani i da je to »dublje« hrvatska realnost *usprkos* zaobilazeњu te teme u hrvatskim medijima, naše uvjerenje u objektivnu istinitost tih događaja ipak nije nastalo *usprkos* našoj upućenosti na medije, nego baš *zahvaljujući* njoj.

Zavodenje istinom

Jer i sama ideja »objektivne istine«, one koju informacija može iznevjeriti, u potpunosti je proizvod našeg iskustva s medijsima. Istinitost informacije ne otkrivamo kao neko njezino izolirano svojstvo, nego ona za nas ovisi o mjestu koje ta informacija zauzima u strukturi naše medijski proizvedene slike svijeta, o testu njezine kompatibilnosti s tom slikom. Naravno, da bi se moglo tvrditi da je autonoma logika medija zaista dovoljna da se potpuno objasni naše razlikovanje istine i neistine, nužno je da se za samu medijsku sliku svijeta može reći da je »objektivno istinita«. Budući da je ta slika svijeta rezultat informacija koje su u prošlosti položile taj test, ona je »istinita« ako je istinita većina informacija iz kojih nastaje. A uvijek možemo biti sigurni da je ogromna većina tih informacija istinita, jer da bi se proizvela samo jedna neistinita informacija, mora se osloniti na beskonačno mnogo istinitih. Recimo, da bi uspjela dezinformacija o tome da je sudac kriv za neki sportski poraz, moraju se istinito identificirati suparnici, mora se istinito reći kada, gdje i zašto je igrana utakmica, moraju se podrazumijevati istinita pravila igre itd. Neistina je moguća samo kao iznimka u istinitom univerzumu.

Prema tome, ljestve prema istini uvijek su nam na raspolaganju, one su u našoj medijskoj slici svijeta, jer ona može biti *malo* iskrivljena, ali nikada *pretežno*, dakle nikada dovoljno da bi pružala argumentacijski okvir za istinitost neistine. Ne možemo biti zavedeni da nešto povjerujemo ako se sami ne odlučimo dati zavesti, ako sami ne isključimo kontrolne mehanizme i ne pristamo na svoju ulogu u simulaciji zavodenja. Tu nam sigurnost pruža autonomija naše slike svijeta.

A što je s »Leninom dilemom«? Ako se »objektivna istinita« bez ostatka konstruirala kao naša medijska slika svijeta, jasno je da će se medijima morati služiti i navjestitelji *ideja bez riječi* — romantičari, mističari i kulturni pesimisti — u svojoj pobuni protiv istih medija, a za ono što zovu autentičnošću duha. U tom postupku ne vidim ništa proturječno ili paradoksalno, čemu se često prigovara. Glavni problem s njima sigurno nije u tome što su program autentičnosti prisiljeni iznositi neadekvatnim ili čak neprijateljskim sredstvima, nego u tome što imaju *neautentičan* koncept autentičnosti. Njihov jezik *ideja bez riječi* ili *čistog ja bez televizije* nije izvorniji i ljepši, ali je nedosežan jezik, pa bi im stoga »valjalo šutjeti« da se ne bi upeli u performativno proturječje. Sam ideal takvog jezika vrlo je rafinirano i *verbalizirano* oruđe društvene mistifikacije.

Zato nije protuprirodno što taj »jezik« ima neprolaznu medijsku konjunkturu. Možda je to i dobro: možda bi bez ideologa *ideja bez riječi* naša slika svijeta zaista bila dosadnija. Ali, s druge strane, možda bi se promijenilo samo to što bi oko nas bilo više argumentacije, a manje nasilja. Riskirat ću prezir finijih čitalaca i završiti riječima Helmuta Kohla, sada običnog člana parlamenta: »Danas je u modi kulturni pesimizam, puni su ga televizijski programi. Moj je savjet da tada isključite televizor.«

Marcella Jelić / Agata Juniku /
Sabina Sabolović / Grozdana
Cvitan / Olga Majcen

»Lebdeći« Muzej suvremene umjetnosti

Priča o natječaju za Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu, koji će se graditi na raskršcu Avenije Dubrovnik i Avenije Većeslava Holjevca, konačno je formalno privredna kraj. Pobjednik natječaja je Igor Frančić.

Autori drugonagradenog rada su Helena i Hrvoje Njirić, a treću nagradu dijele Ivan Crnković i Miroslav Geng.

Autori triju radova za otkup su: Andrey Uchytíl & Tomislav Pavelić, Branimir Medić & Pero Puljiz i Jerko Gluščević.

Odluku o »najboljima« donosio je pak žiri u sastavu: Andrej Mohorovičić (predsjednik), Snježana Pintarić (zamjenica predsjednika), Marijan Hržić, Radovan Ivančević, Mladen Jošić, Ante Josip Kostelac, Venčeslav Lončarić i Vjenceslav Rihter.

Izložba radova pristiglih na natječaj održat će se u sada već »staroj« zgradi MSU-a, na Katarinu trgu i bit će otvorena početkom rujna.

Iako je jedan od prvih komentara koji se mogao čuti u krugovima struke nagrađeni projekt laičkim jezikom opisao kao *nekaj lebdeće*, Igor Frančić je dao nešto »prizemljije« pojašnjenje, to jest tekstualno obrazloženje iz kojeg izdvajamo nekoliko fragmenata:

»Novom građevinom Muzeja suvremene umjetnosti nastojaće se uspostaviti kreativan odnos objekta i okoline. Podižući dio objekta od razine terena uspostavlja se prostor ispod koji ima svoj kontinuitet u okolnom terenu, ostvarujući urbani karakter. Važno je da građevina obuhvati dio otvorenih prostora, stvarajući prepoznatljivost.«

»Karakterističan promjenjivi presjek glavnog sadržaja, izložbenog prostora, svojim oblikom ostvaruje prostore iznad i ispod. Prisutna je fluidnost sadržaja, njihova gustoća i praznina.«

»Jednoobrazna je struktura organizacije izložbenog, komunikacijskog i radno stručnog dijela svih etaža. Na taj način ostvarena je jednostavnost komunikacije i prisustvo svih sadržaja.«

»Konstrukcija građevine je skeletna s rasporedom stupova od deset metara, što omogućuje fleksibilnost organizacije prostora.«

»Primjenjeni su materijali koji posjeduju identitet i koji osiguravaju karakter objektu: zid od betona, obložen limom i drvetom, prohodan krov, jedinstven pogled.« (A. J.)

Muke po filmu

— Novi prijedlog Zakona o filmu svodi se na reformu Ministarstva, a ne na reformu kinematografije i podsjeća na ustroj kinematografije zamalja istočnog bloka prije pada Berlinskog zida — napomenuo je predsjednik Društva hrvatskih filmskih redatelja, Hrvoje Hribar na plenumu Društva održanom u petak, devetog srpnja. Hribar je također dodači kako je spomenuti prijedlog nastao bez usporedbi s iskustvima drugih zemalja, a i petrificira Ministarstvo kulture kao mjesto upravljanja kinematografijom.

Potpredsjednik DHFR-a, Vinko Brešan prepričao je na sastanku svoj i Hribarom susret sa čelnicima *Jadran filma*.

— Predsjednik Upravnog odbora *Jadran filma* Boris Gregorić i član Nadzornog odbora JF-a Vinko Grubišić predložili su da naš prijedlog Zakona o filmu, koji bi oni malo modifirali, svojim vezama uvedu u zakonsku proceduru kako bi bio izglasan. Njihov smo prijedlog odbili, jer smatramo kako Zakon zasluzuje ponovno ozbiljno čitanje i usaglašavanje s europskim tijelima s kojima smo u kontaktu — kazao je Brešan. Hribar je izvijestio prisutne i o problemima koji su nastali prilikom pripreme ugovora između Hrvatske i Svjetske trgovinske organizacije (WTO). Naime, u ugovoru je bio ispušten film s popisa izuzetaka iz općeg režima liberalizacije, pa domaća kinematografija ne bi bila subvencionirana i uključena u europske filmske integracije. Na koncu je, tvrdi Hribar, problem ipak zadovoljavajuće riješen uz pomoć Europske komisije (FERA), Motion Picture Association i Ministarstva gospodarstva.

Predsjednik DHFR-a istaknuo je kako je obavljen prvi dio proceduralnih zadaća u vezi Hrvatskog filmskog instituta i upravo je u tijeku izrada Statuta. Sastanku Društva je nakon punih jedanaest godina prisustvovao i Rajko Grlić koji je predstavio program i rad novootemljenog Filmskog festivala u Motovunu. Grlić je napomenuo da motovunski Festival nije smišljen kao underground manifestacija koja bi bila »kontra« Pulsom festivalu, nego je ideja nastala kada je, lani u Grožnjanu u sklopu projekta Imaginarna akademija, otvoreno malo kino za koje je lokalno stanovništvo pokazalo ogroman interes. Članovi DHFR-a raspravljali su i na temu tri stecja: Hrvatske radiotelevizije, Jadran filma i hrvatskog filmskog proračuna. (M. J.)

Alexandar Ilić osvaja svjetske weekend

Projekt *Weekend — art: Hallelujah the Hill*, u kojem zajedno s Alexandrom Ilićem sudjeluju Ivana Keser i Tomislav Gotovac,

uspio je zaintrigirati raznolike svjetske izložbe. O čemu je riječ? Pretvorivši svoje nedjeljne šetnje na Sljeme u umjetnički čin, Ilić ih bilježi serijom fotografija koje se zatim reproduciraju u različitim medijima. One međutim ne predstavljaju jednostavnu fotodokumentaciju izleta, već niz pažljivo iskonstruiranih scena i poza. Pitajući se o našem odnosu s prirodom i slobodnim vremenom, fotografije se ujedno same odmiku od njih i svjedoče o današnjoj umjetnoj poziciji prirode. Projekt »Weekend-art« do sada je sudjelovalo već na nekoliko izložbi, u Francuskoj su fotografije izdane kao serija razglednica. Trenutno, možete ga vidjeti na čak tri mjesta u svijetu: na izložbi *Farniente* otvorenoj u Amiensu, na izložbi *Your shadow on my wall* u slovenskim Klužama, a u obliku jumbo plakata *Weekend-art* je prisutan i na nedavno otvorenoj manifestaciji *Kunst in Der Stadt 3* u Bregenzu, uklapajući se u temu *Naturally art* i u više nego zanimljivo društvo umjetnika poput Nobuyoshi Araki, Adriana Schiessa, Chen Zhena i Jasona Rhoadsa. Kao dio projekta *Museum in progress* poznatog kustosa Hansa — Ulricha Obrista, fotografije iz *Weekend-art* uskoro će biti objavljivane i u dvanaest vikend-izdanja časopisa *Der Standard*. (S. S.)

Prostori zlatnog reza

U Galeriji proširenih medija otvorena je izložba fotografija Ljube Gamulina *Prostori*. Koncentrirajući se na pojedine kutke i predmete, fotografira ih u

precizno razrađenim kompozicijama. Serija crno-bijelih fotografija zanima se tako dobrom dijelom geometrijom, ali ne bježi ni od utjecaja ljudske odsutnosti.

»Zakon broja, najtransparentniji u kompozicijskoj geometriji i suzdržanom poigravanju zlatnim rezom, suvereno je u ovim fotografijama primijenjen i u primjerima iz svakodnevice i čini mi se da nigrdje nije tako djelatan kao ovdje. Zašto? Zato što je proveden nad nečim što je najmanje podložno broju i u čemu ne raspozajemo nikakav red — nad svakodnevicom, nad vlastitim životom«, kaže Klaudio Štefančić u predgovoru kataloga. (S. S.)

Nepokretni leptiri

U Galeriji Galženica Ivana Franke izložila je svoju instalaciju satkanu od napetog flaksa poput struna na koji je učvrstila nebrojene bijele papiriće iste veličine. Uz to prozračno tkanje upotrijebljeni su još samo jaki reflektori i glazba meditativnog *new agea*. 'Strune' s papirićima

nanizanim u pravilnim razmacima presijecale su prostor po horizontali na pola. Na gornjoj etaži Galerije strune su u visini gležnja, a na donjoj u visini glave posjetitelja. Na taj način anticipirajući prostor, čija neobičnost leži u tome da prostor te visine nije predviđen za postojanje dviju etaža, Ivana Franke uspjela je ostvariti dvije ideje. Jedna ideja vezana je uz dezintegraciju materije. Rad se sastoji od prozirnog konca i bijelih papirića minimalne težine, čije sjene na zidu, podu, stropu, kao odrazi svjetla reflektora, čine tamne kvadratiće. Svjetli papirići u odnosu na svoje tamne sjene izgledaju bestičinski, nematerijalno — stvarni predmet postaje polustvaran, a materija sama svojim duhom. Sjene se pak na taj način izjednačuju u stupnju materijalnosti, a time i stupnjem stvarnosti sa svojim stvarateljima — papirićima.

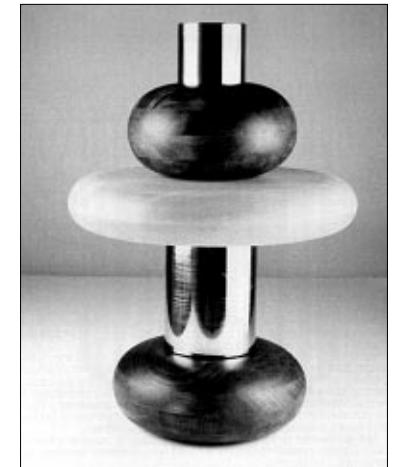
Druga ideja rada je ritam. U pravilnim razmacima, papirići nanizani u jednoj plohi sami su za sebe ritam, ali reflektorma koji su različito usmjereni taj ritam se pomoću sjena dinamizira, a prostor oživljuje. Takva dinamika usko je vezana i uz prethodnu ideju stvarnog na razini materije. Čovjek gledatelj, mijenjajući svoju poziciju u prostoru, dodatno dinamizira rad mijenjajući mu odnose. I ovo djelo, kao i dosadašnje rade Ivane Franke, karakterizira prozračnost i tišinu. Duhanost koja iz toga proizlazi bliska je zenu. Instalacija u Galženici predstavlja oprostorenu poeziju kojom umjetnica intuitivno daje odgovor na pitanje tipa *What is the sound of one hand clapping?* (O. M.)

Još jednom — strip u Vinkovcima

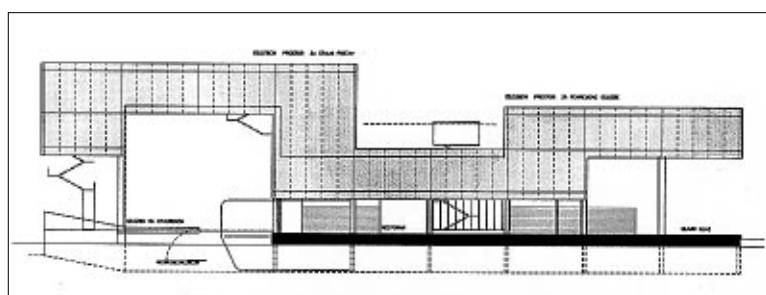
Dok se organizatori mlađahnog zagrebačkog Festivala stripa *Crtani romani* štuju pripremaju za drugo jesensko izdanje, »stariji« stripaši su na Salonu u Vinkovcima već odradili svoj posao. Uz izložbu francuskih crtača *Sanjaju 2000* te izložbu dobitnika grand prix-a Danijela Žeželja i za životno djelo nagradenog Žarka Bekera, najzanimljivo dijelo Salona predstavljaju, kao i ujvejk, nagrade radovima prijavljenima na natječaj. U kategoriji kratkog stripa prvu je nagradu dobila Irena Jukić, drugom se ponose Sebastijan Čamagajevac i Tomislav Tikulin, a treću dijеле Iva Gašparić i Ivana Guljašević. U kategoriji dužeg stripa prvu je nagradu pak odnio Matija Pisačić, drugu Iztok Sitar, a treću Miroslav Nemeth. Na vinkovačkom Salonu se, naravno, malo i pričalo (o budućnosti stripa, novim izdanjima i sl.), a obilježena je i dvadesetogodišnjica poznatog Novog kvadrata. (S. S.)

Poruka kroz prozor

U okviru 39. međunarodnog dječjeg festivala u Šibeniku otvorena je u nekadašnjoj Crkvici svetog Krševana izložba *Ettore Sottsass*, u čemu je značajnog udjela imala i odluka izbornice ovogodišnjeg likovnog dijela Festivala Marcelle Munger da u središtu pozornosti bude dizajn. Kad je zamoljen za izložbu u Šibeniku, poznati talijanski dizajner Ettore Sottsass zainteresirao se za prostor u kojem će se izložba održati, žečeći ostvariti jedinstvo svog djela s postjećim prostorom. Šibenčani su ga opskrbili nacrtima i fotografijama Crkvice svetog Krševana na jednom od najljepših gradskih trgova. Uz šesnaest crteža — studija izložba sadrži i grupu uporabnih predmeta izrađenih za ovu prigodu prema originalnim autorovim nacrtima. Upravo taj trodimenzionalni dio izložbe posebno je zanimljiv, jer dok zidovi nose crteže i studije iz njegova dosadadašnjeg rada, Ettore Sottsass rješio je središnji prostor Crkve velikim, jednostavnim i elegantnim stolom čija dužina prati ladu Crkve i završava u prostoru nekadašnjeg oltara. Svojom visinom stol poziva na izuzetnu funkciju u prostoru, a na njegovu bjelinu majstor je smjestio nekoliko vaza i zdjela za voće. Vaze i zdjela čistih okruglih

oblika oživljavaju prostor bojama, pomicu prostor svetišta u život, svakodnevnicu i okupljanje. Pritom šarena jednostavnost, koja kroz predmete izrasta iz bijele podloge stola, govori o prvobitnoj namjeni prostora u kojoj se okupljalo oko Božje rječi. Vjerojatna misao umjetnika bila je i pomak od te Božje riječi do onog simboličnog lomljenja kruha ili gozbe (ma kako je tko zamišljao) na koju smo svi pozvani i vjernici i zaljubljenici likovnog, namjernici, slučajnici. Osim toga, predmeti složeni po stolu kao da će svakog trenutka zasvijetliti i tako dodati još jednu moguću funkciju, onu svjetiljke, odnosno nosača ili djelelja svjetla na zajedničkom okupljalištu. (G. C.)

Imaginarna akademija Grožnjan (18. srpnja do 5. rujna)

Imaginarna akademija zajednički je obrazovni projekt Centra za dramsku umjetnost Zagreb, Sveučilišta Ohio University Athens — College of Fine Arts, ADU Sveučilišta u Zagrebu te Muzičke akademije Zagreb, koji se — u obliku ljetnih filmskih, kazališnih i glazbenih seminarova i radionica — u Grožnjanu održava petu godinu za redom. Stotinjak polaznika Akademije koja ima pretežno postdiplomski status, iz Hrvatske, Srednje i Istične Evrope i SAD-a — putem javnih natječaja — odabire međunarodni žiri, a »prosvjetni tim« čini tridesetak profesora iz evropskih i izvanevropskih zemalja. Ovogodišnja Akademija započela je lutkarskom kazališnom radionicom što je do kraja mjeseca vode članovi kazališnih družina Fasade i Daska. Specijalni gost radionice je Leszek Madzik, umjetnički direktor Kazališta Scena Plastyczna KUL iz Poljske. Kazališni dio programa nastavlja se krajem kolovoza radionicom Gorana Sergeja Pristaša i Borne Baletića *Samopredstavljanje i monolog* te radionicom *Method acting* Zagrebačkog glumačkog studija i braće Vajavec. Opsegom je najveći filmski dio Akademije: program će se realizirati unutar četiriju radionica — scenarij (Lew Hunter, USA), produkcija (Rajko Grlić), dokumentarni film (Nenad Pušovski) i multimedija (Tom Erlewine, USA). Osim navedenih voditelja, u »izvedbi« radionica sudjelovat će pedagozi

k o | o v o z 1 , , ,

sa sveučilišta UCLA, NYU, OU Athens, zatim ADU-a Zagreb, ASU-a Sarajevo i AGRFT-a Ljubljana te producenti i multimediji stručnjaci iz SAD-a, Velike Britanije, Slovenije, BiH i Hrvatske. U glazbenom dijelu programa za ovu se sezonu priprema radionica elektronske glazbe što će je voditi Zlatko Tanodi i Frano Parač. (A. J.)

45. splitsko ljeto (14. srpnja do 12. kolovoza)

Ovogodišnje »ljeto« u Splitu otvoreno je premijerom, tj. obnovom, *Splitskog akvarela*, operete Ive Tijardovića što ju je režirao Krešimir Dolenčić. Druga premijera dogodila se dva dana kasnije, a riječ je bila o predstavi *Baš beton* autora Nikole Čelana i redatelja Ivice Buljana u izvedbi splitskog HNK. Što se tiče ostatka festivala, direktor Rade Perković te umjetnički ravnatelji Mani Gotovac, Nikša Bareza i Ivo Lipanović odlučili su u program uvrstiti sljedeće »premijerne predstave«: *Vera Baxter Margerite Duras* u režiji Nenni Delmestre (25. 7.), *Kuća pored mora* — balet koji je na glazbu Arsena Dedića koreografirala Ljiljana Gvozdenović (26. 7.), *Ubojstvo u katedrali* T. S. Elliota u režiji Zorana Mužića i izvedbi *Histriona* (28. 7.) te *Ja i moj kumpanjo* Miljenka Smoje u adaptaciji Borisa Dvornika i režiji Vanče Kljakovića (9. 8.). Između premijera Splitsko ljeto će svoje večeri »popunjavati« uglavnom predstavama iz prošlogodišnje domaće produkcije, uz pokoje gostovanje. Jedno od takvih je *Zadatak*, predstava iz ciklusa u

kojem se slovensko-njemački redatelj Eduard Miler intenzivno bavio opusom njemačkog dramatičara Heinera Muellera. (A. J.)

50. ljetni dubrovački festival (10. srpnja do 25. kolovoza)

Jubilarnu festivalsku sezonu u Dubrovniku su, pod vodstvom direktora Frana Matovića, pripremili umjetnički direktor dramskog programa Joško Juvančić i umjetnički direktor glazbenog programa Valter Dešpalj. Od najatraktivnijih projekata do sada su *odradena* Beethovenova Deveta simfonija i premijera *Umišljenog bolesnika*, za ovu priliku nazvanog *Nemoćnik u pameti*, što ga je s glumcima festivalskog ansambla i zagrebačkog Kazališta Komedija režirao Jiri Menzel. Sukladno jubilejskom kontekstu, središnjim pa i najsvrčarskim »dogadjajem« Festivala smatra se pak *Dubrovačka trilogija* Ive Vojnovića, čije se režije prihvatio Joško Juvančić. Premijera je

zakazana za 12. kolovoza. Uz gostujuće predstave poput *Münchhausen*, *Pif paf puša i Mr. Singlea*, putnici namjernici moći će u Dubrovniku reprizno apsolvirati Juvančićeva *Hamleta*, *Kicina Cezara*, Kunčevićevu *Tužnu Jele*, i Prohićeve *Dum Marinove sne*.

Kao najveća mainstream glazbena atrakcija najavljen je nastup solista Turske državne opere, zakazan za 16. kolovoza. (A. J.)

Karantena br. 3 (Dubrovnik, 1.-11. kolovoza)

Dašak svježine u atmosferi sredovječnog Dubrovačkog ljetnog festivala gradu je prošle dvije sezone davala *Karantena*, projekt Art radionice Lazareti što ga unutar programa *Galerije Otok* vodi likovni umjetnik Slaven Tolj. U svojem trećem izdanju, *Karantena* će »zbog okolnosti u kojima se odvija ovogodišnji Festival (blizina rata, izbori, ekonomski kriza) predstaviti angažirane projekte«, pri čemu će »okosnica programa biti perfomansi te izbor predstava iz prošlogodišnje hrvatske produkcije«. Od *performera i likovnih instalatera*, *Karantenu* br. 3 će posjetiti Nebojša Šerić Šoba (Sarajevo), Grejpfrut (Ljubljana), Winter Kranjčević (Rijeka), Dimir Nikšić (Sarajevo), Vlado Martek (Zagreb), Vlasta Delimar (Zagreb), Jusuf Hazifezović (Sarajevo), Sanja Iveković (Zagreb) i Sven Stilinović (Zagreb). Iz kazališne produkcije u Festival su uvrštene sljedeće predstave: *Nesigurna priča Bobe Jelčića* i *Nataše Rajković, Lajka* Damira Bartola Indoša, *Olovni*

vojnik Fraktal falus teatra, neka od predstava dubrovačkog Teatra Lero i *Baš beton* Ivice Buljana. Program, naravno, predviđa i razonodu u obliku koncerata, partyja i sl. Sukladno ideji projekta, vodit će se i »angažirane« diskusije o suvremenoj umjetnosti i njenom položaju u društvu, a bit će predstavljeni i *Karanteni* slične inicijative kao što su *21. proljeće i Zadar snova*. (A. J.)

Poziv na Zagrebački salon

Hrvatsko društvo likovnih umjetnika prihvatiло se organiziranju 34. zagrebačkog salona koji je ovaj put posvećen dizajnu i primjenjenim umjetnostima. Salon će se održati od 11. studenog do 7. prosinca, a već sada možete prijaviti svoje rade u kategorije *situacije* ili *prijedloga*. Dok kategorija *situacija* pokriva područja dizajna i svih vrsta primjenjene umjetnosti (arhitektura, fotografija, kazalište, video i film, keramika, odjevanje, ilustracija itd.), kategorija *prijedloga* zamišljena je interdisciplinarno i otvorena je za sve vrste djelovanja i intervencija koje promišljaju javni aspekt života. Radovi ne smiju biti stariji od dvije godine, a pregledat će ih žiri u sastavu: Sandra Križić — Roban, Dalibor Martinis, Peter Noever, Mladen Orešić i Željko Serdarević. Potrebne su posebne prijavnice koje možete dobiti u HDLU-u i na Internetovoj stranici pubwww.srce.hr/zg.salon. Zadnji rok je 3. rujna. (S. S.)

Skupovi

Trst ga je zvao Giacomo Zois

Trieste Joyce Summer School postaje sve važnije mjesto na mapi Joyceovih studija

Jelena Šesnić

Ne samo da se kreće, nego svake godine uključuje sve više joyceanaca, profesionalaca i amatera, mogli bi zadovoljno, trljući ruke, zaključiti organizatori i voditelji već treće za redom godišnje Trieste Joyce School, direktor škole Renzo S. Crivelli i programski direktor John McCourt. Prvo je trebalo, dakako, izvući na svjetlo dana neoporecivu, ali zanemarenu činjenicu da je irski književnik u Trstu proveo najveći dio egzila te je u razdoblju svojega prvog boravka od 1904-1915. godine, u tada najvećoj luci habsburškog imperija, dovršio zbirku novela *Dubliners*, zamislio koncept *Ulysses*, dovršio verziju *Stephen Hero*, koja će u znatno kraćem obliku postati roman *Portrait of an Artist as a Young Man*, dramu *Exiles* te napisao, vjerojatno bez namjere da budu objelodanjeni, poetske fragmen-

te u prozi *Giacomo Joyce*, jedini njegov tekst u kojem značajnu ulogu igra konkretni tršćanski

ambijent i ljudi. Jedna je stvar bila uočiti presudno međudjelovanje pisca i prostora, a druga uveriti gradske vlasti da je Joyce na literarnoj mapi izuzetno privlačno i profitabilno odredište. Na tom presječistu entuzijazma, književnog turizma i promućenje gradske politike, rodila se Trieste Joyce Summer School, ove godine s popisom govornika vrijednom pažnje te sa sudionicima iz osamnaest zemalja.

Pisac s greškom

Prošle godine, kako saznajemo, žarište je bilo na politici joyceanovskog teksta i politici u njegovim tekstovima, ove godine u pozadini je politika odnosa medu spolovima, videna kroz ženski svijet u Trstu Joyceova doba, opredmećen izložbom *Le donne di Giacomo*, kao i biokritičkim izlaganjem J. McCourta. Interes za biografiju ne jenjava, budući da je Joyceova biografija iz pera Richarda Ellmannova iz 1959. godine (novo i popravljeno izdanje iz 1983.) još uvek začuđujuća za tako trusno područje kao što su joyceanovske studije, neprijeporno

kritičko mjesto, ali se sve više postavlja pitanje njezine neupitne kritičke prevlasti: u potragu za rukopisom uključeni su kao u nekoj detektivskoj priči strastveni joycanci. Radi se o dnevnicima Joyceova mladeg brata Stanislause (Stannyja), koji je dijelio uspone i padove Joyceove tršćanske egzistencije. Oni se čuvaju u Tulsi i nedostupni su u obliku knjige ili fotokopije. U potragu za Joyceovim tekstrom vješto se i odmjereno uključio i Geert Lernout iz Centra Antwerp Joyce pokušavajući razmršiti klupko zvano *Finnegans Wake* na temelju faksimila rukopisa pisca i njegovih suradnika na knjizi, među kojima je bio i Samuel Beckett, ali i pišeća supruga Nora, što objašnjava školske pogreške u pisanju u nekim dijelovima rukopisa. Kod Joycea se nikada ne može govoriti o kočačnoj verziji, tako da se zadnji ambiciozni pokušaj izdanja *Ulysses with corrections* (tzv. Gablerovo izdanje iz 1986.) pokazuje kao konzervativan pokušaj zamrzavanja teksta, a greške i dalje izviru čineći još uvjerljivijom jednadžbu koja se provlačila kroz izlaganja — Joyce uvlači život u umjetnost, kao i to da sve što se nađe u njegovom tekstu uvejk znači i nešto drugo, kako bi rekao patron joyceanovskih studija širom svijeta, neponovljivi i neumorni Fritz Senn iz ciriske Fondacije James Joyce.

To drugo u slučaju Sebastiana Knowlesa sa Sveučilišta Ohio State znači da se lingvistički kod Joyceova teksta može prispodobiti

biti strukturi genetskog koda čovjeka (ovdje nemamo prostora za proširivanje ove ekscentrične teze), jer pomalo kao u Ecovu *Imenu ruže* riječ/tekst označava svijet/makrokozmos. Drugo, za Brandonu Kershnera sa Sveučilišta Florida znači pomno rekonstrukcionaliziranje Joyceova jedinog i neuvjerljivog dramskog pokušaja, *Exiles*, u kojem otkriva nekoliko igara moći: na razini međusobnih odnosa — politika želje i spolova, ali i na razini institucionalne politike, politike moći — (ne)mogućnosti dobivanja predavačkog mjestra na irskom sveučilištu (za protagonista drame, a možda i samog Joycea u jednom trenutku).

Interpretacijski izazovi

Piero Boitani (University of Rome) te Roberta Gefter (University of Trieste) pokazali su na sretno odabranim primjerima iz poslijeratne i suvremene pjesničke i romaneske produkcije u Irskoj u kojoj su mjeri oni koji dolaze poslije majstora *survivors* (preživjeli) i obilježeni bloomovskom (ne Leopoldovom, nego Haroldovom) *anxiety of influence*, tjeskobom pred Joyceovim djelom.

Uz raznovrsne točke gledišta, tekstualne/genetske metode, kontekstualna čitanja, biografski pristup, close reading, communal reading (zajedničko čitanje) i grupni rad (koji donosi neku vrstu usmenog Joycea zorno dočaranog u monodramskim izvedbama Davida Norrisa iz Dublina), što od čitatelja u velikoj mje-

ri zahtijeva *Ulysses*, a potom i *Finnegans Wake*, a što se osobito pokazalo nezaobilaznim u radu u seminarima (F. Senn o *Ulysses*, Ron Ewart s Universiy of San Gallen o *Finnegans Wake* te Kathleen Rabl s University of Munich o *Giacomo Joyce* i tršćanskim tekstovima pisca). Bez obzira na nedostatak fokalizacijskog središta pokazuje se da Joyceov tekst i u današnjem kontekstu predstavlja izazov različitim kritičkim i interpretacijskim metodama, uz neprestanu svijest o njihovoj manjkavosti (neinterpretabilnost teksta i neprozirnost jezika).

Sudeći po energiji i doprinosa predavača i studenata — od kojih se takoder očekuje doprinos jer škola se trudi funkcionalisti na principu usmenog prenošenja znanja što ponekad u ovoj našoj pisanoj, a sve više i hiper-tekstualnoj civilizaciji izgleda dirljivo nostalgično — može se reći da će se Trieste Joyce School ustaliti na karti književnog itinerara joyceanovskih studija, a kako smo se uvjerili široko su otvoreni i za hrvatske književne hodočasnike (u vezi s tim možete se obratiti i dolje potpisanoj). Oni najokorjeliji ovisnici o Joyceovim lingvističkim igrama ne posredno po završetku plodnog druženja u Trstu otputili su se u Dublin na desetodnevno rekreiranje Joyceova svijeta u srcu dogadanja. Onima skromnijih zahtjeva i sredstava ostaju korisni podaci, izmijenjene adrese, bibliografije i mnogo smijeha, jer Joyce je doista pisac komičnoga. □

Govori: Marinko Čulić, novinar

Jahač neustavne prerije

Tuđman najviše drži do Tita i do Pavelića, čak bih rekao i tim redoslijedom

Agata Juniku

Nedugo nakon *Točke na U* Viktora Ivančića, Biblioteka Feral Tribunea izdala je još jednu knjigu koja se bavi hrvatskim ozračjem u proteklom desetljeću. Riječ je o *anatomiji neprosvjetenog apsolutizma* što ju je ispisao Marinko Čulić, jednostavno naslovljenoj — *Tuđman*.

Tema vaše knjige je jasna. No, kako ste je koncipirali i kako biste je žanrovski definirali?

— S obzirom da nema ni jedne sustavne knjige o Tuđmanu, dao sam si zadatku da napravim nekakav pregled, nešto gotovo propedeutički. To znači da uvedem temu od nekih osnovnih postavki, gotovo da obradim abecedu slučaja, i potom da odaberem nekoliko referentnih tema kojima bi se Tuđman mogao objasniti. Naravno, u nekoj mjeri sam koristio materijal koji sam već doista prožvakavao kao novinski autor, tako da tematski možda ima asocijaciju na tekstove koje sam objavljivao u novinama, ali leksički knjiga uopće ne korespondira s njima. Na razini forme, riječ je o zbiru samostojnih eseja kojemu bi se sigurno mogao poneki dodati, a poneki i oduzeti. Osjeća se da knjiga nije zaokružena cjeolina niti je to htjela biti.

Kako to da ste odlučili baš sada zaključiti političku biografiju Franje Tuđmana? Ne mislite valja da više nećemo svjedočiti niti jednom njegovom relevantnom potezu?

— Da, mogli smo uvrstiti još jednu važnu činjenicu. A što se tiče njegovih budućih »relevantnih poteza«, ja ih uopće ne isključujem. To je čovjek koji danonice radi na sebi. Pa i na nama, što je možda još važnije. I ne može se isključiti mogućnost da u zadnjim trenucima svog života napravi još nešto. Uostalom, iako je zadnja točka na ovu knjigu stavljena prije otprilike mjesec i pol dana, ljudi koji su je pročitali tvrde da bi vrlo brzo trebalo početi pisati drugo izdanje.

Što znači sintagma neprosvjeteni apsolutizam i koje bi bile ključne točke njegove anatomije?

— U uvodu knjige pisao sam o tome kako postoje dva Tuđmana. To nije nešto originalno: postoji Tuđman koji funkcioniра u okviru Ustava, i to priličnim dijelom, jer su njegove ustavne ovlasti ogromne. Međutim, postoji nepregledna prerija političkog prostora koji on osvaja mimo Ustava. U ključnim svojim političkim potezima on bježi baš u tu preriju, gdje traži neku svoju potpuno privatnu inspiraciju.

Prazni rukavci demokracije

U knjizi navodim dva takva ključna događaja u ovoj desetogodišnjoj povijesti. Prvo je rat s BiH koji niti teoretski nije mogao

biti izведен iz Ustava, već iz njegovih fiksacija o bosanskom pitanju, o istočnim granicama Hrvatske, o tzv. skandinavizaciji,

glasu, direktno upotrijebljene u korist diktature. Demokracija, naravno, nema nikakve alternativne, ali ona očito ima neke svoje

dijeli batine. On je konačno stvoritelj svega što u toj Hrvatskoj sada postoji. Ta teza se bjesomučno i svakodnevno dokazuje, sa svih aspekata društvenog života, od kulture do sporta. Konačno, on tvrdi da je i geografski stvorio Hrvatsku. Mi do sada nikad nismo čuli da se površina jedne zemlje mjeri pribrajanjem akvatorija. Toga se on dosjetio da bi nam dokazao kako je on doista stvorio i brda i doline i mora i rijeke i potočice. A ovi njegovi već izlizani odlasci u rodilišta trebaju dokazati da on stvara i novi naraštaj.

Kako se Tuđman snalazi između dviju paradigmi vladavine, to jest u paralelnoj identifikaciji s Titom i Pavelićem?

— On između nekolicine, četiri ili pet, ljudi u hrvatskoj prošlosti najviše drži do Tita i do Pavelića, čak bih rekao i tim redoslijedom. Iz sveprisutne raspojedljivosti ustaške ikonografije, moglo bi se izvući, i ne bez osnova, da mu je Pavelić na prvom mjestu.

Ne može ih se odreći

Medutim, Pavelić je za njega čovjek koji je naprosto progao sve, a Tito je, u jednom lošem anacionalnom okruženju, ipak sačuvao nekakav embrij Hrvatske. Pavelić je napravio četverogodišnji presedan, ali on pada istog trenutka kad pada fašizam. A primjerice Franco, koji je Tuđmanov ideal, traje još desetljećima jer je pronašao formulu preživljavanja fašizma u postfašističkom okruženju. Utoliko Tuđman Pavelića, čini mi se,

prezire. Drugo, evidentno je da je Tuđman infrastrukturu HDZ-a stvarao s više oslonca na komunističku partiju nego na ustaški pokret. On je instinkтивno, ne iz nekog teoretskog uvida, shvatio da radničke partije imaju neki svoj unutrašnji imunitet, da se njima može vladati desetljećima. U krajnjoj liniji, nacizam je izведен iz radničkih partija, tako počinje Hitler.

Je li Tuđman, onako intimno, fašist ili antifašist?

— Ja mislim da je on doista polutan. Kada izgleda da je sve otislo prema jednoj ustašoidnoj špranci, onda on izrekne cijeli slap oda Titu. Tuđman u svojoj vladavini koristi dvije bez sumnje najžilavije ideologije među Hrvatima u 20. stoljeću koje ne mogu jedna bez druge — antifašista je bilo samo uz fašizam i obratno. A Tuđman se ne može odreći ni jednog ni drugog.

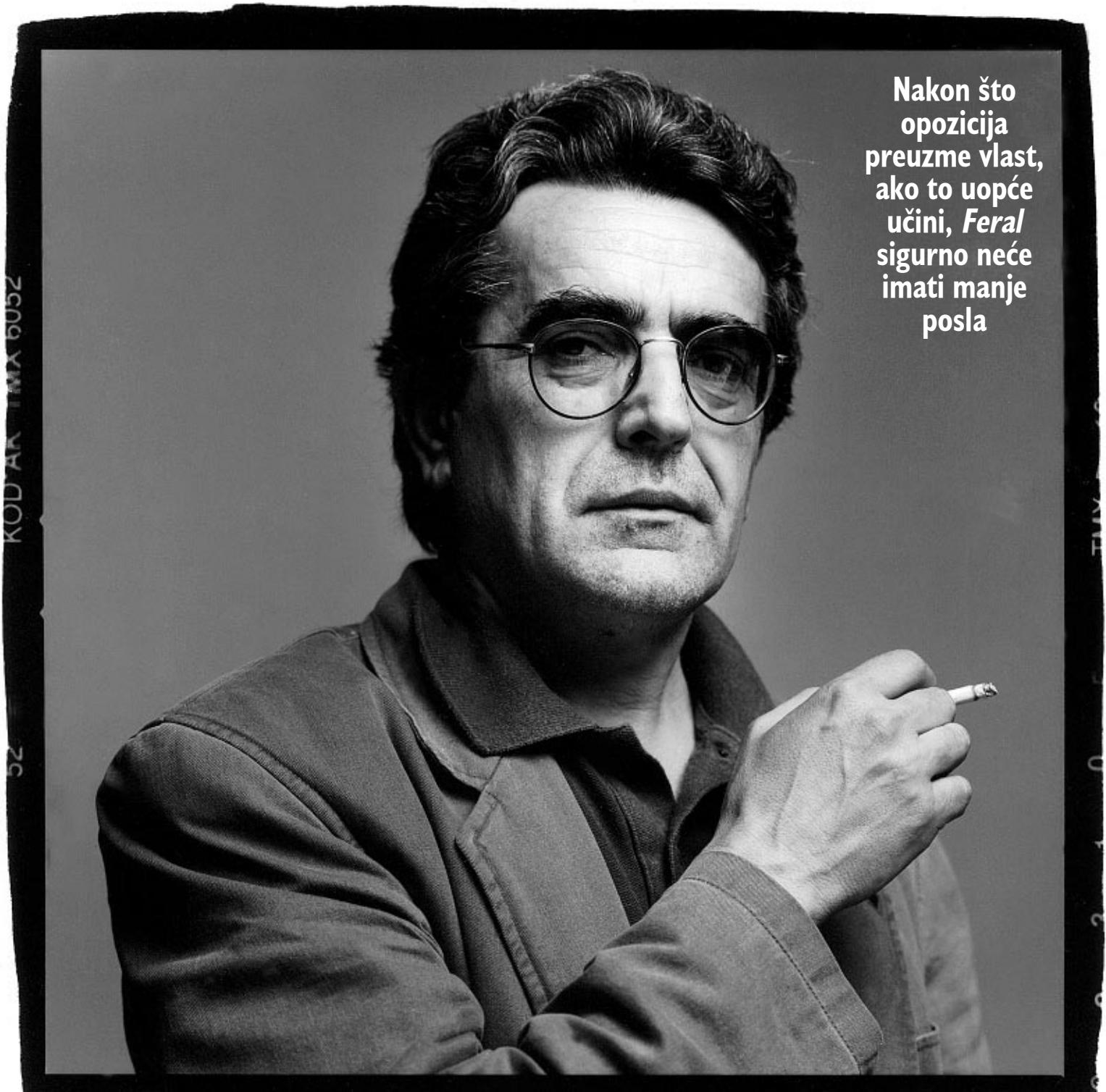
Dobro se razumiju

Njemu je zapravo jako stalo da se niti taj antifašizam niti taj fašizam (to jest neka revolucionarna krajnja desnica) ovdje ne reformira. Jer u tom slučaju, on je nemoćan. On bi htio da se ništa ne događa ni među desnicom ni među ljevicom. Zato on stalno zove Budišu k sebi i zato nije zainteresiran da se SDP reformira prema nekoj stvarno reformističkoj ljevici. Fašizam i antifašizam zapravo su dva stupa po kojima on hoda preko vode.

Jedan od esjeja iz vaše zbirke bavi se odnosom Tuđmana i Miloševića...

— Zvuči klišejirano, ali njih dvojica se doista neobično dobro

Nakon što opozicija preuzme vlast, ako to uopće učini, Feral sigurno neće imati manje posla

razumiju. Tuđman i Milošević su se susreli 47 puta, što s jednako slavnim susretima Šarinića i Miloševića, čini šezdesetak puta. Uspoređujem to u knjizi s Kohlom i Mitterrandom koji su se kroz neko dulje razdoblje susreli stotinjak puta. Ali oni su radili arhitekturu nove Evrope, oni su nešto gradili. A ovi se navodno dogovaraju oko nečega što se samo raspada. Doista ne znam što se ima dogovarati šezdeset puta oko nečega što se samo raspada. To govori da su oni očito bili u tjesnim odnosima i da su dogovarali ne samo princip, nego i detalje rata. Drugo, oni su nanjušili kako jedan drugome trebaju, to jest kako je bolje da se pojavljuju u kombinaciji nego sami. Naime, Tuđman se pojavi o kao prozapadni političar, nje-govi su prvi govorili bili *puni Evrope*. Kod Miloševića ničega takvog nije bilo. Tu je zapravo riječ o simbiozi između čovjeka (Miloševića) pred kojim se Berlinski zid srušio, pa više nije mogao ići dalje i čovjek (Tuđmana) koji je imao sreće da se Zid sruši iza njega.

Da je Tuđman bio predsjednik Srbije...

Ja ne vjerujem u tezu da je Milošević stvorio Tuđmana, po kojoj je onda u startu Tuđman oslobođitelj, a Milošević agresor.

Tuđman je htio smijeniti nepočudne da bi dokazao kako su oni samo njegov najobičniji servis da on od njih ne očekuje čak niti Memorandum

Povijesni razvoj, naravno, potvrđuje dio toga, ali tvrdim da su Bespuća povijesne zbiljnosti pandan Memorandumu SAŽU i da je u oba ta dokumenta bio isprojektiran rat koji je tek poslije dobio konotacije. Jest da je Hrvatska bila žrtva agresije, ali siguran sam da se može napraviti jedna fiktivna inverzija: da je Tuđman bio predsjednik Srbije, a Milošević predsjednik Hrvatske, Milošević bi bio voda oslobođiteljskog pokreta, a Tuđman bi bio agresor. Bilo je samo pitanje s koliko tenkova i ljudi tko raspolaze.

Kako tumačite činjenicu da Tuđmanov neprosvjjeteni absolutizam do sada nije doživio nikakav ozbiljnji otpor građana?

— Gradani su prihvatali Tuđmana s nečim što nazivam nepisanom dogovorom između Hrvata (jer taj dogovor nije funkcioniраo s drugim nacionalnostima) u kojem je on u razmijerno kratkom vremenu nudio postići nekoliko vrlo važnih stvari. To je svakako nezavisnost Hrvatske, ali i uključenje u Evropu, što je činilo vrlo važan dio atmosfere oduševljenja devedesetih godina. Među ljudima je tada doista postojalo proevropsko raspoloženje, a i on ga je širio. Osim toga, za moreni floskulama iz doba ko-

munizma, oni su Tuđmana doživjeli kao čovjeka koji brzo može ostvariti ono što govori.

Jača percepcija diktatora

Taj je dogovor neko vrijeme funkcioniраo. Međutim dogodilo se da se Tuđman počeo razvijati puno brže od Hrvatske — u svakom smislu, ne samo materijalnom. To jest, dogodilo se da je njegova vizija Hrvatske ostvarena za nekoliko mjeseci, a njihova ne može biti ostvarena niti za nekoliko godina, a ako bi se ovako nastavilo, bogami ni za nekoliko desetljeća.

U knjizi piše o dvije percepcije Tuđmana u narodu — prve kao oslobođitelja, a druge kao diktatora. U kojoj smo sad fazi?

— Recimo da je bio oslobođitelj do '95. Iza toga mislim da jača percepcija diktatora. S obzirom na vrlo, vrlo loše prilike u zemlji, to će se ulančano kretati. A nakon njegove smrti, mislim da će se kod ljudi zbog nečiste savjesti odmah probuditi pljuvačka potreba, u čemu će, moram priznati, biti male nepravde jer su ga ti isti ljudi zdušno, dugo i u svemu podržavali. Sjećate se kako je bilo s Titom: prvo smo imali veliku karizmu smrti koja je trajala neko vrijeme, onda je uslijedilo pljuvanje, pa povrat natrag. Tuđman neće imati sreću da prode te mijene. Tuđman je u proteklih deset godina napravio toliko puno grešaka i ludosti da će vrlo brzo prijeći u fazu kad će ga se svi odreći. Past će čovjek vjerojatno i ispod razine Franca.

Što će se nakon Tuđmanove smrti dogodati među njegovim sljedbenicima unutar HDZ-a?

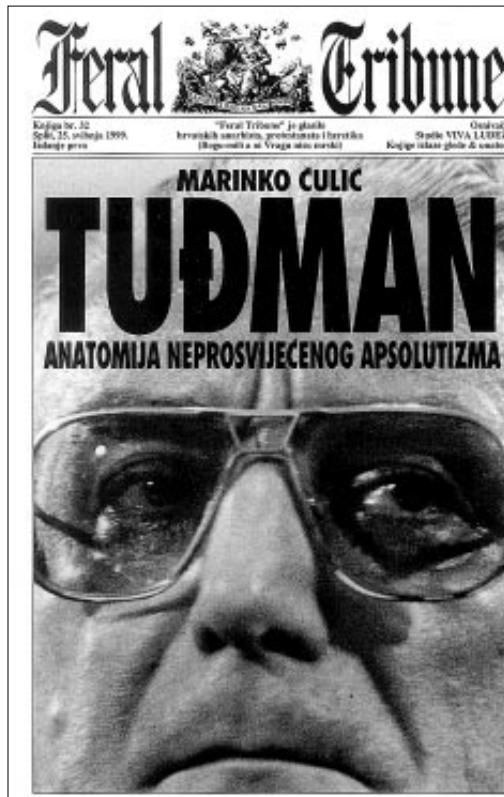
— Teško mi je reći što će oni nakon Tuđmanove smrti. HDZ će se raspasti kad izgubi izbore ili kad on umre. Ja bih najviše volio da oni izgube izbore, pa da on umre. Jer bojim se da bi nakon njegove smrti mogli postojati još neki karizmatski repovi koji bi se mogli vući još nekih pet-šest godina.

Zagrebačka kriza za Hrvatsku

U HDZ-u su u nekoj mjeri svjesni da stvar više ne funkcioniра po matricama koje sam pret-hodno opisao, da se HDZ iz čisto politoloških i socioloških razloga više ne nalazi na čvrstim granama i da sada svatko traži rezervnu varijantu. Ali, u istoj mjeri je najstrože zabranjeno da to izlazi van, to se ne smije znati. Frakcije HDZ-a najvjerojatnije održavaju raznorazne kružoke (iz kojih ponešto izlazi van) u kojima oni planiraju više nego što Tuđman zna. Najbolji dokaz da se to dogada jest bjesomučna potraga za koalicijskim partnerom od strane HDZ-a. Dok je prije dvije ili tri godine postojala strahovita potreba za koalicijama samo unutar opozicije, sada je ta potreba u najmanju ruku izjednačena, a u HDZ-u čini mi se još intenzivnija. Oni znaju da više ne mogu dobiti natpolovičnu pa prijeđkuju relativnu većinu u kojoj će onda isprovocirati situaciju zagrebačke krize i preslikati taj model na razinu države.

Kako biste opisali ostatak političkog pejzaža u zemlji, to jest ono što se naziva opozicijom?

— Kako je nastala opozicija u Hrvatskoj? Opozicija je nastala na gotovo unisonoj ideji da se svi trebaju ujediniti protiv komunista, što nije loše zbog komunista, već zbog opozicije. Možda su namjere ljudi koji su tada paktirali s Tuđmanom bile dobre, ali oči-

Tuđman i Milošević su se susreli 47 puta, to govori da su oni očito bili u tjesnim odnosima

to nisu znali da čemo godinama vući repove toga.

Neiskorjenjivi tragovi

Možda tek sada, kad se formira navodno zrela opozicijska šestorka, imamo prve korake raspada te jedinstvene koalicije ili čak, karikirano rečeno, nekog početnog HDZ-a. Zbog te socijalno patološke situacije u kojoj su živjeli godinama, sada se suočavaju s tolikim problemima i ograničenjima. To je kao raspad u obitelji. Zato, što se tiče izbornih rezultata, vi doista ništa ne možete znati. U temeljima zapravo još sve nije leglo, ne možete još govoriti o nekoj definiranoj opoziciji, a pogotovo ne možete znati što će ona napraviti. Zato su sve opcije otvorene.

Mislite li da će se, nakon hipotetičke promjene vlasti, ovo društvo usputi riješiti svih predrasuda kojima ga je, u svim segmentima i na svim razinama, indoktrinirao Tuđman?

— Nema nikakve sumnje da će iza njega ostati duboki tragovi i čini mi se da je on te duboke tragove svjesno zaoravao. Hrvatska će barem još deset godina živjeti s jakim predznacima fašizma koji međutim neće više biti impregniran s vlašću. Mi se toga dugo nećemo riješiti. Uostalom, Tuđman je ostavio neke tragove za koje uopće ne vidim da su iskorjenjivi — uveo je naziv valute koja je postojala za vrijeme NDH, Hrvatski sabor preimenovan u Hrvatski državni sabor. Ne vjerujem da će netko imati snage to promjeniti.

U kojoj mjeri su opozicija, i njene potencijalni birači, sejnesni katastrofalne situacije s ljudskim pravima? Primjerice na srpskom pitanju, koje od '95. to zapravo više nije, do sada su svi pali...

— Pitanje Srba doista je toliko specifično da bi ga trebalo odvojiti od problema ljudskih prava. A na tom pitanju doista padaju svi, pada i opozicija. To se srpsko pitanje mora vratiti na dva načina: ono će biti ili remorker koji će dovući ostala pitanja građanskih prava, što mislim da

ne bi bilo dobro, jer bismo na to dugo čekali, ili će se dogoditi obratno — jedna lako predvidljiva erupcija pokreta ljudskih prava kroz koju su već prošle sve zemlje u tranziciji osim Hrvatske.

Anatomija ulizništva

Pojavit će se stotine pravih, ne-kloniranih nevladinih udružuga koje će se baviti ljudskim pravima, pa će se vjerojatno unutar godinu ili dvije postaviti i to ključno srpsko pitanje koje je vododijeljnika za sve, pa i za židovsko pitanje. No, prije toga će se morati razbiti ovi blokovi na kojima insistira Tuđman, ta tzv. ljevica i desnica, od kojih on očekuje nešto drugo, nego što oni danas jesu. Dakle to će se prvo morati raspasti, a tek potom treba obnoviti, to jest stvoriti, i ljevicu i desnici i centar. Ovdje je sve uništeno, ničeg nema.

Kako procjenjujete ulogu kulturnjaka u doba neprosvjjetenog apolitizma?

— Ostat ću samo kod procjene da je stanje jako loše, evidentno ispod kulturne razine Srbije. Tamo su kulturne ustanove, istina, obavile »pomoćni posao«, ali je onda i njihov formalni status bio veći. Ovdje se dogodilo drugo: te najviše elitne institucije u početku nisu obavile »nikakav posao«, pa im se Tuđman osvetio. Nakon što je posmjnjivao Sipeka, Gotovca itd., očekivao bi čovjek da započne suradnja između vlasti i institucija. Ali ne, njemu to uopće nije bila namjera. Tuđman je htio smijeniti nepočudne da bi dokazao kako su oni samo njegov najobičniji servis, da on od njih ne očekuje čak niti Memorandum kad ga je već sam napisao.

Neki su mu, ipak, zdušno pomagali...

— Neki su osjetili da je on jednom i pol knjigom koja je vrijeđana čitanja (o kritičkoj relevantnosti sad ne govorimo) na neki način ispisao Bibliju hrvatskog osamostaljenja. On ipak ima čitavu rent-a-car ekipu povjesničara i »kulturnjaka« koji osjećaju da bi se u tom ogromnom spomeniku barem trebalo sakriti pod sjenu. To je, čini mi se, anatomija hrvatskog kulturnog ulizništva.

Velika provokacija

S druge strane, on ih ipak ne može sasvim odbaciti, jer se režimi najlakše legitimiraju kroz kulturu. Da biste režim legitimirali na znanosti, treba ipak raditi i čekati rezultate. Ulaganje u sport je pak lutrija. Kultura je strašno zahvalna, jer ukoliko pristane da postane prostitutka, vi od nje već nakon tri-četiri dana dobivate savršenu legitimaciju režimu.

U uvodnom tekstu knjige piše kako su u predpolitičkoj, bolje reći ne-političkoj, situaciji u Hrvatskoj, politizirani mediji bili doslovce jedini segment društva koji je ušao u frontalni sukob s Tuđmanom. Sudski proces protiv vas i Viktora Ivančića u tom je kontekstu gotovo školski primjer. Kako sada gledate na taj slučaj?

— Bila je to za njih velika provokacija. Tu su se problematizirali Franco, Jasenovac, pomirba... Naša obrana temeljila se na jednostavnoj tvrdnji da sve ono što smo pisali o Tuđmanu nije nikakva laž, nego da je on to rekao. Odlična sudačka ekspertiza Viktora Ivančića sastojala se u tome da tužiteljici ukaže na razliku između Franje Tuđmana — predsjednika HDZ-a (koji je doista rekao to zbog čega nas je tužio) i uvrijedenog Franje Tuđmana — predsjednika Republike, pa joj je u tom smislu predložio da svi mi zajedno (i Feral, i tužiteljica, i predsjednik države Tuđman) tužimo stranačkog predsjednika Tuđmana za klevetu.

Mi smo u to sudenje 1996. ušli s velikim izgledima da izgubimo. U međuvremenu smo dvaput oslobođeni, a sada je u biti treća trećina. To je kao u hokeju — dosta tvrda igra, ali s dobrim izgledima da u konačnici dobijemo. Naime, nemamo namjeru od sebe raditi žrtvu, dovoljno neskromno tvrdimo da smo pobijedili.

Ipak, Tuđman u Feralu još uviđek vidi svojeg najvećeg neprijatelja...

— Pretpostavljam da je stvar u tome što smo mi napravili doista jedan kontinuitet od sedam-sam godina unutar kojih nije bilo nikakvog popuštanja. U vrijeme kad je to trebalo, toliko smo »išli na njega«, da je to već počelo ličiti na neku fiksaciju. Sami od sebe smo onda osjetili da nešto treba promijeniti. Evo, nema ga više toliko na naslovnim stranicama. Shvatili smo da je problem malo širi.

Septička jama

Nije on naprsto došao ovamo i naredio da Hrvatska mora izgledati ovako. On je samo predložio. Kad je vido da se prijedlog usvaja, počeo je narediti. Dakle, mi smo se malo modifirali. A njegov odnos prema nama se nije promijenio zato što je shvatio da je ovdje riječ o uređivačkoj, a ne političkoj transformaciji i da je Feral ostao isti — od prvih brojeva, preko tog sudenja, do danas.

Feralov radikalizam većim je dijelom proizlazio iz marginalne pozicije u koju ga je stjerala vlast. Kako u tom smislu vidite daljnji razvoj Ferala?

— Mi nećemo ni jednu vlast vagati po tome kako se zove niti s kim je u koaliciji. Samo ćemo pratiti što ti ljudi rade. Neke od njihovih pretpostavljenih poteza smo već vidjeli i imamo stav o njima. Nakon što opozicija preuzeće vlast, ako to uopće učini, Feral sigurno neće imati manje posla. Moglo bi se to ovako ilustrirati: Tuđman je u zadnje vrijeme toliko dezorientiran, rekao bih dementan, da ga i nije trebalo kritizirati. Jedna od naših najjačih rubrika je *Greatest hits*. Sada dolazimo u fazu u kojoj će greške nove vlasti trebati više komentirati, nadam se na nekoj višoj razini. Valjda smo zasluzili da se malo komotnije bavimo nekim drugim stvarima koje su jednako ozbiljne za zemlju što misli končano napredovati, a ne tonuti u septičku jamu. Siguran sam da ćemo imati ozbiljnog razloga da pišemo kritički još cijeli niz godina. Uostalom, uviđek će trebati kritizirati vlast. Ne možemo ovde govoriti u kategorijama uto-pije. □

Generalske zvijezde nad Haagom

Blaškić je, zapravo, trebao izgubiti, a ne pobijediti i u tom bi slučaju zločin u Ahmićima ispunio svoju strašnu svrhu

Boris Vlašić

Bosna je oduvijek bila neobična zemlja u kojoj tajne ne postoje, a istina se gubi u legendama i pričama što ih izgovaraju ljudi koji u njoj žive. Tako obični dogadaji dobivaju na svojoj zanimljivosti, a sretni se trenuci obogačuju bojama, mirisima i zvukovima koji nikada nisu bili dio zbijanja. Možda se stoga i dogodilo da je, kada je krenulo zlo i kada je krv tečela iz ljudskih tijela, stvarnost postala grozinja od priča koje su se tamo pričale.

Duh smrti

U Ahmićima je 16. travnja 1993. ubijeno preko stotinu civila, Muslimana. S nekoliko su strana ušli muškarci, zatvorili izlaze iz sela i pobili ljude koji su živjeli u selu. Borili su se pritom i s vojskom koja je pokušala, držeći selo, držati i bitnu komunikaciju. I jednima i drugima bilo je presudno kontrolirati selo kako bi kontrolirali cestu. Tek mladi je pukovnik,

pogledavši na kartu, shvatio da mu je bitnija uzvisina iznad sela s koje je mogao kontrolirati cestu, nego samo selo. No, njegove su zapovjedi bile nedovoljno glasne da bi

Pričao je kako su linije njegovih vojnika *pucale* od izvještaja do izvještaja i da se nalazio korak od poraza, korak od novog progona u koje bi morao povesti tisuće Hrvata.

glas. Njegovi pokreti što su zbog godina provedenih u zatvoru postali skučeni, bili su još sitniji, još sporiji.

Pod hrvatskim grbom

Pronio se tek glas da je general Petković rekao nešto što Blaškića opasno tereti i približava kazni. Tvrdeći kasnije kako nije optužio Blaškića, general Petković rekao je da su sve jedinice, pa i paravojne, morale biti pod kontrolom. Je li time rekao i da je Blaškić mogao utjecati na zločin u Ahmićima, zaustaviti jedinicu, smijeniti zapovjednika, kazniti one koji su ratovali za sebe? Time bi i sebe izvrgnuo opasnosti da odgovara jer nije kaznio Blaškića, ali to tek ako Sud kreće s kažnjavanjem svakoga tko je na bilo koji način povezan sa zločinima.

No, Sud više nema vremena baviti se Srednjom Bosnom kad brojni zločini cijele Bosne, i sada Kosova, vršite dozivajući kaznu. S druge strane, zašto je Blaškić, ako je kriv za zločine i ako je to potvrđeno i njegov zapovjednik, morao čekati da mu tek suci, koji i ne govore njegov jezik, odmjeravaju krivnju, zar to nije mogao učiniti sud na kojem Blaškiću ne bi trebao prevoditi? Ne bi li tada Hrvatska bila pošteđena stida i međunarodne poruge zbog zločina koji su počinjeni pod hrvatskim grbom?

Blaškićeva korist i šteta od Petkovićeva iskaza, realno govoreći, malo je bitna u cijelom postupku. Puno je bitnije hoće li odluka Sudskog vijeća biti adekvatna odgovornosti za zločin počinjen u Ahmićima, te da li se suđenjem Blaškiću procesuiran stvarno odgovorna osoba za zločin. Ako je Blaškić lagao tvrdiće da nije planirao, niti znao za zločin te da je učinio sve moguće da kazni počinatelje pokolja u

nadjačale slast pobjede koja se istodobno utapala u krvu poraženih.

Tako je iskazano sucima u crnim togama koji smrt poznaju tek na akademskoj razini, koji se s nasiljem sreću kad raspravljaju o motivu i tada iza zločina traže zlato, novac, nevjera ili drugu strast koja može čovjeka navesti da posegne za tuđim životom. U Bosni je, u to vrijeme, programirana mržnja bila jača od bilo čega drugoga pa nitko nije brinuo koliko će dugo nakon rata trag ubijenih prijeći preživješi da se osmjejhnu nekadašnjim ratnim suparnicima. Danas Ahmić, a i cijeli taj dio Bosne, živi opterećen duhom smrti iz 1993. godine i ljudi teško razmišljaju o zajedničkom sutra.

Nestali trenutak

Za zločin u Ahmićima optužen je pukovnik koji je tražio da vojska zauzme brdo i napusti selo. Optužen je i za to da nakon zločina nije učinio sve što je mogao da bi kaznio počinatelje te mu zbog toga prijeti doživotni zatvor.

Blaškić je na Sudu rekao da dama nakon zločina nije znao za pokolj, da je toga dana, 16. travnja, dobio izvještaje o teškim sukobima na dvadesetak drugih mesta i da je morao koordinirati obranu na cijelom području kojim je zapovjedao.

ta koji su u njemu gledali spas. Tvrđio je da je nakon zločina pokrenuo istrage o počinateljima zločina. Za jedinicu koja je bila u Ahmićima Blaškić je, nakon nekoliko svjedoka, potvrdio kako im on nije zapovjedao tijekom rata, nego tek toga dana, jer mu ih je njegov zapovjednik podredio.

Je li Blaškić učinio sve što je mogao da kazni počinatelje zločina? Tvrđio je da je učinio sve moguće, ali da nije bilo u njegovoj moći kažnjavati. Tvrđio je da je zločin prijavljivao, tražio istrage, ali mu nikada nisu pokazali koga su našli odgovornim i na kraju je takav — pod sumnjom da stoji iza zločina — jednostavno isporučen Sudu, postavši prije toga generalom. Prešutio je i pustio da kao djelić priče nestane trenutak u kojem je glavom udarao o stol, bijesan zbog nemoci, očajan zbog bijednog masakra učinjenog u njegovu ime, nad njegovim susjedima.

Sud je nakon dvije godine sudeњa htio čuti drugoga generala, generala Petkovića, Blaškićeva ratnog zapovjednika. Ne zna se što je on rekao, jer je Sud, da bi uopće razgovarao s generalom Petkovićem, pristao na uvjete hrvatske Vlade i zatvorio sjednicu za javnost. Ostala je tek činjenica da je Blaškić nakon generalovih riječi ostao bližed, bez

lja terora s ove strane linija fronte nikad nije povučena oštra granica. Godinama je trajalo i nasilno izbacivanje iz stanova, da o raznim vrstama diskriminacije i ne govori-

materijala od ostalih, nisu to, eto, ni Hrvati. Što u državi i društvu može biti loše — korupcija, grabež, zloupotreba moći, zatiranje liberalnih ograničenja vlasti... — može

političko »samoubojstvo« (jer ne samo da preko 80% birača za to ne haje, nego se s time ionako previše histerizira), i dalje sitno kalkulantski zaobilaze *osjetljiva* pitanja.

Domaće je domaće

Da, iluzije umiru teško, osobito kad nisu tek stvar mašte, već same konstitucije. I to doslovno, ustavno, kako pokazuje i nedavan *mali* primjer. Pred godinu dana Ustavnim sudu bilo je predloženo (podneskom organizacije B.A.B.e.) da ispit i ospori ustavnost onih odredaba Kaznenog zakona po kojima se akti nasilja u obitelji krivično ne gone po službenoj dužnosti, već »povodom prijedloga« oštećenika (koji su gotovo uvijek oštećenice). Ustavni sud, koji je u posljednje vrijeme stekao image kakvog-takovog branitelja prava, proljetos je odlučio da prijedlog odbije. Prema novinskim izvještajima, razlog je u tome što je predmet ustavnne zaštite ne samo individua, nego i obitelj; a kako bi krivični progon jednog člana mogao razbiti obitelj, prepusta se njenim članovima da sami odluče što im je preće — trptiti nasilje ili krivičnom prijavom ugroziti tu temeljnu celiju društva. Ova biologička metafora s upadljivom zavrskom konotacijom doista u malome iskazuje cijelu priču: zajednica kao vrijednost o sebi, pa makar i po cijenu silovanja, modriča ili razbijenih zuba.

Nasilje se, eto, nije ni moralno vraćati kući, jer je u njoj oduvijek boravilo, Ustavom i zakonom zaštićeno. Vratilo se ono u *javnost* »naše kuće«, tamo gdje nikad prije nije bilo priznato. Podsećanje kako su mu prvo bili izloženi Srbi, pa antifašisti itd., kao da ponavlja onu već toliko citiranu izreku o odvođenju Židova pa komunista, sve dok ne dođu i po mene, a onda više nikoga nema da nešto kaže. Paralela je, ipak, varljiva. Za tog običnog *mene*, čovječuljka bez svojstava, svi ti »Židovi« i »komunisti«, ili pak »Srbi« i »antifašisti«, ipak su nepopravljivo — *drugi*. Zna taj mali »ja« da po njega nikada nemaju zašto

Ahmićima, tada jednostavno zaslужuje kaznu. Kazniti ga čak trebaju i hrvatski sudovi i Hrvatska vojska jer je zločinom u odori s hrvatskim grbom povrijedio ugled grba koji je nosio.

Veliki strateg i kreator

S druge strane, ako je Petković lagao i time teretio Blaškića onda prikriva stvarno odgovorne i potvrđuje tezu o odbačenom i žrtvovanom Blaškiću. Takvo svjedočenje tada zasljužuje prezir, a otvara i novu priču koja kazuje da se Bosnom, i ljudima koji su u njoj živjeli, opasno poigravalo. Prema njoj je Blaškić, i ne znajući, spašavajući Hrvate u Srednjoj Bosni, osigurao postojanje cijele Bosne. Da je izgubio, da nije odbio napade koji su izvođeni i u međuvremenu tražio primirje, morao bi povesti Hrvate iz Srednje Bosne. Njihovo bi povlačenje na područje gdje bi bili u većini, bio onaj pravi povod koji bi i svijetu potvrdio da je Bosnu najpametnije podijeliti i na karti, kad je već podijeljena u životu.

Nije li to ono o čemu se maštao i raspravljaljalo u raznim predsjedničkim kabinetima, nije li u to vrijeme takva odluka bila nadomak prihvatanja čemu je trebao samo dobar povod? Nije li to motiv za kojim bi se polakomio svaki veliki strateg i kreator povijesti? Ne bi li to dovelo do karte iščrkane na nebitnom papiricu kao što je salveta? Nije li za sve to bio nužan pokolj kojim bi slabiji i malobrojniji naručili na sebe bijes neprijatelja i nestali u pogonu? Nije li to tek *laufer* žrtvovan za veliku pobedu? Nezgodno je tek da Blaškić za takav plan, naivno, nije znao te je radio ono što su mu prvotno rekli da radi — brani Bosnu. □

doći onako kako su dolazili po te druge. Izreka apelira na solidarnost s drugima zato da se isto ne bi dođalo i meni, na moralan stav, ali iz interesa. Interes pak čovjeku na *ovim prostorima* već desetljećima apolitično govori ono što je Azuelo šapnuo Poplavskom: idi, »tiši od vode, niži od trave... i ne petljaj se u ono što te se ne tiče.«

Kraj dobrovoljne poslušnosti

Pravi problem (a ne tek neosvještena tegoba) nastaje tek kad se uviđa da ganjanje sitnih interesa, ostavljujući politiku vlastodržima, završava u ništenju samih tih interesa. Zajednica nije prepostavljena, pogotovo nije pripisana (»nama Hrvatima«), ona je *poprište*. Nasiljem konstituirana zajednica bila je pak uspostavljena kao prostor neograničene moći vlastodržaca. Ne može se u taj prostor ući — polagati pravo na udio svakoga u njemu, pretvoriti ga u poprište — bez suočavanja s nasiljem kojim je uspostavljen. Svi oni nasilnici koji su ga uspostavljali hodaju i dalje među nama, spremni da kao jurišni odredi sprječe svaku istinsku politiziranje društvenih sukoba. I oni imaju svoj ulog u prostoru neprikošnovenе dominacije, ponekad polažišni počinjenog zločina. Zato zasad njihovom nasilju još nisu izloženi oni koji traže kruha, ali luče lošu vlast od *dobre* države, nego samo oni koji izravno razotkrivaju laž zajedništva.

Međutim, kad se vlast sve više održava silom, preostaje joj sve manje drugih sredstava i ako narod ima ikakvog izbora, ona ne može više računati na dobrotvoljnu poslušnost. Mali ustupci što ih ova vlast već mora davati, mada još uvijek shizofreno histerezira o neprijateljima države i povećanoj budnosti, već pokazuju da je ona svoje slabosti itekako svjesna. Pitanje je samo gdje je stvarno ta alternativa. □

Nasilje u srcu stvari

Nasilje se nije ni moralno vraćati kući, jer je u njoj oduvijek boravilo, Ustavom i zakonom zaštićeno

Srđan Dvornik

Nasilje je u porastu — o tome kao da više nema spora. Isprebijan sindikalni voda, razbijene glave na antifašističkom skupu, sraz policije i organiziranih navijača, pa onda i simbolički akti kao otvorene prijetnje predvodnika crnokosuljačke parade, policijske akcije po redakcijama i uredničkim stanovima kao da su legla terorizma. Ovo nabranje već zvuči poznato, čak prežvakano. I sve je točno, ali — zabilježio se pred mjesec-dva. Kao početak novinskog napisa, to više ne plijeni pažnju. Javnost (sto god to ovdje značilo) je bila šokirana, a onda se nastavilo normalno živjeti.

Znati i živjeti dalje

Ipak, u tom nastavljanju *normalnog* života, u tom prikrivanju jučerašnjih šokantnih vijesti monotonom današnjicom ipak ima više istine nego u jučerašnjim izrazima čudenja. Nasilje je u ovom društvu mnogo normalnija stvar nego što su zgranični komentatori htjeli priznati. Današnjem mlaćenju željeničkog sindikalca prethodilo je koljačko ubojstvo njegova kolege Milana Krivokuća. Ljudi nisu samo dobivali batine, nego su i *nestajali*, na stotine, ne samo pod okriljem, nego i uoči rata. Nisu samo *nestajali*, bilo je i ubijenih s imenima i prezimenima. Između sile suprotstavljanja agresiji i nasi-

mo. I za sve se to, zapravo, znalo. Znalo i živjelo dalje.

Zbog straha? Sigurno i zbog toga, ali strahom se ne bi moglo objasniti šutnju svih onih koji se usuđuju govoriti danas, kad je nasilje, kažu, u porastu. Oni su tada imali važnijeg posla: stvarala se i branila država, konstituirala se zajednica. Bilo je *tko će koga*, pitalo se jesli li za nas ili protiv nas. Tko je brinuo za individualna, osobna, *ljudska* prava kad se moralno oštrotgraničiti *nas od njih*? I predsjednici današnjih medijskih perjanica slobode ranije su objavljivali popise neprijatelja, špijuna i petokolona. U zajednici je tako, kao konstituens, zarana bilo ugradeno jedno razlikovanje *prijatelja i neprijatelja*, i to unutar njenog teritorija, razlikovanje koje i logički i politički, pa i psihički isključuje opće, apstraktno ljudsko pravo na život, osobnu sigurnost ili vlasništvo — pravo svakog čovjeka. Znalo se da zadržati tvorimo »mi Hrvati«; *nasilje* spram drugih (bez ikakve metafizike velikog »D«) zamumuljeno je kao *sila* nužne borbe za opstanak, tim lakše što je zemlja zaista bila napadnuta i što su agresori izvana pretežno bili iste etničke nacionalnosti kao i »drugi« iznutra.

Laž zajedništva

Ovo novo, nedavno očitovanje nasilja bilo je novo po tome što se prestalo učiti. Prestala je opasnost izvana, potrošeni su domaći Srbi, a nečeg imava u državi što traži još nasilja. Zajednica je u međuvremenu imala dovoljno prilika da nam počne svoje ružno lice i obilato ih je iskoristila. Kao što nijedan narod nije napravljen od boljeg ili goreg

biti i jest loše i u »našoj« zajednici. Štoviše, ovdje i sada, i gore od mnogih drugih. No, da je samo to, ni pol muke. Ali kad oni koji su u tome loše prošli pokušaju nesto reći i učiniti, dakle kad pokušaju konzumirati svoje pravo pripadnika zajednice, na grubim se način očituje da ta pripadnost ne jamči nikakva prava, jer na pravima ta zajednica nikad i nije bila zasnovana. U njoj nije priznato ne samo pravo na naknadu za rad (sadašnji

Nasilju vlasti nisu izloženi oni koji traže kruha, nego samo oni koji razotkrivaju laž zajedništva

ili prošli) ili solidarnu potporu onima koji ne mogu raditi, članovima te zajednice nije čak priznato ni pravo da se bez miješanja vlasti veselje pobjedi ove ili one nogometne ekipe. Iluzije umiru teško, pa tako i ova da je naša zajednica nešto samo po sebi dobro, iznad svih konkretnih zala, a osobito će se teško probiti spoznaja da je i samoj zajednici potpotečka bilo laž. Pokradeni seljaci i radnici i dalje ponekim transparentom objavljuju da njihov protest nije *rušenje države*, ili čak zatraže da im se na čelo stavi poneki aktor nasilja u ime te zajednice. Opozicije stranke, koje su pretekli nekoliko godina bez ustručavanja priznavale da bi zlaganje za žrtve najtežeg kršenja ljudskih prava bilo

U politici je opasno vikati *bop* prije nego što se skoči: postoji obično ono *još nešto* — dodatna energija, novi argument ili sveža snaga — što može ući u igru i utjecati na siguran rezultat, ili ga čak promjeniti. Prognoze su, sjećam se, u jesen 1980. godine davale Valeryju Giscard d'Estaingu 65% akciju na tadašnjoj izbornoj burzi, a u proljeće 1981. godine Francuzi su za šefu države izabrali Françoisa Mitterranda! Dosta godina kasnije (1997), sondaže su toliko mamile Jacquesa Chiraca da je, uvjeren u pobjedu, raspustio Nacionalnu skupštinu, očekujući od birača novu, sigurnu i trajnu većinu s kojom će moći skladno vladati zemljom; doživio je, međutim, poraz na biralištu, pa je poslije toga prisiljen dijeliti vlast i *kobabilitirati* sa svojim političkim protivnicima. Moderna se politika sve više oslanja na metode stalnoga praćenja pulsa birača: jedno je, ipak, simuliranje izbora, drugo su izbori sami.

Načelo kohabitacije

Može li se u Hrvatskoj ponoviti francusko iskustvo s nesigurnim prognozama i s naglim obratima? Teoretski, može, jer izbori su složena igra u koju se unose i glava, i srce, i želudac, i nije lako pogoditi što će u toj igri različitih silnica na kraju izaći na površinu, kao konačni rezultat. Francuzima je, recimo, 1981. godine bilo dosta aristokratskog stila Giscard d'Estainga, njegovih privatnih afera i samovoljna vladanja, pa su glasovali za promjene, prije svega stila, zatim moralu, i na kraju, i same politike (dali su povjerenje ljevcici). Kod Chiracova izbornog Waterlooa 1997. godine presudno je bilo iskustvo koje se u međuvremenu probilo u Francuskoj: nasuprot jakoj predsjedničkoj vlasti, birači u toj zemlji, kad god imaju priliku, instaliraju skupštinsku većinu (i vladu) druge političke boje. Sustav *kobabitacije* probio se voljom samih Francuza, kao dobra i sigurna korekcija degovskog polupredsjedničkog režima: dvije većine, dvije izvršne vlasti, naaze se u stanju stalne polemike, svaka ostvaruje svoj dio ustavnoga prava, šef države vodi vanjsku politiku i obranu, vlada i parlament određuju i vode politiku zemlje. Jedna polovica vlasti kontrolira drugu, sprečava ek-

sece i koristi svaki *faux pas* protivničke strane. *Kohabitacija* je sustav u komе ljudi protivnici postaju kurtoazni saveznici, »smrtni neprijatelji« podnošljivi protivnici, a odgovornost za zemlju dolazi prije brige za stranku. Na prvoj sjednici »kohabitacijske vlade« 1986. godine, socijalista Mitterrand je pred ministrima desnice odredio i zajednički cilj i uzajamna pravila igre: »Rad države nastavlja se bez prekida!« Njegov politički protivnik Jacques Chirac, tada u ulozi prvoga ministra, definirao je *kohabitaciju* na monteskijevski način, kao »poštovanje volje naroda«, »poštovanje institucija« i »poštovanje Ustava«. Bez obzira na iskrice koje protagonisti kohabitacijske politike pale pred nosom suparnika, nitko još nije neodgovorno zapalio vatru u njegovu dvorištu, a još manje doljevalo ulje na nju: demokratska država nije ni poligon za piromane, ni mjesto izražavanja za taštine vladara.

Ne dođe li u nas do praktičnoga zaokreta u raspoloženju birača, bilo da oporbeni blok ne bude znao realizirati dobivenu poziciju, bilo da vladajuća stranka pronađe pobjedički potez u sadašnjem slabom položaju, Hrvatska bi se za šest mjeseci mogla naći u francuskoj situaciji »dvoglave vlasti«. Kritičnost javnosti, nezadovoljstvo (potencijalnih) birača, a potovo težina socijalne napetosti, dubina gospodarske krize i širina moralnoga rastroja više govore u prilog promjena negoli očuvanje statusa quo. Ne mora biti presudno, ali sigurno nije ni beznačajno iskustvo drugih postkomunističkih država: stranke koje su srušile komunizam nisu ostale deset godina na vlasti, nigrde, osim u Hrvatskoj! Alternativa se dogodila posvuda, u Češkoj, Poljskoj, Madarskoj i Sloveniji, bliskim zemljama srednjoeuropskoga kruga, u Rumunjskoj, Bugarskoj, Albaniji, s kojima su hrvatske veze ta-

nje i dalje, pa čak i u Slovačkoj, gdje je Mečiarova autokratska vlast spašava Hrvatsku da ne bude prvak Europe u toj nепopularnoj disciplini vladanja. Je li, dakle, i Hrvatska na redu za promjene, hoće li u nas demokratska alternativa, koja sad kuca na vrata, za pola godine prije prag države? Dode li doista do toga da politička stranka koja je 1990. godine na prvim slobodnim izborima srušila komunističku vlast, i kasnije promjenila lice (i naličje) zemlje, izgubi

Chirac (danasa) nisu mogli sve što može Tuđman — imenovati, recimo, ministre i doministre ili odobravati skupštinske (saboriske) odluke. Francuski je Ustav strogo skrojen po jakim mjerama generala De Gaullea, a hrvatski je inspiriran francuskim uzorom, i prilagođen mjerama generala Tuđmana. Ni Wałęsa ni Havel, ni Kučan, nisu imali nikakvih ustanovnih mogućnosti da blokiraju *presudu naroda* kojom su, i oni, morali *kobabilitirati* sa strankama druge političke boje (lijeve u Poljskoj i Češkoj, desne u Sloveniji). Ali, bila je to — i sada je — *kohabitacija* neravnopravnih partnera, slaboga šefa države, koji ima više moralnu negoli stvarnu vlast, i jake vlade (i parlamenta iza nje), koja stvarno vlasti, tj. određuje i vodi politiku zemlje.

Razlika između hrvatskoga modela vlasti i modela vlasti u drugim srednjoeuropskim državama u teoriji je poznata kao razlika između polupredsjedničkog i parlamentarnog sustava vlasti. U poljskom, češkom, madarskom ili slovenskom modelu vladanja težište vlasti nalazi se u parlamentu, odnosno vlasti koja je sastavljena na osnovi odnosa u parlamentu: šefovi država su tamo uvažene ličnosti koje izvode početne udarce u političkih utakmici ili sviraju prekršaje nad ustavom i zakonima. Sami ne vladaju zemljom, osim moralnim autoritetom i osobnim primjerom. U francuskom polupredsjedničkom modelu vladanja, koji je sličan hrvatskom, epicentar vlasti nalazi se u Elizajevskoj palati, ali samo dotele dok šef države ima svoju većinu u Nacionalnoj skupštini i dok birači ne podjele izvršnu vlast između dvaju političkih blokova; tada se uspostavlja nova situacija ravnoteže između predsjedničke većine, koja ima glavnu (ne i jedinu) riječ u vanjskoj politici i u obrani, i skupštinske većine,

koja ima slobodne ruke u unutarnjoj politici, ali u okviru dobivenog mandata (odstupanja kažnjava budni kritičar predsjednik).

Moć i odgovornost

Dvije (izvršne) vlasti stoje u odnosu neskrivene napetosti, i u stanju prikrivenog potencijalnog sukoba. Ni jedna od triju *kohabitacija* (1986-88, 1993-95. i poslije 1997.) nije se pretvorila u konfrontaciju: nitko nije htio prvi potegnuti, iz odgovornosti prema državi, ali i iz straha da bi birači kaznili uzročnika ustavne i političke križe. Je li zanemariv i treći razlog? Kad je François Mitterrand 1986. godine ulazio u prvu *kohabitaciju* sa Chiracom, nije imao ni trećinu simpatija birača; dvije godine kasnije, dobio je od njih drugi mandat. Kad je Jacques Chirac 1997. godine počeo *kobabilitirati* s Lionelom Jospinom, ni svaki četvrti Francuz nije imao pozitivno mišljenje; danas ga podržava čak dvije trećine nacije.

Sustav *kohabitacije* oduzima šefu države značajni dio političke moći; u tom ga razmjeru oslobađa odgovornosti, osobito za slabe strane vlasti. Za sve što je loše, kriva je vlasta, za sve što je dobro, zaslужni su akteri *kohabitacije*, vlasta jer je znala vladati i predsjednik jer je pustio vladu da vlasti.

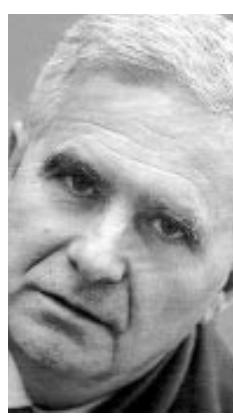
Sličnosti u sustavima vlasti između Hrvatske i Francuske ne isključuju razlike u ličnostima vladara: Franjo Tuđman je bliži golističkom pojmanju države od golista Chiraca, šef hrvatske države je i šef svoje stranke (što nisu bili ni Mitterrand ni Chirac), predsjednik Hrvatske funkcioniра i kao predsjednik svih Hrvata (što nije na crti francuske tradicije nacije i države). Zbog svega toga, *kohabitacija* na hrvatski način neće vjerojatno biti, dove li do nje, francuski korektna.

Ali ni Francuzi nisu znali u što sve ulaze kad su 1986. godine zvali Jacquesa Chiraca da korigira i ograniči vlast Françoisa Mitterranda; otad ne propuštaju priliku da kad god to mogu izaberu dvije vlasti; ni jedna više ne može biti suviše jaka ni neodgovorna.

Francusko iskustvo svjedoči o tome da vlast s dvjema glavama (dvoglava vlast) nije isto što i vlast bez glave. □

Zavičajni klub Njegov ulog i dvo-glava vlast

Zašto Tuđman ne bi mogao prihvati ono što su mogli prihvati Walesa, Havel i Kučan

Mirko Galic

vlast na biralištu, neće se dogoditi ništa nevideno: Hrvatska će se pridružiti drugim tranzicijskim državama koje su već položile ispit zrelosti iz demokracije kad jedna demokratski izabrana vlast na miran način prepusta mjesto drugoj demokratski izabranoj vlasti. Poznata igriga demokracije. Zašto ono što su mogle (podnijeti) jedna Poljska, Češka, Madarska ili Slovenija ne bi mogla podnijeti i Hrvatska? Zašto Franjo Tuđman ne bi mogao prihvati Lech Wałęsa ili Vaclav Havel, koji nisu manje karizmatske pojave u svojim zemljama (a osobito šire) ili naš susjed Milan Kučan, koji nema takvu karizmu?

Mjera jedne vlasti

Usposredba ne drži vodu do kraja: predsjednici Poljske, Češke, Slovenije (ni bilo koje druge postkomunističke zemlje, izuzev Rusije, koja je slučaj *sui generis*), nemaju ni deseti dio vlasti koju ima predsjednik Hrvatske. Čak ni Mitterrand (jučer) ili

gladnjim Ircima, Golda vodila kabinet najveće ratne ekspanzije, Winnie zlorabila Nelsonovo sužanstvo za otmice, Maova udovica vodila »četveročlanu bandu... Koliko god se trudili, teško će dokazati da žene u zlodjelima stižu jači spol, kao što sve crne hulje zaostaju kolicinom gadosti za ukupnim učinkom bijelaca, od *Conquistadora* do *K.-K.-Klana*. Nordijski vladari prošlosti zvali su se, primjerice, Erik Krava Šejkira, a otkad su im u vlasti i žene, te su zemlje mirne i bogate.

Krajnji pokušaj je prokazivanje žena kao intrigantica iz pozadine, dirigentica nepravde iz

sjene harema ili dvora, pa iz svakog zlog muškarca postoji žena. U tome orisu ima pokvarenosti kao i sramnom pamphletu *Judaizam u glazbi*, u kojem Wagner — koji je u Lisztovoj kćeri Cosimi imao svoju lady Macbeth — uz smrt Felixa Mendelssohna, prikazuje Židove kao parazite nauštrb germanске kreativnosti. Može se naći groznih ženskih manipulatorica, ali one nisu pravilo, a djeluju udružene s muškaricama kojima odgovaraju: vladajuća promidžba Srbije pokušava takvima pokazati Danicu i Vuka Draškovića. Samouverenja Mirjana osnutak stranke prepustila je generalima (Stevanu Mirkoviću), a vodstvo redatelju Ljubiši Ristiću koji pogodak Kineskog veleposlanstva opisuje udarom na »slobodni svijet«, koji valja čine Libiju, Irak i Rusiju, gdje je Mira članica akademije društvenih znanosti.

Shakespeare

se mogu prigovoriti natruhe antisemitizma (ne samo Shylock), ali nema nepravde prema ženama u njegovu opusu — oba spola u gotovo svakom djelu prikazani su u rasponu raznovrsnih mana i vrlina, najomraženiji spletkar je muškarac (Jago), a lady Macbeth dio velike ženske galerije u kojoj ima žrtvama, heroina, čistih, nevinih, ponosnih, a njeni zli naumi (i njegovi) ne bi postali (zlo)djelima da joj ne bi muža.

Savršeni par

Mira i Slobo su cijelina, podrijetlom spajajući Srbiju i Crnu Goru, partizanstvo i četništvo, komunizam i pravoslavlje. Srbiju 90-ih ne može se objasniti samo njenim prvakom (tri užasne rata ne mogu potecu iz suicida njegovih roditelja i ujaka), ali ni bez njega. Kako u novom broju piše *Marie Claire*, njega se ne da shvatiti ako se ne pronikne u Mirjanu. Savršeno su komple-

Tek što ga je Haški sud optužio, Slobodan M. prihvatio je plan za Kosovo, a *San Jose Mercury* objavio da na popisu Tribunala nedostaje jedno ime — ono vožnje državice. Tako ranije, Škotska je dobila parlament, bliže se ulozi koju je imala prije nego kralj James (njegovi su preci Banquo i Fleance, od kojih potonji izmača Macbethu) postade vladar i Engleske (gdje se sklonio Malcolm, čiji je otac Duncan prva Macbethova žrtva), a *The Scotsman* pisao da Miru/Slobu usporedjuje s manilskim Marcosima, ali bi prikladniji za usporedbu bili Macbethi. Sličnost sa Ceausescu navelo je pokojni Fuad Muhiti u *Danasu*, upozorivši da se u zemlji SPS-a i JUL-a ljevicom zove krajnja desnica (*deja vu*: Mussolini i Hitler bježi *socijalisti*).

Mirin antinacionalizam je ultrašovinizam, njezin jugoslavenstvo rasizam koji pokupa svaku Jugoslaviju, partija joj je proleterska a okuplja mafijase, direktore i hijene estrade. Kratica JUL, kao mjesec partizana, kao ljeto koji Lady M. nosi sa cvjetom u kosi. Ona je nestvareni hippie, bliže Charlesu Mansonu nego nevinoj nestvašnosti kakvu je Miloš Forman ovekovečio u *Kosi*. Ona i dragi je ne ubije osobno, niti pokazaš mrvu savjesti kada su rušili strica joj Dražu i Slobina mentora Štambolića (a Macbeth se u početku kolebao, čak njegovu damu usnuli star kralj nakratko podsjeti na oca).

Sloboda priznaje *sporadične* zločine nad Al-bancima, a lady M. ustraje da toga nije bilo. Iza njegove napadačke mrgnodnosti doima se objenjakom, cimicom sa šarmom kakvim su darovani neki zlikovci. Iza njene prividne mirnoće zlobna je snenos, naleti histerična plača, zagrijana osvetoljubivost (prijetila je uredniku Čuruviji noć prije nego je dobio jedanaest metača). Uz prikaze tihog pada pahuljica (u *Dugi*), napisala je u lipnju '98. u *Bazaru*: »Novinari tzv. nezavisnih medija djeluju kao agenti novih okupatora. U prošlosti prikrivena, izdaja je danas javna«.

Mirjana ima iskustva s izdajom. Bile su joj tri godine kad su joj strijeljali majku, Veru Milletić, s optužbom da je ostale partizane odala Nijemcima. Kći je uzela ime Mira, kojim se

Srce u srcu

Lady Mira Macbeth

On je zove baca, draga, mila. Ne vole javnost: kada on putuje, ona ga rijetko prati, ali su u stalnoj vezi

Ahmed Salihbegović

Dosad su uspjeli, posvuda proizvodeći pakao, očuvati oazu idile

mentarni, nerazvojivo jedno biće, kaže Vidosav Stevanović. Ne znamo još hoće li ga ona smrću napustiti (kao lady Macbeth), ili ostati (kao Ferdinandova Imelda, ili tinejdžerska sadistica iz Vukovara i Brčkog, Goranova Monika), ili će ostati zdrženi do kraja (kao Eva i Adolf, Elena i Nicolae, Goebbels i obitelj). Dosad su uspjeli, posvuda proizvodeći pakao, očuvati oazu idile, koju u knjizi *Ona, on i mi* opisuje Slavoljub Đukić — šetajući, drže se za ruke: »Sve me manje boli kada sam s njim«. On je zove baca, draga, mila. Ne vole javnost: kada on putuje, ona ga rijetko prati, ali su u stalnoj vezi. Najradije slušaju privatnu fonoteku (ruske romane, hrvatski i bosanski pop-rock) i gledaju tv (lagane serije, melodrame). S uskim krugom prijatelja odlaze u Karadorđevo (prije u Požarevac, a ljetuju na Borskem jezeru (ranije na Braču, pa u Kuparima).

U ime izdavača B92, Veran Matić je početkom '97. nakon viši mjeseci odgoda, objasnio tiskanje te knjige time što se ne zna koliko će trajati protesti u Srbiji i kada će vlast pasti. Danas, trideset mjeseci kasnije, novi su prosjedni, onaj B92 više ne postoji, a *Ona i On* još su tu.

Varljivi duhovi prorokovali su Macbethu da mu škoditi ne može koga žena rodi i da pasti s vlasti neće dok se suma Birnam ne pokrene prema brežuljku Dunsinane. Slično je s beogradskim Macbethom i njegovom lady, koje od izvornika razlikuje što su manje usamljeni u opakosti, kojoj će kraj doći kada se rodi država Srbija, a koju predugo SANU-ovske i ine vještice sudenice odvraćaju lažnim obećanjima veličine. Ono čega je Milošević simbol ne može označiti kraj drugi narod ni sila, nego tek kad se *birnamska Šumadija* pokrene k *dunsinanskem* Deđinju da kazni zločin jer je *počinjen*, a ne stoga što nije prikrenut. Sama Srbija biti Macduff mora, jer i njoj, kao i okolnim narodima, tolike obitelji pokla ovovjekovni Macbeth. Inače će dindjevske najave pohoda na Beograd biti tek *antibirokratska smjena* »(van)institucionalnim metodama« ili repriza *marš na Rim*. □

Suživot je veliki eksperiment

Razgovor na četvrtu go-
dišnjicu masakra u
Srebrenici vodili su u emi-
siji *Most Radija Slobodna*
Evropa Bošnjak Nesib
Mandžić, predsjednik
Skupštine općine Srebrenica i Srbin Pero Janjić,
predsjednik Izvršnog od-
bora općine Srebrenica

Omer Karabeg

Je li se do sada, osim opštinskih funkcionera Bošnjaka, ijedna bošnjačka porodica vratila u Šrebrenicu?

— Janjić: Mislim da se nije vratila nijedna bošnjačka porodica, tako da zasad nemamo povratak muslimanskog stanovništva u Srebrenicu. Mislim da nije registriran niti jedan takav slučaj.

— Mandžić: Evo, baš prije početka ovog našeg razgovora u moju kancelariju došao je Mustafa Osmanović, predratni stanovnik Srebrenice, došao je da se vrati u svoju kuću. Prema predviđenoj proceduri uputio sam ga do stambene komisije. Otišao je tamo, ali je imao nekih malih neprijatnosti. Nisu mu dali da po-

puni obrazac odmah tu, na licu mjesata, nego su mu rekli da to uradi u Vogošći, gdje on sada privremeno boravi, pa da im ga pošalje poštom. Pa kad im to stigne, onda treba da im pošalje posjedovni list i sve tako, kao da se to nije na licu mjesata moglo završiti. Mislim da moramo s takvom praksom prekinuti. Postoje jasna pravila i propisi Ureda visokog predstavnika koja predviđaju da se takvi slučajevi moraju urgentno rješavati. A ovo je bio jednostavan slučaj. Gospodin Osmanović došao da se useli u svoju kuću pošto se srpska porodica, koja je tu bila privremeno smještena, vratila u svoju kuću u Vogošći. Prije nego što se odselio, taj Srbin je javio gospodinu Osmanoviću da napušta Srebrenicu i rekao mu da može da se vrati u svoju kuću. Dakle, kuća je bila prazna, nije bilo nikakve zapreke da se Mustafa Osmanović odmah useli i ne znam zašto ga je trebalo slati u Vogošću da otuda šalje papire.

U Srebrenici sada živi dosta Srbaca iz Ilijasa i drugih sarajevskih naselja, zatim iz Vakufa, Glamoča, Krupe i još nekih gradova Bosne i Hercegovine, gradova koji se nalaze u Federaciji. Da li oni žele da se vrate u svoju krušku?

— Janjić: Pa, mislim da su rijetki oni Srbi koji bi se vratili na svoja imanja, jer vi znate što se sve desilo. Posebno je sporan povratak Srba na one teritorije koje pokriva takozvana Herceg Bosna. Da se tamo moglo živjeti u nekakvoj zajednici, Srbi se vjerovatno ne bi ni iselili sa tih prostora.

Lažni povratci

Ima Srba koji se prijavljuju za povratak, ali kada im kuća bude ispraznjena, oni je odmah proda-

ju. To su ti lažni povratci. Ljudi se prijavljuju za povratak, jer je to najbrži način da se povrati imovina, a kad je povrate, oni je

će i bio je prihvaćen od svih radnika.

— Janjić: Ja mislim da bih bio građanin nižeg reda, kada bih se

gućnosti: izbjeglica može da se vрати на своје, може да прода своју имовину, може да је замјени. Prema tome, грађанин са-даšnje Bosne i Hercegovine не мора, ако не жели, да се врати у своје предратно пребивалиште, то је njegovo pravo. Međunarodna за-једница неће никога silom da вра-ća. Svako može da bira, па онaj ко жели да се врати, on će se vratiti, a onaj ко не жели, tražit će ne-kakvo drugačije rješenje.

— Mandžić: Tačno je da je Dejtonski sporazum predviđao sve tri mogućnosti. Ali, ako bismo sada forsirali zamjenu i prodaju i ako ne bismo ništa radili na povratku, onda bi taj proces trajao deset, dvadeset, trideset godina, možda i više. A, ljudi bi za to vrijeme sjedili u tudim stanovima, a vjerujte, niko se dobro ne osjeća u tidoj kući, bez obzira da li se radi o Bošnjaku, Srbinu ili Hrvatu. Svako želi da se vrati u svoju kuću ili stan, da se zaposlji, da živi od rezultata svoga rada.

Gospodine Mandžiću, kazete da najveći broj Bošnjaka, koji su prije rata živili u Srebrenici, želi da se vrati. Ali zar ih velika tragedija koju su doživjeli u Srebrenici ne odvraća od povratka?

— Mandžić: Da, tragedija koja se desila prije četiri godine, jula mjeseca 1995. godine, bila je planetarnih razmjera. Ali bez obzira na tu tragediju, nama je jasno da ne možemo i ne želimo ostati u tudim kućama na području sarajevskog kantona, tuzlanskog kantona ili u nekim drugim dijelovima Federacije.

Malo tko če se vratiti

Ne želimo ni da idemo iz Bosne i Hercegovine. Srebrenica je naš vjekovni grad. Mi smo vjekovima u Srebrenici živjeli zajedno sa Srbinima. Mi smo naučili na suživot, a suživot na ovim prostorima nije nešto novo, on traje vjekovima, hiljadu godina. Bošnjaci će se vratiti na područje opštine Srebrenica, oni su tu svoju želju iskazali na izborima 1997. godine. Prognani Srebreničani koji su živjeli u Tuzli, Sarajevu i drugim gradovima nisu se prijavili da glasaju u tim mjestima, nego su se prijavili da glasaju u opštini Srebrenica. Samim tim izrazili su želju za povratkom.

Gospodine Janjiću, da li ste vi, kao predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine, kao opštinski funkcioner, za to da se Bošnjaci, koji su prije rata živjeli u Srebrenici, vrate svojim kućama.

— Janjić: Pa, dobro, ja jesam za to da se oni vrati, ali, evo, pitam vas, ko bi se vratio iz Sarajeva u Srebrenicu? Ipak je Sarajevo metropola. Sarajevo ima sve ono što imaju i Zagreb i Beograd. Znam najmanje deset porodica Srba iz Srebrenice koje su u Beogradu, Novom Sadu ili Kragujevcu i oni ne žele da se vrati u ovakvu Srebrenicu u kojoj ne postoji ni minimum uslova za život. Zbog toga mislim da će se vrlo malo ljudi vratiti u Srebrenicu

mladi ljudi vratiti u Srebrenicu, posebno mlađih ljudi, jer ono što im pružaju veliki centri, recimo, Tuzla i posebno Sarajevo, oni nikada ne mogu dobiti ovdje u Srebrenici. Ja znam da bi svak volio da se vrati na svoje, ali u Tuzli i Sarajevu su škole i fakulteti i normalno je da će mlađi ljudi željeti da ostanu tamo. Zbog toga ne mislim da će povratak u Srebrenicu biti tako masovan, vraćat će se stariji ljudi, ali od mlađih ljudi, onih ispod četrdeset godina,

— Mandžić: Pa ja dolazim iz velikog grada, dolazim iz glavnog grada Bosne i Hercegovine, iz Sarajeva. Dolazim sa mjesta rukovodioca službe u Elektroprivredni, tako da mi je malo smiješno ovo što Pero govori.

Paralelni život

Ja vam samo mogu reći da me ljudi svakodnevno zovu i pitaju me kada se mogu vratiti, kako mogu podnijeti zahtjev, kada će njihov zahtjev biti riješen. A na nama, predstavnicima vlasti, jest da u narednih nekoliko godina stvorimo takve ekonomske uslove da život u Srebrenici učinimo normalnim, da standard Srebreničana probližimo standardu stanovnika velikih gradova na području Federacije. Ako budemo imali slobodu kretanja, naša će djeca ići na školovanje u Tuzlu, Sarajevo i druge gradove. Tako je bilo i ranije. Na stotine Srebreničana školovalo se prije rata u Sarajevu, Tuzli, Beogradu, pa čak i u Zagrebu.

Mislite li da je, nakon svega što se desilo u Srebrenici, moguć normalan suživot Bošnjaka i Srbra? Mogu li se vratiti oni stari komšijski odnosi ili će umjesto suživota postojati paralelni život, ljudi će živjeti jedni pored drugih, ne zajedno, kao ranije. Kako je vaše mišljenje, gospodine Janjiću?

— Janjić: Mislim da bi bilo dobro kad bi se sve moglo vratiti onako kako je bilo, međutim, vi znate šta se sve dešavalo na prostorima bivše Bosne i Hercegovine, a to nije, normalno, zaobišlo ni opština Srebrenica. Tako da ja uvijek kažem da je taj suživot veliki eksperiment čiji je konačan ishod neizvjestan. Uzmite, na primjer, Drvar u koji se Srbi vraćaju. Tamo je stanje jako teško, jer tamošnji Srbi i Hrvati nikako ne mogu da ostvare nekakav normalan kontakt. Slična je situacija i u nekim drugim dijelovima Bosne i Hercegovine.

Suživot nije ništa novo

Treba uložiti velike, velike napore da bi se jedna takva ideja, jedan takav projekat realizovao i na nama je da radimo nešto u tom pravcu. Imate područja u svijetu gdje taj proces traje po trideset i više godina i malo se odmaklo od početka. Ja lično ču se zalagati da se sve to dovede u nekakve norme, bar onoliko koliko je to bilo prije rata. Ali, ne znam kako će to raditi ostali. Što se mene tiče, ja sam i prije rata živio sa Muslimanima i Hrvatima, sa nekim bih mogao da živim i danas, sa nekim ne bih. Imate u porodici dva brata, pa se ne slažu, to je normalno. Ali, u principu mislim da bi trebalo da svi mi ozbiljno i predano radimo na jednom takvom projektu. Ko-

— **Mandžić:** Ja sam već rekao da suživot na ovim prostorima nije ništa novo. Naši su preci vjejkovima živjeli zajedno poštujući se i pomažući jedni drugima. E, sad mi, nakon toliko vjejkova suživota, ponovo postavljamo pitanje da li je suživot moguć. Jeste da je ova tragedija koju smo preživjeli bolna, ona je najbolnija za bošnjački narod, ali je suživot i izvjestan i realan i moguć. Suživot se ni tokom rata nije prekidao u Tuzli, Sarajevu, Zenici i drugim gradovima na području Federacije. Inače, slažem se s ovim što je Pero rekao da svi mi moramo dati maksimalan doprinos, mi moramo da ličnim primjerom pokažemo da je suživot i realan i

Govori: Gordana Knežević, sarajevska novinarka u Torontu

Novinarka u egzilu

Ima mnogo stvari s kojima se ne mogu pomiriti. Podijeljena Bosna jedna je od njih

Daša Drndić

Gordana Knežević rođena je u Beogradu, 1950. godine. Diplomirala je filozofiju u Sarajevu 1972. Iste godine počinje raditi kao novinarka, najprije na Televiziji Sarajevo, potom u Komunistu, a onda u Oslobođenju. Od 1987. do 1991. godine dopisnica je Oslobođenja iz Kaira. Od 1991. do 1992. godine urednica je političke rubrike Oslobođenja, a od 1992. do 1994. zamjenica glavnog urednika. U tom periodu dobiva brojne novinarske nagrade, među kojima International Women's Media Foundation, Washington 'za hrabrost u novinarstvu' koju dijeli s Kemalom Kuršpahićem (1992); godine 1993. za održavanje slobode štampe u ratom zahvaćenoj Bosni s Kemalom Kuršpahićem i Zlatkom Dizdarevićem dijeli nagradu Oskar Romero sa sjedištem u Houstonu, (godinu dana ranije istu je nagradu dobio Nelson Mandela); 1993. godine s Kemalom Kuršpahićem dijeli titulu Editor of the Year (Urednik godine) za izlaženje Oslobođenja u ratnim uvjetima i za održavanje multietničkih novina, koju dodjeljuje World Press Review iz New Yorka; 1994. World Press Institute (Minneapolis) nagrađuje je četveromjesečnim studijskim boravkom u SAD-u, koji svake godine dobiva deset novinara iz čitavog svijeta za profesionalno postignuće u vlastitim zemljama.

Sa suprugom i maloljetnim sinom 1994. godine iz Sarajeva odlazi u Zagreb, gdje se prvi put poslije dvije godine sastaje s maloljetnom kćerom. Do 1996. radi pri AFP-u i Free Trade Union Institute na razvijanju sindikata u Hrvatskoj. Tada kao emigrantica odlazi u Toronto u kojem se obitelji Knežević priključuje i njihov najstariji sin — obitelj je konačno na okupu.

Sve vrijeme rata proveli ste u Sarajevu pod gotovo nemogućim uvjetima »praveći« i često osobno raspačavajući Oslobođenje po raznim punktovima u gradu. Glava vam je doslovno bila u torbi. Tek kad je rat završio i kad se možda moglo ponovo živjeti relativno normalno, napuštate Sarajevo. Zašto?

— Nisam dočekala kraj rata u Sarajevu. U jesen 1994. godine vraćala sam se sa službenog putovanja iz Amerike. Sarajevo je još bilo u obruču, moja kćerka Olga u Zagrebu. Za nju sam ja bila imaginarna mama koju povremeno čuje preko radioamatera ili nekog satelitskog telefona. Svijet u kome nema rata za moju kćer-

ku je u Zagrebu stvorila Ksenija Hajdarhodžić. Vratiti Olgu u Sarajevo, preko Igmana i kroz tunel koji je vodio do Dobrinje bilo je

jednogodišnjom socijalnom pomoći, dok se društveni život uglavnom studio na kontakte s podjednako obespravljenim bišvim građanima

nezamislivo. Ponovo je ostaviti i otići bez nje u Sarajevo, bilo je jednako nezamislivo. Svi su ljudi u ratu izloženi nemogućim izborima. Olga me pitala: »Ideš li ponovo u onaj tvoj rat?« Obećala sam joj da neću nikamo otići, da ćemo naći stan blizu njezine škole, blizu Ksenije koja je Olgu naučila da čita, da piše, da svira klavir i koja ju je spasila od svih tužnih iskustava djece izbjeglica. Telefonom sam javila Mehmedu Haliloviću, glavnom uredniku Oslobođenja da ostajem u Zagrebu. To nije bio moj prvi izlazak iz ratnog Sarajeva. Novinari su bili »privilegirani« jer su imali pravo koristiti UNPROFOR-ove vojne avione za službena putovanja. Ma kako kratka bila ta putovanja, svaki put sam po povratku u Sarajevo bila šokirana nekom novom smrću, nekom novom ruševinom, novom degradacijom života. Kolege i susjedi već su bili navikli na moja vraćanja sa službenih putovanja. Znala sam moralnu cijenu svoje odluke. Svako napuštanje Sarajeva u ratu smatrano je izdajstvom i svaki odlazak, uključujući moj — bio je izdaja.

Svjet raseljenih lica

Znala sam da iz Zagreba ne mogu više ništa učiniti za prijatelje i kolege koji su ostali pod opsadom. Znala sam da ne mogu napisati ništa što može njihov život učiniti manje opasnim i još jednu ratnu zimu manje hladnom. Izdržala sam tu svoju izdaju, a da nisam imala potrebu da je opravdavam i da je zovem nekim drugim imenom. Kazna se sastojala u tome što je moj mozak ostao pod opsadom dugo nakon Daytonskog mirovnog sporazuma — koji je bio daleko od moje ideje mira.

Došavši u Zagreb niste se bavili novinarstvom, nego sindikatima. Da li za vas kao novinarku u Zagrebu nije bilo mjesto ili vam je bio potreban otok, odmor, zaborav?

— U Zagrebu sam svakodnevno susretala izbjeglice iz Banja Luke, Prijedora, Sanskog Mosta. Čekali su u redovima pred uredom UNHCR-a, pred stranim ambasadama, pred vratima bosanskog veleposlanstva. Svijet raseljenih lica bio je moj svijet. Većina tih izbjeglica pobjegla je od noža. Netko je imao pogrešno ime, netko pogrešnu adresu. Susret sa svakim od njih za mene je bio dio drame koja se zove »etičko čišćenje«. Tema nije bila popularna u Hrvatskoj.

U Zagrebu su mi kolege novinari pomogli da nađem posao, najprije u AFP-u (Francuskoj novinskoj agenciji), a potom u uredu američkih sindikata. Taj posao me doveo u vezu s ljudima iz brodogradilišta, iz prehrambene industrije, iz srednjoškolskih sindikalnih središnjica. Bila sam svjedokom rađanja alternativnih sindikata u Hrvatskoj i to je za mene bilo dragocjeno iskustvo.

U Kanadu ste stigli kao i svaki drugi emigrant, suočeni sa smještajem u izbjegličkom centru, s

bivšem Jugoslavije. Iako engleskim jezikom vlastade dovoljno dobro da biste na njemu mogli pisati, izgleda da probijanje u struci nije išlo lako. Kako ste se vi i vaša obitelj snasli? Čime ste se bavili? Kakve su vam u Kanadi perspektive danas, nakon tri godine?

— Iako sam u Kanadi već tri godine, još uvijek nisam u stanju koncizno definirati sva ovdašnja iskustva. Još uvijek ne znam što mi se sve događa. Jedan moj susjed, Bosanac, kaže da su u Kanadi čovjeku potrebne dvije stvari — radno odijelo i pidžama. Radila sam kao urednica školskog lista u Regent Parku, dijelu Toronta koji je poznat po problemima s drogom, beskućnicima i svim ostalim bolestima velikih sjevernoameričkih gradova. Prevodila sam na roditeljskim sastancima, jedan semestar predavala sam na Visokoj školi za žurnalistam, brišula sam o jednoj bolesnoj gospodi dok su članovi njezine obitelji bili na odmoru. Dogodilo mi se da u jednom danu dopodne radim posao koji se plaća četiri dolara na sat, a poslijepodne drugi, za koji sam bila plaćena tisuću dolara na sat. Ova veća svota bila je vezana za izvanrednu prigodu — za sveučilišno predavanje o sarajevskoj novinarskoj školi. Sjećam se da me je tada, nakon predavanja, mlada kanadska novinarka zamolila da se nasmijem za fotografiju koju je željela priložiti tekstu. Pitala sam je zašto je važno da u jednom danu dopodne radim posao koji se plaća četiri dolara na sat, a poslijepodne drugi, za koji sam bila plaćena tisuću dolara na sat. Ova veća svota bila je vezana za izvanrednu prigodu — za sveučilišno predavanje o sarajevskoj novinarskoj školi. Sjećam se da me je tada, nakon predavanja, mlada kanadska novinarka zamolila da se nasmijem za fotografiju koju je željela priložiti tekstu. Pitala sam je zašto je važno

Svako napuštanje Sarajeva u ratu smatrano je izdajstvom i svaki odlazak, uključujući moj — bio je izdaja

no da na slici budem nasmijana? Odgovorila mi je, spontano: »Da se vidi da ste sretni što ste sada u Kanadi!« Nije bilo šanse da joj objasnim da me vjetar rata, a ne neki osobni izbor, doveo u Kanadu. Nije mogla razumjeti da se rat za mene nastavio. Rat da se zakrpa sve ono što je u obitelji popucalo tijekom duge razdvojenosti. Rat da se izvučemo iz zagrljaja socijalnih institucija. Rat da se dode do pristojnog posla u struci ili blizu struke.

Previše smrti

Za britansku televiziju radila sam reportažu u vrijeme izbora 1998. godine o kampanji koja je dovela Blaira i laburiste na vlast. Povremeno imam priliku napraviti komentar za radijsku mrežu CBC-a (Canadian Broadcasting Corporation), najčešće u emisiji koja se zove *As It Happened* (Kako se dogodilo), čiji naslov već određuje njezin sadržaj. Sada radim u agenciji Reuters i osjećam se kao lječeni alkoholičar koji je dobio posao za šankom. Ponovo sam u novinarstvu i to me čini sretnom, mnogo više nego što sam spremna priznati. Htjela bih vjerovati da je novinarstvo moj izbor — a ne ovisnost.

Nakon napada NATO-a na Srbiju, oglasili ste se u kanadskom tisku, osjetivši potrebu da iskažete svoj stav. Čujem da je na te vaše članke bilo burnih reakcija.

— Kanada je sudjelovala u akciji NATO-vih snaga u Jugoslaviji, ali je njena javnost bila podijeljena oko te akcije. Svoju ulogu u svijetu Kanadani vide u sastavu mirovnih snaga i sama činjenica da kanadski piloti nisu bili na zadataku pošumljavanja Srbije i da nisu bacali cvijeće, već sudjelovali u bombardiranju, za dio je kanadskih gradana bila uznemirujuća. Ja sam pokušala objasniti zašto se rat protiv Jugoslavije morao voditi, koristeći, naravno, iskustvo Bosne i očajne posljedice neodlučnosti Zapada u odnosu na vojnu intervenciju. Ljudi koji su me zvali telefonom da izraze ljutnju zbog moga teksta, imali su problem pri izboru uvreda: ja sam se u svom tekstu legitimirala kao izdajnik srpskog naroda, pa je bilo deplasirano podsjećati me na to da sam izdajnik. U Torontu su predstavnici srpske zajednice dijelili one iste mete koje su vlasti u Beogradu stavljale djeci na prsa i na leđa. Mi smo u Sarajevu doista bili mete i nikome nije padalo na pamet da doziva smrt. Oko nas je bilo previše smrti. Sjećam se jednog ratnog teksta Marka Vešovića, pod naslovom *Smrt je majstor iz Srbije*. Zastrašujuća je ta količina mraka koji je poništio sve vrijednosti i natjerao pripadnike cijelog jednog naroda — ako već nisu činili zločine — da zločine pravduju ili negiraju.

Dekontaminacija

Ne znam koliko će vremena biti potrebno da na scenu stupi neki srpski političar koji će moći kleknuti u Srebrenici i reći da mu je žao što su za masakr odgovorni pripadnici srpske vojske i srpskih paravojnih formacija. Dramatično raste broj mesta na kojima će se morati klečati, koja podsjećaju na Srebrenicu. Bit će potrebno voditi djecu iz Srbije da vide grobnice, da shvate činjenice i da odrastu bez osjećaja krijevice, da odbace režim koji im je stavljao mete na prsa i na leđa. Naravno, vojska koja je srušila most na Neretvi također se nema

čime ponositi — i Hrvatska će morati obaviti dekontaminaciju i morat će — zbog budućnosti — odlučiti kako će vrednovati svoju partizansku i svoju ustašku tradiciju. Dekontaminacija predstoji i Bosni, a vjerojatno je uvjet za to izlazak iz kolektivizma — ideološkog, nacionalnog, svakavog.

U razgovoru često spominjete povratak u naše i vaše uklete balkanske prostore, ali ne i u Sarajevo. Zašto ne ponovo u Sarajevo?

— U ljeto 1996. godine pred odlazak za Kanadu, posljednji sam put bila u Sarajevu. Prošla sam pokraj parka u kojem je od granate poginuo Željko Ružić, novinar Radio Sarajeva. Prošla sam pokraj tržnice na kojoj je poginuo fotoreporter *Oslobodenja*, Salko Hondo. Prošla sam pokraj vojarne na Bistriku, kod koje je ubijen Senad Sećerović, prijatelj mog supruga Ive. Ubili su mi i predratne uspomene. Sjećam se samo rata. Prolazila sam onim ulicama kojima smo išli u ratu, sklanjavajući se od snajpera. Prijatelji su me nagovarali da odemo na Grbavicu. Nisam se usudila. Ne mogu zamisliti da odemo na Trebević ili na Jahorinu. Naravno, u Sarajevu imam prijatelje i s njima sam u kontaktu. Sada strahujem da bih ja mogla biti »prepreka za mirovni proces«. Imat će mnogo stvari s kojima se ne mogu pomiriti. Podijeljena Bosna jedna je od njih.

Istarska supa i Sarajevo

Neke ratne zime razmišljala sam o tome kako će Sarajevo izgledati kad se u njega vrati oni koji su na njega pucali ili su navijali za one koji su na njega pucali. Kad se umorimo u ovoj zemlji u kojoj su pidžama i radno odijelo sasvim dovoljni, sanjamo o tome da dodemo u Istru, zbog istarske supe, zbog blizine Sarajeva, zbog toga što u Istri ništa ne podsjeća na rat i razaranja.

Novine Toronto Star otvorile su rubriku Beyond 2000 u kojoj se redovito objavljaju priče kanadskih emigranata o njihovu životu u novoj domovini. Među njima ima i potresnih i tragičnih iskaza kroz koje slika o demokratskom svijetu blagostanja dobiva novu dimenziju, nimalo ružičastu. Pročitala sam i vaš članak koji me je uznenudio i rastužio.

— Pisala sam o poznaniku, Ukrajincu koji je u Kanadu došao s dvojne kćerkama. Majka je stradala od posljedica Černobila. Nakon završenih tečajeva jezika i nakon obraćanja svim mogućim uređima koji brinu o zapošljavanju novih emigranata, u nemogućnosti da nade bilo kakav posao — on je odlučio okončati svoj život. Nakon prvog, neuspjelog pokušaja i kraćeg lječenja drugi put je skočio sa šestog kata i to je bilo fatalno. Smrt emigranta ovdje nije događaj. U novinama nema smrtonosne, nema sahrane, nema rođaka i prijatelja. Samo se zatvara jedan dosje u uredu za emigraciju. Uznenirujuće je koliki broj inženjera, liječnika, ekonomista živi od toga što raznose pizze. Ali *Toronto Star* se pokušava boriti s nečim još opasnijim — s činjenicom da se Kanadani navikavaju na to da im najlošije plaćene poslove obavljaju visokokvalificirani emigranti. Kao član Kanadskog komiteta za slobodu štampe upravo pokušavam pokrenuti publikaciju *Novinar u egzilu*. Najteže će biti osigurati nekakva minimalna sredstva koja bi omogućila onima koji su prognani iz svoje profesije da se u nju bar privremeno vrati.

Govori: Davor Jurić, predsjednik SSSH

Nedisciplinirano biračko tijelo

Protiv mita i korupcije, kriminala, krađe, nasilja i svega što prijeći razvoj demokratske države

Davorka Vukov Colić

Proljeće je započelo štrajkovima, a ljetu se nastavilo jednako žestokim prosvjedima poniženih Hrvata u potrazi za neisplaćenim plaćama i pravom na rad. Socijalna drama valja se Hrvatskom, sindikati su zaposleniji no ikada, a u posljednjoj godini tisućljeća ovdje je lakše nabrojiti tko nije prosvjedovao, nego tko je sve izšao na ulicu.

Predsjednik Saveza samostalnih sindikata Hrvatske Davor Jurić upravo se vratio s Raba gdje je za sada, usred turističke sezone, jedva spriječen opći štrajk u hotelskom kompleksu *Imperijal*. Samo u posljednjih mjesec-dva štrajkale su radnice *Name* i radnici *Tvornice ulja Zvijezda*; seljaci su zaposjeli hrvatske prometnice; ribari prijete. Asistenti i znanstveni novaci izašli su na zagrebačke ulice. Štrajkali su konobari u Primoštenu. Radnici Hrvatskih željeznicu štrajkom su tražili pravo na štrajk; prosvjedovali su čak i *Mungosi*, došavši u punoj ratnoj spremi ispred Hotela *Inter-Continental* za vrijeme održavanja *Regionalne konferencije o protupješćkim minama...*

Vrijeme sindikata

Doista, vrijeme je sindikata, pa je i Davor Jurić sve češće u središtu javne pozornosti. Tri godine na čelu najveće od pet sindikalnih središnjica, taj elektrotehničar s dugogodišnjim sindikalnim iskustvom nije nikada imao toliko posla kao u posljednjih godinu i pol nakon 29. siječnja 1998., kada je prosvjedni pohod na Trg bana Jelačića pod motom *Skinite maske* otvorio dugu sezonu štrajkova zbog pogubnih posljedica hrvatskog gospodarskog čuda. A nije ni čudo, jer — kaže Davor Jurić — prema procjeni SSSH, a uzimajući u obzir UN-ovu procjenu po kojoj je svakom stanovniku potrebno za život četiri dolara na dan, Hrvatska ima 1,800.000 siromašnih građana!

Službeni prosjek plaća iznosi 3.000 kuna, ali 70% zaposlenih prima manje od 2.500 kuna mješечно, dok posebno zabrinjava položaj 25% radnika s plaćama nižim od 2.000 kuna, a iznad 3.500 kuna prima tek 5-7% zaposlenih.

— Podaci su katastrofalni i pokazuju da su hrvatski građani doista umjetnici preživljavanja — zaključuje gorko predsjednik SSSH, te nastavlja s crnim brojkama o službenoj stopi nezaposlenosti od 19,6% (330.000 nezaposlenih), u što nije uračunato barem 150.000 ljudi koji rade, a neredovito ili uopće ne primaju plaću. A upravo su ti u najgoroj situaciji, težoj nego umirovljeni-

ci, jer temeljem zakonodavstva RH ne mogu ostvariti nijedno pravo, bez obzira koliko bilo nisko.

sa i kako je lako vući konce. Tim više, veli predsjednik SSSH, što su neki sindikati stvoreni na poticaj samih uprava poduzeća ili centara političke moći. Zbog toga i samim sindikalcima ostaje dodatni napor objedinjavanja sindikalne scene.

Žuti sindikati

Time Europa i svijet ide drugom, a Hrvatska sindikalnom šumom. U Europi i svijetu tržište rada se globalizira, pri čemu se sindikat doživljava kao ravno-

Podijeli pa vladaj

Urušavanje gospodarstva očitovalo se i u samom članstvu SSSH. Središnjica broji 348.000 članova, nešto manje nego 1995., i manje nego u vrijeme osnivanja 1990. Osipanje je počelo ratne 1991./92. godine kada je u godini dana bez posla ostalo više od 240.000 radnika. Nastavilo se poslije *Oluje* zbog ubrzale privatizacije, a osipa se i posljednjih godina dana otkako klizimo u rece-

siju. Usitnjena je i sindikalna scena. Pet središnjica u zemlji s manje od pet milijuna stanovnika i jedva milijun zaposlenih tipična su slika Hrvatske koja se — veli Jurić — »dobro uklapa u politiku vladanja, pa i vladanja sindikatima, jer su zakonski propisi vezani za slobodu udruživanja predлага-

Nismo u poziciji da se borimo za povećanje plaće, nego se nastojimo izboriti za to da plaće uopće budu isplaćene!

ni i koncipirani tako da se sindikalni pokret što više razmrvi.«

A i razmrvio se, naročito u javnim poduzećima: samo ih je u HPT-u deset, u HEP-u pet, u INI tri, u HŽ, a jedno ih je vrijeme bilo čak devetnaest, pa nije teško zamisliti koliko je tu intere-

Vlakovi opet staju, na Rabu je »vruće«, ribari opominju i prijete, ljetu je zastrašujuće. Kakva nas jesen očekuje?

— I poslije devet godina demokratski razvoj Hrvatske zapinje, između ostalog, i u pitanju slobode sindikalnog organiziranja, te prava na štrajk.

Jesen poslije ljeta

Provedba odredbi Ustava RH u praksi i zakonodavstvu nije na razini zemalja EU, što najbolje potvrđuje štrajk HŽ. Željezničari stvarno imaju za cilj ostvariti potpunu slobodu organiziranja i provođenja industrijskih akcija, što im ograničava Zakon o Hrvatskim željeznicama. Pitanje je zašto se sindikati HŽ-a baš sada bore za tu slobodu? Odgovor ćete naći u stvaranju okvira za sindikalno djelovanje u trenutku restrukturiranja i privatizacije HŽ.

A nedavni događaji na Rabu?

— Na Rabu je doista vruće. Protesti radnika *Imperijala* školski su primjer borbe za radna mjesta i budućnost poduzeća koje za taj otok ima jednaki značaj kao, primjerice, INA za Hrvatsku. Dok vodimo ovaj razgovor, još je moguć štrajk u jeku turističke sezone, koji će, ako dođe do njega, biti potpuno opravдан bez obzira na različite ocjene, pogotovo one na HTV-u. Kada bi inače sindikat trebao organizirati štrajk, nego u vrijeme kada se poslodavcu nanosi šteta? Nedavni seljački prosvjedi pak nisu klasičan sindikalni slučaj, ali su odraz gospodarskog stanja u Hrvatskoj. Dali smo im podršku, ali nismo podržali sve njihove zahtjeve. Kao što vidite, problemi se množe, pa se, nažalost, jesen neće nimalo razlikovati od proljeća i ljeta. U to sam siguran.

Osim štrajkova u prosvjeti i najnovijeg prosvjeda asistenata i znanstvenih novaka do sada nije bilo štrajkova u intelektualnim zanimanjima. Zašto to čine seljaci i prodavači, a ne kustosi i bibliotekari? Čime tumačite šutnju intelektualača?

— Prosvjetni radnici pokušavali su štrajkovima izboriti višu razinu prava, ali su često mijenjali i mijesali ciljeve i zahtjeve, te su ostali negdje na pola puta.

Unošenje straha među radnike

Šutnu intelektualaca tumačim kao normalnu posljedicu njihova profesionalnog rada i djelovanja. Oni su upućeni na to da društvo pridonose kao individualci, izolirani iz socijalnih grupa koje se za svoja prava bore radikalnim metodama, tzv. industrijskim akcijama. Nerijetko su i suviše tolerantni, iako vjerujem da znaju kako akademske rasprave u ovom društvenom *ludilu* ne padaju na plodno tlo. Osim toga, morate računati i sa strahom za radno mjesto i socijalnu sigurnost.

U istupu na godišnjici osnivanja HDZ-a, Tuđman je ustvrdio da demonstracije i štrajkovi služe samo za izazivanje kaosa. Pridružio mu se Škegre izjavom kako su tvrdnje da je u Hrvatskoj teška gospodarska i socijalna situacija obična floskula.

Budući da predsjednik vjerojatno zna čemu služe štrajkovi, a da je ministar financija dobro upućen u pravo stavlje stvari, koja je svrha, po Vašemu mišljenju, ovakvih optuzbi i bježanja od stvarnosti?

— Izjave Tuđmana i Škegre nikako ne stoje, a upravo takve poruke predsjednika često su dodatni motiv radnicima da štraj-

kom i prosvjedom upozore odgovorne na njihov težak položaj. Svrha takvih izjave jeste daljnje unošenje straha među radnike kako bi odustali od akcija. Izjave takvoga tipa nisu primjerene vrhu vlasti u istinski demokratskim državama. Škegrine tvrdnje su pak normalne i očekivane — nije valjda lud priznati stvarnost koju je stvarao nekoliko godina.

Tvrdo i prljavo

Nekoliko sam puta već pozivao dužnosnike vlasti da zajedno podemo među radnike i da sam svojim ušima čuju kako ljudi doista žive. Normalno, njima se ne ide.

Kakav učinak imaju takve izjave na članove SSSH i, općenito, građane Hrvatske koji se u posljednje vrijeme sve češće bore za golo preživljavanje?

— Kao što rekoh, u ovom trenutku one dosta motiviraju. Ne mislimo odustati od dobro organiziranih akcija u borbi za radnička prava. One su u svim zemljama izvrsno sredstvo pritiska, pa zašto bi Hrvatska bila u tome izuzetak?

Na VONS-u je također ustvrdeno kako je seljačkim predsjedima HSS otvorio predizbornu kampanju. Što vi o tome mislite?

— Ne bih komentirao kako je i je li HSS time otvorio predizbornu kampanju. To neka kažu u HSS-u. VONS je mogao naložiti Vladu da djeluje preventivno prema zahtjevima seljaka pa sada ne bih bio u prigodi raspravljati o

Ne pristajemo na novo robovlasništvo. Hrvatska država procesom privatizacije kontrolira više od 70% gospodarstva

HSS-u i njegovoj predizbirnoj kampanji.

Nedavno ste tražili da se izbore održe u rujnu ili listopadu. Kolike su za to sanse?

— SSSH je tražio izbore što ranije zbog čvrsto argumentiranog stajališta o gospodarskoj politici Vlade RH. Nažalost, o datumu izbora odlučuje predsjednik Tuđman i zato mislim da naš prijedlog nema sanse.

Kako će se SSSH ponosati u predstojećoj izbirnoj kampanji? Kakvu predizbornu utrku očekujete?

— Bit će svakako aktivan, a kako i kada, odlučit će naše Vijeće. Za početak, izglasali smo ne-povjerenje Vladu i Saboru, što već samo po sebi govori puno. Predizbirna utrka bit će najtvrdija do sada, a mislim da će biti i naj-prljavija. Obilovat će napadima svih vrsta na pojedince, a same stranke svojim kampanjama trebaju odgovoriti koliko su spremne sudjelovati u nekoj novoj vlasti.

Prošle godine Vlada je naveliko najavljuvala posebne mјere zapošljavanja. S kakvim rezultatima?

— Prema posljednjim podacima zaposlilo se šest tisuća ljudi, što je kap u moru. To ne znači da se ne isplati tražiti nove puteve i suradivati, ali preduvjet za to mora stvarati izvrsna vlast koja to očito ne uspijeva. Stoviše, blokira je sebe samu i nema rješenja, jer gospodarstvo ne funkcioniра, bankovni sustav ne djeluje, a ne-

zavisna monetarna vlast nije deklarirana kao vlast.

Argumenti snage

Prije donošenja strategije gospodarskog razvoja treba depolitizirati gospodarstvo i bankovni sustav, no to se i nadalje ne čini, a posljedice snosi raja. Ali, sve je to dio politike koja se mogla nazrijeti kroz privatizaciju i izjave predsjednika države koji je tvrdio da će Hrvatska doći do blagostanja zahvaljujući dvjesto bogatih obitelji.

Što se u takvoj situaciji uopće može postići tzv. industrijskim akcijama?

— To je način na koji dolazimo do cilja, ali u SSSH stalno ponavljamo da dajemo prednost socijalnom dijalogu. Cilj želimo postići snagom argumenta, i tek kada u tome ne uspijemo, prijavljamo *argumentima snage*. Ova, 1999., vrlo je karakteristična godina, jer sada uopće nismo u poziciji da se borimo za povećanje plaća, nego se nastojimo izboriti za to da plaće uopće budu isplaćene!

Prošle godine na poticaj SSSH počelo je u poduzećima osnivanje tzv. stožera za zaštitu poduzeća. Što je s njima?

— Niti jedan nije osnovan bez kontrole granskih sindikata, a cilj je bio očuvanje radnih mesta i isplate plaća.

Ako su štrajkovi kao sredstvo iscrpljeni i ako se došlo do zida, što ćete sada činiti? Što reći vašim članovima?

— Svima koji su na vlastitoj koži osjetili probleme življenja u ovakvoj gospodarskoj i socijalnoj situaciji, ostaje jedino reći da se strpe do izbora. Kada smo Prvoga svibnja organizirali prosvjedni marš s parolom *Izborimo se za promjene*, rekli smo jasno da pod time mislimo na političke, gospodarske i socijalne promjene, naglašavajući nužnost što skorijih izbora, jer trenutno stanje ne jamči da za mjesec ili dva neće biti još gore i teže. Međutim, ljudima treba objasniti da ni nakon promjena ne mogu odmah evasti ruže, ali im treba reći da imaju pravo očekivati barem pomake u borbi protiv mita i korupcije, kriminala, krade, nasilja i svega što prijeći razvoj demokratske države, kao i revizije sumnjivih privatizacija.

Koliko su se promijenile gospodarske i socijalne prilike u Hrvatskoj u posljednjih godinu i pol dana, koliko je proteklo od prosvjednog skupa Skinimo maske. Je li njime nešto postignuto?

— Bio je to prvi veliki prosvjed na koji je policija tako masovno izšla na ulice. Ne znajući pravi cilj prosvjeda, mnogi su tražili da se fizički krene u probor policijskih kordonova. Kao najod-

žene daleko agresivnije i žeće od muškaraca. Simptomatično je da su neki muškarci agresivni, samo ako su se prethodno malo pripremili, ako su bili branitelji ili ako su u razmišljanjima ostali u nekom drugom sustavu koji ne djeluje, ne posljednjih deset, nego dva deset ili trideset godina.

Naslućujete li razlog agresivnijeg ponašanja žena?

— Ne. Pitam se jesu li žene takve zbog toga što se moraju izboriti za mjesto u društvu? Motivira li ih majčinstvo i briga za obitelj? Ili je razlog tomu činjenica da poduzeća u kojima je zaposleno najviše žena (trgovina, tekstilna industrija) u pravilu najlošije stope?

Uvrijedena mlada

Očito, treba istražiti mnogo toga. Počeo sam to posebno promatrati nakon prosvjeda Skinimo maske, gdje su u prvim redovima bile članice sindikata, izuzetno borbene i spremne za obranu svojih prava. Tada sam shvatio da je to snaga koju treba prenijeti na sve članove sindikata. Tomu još, naravno, treba dodati mnogo više solidarnosti koja u ovom trenutku nedostaje.

Kako mediji prate sindikalnu scenu? Čini mi se da na malim ekranima nema više toliko izvješća o djelovanju SSSH kao ranije.

— Pisanim tiskom sam zadovoljan, ali o HTV-u ne želim ni govoriti. Svi znaju da je to poluga vlasti i tako se ponaša. Izvješća o našemu radu svedene su na najmanju moguću mjeru, posljednjih mjeseci gotovo ništa se više ne prati. Sve je počelo Trećim kongresom SSSH u prosincu. Iako smo na otvaranju imali 82 međunarodne delegacije i premda je toga dana to bio najznačajniji događaj u ovoj sferi interesa u Hrvatskoj, HTV o tomu nije objavila niti vijest. Iznenadeni, sutradan smo direktoru i urednicima poslali stotine razglednica s plakatom Kongresa, nakon čega se HTV počela ponašati kao uvrijedena mlada, tako da SSSH gotovo više i ne prati.

Odlazak s vlasti

Ilustrirao bih to jednim Dnevnikom: u danu kada smo imali prosvjed NAME, u Dnevniku je objavljen prilog o razgovorima školskih sindikata s ministrom Pugelnikom i neka najava Vesne Kaničići stara barem deset dana, a tek na trećem mjestu miniprilog o štrajku radnika NAME uz rečenicu komentara.

Za gospodarsku katastrofu u kojoj se poigrava sa sudbinom 100.000 radnika Miroslav Kutle je kažnjen službenim isključenjem iz HDZ-a, a Miroslav Šeparović je početkom ljeta čak ubašten zbog sumnji da je odao državnu tajnu. Što nam govore takvi dvostruki standardi?

— To nam pred izbore govorio o tome kako vladajuća struktura očito ne misli da je zaslужila odlazak s vlasti i da će raznim sredstvima i metodama pokušati disciplinirati biračko tijelo. Svi znamo tko je Kutle i tko iza njega stoji, a na pitanje je li to farsa unutar vladajuće stranke ili pojedinih struktura, odgovor mora dati pravosude. Za Miroslava Šeparovića osobno mislim da je jedan od rijetkih hudezeovaca i jedan od rijetkih koji je ostao tako dugo u strukturama vlasti, a ostao karakteran i poprilično pošten čovjek, pa me doista čudi što su u priči o zloupotrebama obavještajnih službi došli do njega.

Je li konačno stigao odgovor na vaše nedavno pismo upućeno predsjedniku Republike u kojem ga tražite da vas primi na razgovor?

— Odluku o tome da uputimo pismo predsjedniku Tudmanu donijelo je najviše tijelo SSSH. Iako ono predstavlja volju oko milijun gradana Hrvatske, za sada je ostalo bez odgovora. Nismo iznenadeni. Pa, zaboga, godišnji su odmor! □

Maske još nisu pale

Kronologija štrajkova granskih sindikata SSSH

Davorka Vukov-Colić

Siječanj 1998.

Skinimo maske moto je prvoga velikog prosvjeda upozorenja u organizaciji SSSH na ulicama Zagreba 29. siječnja 1998. Zapanjujući broj policajaca, dovedenih iz različitih krajeva Hrvatske, sprječilo je prodor lavine nezadovoljnika na Trg bana Jelačića. Maske nisu pale, a štrajkovi su od tada sve češća hrvatska svakodnevica.

Kolovoz 1998.

Veliki prosvjed u *Petrokemiji — Kutina* protiv kuponske privatizacije. Prosvjednicima su se prvi put pridružile druge udruge, političke stranke i građani, sveukupno 8.000 do 9.000 ljudi, a prosvjed je promijenio mnogo toga u sindikalnom načinu djelovanja i organiziranja. Na temelju prijedloga stručnjaka SSSH postignut je sporazum, čime su, uvjetno rečeno, zaustavljeni privatizacijski fondovi u sudjelovanju u kuponskoj privatizaciji. Od tada u Nadzornom odboru Petrokemije — prema modelu europskog sindikalizma — sjede i predstavnici sindikata koji štite interese zaposlenih.

Prosinac 1998.

Veliki prosvjed metalaca u organizaciji Sindikata metalaca SSSH u Zagrebu, čime se otvaraju pregovori s Ministarstvom rada i socijalne skrbi.

Siječanj 1999.

Prosvjedi *Zagrebačkih transporta* i Sindikata PPDIV-a, poljoprivrednika i zaposlenih u prehrambeno-preradivačkoj industriji pod motom *Nema rada bez plaće*. Tri velika prosvjeda radnika *Kutline Dione*. Prije toga štrajkaju radnici i kooperanti KIM-a. Drama s radnicima *Gradskog podruma* dosije vrhunac.

Veljača 1999.

Radnici *Valjaonice Kumrovec* blokiraju cestu i priječe granični prijelaz sa Slovenijom, nakon čega je Vlada pristala na razgovor i osigurala im dio od 21 neisplaćene plaće, te je svaki dobio 10.984 kune. Nakon gotovo dvije godine bez isplaćene lipa, bio je to, kažu u SSSH, pravi dobitak na lotu. Prosvjed u Sisku okuplja predstavnike sindikata iz svih djelatnosti koje postoje u Sisačko-moslavačkoj županiji.

Travanj 1999.

Prosvjed u Voloderu vezan uz *Moslavačke vino-grade* i čuvenog vinogradara Josipa Gucića. Štrajka nekoliko metalskih tvrtki u Karlovcu. Zbog štrajka u *Tisku*, Hrvatska je prvi put u stoljeću ostala bez dnevnih novina. U organizaciji štrajka sudjeluju tri sindikata iz SSSH.

Svibanj 1999.

Štrajk radnika NAME. Radnici *Krapinske teškalne industrije* (u stečaju nekoliko godina) prijete prosvjednim dolaskom (pješice) u Zagreb. Tek tada su ih saslušali i isplatili im zaostale plaće i otpremnine. Prosvjedi radnika *Zagrepčanke*. Prosvjed *Pamučne industrije Duga Resa*, u dva navrata prosvjed *Tvornice obuće Budućnost* iz Ludbrega. *I policija je plakala*, opisuje *Novi list* njihov uzaludni pohod na Markov trg.

Lipanj 1999.

U organizaciji Sindikata poljoprivrede prosvjedi u Đakovu i Osijeku, te u vukovarskom *Vupiku*. Prosvjed lučkih radnika u Rijeci, prije toga prosvjed u pulskom *Tekopu*, poduzeću koje najvećim dijelom zapošljava invalide, a oni su posebno pogodeni novim Zakonom o mirovinskom osiguranju.

— U trenutku kada potpredsjednica Vlade otvara zračnu luku u Pločama, prosvjeduju radnici *Plobesta* jer četrnaest mjeseci nisu primili plaću. Prosvjed radnika Hotela *Lav* u Splitu. Štrajk u Hotelu *Imperial* na Rabu. Štrajk poduzeća *Primošten* u Primoštenu, s kojim se solidariziraju čak malobrojni gosti. Prosvjeduju tekstilci u Dubrovniku te *Luka Dubrovnik*. U Zagrebu štrajk *Tvornice ulja Zvijezda*. Krajem lipnja pet dana traje seljačka buna, štrajk seljaka koji je blokirač prometnice sjevernog dijela Hrvatske na početku turističke sezone.

A jeste li i vi štrajkali? □

Kroz njih smo željeli reći da ne pristajemo na novo robovlasištvo. U provođenju takvih akcija nekima se činilo pogrešnim to što su više usmjerele prema Vladu RH, nego prema poslodavcima. Znam, obrnuto bi bilo logičnije, ali gospodarska situacija u Hrvatskoj nije logična. Javnost zaboravlja da hrvatska država procesom privatizacije kontrolira više od 70% gospodarstva, bilo kao vlasnik bilo kao onaj koji putem Fonda za privatizaciju imenuje članove uprava, nadzornih odbora itd. U situaciji u kojoj ne djeluju kontrolni mehanizmi, nema pravne države i ne funkcioniра pravosude, rekao sam: krenimo drugim putem.

U gospodarskoj anarhiji

Neki su stožere odmah proglašili povratkom samoupravljanju. Smiješno. Morali smo nešto poduzeti. Nismo mogli zatvoriti oči pred strašnom činjenicom da ljudi mjesecima dolaze na posao, a drugi im se smiju u brk i ubiti u plodove njihove muke.

Štrajkovima se do sada uglavnom prisiljavalo Vladu da grijebe privatizacije sanira novcem poreznim obveznika. No, poreznib je obveznika sve manje, a proračun sve tanji. Kako dalje?

— Strajk nije najbolje rješenje, ali u ovoj situaciji dokazuje se jedinim mogućim. Uspjeli smo postići da Vlada osigura nekoliko stotina milijuna kuna za isplatu zaostalih plaća, čime smo nekima barem privremeno u ovoj gospodarskoj anarhiji osigurali svakodnevni (zaradeni) kruh. Ne znam koliko ćemo na taj način još moći rješavati probleme pojedinačnih poduzeća. Bojam se da smo vrlo blizu kraju, tim više što i Vlada otvoreno priznaje da nema novca.

Govori: Zvonimir Šikić, predsjednik Nezavisnog sindikata znanosti i visokog obrazovanja

Velika siva zona

Sindikat još uvijek ne može učiniti mnogo da u ovoj državi promijeni odnos prema znanosti

Branimira Lazarin

Uvriježeni princip financiranja u Hrvatskoj po kojem državni proračun izdvaja svotu za takozvani bladni pogon, ali gotovo ništa više, posebno se jasno očituje na kvaliteti rada i života u visokom školstvu. Kako Nezavisni sindikat znanosti i visokog obrazovanja vidi ovakvu situaciju i što će poduzeti da se ona poboljša?

— Ono što spada u plus trogodišnjeg je trud Sindikata koji je konačno urođio plodom. Naime ove smo akademске godine donijeli Kolektivni ugovor koji regulira dosadašnja takozvana *običajna prava*. Također smo sklopili Ugovor o plaćama koje će u osmom mjesecu biti veće za osam, a krajem godine za dvanaest posto. U tri posljedne godine ostvarili smo porast plaća od oko osamdeset posto, što držimo uspjehom.

Međutim, ključni problem ovog sustava nisu plaće, odnosno njihov eventualan porast. To se donekle može regulirati. Ono što obeshrabruje činjenica je da finansijska situacija u zemlji u potpunosti onemogućuje radne uvjete u znanosti i visokom školstvu. Sustav znanosti i visokog školstva odumire.

Nafta za projekte

U kontekstu ostalih velikih sustava u zemlji, sustav znanosti i visokog školstva iznimno je podfinanciran. Ako spominjemo takozvani bladni pogon, recimo da od listopada do lipnja mnogi fakulteti nisu dobili nikakva sredstva: nisu rijetki slučajevi isključivanja struje, vode, telefona. Ukratko, kakav komentar možete izreći nad činjenicom da su neki fakulteti izdvajali novac iz znanstvenih projekata da bi kupili naftu za grijanje! Još kraće: rad je u ovakvima uvjetima nemoguć, a Sindikat nažalost još uvijek ne može učiniti mnogo da se promi-

duše običajnom pravu na subvencioniranu prehranu, a postignut je dogovor o konačnom dogovoru u rujnu kada će se utvrditi nekakav *srednji put*, odnosno cijena koju će novaci plaćati za takvu vrstu prehrane.

Drugi problem tiče se smještaja u studentskim domovima, odnosno nepristajanja novaca na novi kriterij dodjela prava na dom. Novaci i asistenti nisu htjeli pristati na kriterij *prava prvenstva*, koji je po njima više-manje arbitrajan.

Ministarstvo se ovdje nije jasno očitovalo. S jedne strane je povladivalo i umirivalo riječima da *nitko neće biti oštećen*, a s druge strane nigdje to nije potvrđilo i konkretiziralo.

Na sjednici Senata Sveučilišta, uoči prosvjeda novaka i asistenata, također je primjenjena strategija niti-niti. Nitko se od prisutnih nije očitovalo bilo kakvim stavom o tom problemu. Kako to komentirate?

— Nije prerrogativa Senata da odobrava ili ne odobrava takav prosvjed. Rektor je tek obavijestio prisutne i mislim da je postupio pravilno. Međutim, neobična je činjenica da nitko od prisutnih dekana i profesora nije reagirao barem pitanjem, komentarom, diskusijom. Sudeći po neformalnim razgovorima *post festum*, nisam stekao dojam da itko ima nešto protiv tog prosvjeda. Svima je jasan *status quo*.

Asistenti i novaci su u Ministarstvu znanosti, koje ih namješta i plaća, smješteni pod točku materijalni trošak. Što to zapravo znači?

Jedan od troje

— Konkretni povod bila je bojazan da će doći do *gašenja* prava koja su novaci i asistenti imali do sada. Preciznije, riječ je o do-

no je što svi u Hrvatskoj znaju što bi trebalo biti »ono normalno« i istovremeno znaju kako je teško do toga doći. Drugi korak prema normali je isto takva kreditna politika, a naš Sindikat se zalaže da se ona rješava sredstvima iz proračuna. Naime, zagovaramo koncepciju da se dio novca iz proračuna odvoji za stambenu problematiku, odnosno da se tim novcem sufincira povoljnija kamata koja omogućuje normalan kredit.

Na primjer, pod povoljnim kreditom smatramo onaj na dvadeset do trideset godina uz dva posto kamata. Također se nadamo da bi ovakva ideja mogla živjeti već u sljedećem proračunu, jer realne mogućnosti, odnosno ekonomski konstrukcija, za to postoje. U jesenskim pregovorima pokušat ćemo takvo »rješenje« ugurati već u ovaj proračun. Inače, postoji presedan u sufinciranju kamata u Hrvatskoj. Tako svoje stambene probleme rješava policija, prema čemu slijedi da ono što može policija, ne može znanost.

Kako tumačite smjernice za izradu proračuna Sveučilišta za 2000. godinu, po kojima bi se ovaj proračun trebao realizirati isključivo »na razini Sveučilišta«?

— Smjernice su dovoljno općenite da im ne možete naći gotovo niti jednu zamjerku. No to je samo mrtvo slovo, a razrada će tek biti zanimljiva. Novost je činjenica da je do sada samo Ministarstvo dodjeljivalo sredstva fakultetima. Na pitanje zašto Sveučilište nije moglo sudjelovati u namjenskoj raspodjeli budžeta, odgovoreno je tužnom istinom: Sveučilište do sada nije napravilo vlastiti proračun. Sada kada su smjernice ovdje, otpao je formalni prigovor i nadamo se realizaciji. No, ne vjerujem u lak prijelaz s ustaljenog načina financiranja. Mislim da će tu biti mnogo više problema nego se činilo na prvi pogled.

Cime to argumentirate?

— Zagrebačko sveučilište ogroman je mastodont, s više od pedeset tisuća studenata. No to je Sveučilište koje nikada nije djelovalo u klasičnom smislu, to jest kao objedinjena i potpuno integrirana visokoškolstva ustanova. Ono ima stoljetnu tradiciju *jakih fakulteta*, koji po inerciji žive onako kako su navikli i to će biti teško mijenjati.

Autokratski sindrom

Do velikih preokreta teško će se doći, potrebna je politika malih koraka. Trebat će deset do dvadeset godina da se Sveučilište prilagodi drukčijem načinu financiranja, uz preduvjet da se bolje integrira. Jedan od načina takve *integracije* jest da se pojedina *interesna područja* unutar Sveučilišta povežu u veće cjeline. No najprije treba početi ozbiljno raspravljati o proračunu na samome Sveučilištu.

Kako tumačite tvrdnju nekog profesora sa Sveučilišta da je autonomija Sveučilišta upitna, odnosno da je zapravo nema?

— Nezavisni sindikat znanosti sudjelovao je u donošenju Zakona o visokom školstvu. U svojoj prvoj varijanti, taj je Zakon u mnogim dijelovima kršio autonomiju Sveučilišta, što znači da su ovlasti državnih tijela bile predmetom razgovora. Nakon predloženih amandmana, tijekom godišnje borbe i u Saboru, neki su od tih amandmana usvojeni. Umnozgome je autonomija obranjena,

barem formalno-pravno. Naravno, situacija nije idealna, ali se ne bih složio s tvrdnjom da je nema. Problem je u pojedincima koji ne poštuju niti legislativu niti autonomiju i koji bi trebali što prije odstupiti.

Cini se da je upravo to najveći problem, jer se već priča o zdravim i nezdravim smagama u Ministarstvu?

— To je paradigma koja bi se mogla primijeniti u cijelom hrvatskom društvu, pa onda valjda i u ministarstvima.

Ukratko, problem je u osnovi sljedeći: često legislativa nije loša, ali provedba uvijek podliježe autokratskom sindromu.

Sintagma autonomija Sveučilišta podrazumijeva i studente. Kako onda komentirate odluku dekana Filozofskog fakulteta Mirka Gojmerca o zabrani studentske tribine, a kako reakciju njegovih kolega na sjednici Senata Sveučilišta koji su podržali diskrecijsko pravo dekana na konačnu odluku u ovakvim slučajevima?

— Bio sam na toj sjednici i ondje rekao da je to, ukratko, jako loša odluka. Od svih prisutnih, podržala me jedino dekanica Arhitektonskog fakulteta, koja je bila eksplicitnija i oštresa od mene.

Što je poslanje »poslanje Sveučilišta«

Stalno se govorilo da »ne treba dozvoliti predizborne skupove na Sveučilištu«. Naravno, ali raspon od predizbornih skupova i političke agitacije do stručnog znanstvenog predavanja obuhvaća ve-

Senat je uplašen u predizbornoj godini, pa se stalno se ponavlja da »razne opasnosti prijete u sljedećem razdoblju«

liku sivu zonu koju se može različito tumačiti.

Kako komentirate zaključak koji se dao izvesti nakon sjednice, da je važnija institucija dekana nego institucija Sveučilišta? Naime, nitko osim spomenute dekanice nije reagirao — šutjelo se!

— Ne znam kako bih to komentirao. Dojam je da je Senat uplašen u predizbornoj godini zbog mogućih grešaka. Ako ste primijetili, stalno se ponavlja da »razne opasnosti prijete u sljedećem razdoblju«. To je smiješno.

Također je smiješna formulačija po kojoj se ne smiju održavati oni skupovi koji »nisu u skladu s akademskom razinom i poslanim Sveučilišta«. Kako tko procjenjuje akademsku razinu i što je to »poslanje Sveučilišta«, može odgovoriti svaki član Senata. Kladim se da biste dobili barem onoliko odgovora koliko ima članova.

Svojevremeno sam, prije sedam, osam do deset godina, vodio o znanstvenu tribinu Sveučilišta. Bila je prilično posjećena i dobro prihvaćena, održavala se u auli Sveučilišta. No takva je bila prije svega zbog kontroverznih gostiju poput Ante Cilige, Stevana Deđijera i Dalibora Brozovića koji je govorio o položaju hrvatskog jezika u Jugoslaviji. Dakle, tribina je bila politička, a danas bi je vjerojatno zabranili.

Slobodni studij za slobodne ljudi

Kako ostvariti privatni filozofski fakultet u Splitu

Dušan Čizmić Marović

Pokušaji da se u Splitu organiziraju humanistički i društveni studiji pokazali su da ih Split treba i zaslužuje, a da je moguće pridobiti ljudi, osmislići program te osigurati sredstva i podršku samo pod pretpostavkom da se cilj postavi dovoljno visoko: osnovati *vlastiti* filozofski fakultet.

Međutim, rasprava o budućnosti Splita nije slučajno skliznula na potpuno marginalnu temu, temu odnosa sa Zadrom. Očito su, naime, putovi za ostvarenje ovakvih razvojnih ambicija danas i programski i pravno i financijski i kadrovske posve neprohodni: ne prestaju pokušaji ideologizacije i hijerarhizacije čitavog znanstveno-istraživačkog i odgojno-obrazovnog pogona; akademске autonomije nema; novca je malo i krivo ga se raspoređuje, najbolje se ljudi marginalizira, prokazuju ili im se pomaže da — barem radnim mjestom — napuste Hrvatsku.

Budući da promjena vlasti, propisa, uvjeta privredivanja itd., sama po sebi neće preporoditi sveučilišnu scenu, vrijeme je promisliti legitimnost soluciјe privatnog studija humanističkih i društvenih znanosti u Splitu. »Privatno« ovđe treba razumjeti kao ne-državno, »slobodno« ili »otvoreno« visoko učilište, tj., — po slovu važećeg Zakona o visokim učilištima — kao »visoko učilište s pravom javnosti«.

Praktičan je poticaj ovakvom Projektu dao OPUS (Otvoreno pučko učilište Split), ustanova učiju su sedamdesetogodišnju povijest vezani značajni kulturni i prosvjetiteljski datumi. OPUS raspolaže s više nego dovoljnim prostorom za početak rada ovake institucije i spremam ga je staviti na raspolaganje Projektu, kao i organizacijsku i tehničko-administrativnu logistiku. Riječ je o renesansnom zdanju uz sama Zlatna vrata Dioklecijanove palače s kinodvoranom/predavaonicom od dvjestotinjak mjeseta, pet učionica kapaciteta do pedeset mjeseta, izložbenim prostorom, restoransko-klupskim prostorom i kancelarijama.

Što Splitu treba?

Trebaju mu *humanistički studiji filozofije, filologije* — osobito *kroatistike, talijanistike i orientalistike* — *povijesti i povijesti umjetnosti* te (uz postojeće pravo i ekonomiju) *sociološka i politološka komponenta* *društvenih studija*.

Neka mi bude dopušteno ne opravdavati uvrštanje *filozofije*: bez obzira koliko ćemo morati

čekati da se filozofija u Splitu emancipira od pomoćnog predmeta u glavni, u hrvatskim bi rasporedima Splitu trebao pripa-

lište humanističkih i društvenih znanosti moglo primjerno ostvariti ciljeve koji su našem »državnom« visokom školstvu nedostupni:

— *autonomiju*, tj., nepodložnost cenzuri državnih razloga, kao garanciju prava znanstvenika na slobodu istraživanja u skladu s vlastitim kriterijima te prava studenata na obrazovanje u skladu sa svjetskim kriterijima,

— *interesno utemeljenje* u znanstveno-obrazovnoj eliti, najboljem dijelu mlade generacije, donatorskom i razvoju okrenutom kapitalu te utjecajnim medijima,

— *programsko* uobličenje po mjeri bitnih problema suvremenosti promišljanih iz privilegirane gustoće iskustva vlastite povijesti,

— *organizaciju i metode rada* kompatibilne recentnim postignućima i razvojnim trendovima u svijetu.

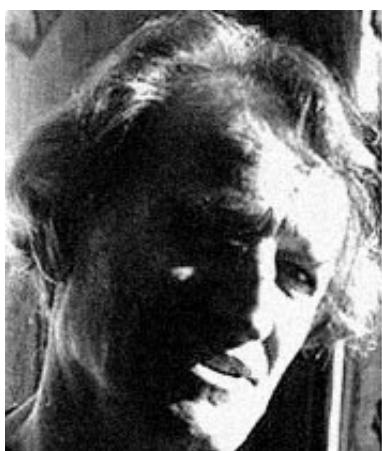
Nije li ovo zaoštravanje nalik Nietzscheovoj presudi — »...poznajem samo jednu istinsku opreku, *ustanove obrazovanja i ustanove životne nužde*: u drugu spadaju sve postojeće, o prvoj pak ja govorim...« — koja se više

goški autoriteti svode na arhetip: na *autoritet osobnim primjerom*, kriterije je nužno upravo ničanski zaoštiti, a to je načelno moguće samo izvlačenjem znanstveno-obrazovnog rada iz državtovorne procedure.

Najbolji mogući trenutak

Sve simbolički privilegirane brojke — dvije stotinu, prvo desetljeće hrvatske samostalnosti, tisuću sedamstotinu godina Splita, sedamdeset pet godina OPUS-a, dvadeset pet godina Sveučilišta u Splitu, itd. — ipak su samo izlika. Ali značenje ovogodišnjih izbora za novi hrvatski početak nije gola simbolika, jer valja očekivati da će i relativno mali pomaci u strukturi političke moći ako ne pomoći studiju u Splitu, a ono zasigurno stavliti u drugi plan kontrolu sveučilišne znanstveno-obrazovne scene, što je najbolji trenutak da se postigne nešto lege artis.

Medutim ono najvažnije ipak je to što je ovo prva i zadnja prilika za generaciju pedesetogodišnjaka, za moju generaciju. Sudjelujući u najtežim dilemama i najboljim namjerama 20. stoljeća, za

sti onaj klasicistički uklon: grčka i njemačka filozofija.

O kroatistici je na ovom mjestu mjerodavno pisao Prosperov Novak; *talijanistika* je dug najboljem dijelu naše ne-hrvatske baštine te šansa povezivanja s moćnim gospodarstvom s duge strane Jadrana; *orientalistika* je dug sutrašnjici čovječanstva i najbolji oblik udvaranja Bosni. Dakle, talijanistiku, kroatistiku i orientalistiku treba uzimati zajedno, kao *splitsku paralelu* bez koje Hrvatska ne može izgledati logično.

Povijest je dokumentacijski temelj svih humanističko znanstvenih nagnuća; *povijest umjetnosti* teorijska je introspekcija Grada-Palače.

Sociologiju Split uvelike već ima, *politološka* komponenta ima tradiciju na Pravnom fakultetu, a njoj treba pribrojiti i najbolji dio

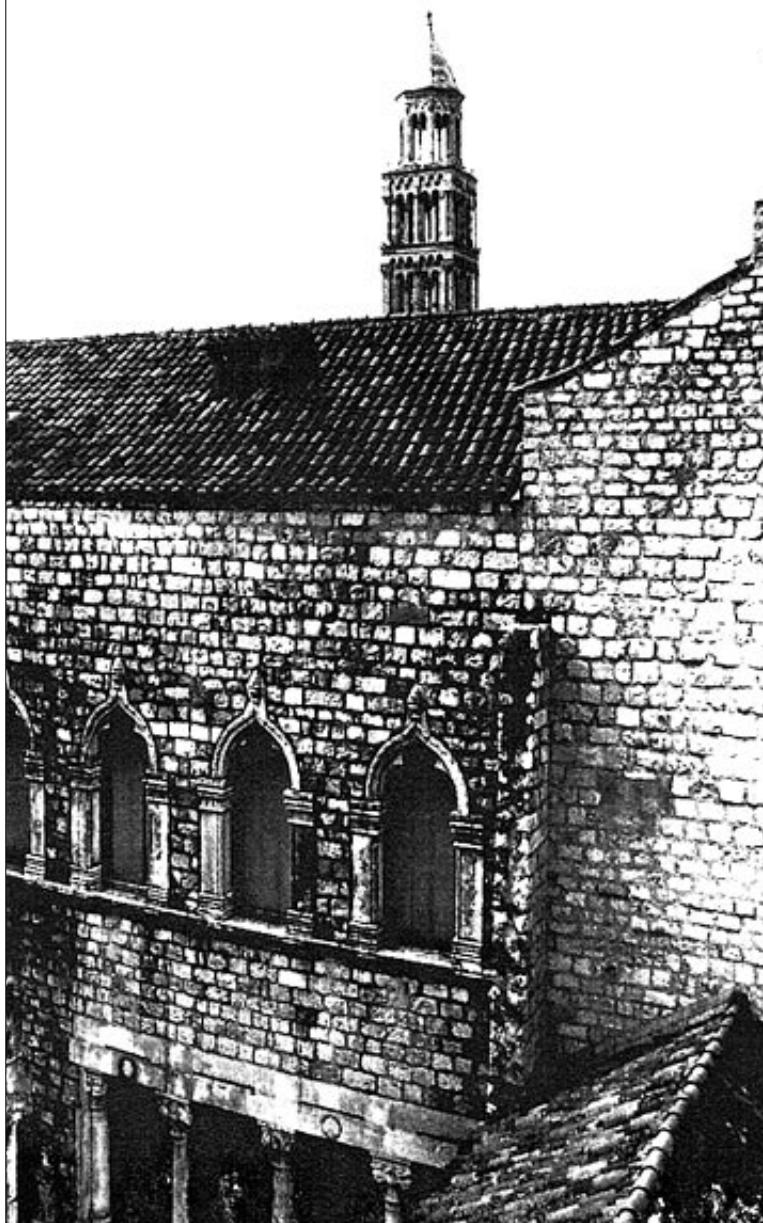
Ima li izazovnijeg duhovnog zadatka u kojem bi moja generacija mogla dati odlučujući doprinos, od doprinosa izgradnji institucija istinskog obrazovanja!

splitske duhovne tradicije — *publicistiku*.

Već iz ovog pukog nabranja namjera vidljivo je što sve Splitu nedostaje. Kad se ima na umu da su s ključne sveučilišne institucije Splita — Pravnog fakulteta — otisli Srdan Vrcan, Ivo Petrinović, Andrija Dujić, Antonija Smoljaka-Kotur i Davorin Rudolf, a da su Zoran Pokrovac i Nikola Visković najboljim svojim snagama angažirani na drugim poslovima, očito je što bi se Splitu moglo dogoditi.

Zašto privatni?

Ali što bi uopće moglo legitimirati ambiciju da se filozofski fakultet, duhovno ključna institucija visokog obrazovanja, para-državno organizira? Jedino očekivanje da bi »privatno« visoko uči-

doima kao traženje alibija nego kao traženje istine? Riječju, nije li od jednog privatnog visokog učilišta neodgovorno očekivati ispunjenje ovakvih ciljeva?

Sto više, budući da

— humanističko obrazovanje danas prekoračuje granice »humanizma« i utemeljuje se na svesti o održivom razvoju cjeline, što uključuje *osnovne ljudske vrijednosti*: mir, istinu, ljubav, ispravno postupanje i nenasilje,

— suvremena proizvodnja zahtjeva *osobnu kreativnost* koja ne trpi ideološku hijerarhizaciju,

— se moć danas teži strukturirati *interaktivno*, a ne više hijerarhijski, pa iz ruku tradicionalne politike klizi prema »institucijama« civilnog društva,

— da se, napokon, u tim okolnostima svi tradicionalni peda-

sredstvima svjetski uspješnih Spiličana — sportaša i ostalih, potporom donatora, gradskim i državnim novcem te, naravno, školarinom.

U preliminarnim razgovorima s nekolicinom svjetski uspješnih sportaša očitovala se njihova puna spremnost — uz uvjet pravne sigurnosti za namjensku upotrebu sredstava, punu autonomiju novostvorene institucije te primjerenu promidžbu Projekta i donatora.

Politička podrška oporbene gradske vlasti? Kad za to dode vrijeme, neće izostati, već stoga što se ne smije ponašati tek državtovno, već i »društvtovorno«. Riječ je o tome da Split upravo postaje suvremenim gradom, riječ je o afirmaciji njegova položaja između Bosne i Italije, o generacijama koje dolaze, o stručnjacima koji ne bi otišli ili bi se vratili, o tome da se i sa Zagrebom napokon uspostavi neka plodnija veza...

Najbolje stručnjake, autoritete sa znanjem i stavom, koji su odavna nezadovoljni a još nisu odustali, Split može dobiti odmah. Za sada je dovoljno istaći da postoji puna svijest o tome kako Projekt može uspjeti samo ako okupi najbolje, ako *unaprijed* bude jasno da će to biti najbolji humanistički i društveni studij u Hrvatskoj.

Što se usuđujemo htjeti?

— angažirati *najbolje* hrvatske stručnjake iz zemlje i inozemstva,

— već u prvoj godini rada osigurati finansijsku *samostalnost*,

— godine 2000/2001. *upisati prve studente* na visoko učilište humanističkih i društvenih znanosti,

— utemeljiti *visoku školu s pravom javnosti* (u smislu važećeg Zakona o visokim učilištima), s razvojnim planom koji seže do Sveučilišta ustrojenog s odjelima,

— nastavu organizirati klasično i telematski, putem mreže i multimedije,

— kvalitetom se izboriti za međusobno *priznavanje diploma* s jednim svjetski renomiranim sveučilištem,

— kao prvi korak, školske 1999/2000. godine organizirati multi semestar, kao ciklus preglednih predavanja s razgovorima o razlogu, svrsi, sadržaju, metodama i razvojnim mogućnostima osnovnih studijskih usmjerenja; tiskati zbornik rada,

— s TV i sa Zarezom organizirati posebne oblike praćenja rada na Projektu.

Zaključni navod

»...Uistinu, da usred jadranske obale nije bilo Dioklecijanove palače, što bi tu bilo nakon sredine sedmog stoljeća? Samo Paganija između Dubrovnika i Zadra? Raster autonomnih srednjovjekovnih komuna ucrtanih na kartu »balkanskog potkontinenta« triнаestog stoljeća jasno će nam očrtati mede Zapada koje će se uspjeti obraniti pred turskom prvalom dva stoljeća kasnije; prostor u zaledu preživjelih jadranskih *castruma* iza sredine sedmog stoljeća pokazat će nam pozornicu na kojoj se zbiva i politička drama s konca dvadesetog stoljeća. U tom pomalo fatalističkom ogledu na ovaj prostor, Dioklecijanova palača ostala je trajno »civilizacijska retorta«, brod za spašavanje.« Joško Belamarčić, *Split — od carske palače do Grada*, 1998. □

Govori: Peter Singer, australski filozof i bioetičar

Utilitarizam i bioetika

Specizam, odnosno diskriminacija utemeljena na razlici među vrstama, čini istu pogrešku kao i rasizam

Neven Petrović

Kako anglo-američka tradicija moralne filozofije dosad nije bila dovoljno poznata u nas, molim vas da pojasnite svoje opće stajalište — utilitarizam. Sto on uopće znači?

— Moja etička pozicija polazi od ideje da etika postoji samo zato što postoje bića koja imaju interes, želje, odnosno sklonosti. Od različitih sklonosti koje bića posjeduju, a kojih ima zaista mnogo, često kao primjer navodim sklonost izbjegavanju боли, s obzirom da je ona osnovna svim bićima koja posjeduju osjet, kao što su ljudi i većina ne-ljudskih životinja, barem kralježnjaka. To je moje osnovno etičko stajalište koje je ujedno i jedan oblik utilitarizma. To nije onaj klasičan oblik kakav su opisali Jeremy Bentham ili John Stuart Mill. Oni su govorili izravno o užitku i boli ili o sreći i jadu. Te komponente smatram vrlo važnim, jer se odnose na najosnovnije sklonosti, ali ipak mislim da ispravnost i neispravnost ovise izravno o postojanju sklonosti kao takvih.

Kako se vaše ime kod nas najčešće veže uz bioetiku, zanima me što taj termin zapravo podrazumijeva, na što se odnosi?

— Danas se taj termin odnosi na etička pitanja u medicini i znanostima vezanim uz biologiju. To je, dakle, vrlo važno područje s obzirom na brzi razvoj medicine i biologije, odnosno brzi razvoj znanosti o zdravlju. To postavlja mnoštvo novih pitanja kojima se ranije nismo bavili. Mogućnost da održavamo ljudi na respiratorima nakon što im možak trajno prestane funkcionirati znači da se moramo pozabaviti i etičkom stranom takvog čina.

Naša mogućnost da presudjemo organe podrazumijeva da se uzme u obzir i pitanje kada nam etika dopušta da nekome izvadimo organe.

Etička strana

Naše sve veće znanje o genetiči znači da bismo trebali biti u stanju odlučiti u kojoj mjeri ljudi trebaju biti upućeni u svoj genetički ustroj i to što on donosi u budućnosti, u koliko mjeri ljudi smiju birati između potencijalnih potomaka vodeći se za najpoželjnijim genetičkim ustrojem. Razvoj znanosti izbacio je na površinu niz teških etičkih pitanja, i upravo je zbog tih novonastalih pitanja područje bioetike tokiko zanimljivo. Ona također uključuje i neka starija pitanja tradicionalne medicinske etike,

no upravo zahvaljujući razvoju znanosti i tehnologije ta su pitanja nadrasla tradicionalnu domenu medicinske etike.

nostavnija situacija, jer ne bi trebalo biti prigovora na takav pacijentov izbor niti prigovora liječniku koji odluči na taj način pomoći pacijentu. U stvari, u poslijednjih smo petnaest godina u Nizozemskoj imali prilike vidjeti takve situacije i mislim da su one uglavnom dobro funkcionirale.

Znači, u Nizozemskoj je dozvoljena eutanazija na zabitje?

— Točno, i ja to podržavam, djelomično i zato što se uklapa u ono o čemu smo već govorili — sprečavanje nepotrebne patnje. To se djelomično podudara s idejom o promicanju pojedinčeve

kvatna njega potrebna da prežive. Ta djeca umirala bi polako, kroz period od nekoliko dana ili tjedana, liječnici bi im možda i dali nešto za ublažavanje болi, ali znate, tu je ipak patnja, a pod pritiskom bi bili i obitelj i bolničko osoblje zbog tog polaganog procesa umiranja. Dakle, u osnovi imate dvije opcije: ili uvijek svoj novorođenčadi pružati adekvatnu liječničku njegu, bez obzira na stupanj oštećenosti, kako bi živjela što je moguće dulje ili pak dozvoliti liječnicima da poduzmu mjere kako bi okončali živote novorođenčadi u slučajevima kada oni ili roditelji opravdano vjeruju da je to najbolje za dijete. Promotriši neke od ovih slučajeva i uvezši u obzir pitanje statusa novorođenog djeteta, došao sam do zaključka da novorođeno dijete nema jednak pravo na život kao odrasli čovjek koji je u stanju razmišljati o vlastitu životu i donositi odluke da li nastaviti živjeti. Stoga bi trebalo liječnicima dozvoliti poduzimanje aktivnih mjera da okončaju živote takve ozbiljno oštećene novorođenčadi. Taj stav je naravno prouzročio dosta otpora, razumljivo od strane grupe koje se zalažu za život te onih koje se zalažu protiv abortusa i slično, kao i od strane onih kojima jednostavno nije ugodna ideja o procjenjivanju kvalitete života u bilo kojem smislu.

Prava životinja

Vaši stavovi o eutanaziji često se povezuju s vašim stavovima o pravima životinja. Biste li nam mogli ukratko iznijeti vaš stav o ovom drugom?

— U osnovi, moje je mišljenje da mi ljudi danas tretiramo ne-ljudske životinje kao što su nekoć bijeli rasisti tretirali Afrikance — kao orude dano njima na raspolažanje. I ni u jednom od tih dvaju slučajeva nema opravdanja. Životinje su bića koja posjeduju osjetila, one osjećaju bol, život im može teći dobro ili loše i činjenica da ne pripadaju našoj vrsti ne opravdava naše pridavanje manje važnosti njihovim interesima. Specizam, odnosno diskriminacija utemeljena na razlici među vrstama, čini istu pogrešku kao i rasizam. Ne možemo tvrditi da naš viši stupanj racionalnosti (svijesti) tvori granicu između ljudi i ne-ljudskih životinja, jer je očigledno da su neka ljudska bića — primjerice dojenčad i teško mentalno oštećene osobe — manje razumna od nekih ne-ljudskih životinja. No nikad nam neće pasti na pamet da ta ljudska bića koristimo na način na koji rutinski iskorištavamo životinje.

Iz vaših uvjerenja dalo bi se zaključiti da neke životinje imaju veća prava nego neki ljudi. Mislim da upravo to šokira mnoge.

— To svakako mnogim ljudima predstavlja problem. Mislim da su različiti problemi potresli različite ljudi. Da, rascjep između ljudi i životinja toliko se duboko ureza u našu svijest, ne toliko na Istoku koliko na Zapadu, da svako dovođenje te podjele u pitanje uspijeva prodrmati duboko usadene instinktivne reakcije. No mislim da taj problem ne proizlazi samo iz mog stava, već iz bilo kojeg stava koji moralna prava ili moralni status zasniva na kvalitetama koje posjeduje neko individualno biće, a ne vrsta kojoj to biće pripada. Tako bi, na primjer, čimpanze trebale imati veće pravo na produljeni život ili liječenje nego ljudska bića koja

su rođena s tako ozbiljnim oštećenjem mozga da nikad neće moći prepoznati vlastitu majku, a što je svako mladunče čimpanze u stanju od prvog trenutka. I tako bismo do u beskonačnost mogli nabrajati što čimpanze mogu, a što neki ljudi nikad neće moći. Iz toga proizlazi pitanje kako neki ljudi mogu tek tako pretpostavljati da ljudi imaju veća prava nego životinje. Osim ako ne smatrate da je sama činjenica da pripadate vrsti *homo sapiens* dovoljna da biste imali prava koja niti jedno drugo biće ne može imati. Ja u tome ne vidim logičnu osnovu, ali primjećujem da je to uvjerenje posebno duboko ukorijenjeno u zemljama pod utjecajem kršćanske tradicije. Naravno, taj se stav može potkrijepiti religijskim učenjima, uvjerenjima prema kojima ljudska bića imaju dušu no ja to ne smatram sasvim obranjivim stavom.

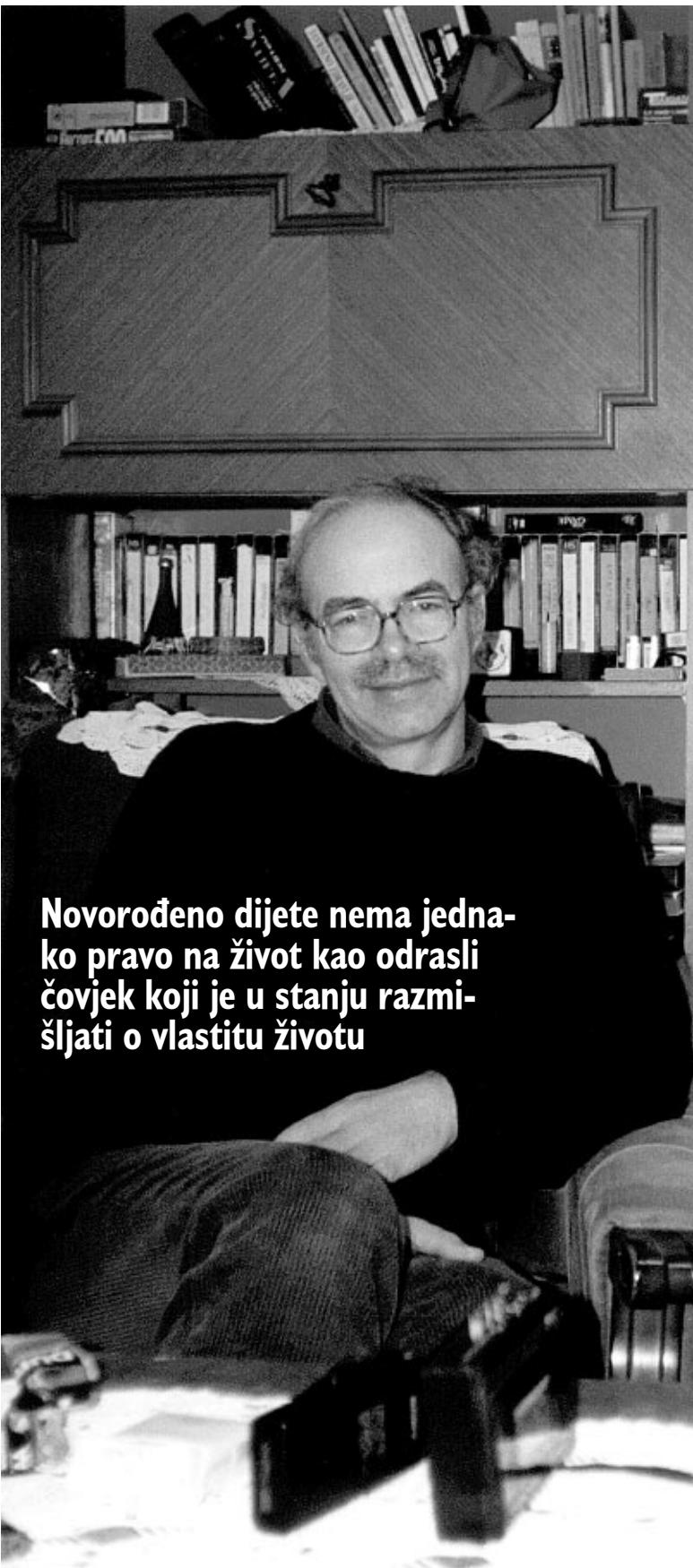
Imali ste problema s održavanjem predavanja u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj. Zašto?

— Zanimljivo je da sam problema imao samo u zemljama njemačkog govornog područja. Mislim da je razlog tome osjetljivost nekih ljudi na sve što mogu i na najmanji način povezati s nacističkom politikom. Mislim da je to također znak nedostatka tradicije raspravljanja i iznošenja različitih mišljenja, a zbog čega mi je jako žao. Ironično, ali takva vrsta fanatizma s kojim su me dočekali u Njemačkoj na neki je način još jedan primjer mentaliteta koji vodi fašizmu. Odbijanje prihvatanja kontroverznih ideja i sklonost rješavanju takvih ideja silom radije nego razumnom raspravom, blokiranje pristupa dvoranama za predavanje te prijetnje silom koje su uslijedile organizatorima — pomalo je ironično da ljudi koji sebe smatraju anti-fašistima na kraju i sami posagnu za fašističkim metodama.

Manjine i većine

Neka nova pitanja javila su se i ovđe, u Južnoj, Istočnoj i Srednjoj Evropi nakon pada komunizma i njima se etički i politički filozofi još uvijek nisu detaljno pozabavili. To su pitanja poput odjepljenja, promjena granica, prava manjina, statusa izbjeglica i slično. Kakvi su vaši stavovi o tome?

Mi ljudi danas tretiramo ne-ljudske životinje kao što su nekoć bijeli rasisti tretirali Afrikance

Novorođeno dijete nema jednako pravo na život kao odrasli čovjek koji je u stanju razmišljati o vlastitu životu

Problem eutanazije

Vaša su rješenja privukla najviše pozornosti i najviše su bila izložena raspravama i kritikama kad je u pitanju eutanazija. Biste li ih mogli malo pojasniti kako bi čitatelji dobili jasnu sliku vašeg stava i problema koje on povlači za sobom?

— Kad govorimo o eutanaziji, trebamo razlučiti dvije osnovne, prilično različite stvari. Jedna od njih odnosi se na svojevoljnu eutanaziju u slučaju svjesnog pacijenta koji je, recimo, neizlječivo bolesan i ne želi prolaziti kroz zadnje stadije bolesti, već bi radije završio svoj život u trenutku kada to sam odluči. Čini mi se da je to, relativno govoreći, najje-

autonomije i slobode izbora, za što svakako smatram da je od velike vrijednosti. Puno teže filozofsko pitanje, koje je potaklo mnogo kontroverzije, jest eutanazija pacijenta koji nije svjestan ili nije u stanju izraziti svoje mišljenje o tome, kao što je slučaj kod teško oštećene novorođenčadi — cime sam se dosad najviše bavio.

Proces umiranja

Počeo sam se zanimati za to pitanje jer sam kroz razgovore s liječnicima koji rade s novorođenčadi saznao kako je uobičajena praksa teško oštećenu novorođenčadu pustiti da umru tako što im se jednostavno ne pruži ade-

kvatna njega potrebna da prežive. Ta djeca umirala bi polako, kroz period od nekoliko dana ili tjedana, liječnici bi im možda i dali nešto za ublažavanje болi, ali znate, tu je ipak patnja, a pod pritiskom bi bili i obitelj i bolničko osoblje zbog tog polaganog procesa umiranja. Dakle, u osnovi imate dvije opcije: ili uvijek svoj novorođenčadi pružati adekvatnu liječničku njegu, bez obzira na stupanj oštećenosti, kako bi živjela što je moguće dulje ili pak dozvoliti liječnicima da poduzmu mjere kako bi okončali živote novorođenčadi u slučajevima kada oni ili roditelji opravdano vjeruju da je to najbolje za dijete. Stoga bi trebalo liječnicima dozvoliti poduzimanje aktivnih mjera da okončaju živote takve ozbiljno oštećene novorođenčadi. Taj stav je naravno prouzročio dosta otpora, razumljivo od strane grupe koje se zalažu za život te onih koje se zalažu protiv abortusa i slično, kao i od strane onih kojima jednostavno nije ugodna ideja o procjenjivanju kvalitete života u bilo kojem smislu.

gih grupa. Mislim da se to sukobljava s onime o čemu sam govorio na početku, kao i s idejom da bi se čovjek trebao postaviti u položaj svih onih koji na svojoj koži osjećaju posljedice njegovih djela. Kada bi se čovjek stavio u kožu Srba, Muslimana ili Hrvata, ili bilo koga drugog, osjećao ono što oni osjećaju, shvatio bi da etnička ili religijska pripadnost nema nikakve veze.

Mislim da bi povijesna pitanja mogla ovdje biti od velikog značaja. Svi govore Da, vi ste ovdje prisutni u velikom broju, ali ste se u ovu regiju nedavno doselili, dok su naši istovremeno protjerivani ili u najboljem slučaju pretvoreni u manjinu. Što učiniti kada se upletu i takve povijesne dimenzije?

— Znam da ta povijesna dimenzija postoji i dodatno otežava situaciju, ali ne smaram da postoje povijesno prenosivo pravo neke etničke skupine na posjedovanje teritorija. Dakle, ako imate slučaj da se etnički stav većinske populacije promjenio, smaram da bi većina trebala poštovati prava manjine na miran život, pravo na vlastitu kulturu i zadržavanje vlastitih tradicija. Ali ne smaram da manjina ima pravo reći većini *Vi ste ovdje tek pedesetak godina i zato morate otići*. To se baš ne čini ispravnim.

Problem je u tome da je danšnja manjina nekć bića većina koja je mogla drugima nametati svoje stavove i na taj su način izazvali jake neprijateljske osjećaje protiv sebe. Svaka nova većina jedva dočeka da zaigra svoju igru. Kako se postaviti prema tome — nai-mne takvi su se razlozi izvlačili kod nas, ljudi su govorili o Srbima kojih su nekć dobivali bolje pozicije i bogatili se bez puno rada.

— Mislim da ovo sad postaje zaista teško, treba pokušati vidjeti na koji način su dobili bolje mjesto. Uzimimo na primjer drugi slučaj, recimo ustaški režim koji je Židovima uzeo imovinu i poslao ih u koncentracijske logore. Po povratku nakon rata bilo bi logično da se preživjelim Židovima vratila imovina koju su prije imali, a koja im je bila otuđena. S druge strane, ako imate situaciju u kojoj smatrate da je netko dobio bolju poziciju zato što je Srb, i zbog toga ima veću plaću i uspio je sakupiti više novca, to je puno teže riješiti. Mislim da ne možete nemome reći da vrati svoju plaću zato što je dobio posao zahvaljujući tome što je Srb. Mislim da ne možete uvijek reći da treba pokušati ispraviti povijest. Da, ako postoji jasan i očigledan zločin, trebate ga pokušati ispraviti i nadoknaditi žrtvi tog zločina. Ali ako zločin nije jasan i očigledan, jednostavno morate reći *O.K., to je prošlost, a sada treba pokušati ponovo, krenuti iz čistog početka*.

7
kritika

Poučak doktora Doolittlea

Singerovo djelo naziva se *Biblijom pokreta za oslobođenje životinja*

Hrvoje Juric

Peter Singer, Oslobođenje životinja, preveo Neven Petrović, Ibis grafika, Zagreb, 1998.

U veljači ove godine u hrvatskom je Saboru izglasano *Zakon o dobrobiti životinja*. Konačnoj verziji zakona prethodila je očito besplodna rasprava, koja će ostati upamćena tek po nekoliko suludih stavova pojedinih saborskih zastupnika i nemoćnim protivljenjima aktivista društava za zaštitu životinja te kratkotrajnom odjeku rasprave u dnevnom tisku. Ovaj nezadovoljavajući, a u nekim točkama čak i šokantan Zakon samo je pokazatelj opće (čak i znanstvene) nezainteresiranosti za neka važna pitanja o kojima se u Europi i svijetu već odavno vrlo ozbiljno raspravlja.

Stoga ne čudi da je u takvoj znanstvenoj i duhovnoj situaciji uglavnom nezapaženo prošao i hrvatski prijevod vjerojatno najznačajnije knjige koja se bavi pitanjem životinjskih prava. Radi se o *Oslobodenju životinja* kontroverznog australskog filozofa Petera Singera.

Značaj Singerova *Oslobodenja životinja* može se uočiti na dvije razine. Prijе svega, to je iznimno značajan doprinos teorijskom fundiranju rasprave o pravima životinja uopće. Pojedini autori (kao što je to, primjerice, »zaboravljeni« Henry Salt iz 19. stoljeća) također su ozbiljno raspravljali o temi životinjskih prava, ali njihovo djelo nije imalo odjeka, tj. za svaku knjigu priješko potrebnu »povijest utjecaja« kao što je to bio slučaj sa Singerom. Upravo u tome krije se i druga bitna značajka Singerova *Oslobodenja životinja*. Ono je, nai-mne, odmah po objavljanju, pa sve do danas, utjecaj široko i izvan polica knjižnica i čitaonica. Sredinom sedamdesetih, tada još malobrojni zaštitari životinja knjigu su prihvatali kao dugo očekivanu teoretsku potkrepu vlastite donkihotiske borbe. Pored toga, upravo je ona, čak i više nego unutarnja snaga uglavnom nemoćnih organizacija, pridonijela jačanju pokreta za oslobođenje životinja: njegovom omasovljenju i teorijskoj artikulaciji. Tome u prilog dovoljno govor i činjenica da se ovo Singerovo djelo naziva »biblijom pokreta za oslobođenje životinja«.

Prava ne-ljudskih životinja

Najveća poteškoća s kojom se suočava čitatelj Singerove knjige krije se već u njezinu naslovu: u pojmu *oslobodenja*, odnosno u nazivu »pokret za oslobođenje«. Pogledamo li Singerovo definiranje »pokreta za oslobođenje« kao »zahtjeva za zaustavljanjem predsuda i diskriminacije zasnovane na proizvoljnoj karakterističi, po-put rase ili spola«, teško da bismo, iz perspektive zapadnjaka odrasla

u tradiciji poštivanja ljudskih prava, u insistiranju na ovakovom oslobođenju pronašli nešto nerazumljivo ili neprihvatljivo. No,

sposobnost za osjećanje, odnosno sposobnost za patnju i/ili uživanje.

Singerova borba je prije dva desetaka godina izgledala besmislena. Danas više ne izgleda takvom, ali još nije završena. Još uvjek, naime, važe Singerove riječi: *Većina su ljudskih bića specisti*, jer specizam i dalje prožima sve pore ljudskoga življenja diljem Planeta. No, kako sedamdesetih tako ni danas, Singer ne gaji nadu

da će se promjene dogoditi drugčije osim korak-po-korak. Jedan, i to ogroman korak napravila je upravo njegova knjiga u kojoj on razobličuje specizam pod parolom *Da bismo zau stavili tiraniju, prvo je moramo razumjeti*.

Mesocentrčnost i vegetarijanstvo

Singer svoje spoznaje i uvjerenja čitatelju prezentira na dva načina. »Teoretska« poglavija (*Sve su životinje jednake, Vladavina čovjeka, Specizam danas*) posvećena su analizama specizma: njegovim povij-

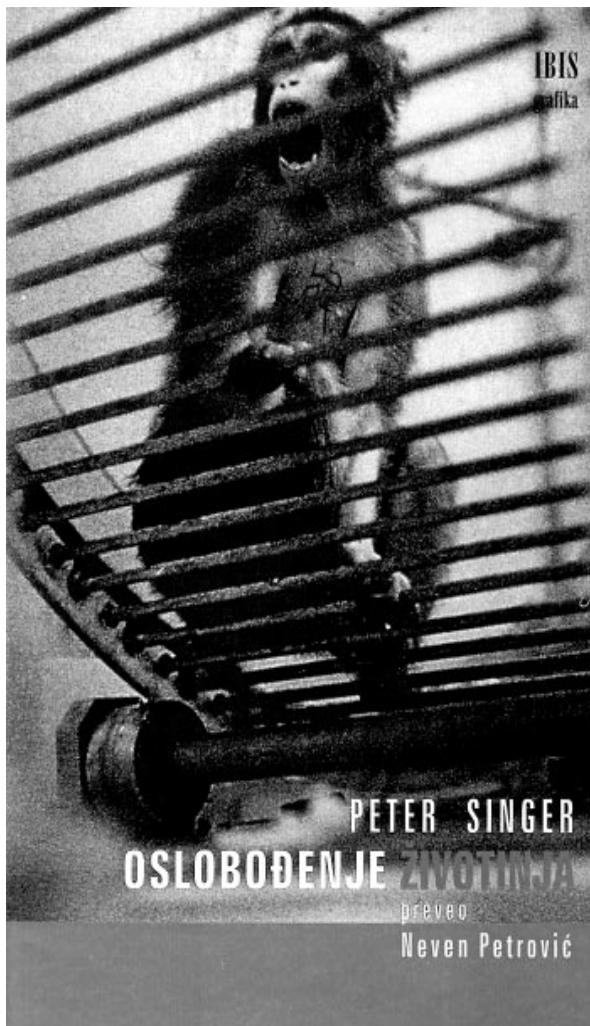
snim i kulturnim korijenima, njegovoj strukturi, obliku i sredstvima itd., dok se »praktična« poglavija knjige (*Oruđa za istraživanje, Na industrijskoj farmi, Postati vegetarijanac*) odnose na najraširene oblike izrabljivanja životinja, koji ujedno predstavljaju i ona područja u kojima treba najprije započeti razgovor o pravima životinja, odnosno područja na kojima je najhitnija potreba za konkretnim djelovanjem.

Teoretski (ili etički ili filozofski) najzanimljivija su, dakako, poglavja koja smo nazvali »teoretskim«. No, pitanje je bi li Singerova knjiga bila toliko uvjerljiva i bi li ikada postala toliko popularnom, a onda i utjecajnom, da tim analizama nisu pridodana i uistinu mučna poglavja u kojima Singer detaljno, na mnoštvu konkretnih primjera, prikazuje »institucionalizirani mentalitet specizma«, odnosno nevjerojatna i besmislena znanstvena istraživanja te industrijske farme na kojima se u stravičnim uvjetima uzgajaju životinje za ljudsku prehranu.

S obzirom na ovo posljednje, jasno je da glavni izvor patnje životinja leži u načinu naše prehrane, u našem mesožderstvu, u našoj »mesocentrčnosti«. Konzervativno tome, i početak, kao i glavni motor pokreta za oslobađanje životinja jest — vegetarijanstvo, odnosno veganstvo. Tako je poglavje *Postati vegetarijanac* u izvjesnom smislu najvažnije poglavje Singerova *Oslobodenja životinja*.

Promjena globalne *antropocentrčne/specističke* paradigme u onu *biocentrčnu* neće se, naime, dogoditi dok se ne dogodi naizgled jednostavnija, a zapravo puno složenija i, dakako, teško provediva promjena — *iz mesožderstva u vegetarijanstvo/veganstvo*; i to prije svega zato što je način prehrane vrlo bitna, a u ovom kontekstu možda čak i glavna sastavnica nazora na svijet. Ta prva stepenica ujedno je i najteže savladiva. Jer — načelno — danas kod velikoga broja ljudi postoji svijest o potrebi priznavanja i poštivanja osnovnih prava životinja, ali također — faktično — postoji i jaz između *svijesti* o tome i *djelovanju* u skladu s tom svješću.

Kao poticaj za prevladavanje tog jaza, na samom početku dovoljno je saslušati Singerove argumente i uz to se — gledje prehrane — prisjetiti jednoga staroga songa iz bajkovitog musicala *Doktor Doolittle*, u kojem glavni junak, objašnjavajući zašto ne jede meso životinja, svojih *prijatelja*, najprije s gurmanskom zanesenošću pjeva odukušnim mesnim jelima, a potom poentira stihom: *Neverjki, ali iskreni vegetarijanac sam ja.*

Pozdrav čovjecima prijaznima!

Mi, čvrsta jezgra:

ameba (prva hrvatska), Appelt, Beck, Blažević, Boban, Bregeš, buha, Colette, Couperin, cvrčak & mrav (= slavni par), Čapek, Čorak, Damjanov, Disney, Dobrić, Drach, Drucalović, dubrovačka neman, Durbešić, Emu, Fališevac, Fazan, sv. Franjo, Gara, gavran, gnjida, Gračan, Hajdarhodžić, Huhn, Ivanković, Ivoković, Jelčić, Jović, konj, krpelj, Kvrgić, labud (pečeni, Crni i Bijeli), leptir, lila (u paru s Njim), Lukatela, mačka, magarac/tovar/osel, Maroević, Martić, Matasović, Midžić, Miletić, moljac & moljica, Mrkonjić, Mrožek, Novak, osa, Paljetak, pas, pauk, Peruško, picajzlza, Radaković, Rahelić, Robić, Ružić, Satie, Savić, stjenica, Stojković, Stravinski, šišmiš, Snajder, štakor, Telećan, trakovica, Turković, Ulrich, uš (civilna), Vekarić, vol, Vujčić, zmaj & zmija, zoon politikon (domaći ili vrtni), Zoričić, žirafa, žohar & žoharesa + svekoliki naš zoofonski rod & svoja

želi vam ugodno pacanje u znoju/moru i podsjeća da nas mogu slušati subotom u 9.30 (poslije ponoći, alias ante meridiem) na frekvenci Trećeg programa Hrvatskog radija.

— A zašto ti vire antene iz glave?

— Da bolje čujem Zoofon.

Potkopavanje globalne homogenosti drugog

Iako raznolikost kolonijalnih iskustava onemogućuje jedinstvenu metodologiju, postkolonijalnoj je teoriji zajedničko osporavanje predodžbe koju su o pokorenim kulturama stvorili kolonizatori

Vladimir Biti

Postkolonijalna teorija je naziv za raznorodan teorijski korpus koji se bavi povijesnim i kulturom bivših kolonijalnih zemalja ili pak iz njihove perspektive preščitava kolonizatorske kulture. U središtu je interesa odnos između kolonijalnosti i postkolonijalnosti u njegovim isprepletanim povijesnim, političkim, ekonomskim, ideološkim, estetičkim i etičkim aspektima. Tek je tako širok raspon omogućio karakteristične uvide kao što su npr. da političko stanje postkolonijalnosti još ne podrazumijeva ideološki, ekonomski ili kulturno emancipirano stanje, da kolonizator nije homogeno izrabiteljsko tijelo kao što ni plodovi oslobođenja nisu uvijek ravnomjerno raspodijeljeni. Rasne, spolne, klasne, zemljopisne, nacionalne i kulturne odrednice tako ulaze u složen, konfliktni i često proturječan međusobni odnos sprečavajući ispisivanje linearne kolonijalno-postkolonijalne povijesti.

Antropologizacija Zapada

Iako raznolikost kolonijalnih iskustava onemogućuje jedinstvenu metodologiju, ipak im je zajedničko osporavanje predodžbe koju su o pokorenim kulturama stvorili kolonizatori. »Europa ostaje suverenim teorijskim subjektom svih povijesti uključujući one koje zovemo indijskom, kineskom, kenijskom itd. (...) Što je omogućilo modernim europskim mudracima da razviju takvu oštrosti s obzirom na društva prema kojima su se lišili ikakvih empirijskih spoznaja?« (Chakrabarty). Poziva se na obrtanje perspektive sa ciljem *provincijalizacije Europe*: »Moramo antropologizirati Zapad: pojasmoti koliko je egzotična bila njegova konstitucija zbilje« (Rabinow). Takve se zamislile, dakako, radaju u vrijeme *kulturalne dijasporizacije identiteta* (Hall) kada *hibridne književnosti* isprekržanih kultura uzdravljaju obrazac nacionalnih književnosti popraćen zahtjevom za univerzalnošću vlastitih standarda. Teorijski eklekticizam, bricolage, tečevina poststrukturalizma, psihanalitičke i marksističke kritike, novog historizma, dekonstrukcije, kulturnih studija, feminističke kritike, *African-American criticism, ethnocriticism, area studies*, analize diskurza, Bahtinova dijalogizma itd. proistječe iz nastojanja da se potkopaju neprimjereno globalni i homogeni konstrukti drugog. »Antikolonijalne su poz-

pan Nacionalnoj perspektivi su protstavio ideju *nacije*, koju je Césaire, opet, bio držao *buržoaskim fenomenom* stoga jer rascjepava kulturno zajedništvo crne rase izgrađeno u otporu europskom kolonijalizmu. No danas se čini da ni globalna ideja rase niti ona partikularna nacije ne uspijevaju dokazati svoju prvobitnost: obje su prožete kolonijalnim iskustvom i utoliko podjednako diskutabilne. Umjesto da budu polovi zaoštrenje binarne opreke, one tijekom svoje povijesti zapođevaju zamršenije odnose podupiranja, osporavanja i *zarazivanja*. U odgovoru na Césaireov *Diskurz*

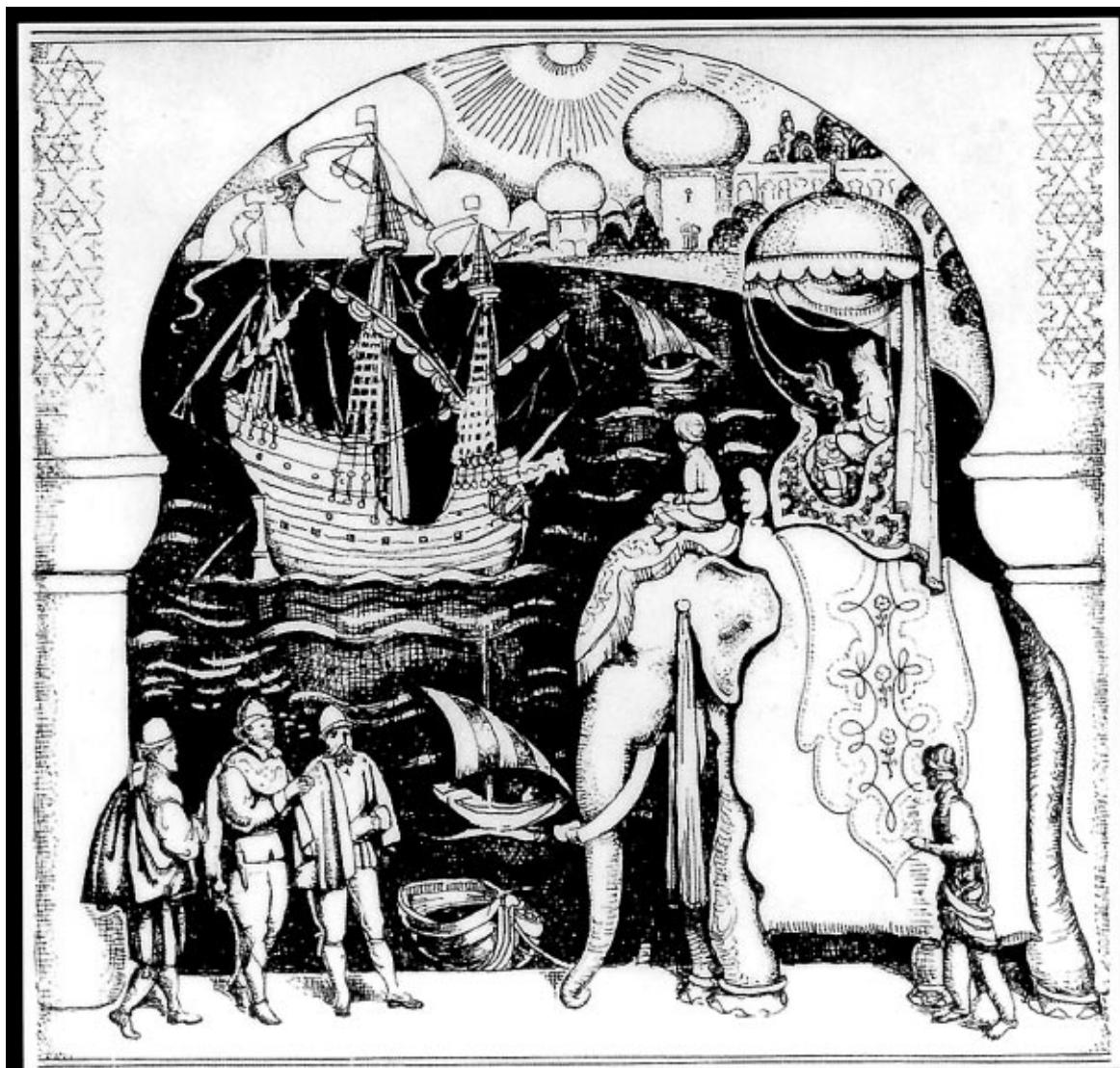
osuđeni na nepokretnost. Tako se Fanonovo premještanje kolonijalnog neksusa s marksističkim političko-ekonomijskim na psihanalitičke subjektno-tvorbene parametre, kao potez koji je postkolonijalnu teoriju dalekosježno i plodno otvorio prema potonjoj problematici, izlaze opasnosti da zanemari kolonijalnost samoga psihanalitičkog instrumentarija. Ako se psihanalizi ne želi dopustiti imperijalni status *kraljevske istine*, onda njezina selektivna upotreba iziskuje opreznu klasnu, kulturnu i spolnu specifikaciju.

U Fanonovu djelu medutim, osim psihanalitičke dimenzije

stvara robove i čudovišta. Zbog toga je europski pojam *(općeljudske narave* isto toliko neodvojiv od humanizma, Znanstvena su istina i umjetnička vrijednost eminentno ideo- i logijski konstrukt.

Stereotipi i višestrukovost

Tako radikalne teze izazivaju 80-ih godina, u dekonstrukcijskoj teorijskoj ozračju, slojevitu kritičku reakciju koja upozorava na odviše zaoštrenu i statičnu, *blokovsku* narav opreke između Zapada i Istoka. Pripisujući, na fukoovskom tragu, orijentalizmu sveobuhvatnu moć, Said »uskra-

cije uklopjene u specifične povijesti i ne mogu se stopiti u nekaku čistu opozicijsku bit. Ako se iskorijeni iz određenih mesta, postkolonijalnost se ne može smisleno istraživati, pa pojам umjesto toga počinje zamagljivati iste odnose dominacije koje teži razotkriti» (Loomba). Ali nije samo postkolonijalna teorija poticala udruživanje s drugim teorijskim smjerovima. U novije su se vrijeme, obrnuto, u postkolonijalnoj teoriji okušavali npr. strukturalistički kritičari kao Todorov (inače rodom iz Bugarske), dekonstrukcionisti kao Derrida (inače rodom iz Alžira) i Barbara Johnson, psihanalitička i feministička kritičarka kao Julija Kristeva (takoder iz Bugarske) te marksistički kritičari kao Eagleton i Jameson.

Bijela maska, crna koža

Pionirsko je djelo postkolonijalne teorije zacijelo *Orientalizam* (1978) američkog kritičara palestinskog podrijetla Edwarda Said-a, iako je parametre i žarište diskusije — kolonizirani subjekt — ustoličio još iskorijenjeni Martinican francuskog odgoja i alžirskog državljanstva Frantz Fanon. On je energično odbacio pojma *négritude* (*Prezreni na svijetu*, 1961), što su ga bili skovali Aimé Césaire i Léopold Sédar Senghor s namjerom obrane specifičnosti afričko-crnačkog identiteta, i to kao idealističku fikciju koja zanemaruje brojne razlike među afričkim kulturama nehotice podilazeći pripitomljavajućem prijemu kolonizatora. Takvoj je

o kolonializmu (1950), Fanon tako ističe patologisku podvojenost crnačkog identiteta izazvanu kolonijalnim stanjem. Dok crnač služi bijelcu kao ne-ja na pozadijini kojega on neprestano učvršćuje svoje ja, bjelačko je ja nedostilan predmet crnčeve žudnje uime kojega on ništa svoje urođene atribute. Budući da *bijela maska* podrazumijeva beznadan projekt izbjeljivanja njegove *crne kože*, očito je da ta žudnja može urodit jedino shizofrenijom kolonizirana identiteta. Rasna razlika prema tome, nasuprot Sartrovu uverenju, ne može biti *dialektički prevladana*, ali odgovornost za to, nasuprot reprezentativnom uverenju, ne snosi nerazvijenost crnačke individualnosti i njezina urođena ovisnost, već je snosi kolonijalizam koji je ustrojavanjem društvenih odnosa za-tro mogućnost afirmacije crnačkog ja.

Imperialistički konsenzus

No koliko god da je Fanon na taj način, ako je vjerovati Bhabhi, *poststrukturalistički anticipirao* permanentnu odgodjenost koloniziranog subjekta, ipak bi bilo neoprezeno univerzalizirati njegovo preispisivanje edipovskog scenerija zahtjevajući za njega jednu paradigmatičnost kakvu je europska psihanaliza tražila za *original*. Kao što original vrijedi jedino za kolonizatorske subjekte, tako se i Fanonov preispis tiče samo elitnih i društveno pokretljivih koloniziranih subjekata, nipošto onih koji su zbog kulturne, klasne ili spolne pripadnosti

koja ustraje na kompleksnim mehanizmima prijenosa između kolonizatora i koloniziranog, postoji jednako snažna marksistička dimenzija koja ustraje na potrebi revolucionarnog oslobođenja. »Umjesto da konstruirala kolonijalistički odnos u okviru pregovaranja sa strukturama imperializma, on je pretpostavio nasilje hegemonije da bi taj odnos prikazao kao bitku između nepomirljivo suprotstavljenih sila« (Parry). Tako se shvaćeni Fanon zapravo samo nadovezuje na Césaireovu revolucionarnu tezu o *barbarskoj* europskoj dehumanizaciji i postvarenju koloniziranih kultura. Slijedeći poglavito tu argumentacijsku nit, Saidov se *Orientalizam* pozabavio europskom predodžbom i prikazbom Bliskog istoka te posljedicama što su ih one ostavile na akademsko proučavanje potonjeg. On pažljivo analizira znanstvenu literaturu, političke traktate, novinska izvješća, putopise, religijske tekstove i književna djela — u širokom interesnom rasponu koji će zadugo ostati svojstven postkolonijalnoj teoriji — da bi pokazao rasističku, seksističku, hegemonističku i imperialističku pozadinu konsenzusa koji je na Zapadu stvoren o Istoku. Gramšijevsko-fukoovska pouka koju Said izvlači iz svojih čitanja jest da su razumijevanje, znanje, vrednovanje i proglašavanje, usprkos idealu objektivnosti što ga ističu, tehnike osvajanja, odnosno institucijski produžene ruke moći. Europski je mogao postati čovjekom samo tako da na drugoj strani

Dvostruko kolonizirana

Osobito su spolne odrednice bile u svojoj specifičnosti zapo-

stavljeni od *klasika* postkolonijalne teorije koji su se time gotovo spontano uklopili u maticu kolonijalne imaginacije. Ona je oduvijek naginjala prikazivanju domorodačke drugosti u ženskim parametrima *privlačne pogibelji* koju treba »urazumiti, pokoriti i osvojiti«. U jeziku kolonijalizma, ne-europski zauzimaju isti simbolički prostor kao žene. Oboje se drže dijelovima prirode, a ne kulture i s jednakom ambivalencijom: ili su zreli za vladanje, pasivni, djetinjasti, priprosti, potrebiti vodstva i upravljanja... ili su se, s druge strane, oteli društvu, opasni, podmukli, emocionalni, nepostojani« (Carr). »Ukratko, niže rase zastupaju ženski tip ljudske vrste, a žene nižu rasu spola« (Stepan). U takvome duhu, ne samo što je Freud nazvao žensku spolnost *tamnim kontinentom*, nego je i Fanon prikazao kolonizirani subjekt kako, nalik ženi, stalno gleda sebe izložena kolonijalnom pogledu: »Ne mogu otici na film, a da ne gledam samog sebe... Ljudi me u kinu gledaju, čekaju na mene.« Budući da on time u rasnoj razlici nesvesno reproducira spolnu razliku, za potonju mu ne ostaje prostora *unutar* samoga rasnog identiteta. Taj ostaje neupitno muškim baš kao što je za znatan dio feminističke kritike ženski identitet bio samozrumljivo bjelački (Jones, Carby, Spivak, Mohanty). Ni u jednome od tako *paradigmatično* zacrtanih identiteta nije se našlo mjesta za obojenu ženu koja se uslijed toga ispostavila dvostruko koloniziranom (Harding). Kakvo onda čudo što upravo ona »pri-skrbuje najjeftiniju radnu snagu za izrabljivačke pogone, trgovinu seksom, velike multinacionalne kompanije i manje tvornice te postaje zamorcem za opasne zdravstvene i fertilitetne pokuše? (Loomba).

Možda je to i bilo razlogom što je Spivak uzela obojenu ženu za paradigmu *domorodaštva* koje nikome ne ustupa pravo na govor u njegovo ime. U glasovitoj raspravi *Mogu li domoroci govoriti?* ona naime evocira rasprave o ritualu spaljivanja indijskih udovica na lomačama njihovih premnulih muževa podsjećajući da je jedini glas koji se u tim raspravama nije mogao čuti bio upravo glas odsutnih žrtava. Drugim riječima, ako je domorodac još i mogao izboriti položaj govora, domorotkinja za to nije imala nikakvih izgleda. Njezin je subjekt bio ušutkan podjednako od kolonizatora i od koloniziranih. Tko sad ima pravo javno nastupiti uime njezine bezglasne patnje?

Apsolutizacija žrtvenosti

No doimlje se da je u takvoj argumentaciji ipak suviše zaoštrena suprotnost između gospodarova diskurza moći i žrtvina diskurza otpora. Ne promovira li se baš apsolutizacijom žrtvenosti jedne pozicije njezino pravo na zastupanje domorodaštva? I ne provodi li se time skrivena centralizacija koloniziranog tijela? Udovice o kojima je riječ pripadale su u pravilu višim društvenim slojevima, bile obrazovane i koristile mogućnost javnog očitovanja, ali ne uvijek radi osude obreda spaljivanja. Dapače, znale su podržavati mjere ograničavanja ženske slobode. Može li se u njima s obzirom na sve to prepoznati utjelovljenje oporbene biti domorodaštva? Crtka koja dijeli kolonizatore i kolonizirane, moće i nemoće, očito nije ravna i neprekidna. »Tko god da su naši domoroci, smješteni su istovremeno unutar nekoliko različitih diskurza moći i otpora. (...) Tako individualne i kolektivne subjekte možemo zamišljati na više načina u svakom danom trenutku,

pa moramo držati otvorenima sama značenja domorodaštva i dominacije. (...) Situiranje domorodača unutar mnoštvenih hijerarhija nije dostatno: moramo promisliti i važne odnose *između* hijerarhija, između različitih snaga i diskurza« (Loomba). Inače bi izmicanje položaja koloniziranog subjekta zaprijetilo apsolutizacijom šutnje koja vodi gubitku ikakva valjana polazišta za protupovijest. »Poziv razvlaštenih na politiku osporavanja apsolutno zahtijeva nekakvu konceptiju iškustva i djelatne ovlasti, jer nije jasno kako raspršeni učinci odnosa moći mogu istovremeno biti djelatnikom kojeg iškustvo i mišljenje osnivaju težnje za promjenom. (...) Naš je sadašnji izazov upravo u tome da se shvati kako podredene klase koje želimo proučavati, konstruirane na konfliktno načine kao subjekti, ipak nalaze sredstva da se kroz bitku očituju kao cijeloviti i subjektno-centrirani djelatnici« (O'Hanlon/Washbrook).

Modaliteti hibridnosti

Takvo očitovanje zacijelo proističe iz nastojanja postkolonijalne teorije da poveže njihove raspršene glasove u stanovit odnos snaga, nastojanja kojim se teorija odbija pretvoriti u akademski *stroj za proizvodnju drugosti* (Appiah), priznajući vlastitu kontingenčnu djelatnu ovlast. Osvajavanje je zatomljениh domorodačkih glasova uvijek povezano sa željom za promjenom aktualnih odnosa moći kroz projekciju vlastite autentičnosti! Tome je tako, čak i kad se u domorodački glas ugraduje neprevladiva spolna ili klasna rascijepljenos, kao u slučaju Bhabhe i Spivak, jer sama takva ugradnja svojom univerzalizacijom postavlja zahtjev za ne-prijepornom teorijskom autentičnosti: ako je domorodački glas rascijepljen, teoretičarev to nije!

Dislociranost identiteta tako samo prividno dijeli koloniziranog od kolonizatora stoga jer je krajnja intencija da ona odvoji jednoga kolonizatora od drugog, naime teoretičara kao *dubovnog nomada* od ostalih znanstvenika kao *nepokretnih sjeditelja*. Ako se pak trajna odgoda identiteta koloniziranog subjekta u krajnjem izvodu pokazuje projekcijom sukoba unutar akademске institucije, onda to upozorava na potrebu korekcije. Naime, suvremena sklonost najrazvijenijih akademskih sredina za stalnom promjenom teorijskih identiteta nezamisliva je bez istodobne zaštite profesionalnog i socijalnog identiteta, tako da je nomadska *selidba* samo jedan aspekt teorijskog identiteta omogućen istodobnom čvrstom pozicioniranošću drugih aspekata. Na sličan je način razvlaščivanje određenih aspekata koloniziranog identiteta uvijek povezano s ovlašćivanjem drugih. Teško je zamisliti homogenu heterogenost. Čim se dodatno specificiraju, nomadizam i sjedištvo prestaju biti nepomirljive kategorije. Moramo praviti razliku »između različitih modaliteta hibridnosti, naprimjer prisilne asimilacije, pounutrena samoodbacivanja, političkog pridobivanja, društvenog konformizma, kulturne mimikrie i kreativne transcendencije (Shohat). Svaka je od tih vrsta hibridnosti cijeljena specifičnom idejom autentičnosti.

Zone dodira: transkulturnacija

Knjiga engleskih kritičara Billa Ashcrofta, Garetha Griffithsa i Helen Tiffin *Carstvo uzvraća pisanjem* (1989) uklopila je ideje Spivak i Bhabhe u tradiciju proučavanja književnosti Commonwealtha koja u Engleskoj postoji od 60-ih, ali koja je sve do te knjige

bila pretežito tradicionalno odbojna prema suvremenim teorijskim idejama. U središtu je knjige književnost napisana mješavim domorodačkim s engleskim jezikom koju autori nazivaju *english*, za razliku od klasičnoga imperijalnog *English*. Transformacija je engleskog jezika, npr. doslovnim prevodenjem sintaktičkih i diskurznih sklopova *egzotičnih* jezika na njega, bila i u opusni-

studies, naime, urodila izolacijom proučavanja hegemonijskoga *kolonijalnog teksta* od represivnoga institucijskog konteksta. »Značenje diskurza smežurava se na tekst, a odatle na književni tekst, a odatle na tekst pisani engleskim stoga jer je taj korpus teoretičara najpoznatiji« (Loomba). Tako se došpelo do paradoksa da je postkolonijalna teorija, s jedne strane, razotkrila kolonijalno-postkoloni-

ževnost čita kao strana, tada tu više nije posrijedi samo (eventualna) povjesna distancija kao u gadamerovskoj hermeneutici, već i jezična, kulturna i civilizacijska distancija koja čitatelja dijeli od njezina značenjskog univerzuma. O nekom *stapanju horizontata* ne može dakle više biti govora, baš kao ni o tzv. *kročenju drugosti prisnošću*. Zbog toga treba više pozornosti posvetiti ulozi čitate-

Razvlaščivanje određenih aspeka koloniziranog identiteta uvijek je povezano s ovlašćivanjem drugih

ma nekih istaknutih afričkih pisaca (Ch. Achebe, G. Okare ili A. Tutuole) dijelom promišljene strategije njegove pluralizacije i dekolonizacije, *subverzije mimikrijom*.

Tako su pretapanja, prilagodbe i prožimanja na pragu 90-ih premjesta naglasak postkolonijalne teorije s antagonistična odnosa kolonizatora i koloniziranog na mešku tezu o transkulturnaciji kao »zrcalnom plesu medusobnog označavanja« u »zonama dodira«: »Humboldt je presadio (*transcultured*) u Europu spoznaje koje su stvorili Amerikanci u procesu definiranja sebe kao različitih od Europskog. Nakon što su izborili nezavisnost, euroameričke će elite ponovno uvesti to znanje kao europsko znanje čiji će autoritet legitimirati euroameričku vladavinu« (Pratt).

Ali time se opet, za volju pronaala obilježja književnih tekstova, ali je, s druge strane, sam kolonijalizam pretvorila u književni tekst brišući njegovu oporu represivnu osnovicu. »Postoji velika razlika između optimističke mobilnosti, intelektualne živavnosti i 'logike usudivanja' koji su opisali razni teoretičari... i masovnih dislokacija, pustošenja, bijede i užasa« (Said). »Rasplove o tekstu i predodžbi maskiraju imperijalnu stvarnost: broj onih koji su umrli u kolonijalnim ratovima, radnim logorima ili zbog bolesti, izgladnjivanja i deportacije« (Boehmer). *Pretapajuće i antagonizirajuće* postavljanje odnosa između kolonizatora i koloniziranoga ne mogu se doduše usuglasiti, ali moraju zadržati odnos plodne napetosti. »Fanon možda nije primjeren razriješio napetost između psihoanalize i marksizma, ali on za nas ostaje živim upravo zbog pokušaja da kombinira sociopolitičku kritiku i aktivizam s analizom kolonijalnih i postkolonijalnih atraktivnosti, odnosno mogućnosti zahtjeva za novu identitetnu autonomiju.«

Ija respektirajući mnoštvo mogućih značenjskih atribucija, odnosno napuštajući »misane obrasce europskog kolonijalizma« (Wierlacher). No koliko god bila poхvalna apologija raznolikih interpretacija kada se usporedi s tradicionalnim kanonskim zahtjevima, ipak ona budi dvostruku sumnju: 1. je li kulturna tuđost čitatelja tekstu već sama po sebi dovoljna legitimacija njegove interpretacije, 2. ne skriva li sadržajna razlika interpretacijskih rezultata formalnu istovjetnost interpretacijskih postupaka? (H.-W. Schmidt). Ne obnavlja li se dakle i tu naponsljetku tradicionalna sklonost hermeneutike da isključi sukob, zanječe nejednakost i prešuti potiskivanje imanentno svakom dijalogu? Napuštanje bi germanističke fiksacije doduše pomoglo interkulturnoj hermeneutici da »reflektira metode interpretacije kulture u transdisciplinarnom sklopu, da komparativistički probije granice među

Teorija koja se zadovoljava izvrnućem europskog etnocentrizma samo potvrđuje da Treći svijet stvara o Evropi iste stereotipe kakve Europa gradi o njemu

oduzme mu nešto da bi obogatio druge jezike? Zašto bi on to trebao motriti kao svoju osobitu životnu zadaću?« (Ngūgi). Naprotiv, afričku književnost treba staviti u središte da bi se druge kulture mogle promotriti u odnosu na nju.

Plodna napetost

Postkolonijalna teorija bi se prema tome moralala pozabaviti i tekstovima nastalim u izvanengleskim jezičnim područjima umjesto da je se, kao u jednom novom zborniku, svodi na »priporučući u reviziji nastavne prakse u proučavanju engleske književnosti« (Ashcroft et al.). Dosadašnja je institucionalizacija postkolonijalne teorije u okviru *English*

Osvajanje Amerike: Prizori kolonizacije

filologijskim disciplinama, da propita tradicionalni kanon i razgradi univerzalizacije« (Bachmann-Medick). Ipak preostaje pitanje ne podrazumijeva li možda prebacivanje hermeneutike s povijesne na kulturnu distanciju rastvaranje estetičke drugosti teksta utjelovljene u njegovim specifično književnim tehnikama? »Ukloniti estetiku iz teorije kulture, međutim, značilo bi zanemariti same materijalne uvjete kulturnih praksi kao što su književnost ili umjetnost i njihove specifične uvjete recepcije« (Schwab). □

Kritika postkolonijalnog uma

Šaroliko trgovišće uma

Postkolonijalizam je, kao i dio američkog feminizma, politički radikalni, ali ne i antikapitalistički nastrojen, pa je stoga prihvativ oslik ljevičarstva za postpolitički svijet

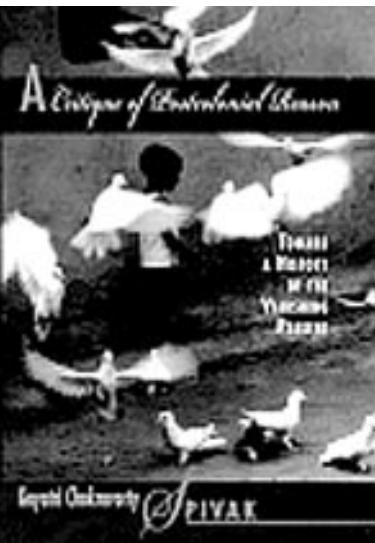
Terry Eagleton

Gayatri Chakravorty Spivak, A critique of Post-Colonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present, Harvard University press, 1999.

Nedje zasigurno postoji tajni priručnik za postkolonijalističke kritičare čije prvo pravilo glasi: Počnite s potpunim odbacivanjem pojma postkolonijalizam. Upravo je začudno koliko je teško pronaći samouvjerenog entuzijasta među promicateljima ovog pojma: jednako kao što je šezdesetih i sedamdesetih godina bilo teško pronaći nekoga tko bi otvoreno priznao da je strukturalist. Ideja postkolonijalizma toliko se istrošila uporabom od strane teoretičara postkolonijalizma da bi bezrezervna upotreba ovog termina pri nečijem opisu bila prilično slična kao da koga nazovete debeljkom ili kao da priznate svoju potajnu sklonost prema suhim fekalijama. U ovoj knjizi Gayatri relativno opravdano napominje da je značajan dio američke postkolonijalne teorije lažan, ali takva ocjena postaje obavezna kada jedan postkolonijalni pisac piše o ostalima. Osim toga, kada teoretičarka iz Trećega svijeta pošalje ovaku poruku svojim američkim kolegama, onda je to s jedne strane izuzetno neugodno, ali je istovremeno ono što oni upravo i žele čuti. U krivnjom gonjenim akademskim krugovima Amerike ništa nije modernije od isticanja neizbjježne dvoličnosti kritičara koji ih pogada. To je ujedno i najbolji iskaz njihove postmodernističke autentičnosti.

Druge pravilo zamišljenog priručnika glasi: Budi nejasan koliko god je to moguće. Teoretičarka postkolonijalizma često probleme stvara procjep između njihova vlastitog intelektualnog diskursa i domorodaca o kojima govore; ali procjep bi im se možda činio manje zastrašujućim kada ne bi koristili diskurs koji čak i većina intelektualaca smatra nerazumljivim. Ne morate potjecati iz zabitih da bi vam se kaša metaforičkih iskaza Spivakove — kao npr.: mnogi od nas pokušavaju pozitivno pregovarat s epistemološkim pismom imperijalizma — učinila mutnom i pretencioznom. Teško je shvatiti kako netko može ovako pisati diveći se istovremeno jasnoći tekstova, na primjer, Freuda. Teorija postkolonijalizma diže veliku buku od priznavanja Drugog, ali je njen najneposredniji Drugi, dakle čita-

telj, očigledno izuzet iz te osjetljivosti. Netko bi mogao naivno pomicati da radikalni akademicičari osjećaju određenu političku od-

filistima za koje je svaka ideja, koja istog trena ne obara političke lidere, jednak upotrebljava kao i algebarska topologija. Ali mnogo joj je teže prepoznati sjećme istine u njihovu gledištu da radikalna teorija često postaje neugodno narcisoidna kada je lišena političke usmjerenosti. Kao što bi to semiotičari rekli, teorija tada postaje metaforom vlastitog značenja. Politička revolucija nosi sa sobom mnoštvo opasnosti, ali nedostatak velike umne koncentracije zasigurno nije jed-

Linija razgraničenja između hibridnosti postkolonijalizma i postmodernističke sveprihvatljivosti neugodno je tanka

na od njih. Beskrajne digresije i samovoljni prekidi u ovoj studiji, dok krivuda od Kanta do Krišne, od Schillera do Satija, pripadaju između ostalog politički dezorientiranjo ljevici. Naklonjeniji čitatelji shvatit će ovu rječitu papazjaniju kao nasrtaj na linearnu naraciju prosvjetiteljstva, a koja je žestoko osporena već samim spolnim i etničkim određenjem autorice. Ako kolonijalna društva trpe od onoga što Spivakova opisuje kao seriju prekida, opetovanog cijepanje vremena koje više nije moguće pokrpati, to u jednakoj mjeri važi za njezinu pretrpanu, pretjerano eliptičnu prozu. Nimalo ne iznenaduje što ona čita izlomljenu strukturu knjiga na isti takav način, tj. upravo kao ikonoklastički iskorak iz prihvaćenih akademskih ili kritičkih obrazaca. Ali elipse, nezgrapni žargon, uz džentlmensku pretpostavku da vam je jasno o čemu ona govoriti ili ako ne razumijete da to nije njen briga, u jednakoj su mjeri preoblikovana akademска koterija koliko i pljuska u lice školničkim konvencijama.

Sabrana neobjavljenja djela

Ako nagli skok od Jane Eyre do azijskog modela proizvodnje dovodi u pitanje stabilne pojmove u kompoziciji muških bijelih znanstvenika, on u sebi također nosi i više od pukog daška dobrog starog američkog eklekticizma. U ovom kičastom posve neograničavajućem buvljaku uma, izgleda da je svaku ideju moguće dovesti u vezu s bilo kojom drugom. Ono što bi neki nazvali dialektičkim mišljenjem, za druge je patološka nemogućnost da se drži teme. Linija razgraničenja između hibridnosti postkolonijalizma i postmodernističke sveprihvatljivosti neugodno je tanka. Kao feministkinja, dekonstruktivist, postmarksist i postkolonijalist odjednom, čini se da Spivakova ne želi biti izostavljena ni iz jedne postojeće teorije. Umnazanje vlastitih nazora divljenja je vrijedan teoretski stav, ali i poznata sastavnica američke tržišne filozofije. Nametanje koherentnog izlaganja u njenim djelima, iako naslov lažno sugerira nešto takvo, za Spivakovu bi bio teleološki grijeh koji protjeruje odredene teme kao što je imperijalizam neke ljudi čini drugorazrednima. Ali, ako današnji teoretičari kulturne mogu bez ikakvog okljeva-

nja preskočiti granicu između alegorije i Interneta kroz jedan oblik Sindroma Deficijencije Pažnje, to je djelomično zbog toga što su oslobođeni neizbjježno ograničavajućih zahtjeva velikog političkog projekta. Sporedno razmišljanje nije stoga lako razlikovati od gubitka političke svrhe. Čak i knjige koje Spivakova nije napisala gomilaju se poput nemirnih duhova u njenim opaskama, opirući se eventualnom izstavljanju. Uistinu, trebalo bi tek napisati esej o neobjavljenim tekstovima Gayatri Spivak koji bi se bavio svim onim opaskama u kojima je najavljivala djelo koje se zapravo nikada nije pojavilo ili gdje — kao ovdje — opisuje djelo koje neće ili ne može napisati. Okljevanje Spivakove da kaže sve odjednom možda ipak nije u potpunosti lišeno želje da se impresionira; ali ono je i mnogo više od toga, ukoliko nejasnoča teoretičareva stila može ponekad ukazivati podjednako na nesigurnost kao i na drskost.

Položaj žene na Putu u Indiju

Činjenica je da Spivakova pokazuje zadivljujući lepezu referenci zbog kojih većina drugih teoretičara kulture u odnosu na nju izgleda žalosno ograničena. Tek nekolicina njih mogla bi se donekle mjeriti s dosegom i svestranošću ove knjige koja se tematski proteže od Hegelove filozofije i povijesnih arhiva kolonijalne Indije, sve do postmoderne kulture i međunarodne trgovine. Većina postkolonijalnog štiva tretira odnose sjeverne i južne polutke kao kulturnu komunikaciju omogućavajući time literat-

mogu biti osebujni, ali vrlo rijetko neoriginalni. Ona je vjerojatno učinila više političkog dobra u dogoročnom smislu, uvođeći studije feminizma i postkolonijalizma u svjetske akademske krugove, od gotovo svih njezinih kolega teoretičara. I poput svih takvih velikih učiteljica, sada joj ostaje da se suoči s najvećim izvorom neugodnosti, njezinim predanim sljedbenicima.

Akademski superstar

Tom je zadatku pristupila možda i preležerno. Netko bi uistinu trebao napisati kritiku postkolonijalnog uma, baveći se istovremenim i njegovim dostignućima kao i absurdima, ali je ova knjiga za tu zadaću preuglađena i prepeplodna. Ako je njezin podnaslov tek samo čitljiv, njen naslov u svakom slučaju zavarava. Spivakova je istovremeno i najviše i najmanje kompetentan autor za provođenje te zamisli u djelu, a njezin neuspjeh podjednako je razočaravajući koliko i razumljiv. Najkompetentnija je zbog toga što je kao doseljenik na Zapad više u mogućnosti uočiti ona konceptualna ograničenja koja su domaćima manje uočljiva. Spivakova uistinu zdravorazumski, neka mi oprosti na izrazu, ukazuje idealizmu sklonim uposlenicima zapadnjačke postkolonijalne industrije na to da domorodaštvo ne treba romantizirati; da etničke manjine u metropolitskim zemljama nisu isto što i kolonizirani narodi; da nema ničega »esencijalističkog« u gradanskim pravima; da uzdizanje podređenih grupa na razinu zakonitih grada predstavlja nepoželjan cilj

ma da se okušaju na ipak znatno težim temama nego što je to bilo opisivanje kukaca kasnoga Jamesa. Spivakova, nasuprot tome, s pravom osjeća prezir prema takvom kulturalizmu unatoč tomu što i sama dijeli neke od njegovih stavova. Ona si ne umišlja da esej o položaju žene u Putu u Indiju predstavlja bitno veću opasnost po transnacionalne kompanije od studije o Thackerayjevoj upotrebi dvotočja. Odnosi Sjevera i Juga nisu primarno vezani uz diskurs, jezik ili identitet nego se tiču vojnih sila, roba, izrabljivanja, migracija radne snage, dugova i droge; a ova studija smjelo prikazuje ekonomske zbilnosti koje preveliki broj kritičara postkolonijalizma kulturizira i time odbacuje. (Za neke od njih u današnje vrijeme svaki je spomen ekonomije ipso facto ekonomistički, kao što je svaka aluzija na pluća ili bubrege uvijek biologistička.) Ako je Spivakova upućena u grafemiku, ona je također upoznata i s tekstilnom industrijom. Pomaže joj također i to što je intelektualno najblistavija suvremena teoretičarka, čiji uvidi

samo za karticama oboružane primitivce. Za razliku od nekih njenih tlapnjama sklonih kolega, Spivakova tranziciju od etničkog imigranta do izvršnog direktora ne promatra kao nedvosmislen napredak, niti osjeća potrebu poricanja zbilje u kojoj su »etnički poduzetnici« zapravo svodnici transnacionalnih kompanija koji prodaju svoje žene za obavljanje teških poslova; ona je jednako tako svjesna da feministkinje na zapadu koje rade na ostvarivanju spolnih prava zapravo pomažu učvršćenju društvenog poretku čije globalno djelovanje guši ta ista prava u drugim dijelovima svijeta.

Ipak, ta porazna kritika postkolonijalnih zapadnih liberala nikad sasvim ne uspijeva. Iako Spivakova ima neobično istančanju za licemjerje, patronizaciju i prijetvornost Zapada, očito je da ona ne želi potpunu izmjenu poretna. Na jedan način, to je plenitno odbijanje uključivanja u nadmetanje onih upućenih s onima koji to žele biti. Na američkim je sveučilištima ionako dovoljno jalova samoranjanjavanja, te

nije potrebno da Spivakova do datno mrcvari žrtvu. To je također i hrabro priznanje njena vlastita ugroženog položaja akademске super zvijezde koji govoriti o kastama i klitoridektomiji. Ali postoje i drugi razlozi za njezinu suzdržanost. Ova knjiga također dijeli nekoliko uistinu zasluženih pljuski nekim divljim kritičarima postkolonijalizma, čija je općinjenost Drugim jednim dijelom plod demoralizirane težnje da se svakako bude bilo tko drugi osim sebe sama. No, ona je također prožeta jednom vrstom ublaženog konsenzusa američkih sveučilišta, na kojima je otvoreni sukob prečesto prigušen kroz obični profesionalizam. Unatoč karakterističnoj navici upotrebe riječi agresivno u smislu pohvale, SAD su kultura duboko prožeta strahom od borbe, čime se možda može objasniti zašto je kečersko hrvanje, igra koja preobražava stvarnu borbu u simulirani spektakl, najpopularniji od svih američkih TV sportova.

Uvoz-izvoz intelektualnog Trećeg svijeta

Spivakova je najnekompeticntija od svih kritičara da napiše knjigu koju njezin naslov varljivo obećava, jer je previše udomaćena kao jedan od glavnih arhitekata čitavog projekta postkolonijalizma na Zapadu. Njen kolega, arhitekt Edward Said, postaje sve nestrpljiviji zbog onoga što su zajedno uspjeli sagraditi; na sebi svojstven privlačno jetki način on to bez ustezanja i govoriti. Spivakova je, međutim, ipak mnogo pomirljivija nego što bi se to moglo naslutiti iz njena povremeno ratoborna prozognog izraza. Njena primjedba da je većina razmišljanja s tog područja lažna u velikoj je mjeri uzgredna. A ako i sasvim opravdano pravi razliku između etničke manjine i kolonizirane nacije, Spivakova ipak ne uspijeva izvesti zaključak da je dobar dio postkolonijalizma zapravo jedna vrsta izvezenih teških etničkih problema samih SAD, i samim time još jedan primjer kako su SAD jedinstvena, izolirana Božja zemlja, koja opisuje ostatak svijeta kroz svoje vlastite odnose. Da bi taj izvoz bio moguć, uvezeni intelektualci iz Trećeg svijeta djeluju kao izvozni agenti. Unatoč tomu što bi Spivakova to morala znati mnogo bolje od većine ostalih, u svojoj se knjizi niti jednom dovoljno dugo ne zadržava na toj temi da bi razotkrila njenovo značenje. Da bi se to učinilo, bilo bi potrebno provesti sustavnu kritiku; ali sustavna kritika za nju je više dio problema nego njegovo rješenje, kao što je to slučaj sa svima koji su dovoljno privilegirani time što im nije potrebno strogo primjenjivo znanje. Ti pojedinci bili su nekad poznati pod nazivom plemstvo, a danas ih znamo kao poststrukturaliste. Ako je Spivakova s jedne strane krajnje zajedljiva prema bijelcima koji govore o postkolonijalizmu ili prema uzajamnoj sprezi studija kulture, liberalnog multikulturalizma i transnacionalnog kapitalizma, ipak ti fragmenti izbijaju na površinu samo da bi ponovno nestali u gustoj kaši njenog teksta.

Margine u modi

Mnogo toga bi još trebalo reći o postkolonijalizmu, što Spivakova i čini u svojoj knjizi. Bez obzira na njegovo romantično zanesenja i potajnu samodopadnost, ovo najbrže rastuće područje

književne teorije ukazuje po prvi put u povijesti izlazak na kulturnu pozornicu Zapada onih koje je taj isti Zapad kroz povijest najgore vrijednosti i izrabljivao. Postoji stoga tek malen broj kritičara našeg doba koji bi bili značajniji od Spivakove, Saidu i Homi Bhabhe unatoč tomu što su dvoje od troje navedenih ponekad neprobojno nerazumljivi.

Ako su margine trenutno u modi, to je jednim dijelom zbog toga što oni koji ih ispunjavaju vave za političkom pravednošću, a dijelom i zbog toga što je generacija lišena političkog pamćenja cinično izgubila svu nadu u centar. Kao i veći dio američkog feminizma, postkolonijalizam je način na koji se može biti politički radikalni, a ne biti antikapitalistički nastrojen, pa je to stoga osobito prihvativ oblik ljevičarstva za post-politički svijet. Gayatri Spivak, nasuprot tome, zadržala je vjeru, iako podvojenu, u tradiciju socijalizma; no iako je u ovoj knjizi iznjela mnoštvo izuzetnih videnja marksizma, ona je ipak preduboko upletena u feminizam i postkolonijalizam da bi provela sveobuhvatnu kritiku tih dvaju pravaca. I kao što ovdje sučeljava dva različita svijeta, tako je i zamoran običaj samo-teatralizacije i samodostatnosti njenog djela zapravo ironično samopričuvanje kolonijalnog, satiričko probadanje učenjačke bezličnosti i oblik poznatog američkog kultičnosti.

Postoje neke vrste kritike — Orwelova može poslužiti kao primjer — koje su u mnogo većoj mjeri politički radikalne nego što

strukciju toliko običnom, afirmativnom i bezazlenom da se čovjek pita zašto je Christopher Ricks i Denis Donoghue smjesta obje ručke ne prihvate. No u drugim vremenima i za drugu publiku ona postaje mnogo opasnija i subverzivnija: ništa manje nego radikalizirani oblik marksizma i ocjena koja bi predstavljala silno iznenadenje za većinu dekonstrukcionista i sve marksiste. Dekonstrukcija uistinu može biti politički destabilizirajući manevr, te bi njegovi poklonici poput Gayatri Spivak također trebali priznati taj pomak koji iz njega proizlazi. Kao i mnoge teorije kulture, ona dopušta da netko rabi mračni podrivači govor, a da istovremeno gaji političke stavove koji su tek nešto ljeviji od onih Edwarda Kennedyja. Za neke je teoretičare postkolonijalizam npr. pojam emancipacije dosadno zastario, dok je za neke američke feministkinje socijalizam podjednako strano područje kao Alpha Centauri.

Politika Gayatri Spivak jednako je neuhvatljiva kao i njen misaoni proces. No i u ovoj su studiji ipak uočljive naznake da je njena smjelost znatno veća u području epistemologije nego u pitanjima društvene rekonstrukcije. Na nekim mjestima ona govoriti nedvosmisleno o potrebi za novim zakonima, zdravstvenim i obrazovnim sustavima, proizvodnim odnosima; na drugim pak mjestima, u uobičajenoj postkolonijalnoj maniri, manje naglašava promjene, a više potrebu otpora. Pod otporom se misli na oru-

činu. Postojeći sustav moći moguće je unedogled ometati, otklanjati ili odbacivati, ali pokušati da ga se nadmaši bio bi zapravo najlakoverniji oblik utopizma.

Dogmatski postmodernizam

To bi moglo biti i istinito, ali zvuči isuviše nedekonstrukcijski samouvjereni, izneseno u takvom obliku. Na isti način ova knjiga prihvata (mada ne zagovara otvoreno) dogmatski postmodernizam kroz stavove da je npr. gotovo sav univerzalizam naza dan, gotovo svi prijestupi ili prekidi pozitivni, a gotovo svaki pokušaj preciznog izračuna oblik nametljivog mišljenja. Za Spivakovu bi zalaganje za nešto drukčije od onoga što sada imamo značilo poricanje neizbjegne vlastite sukrivnje za stvari kakve jesu, a to bi smjesta doveo u nezgodan položaj i same kritičare poput nje. Nikome ne bi ni palo na pamet pomisliti da Stanley Fish nije bio do ušiju uronjen u kapitalizam, pa ni njemu samom.

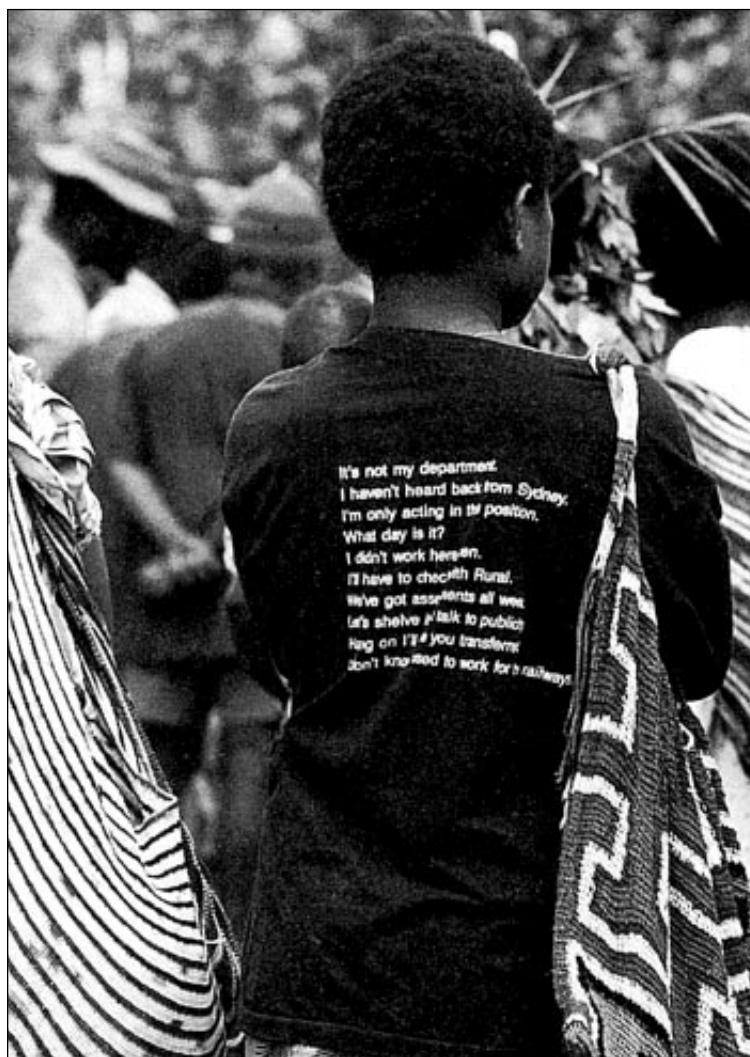
Ali postoje mnoge lakovjerne duše među američkim diplomadima koje bi mogle pogrešno shvatiti da je Gayatri Spivak neki avatar čiste drugotnosti. Pri tome ona sama opravdano guši takve osjećaje, podsjećajući obožavatelje Crne Žene da je i ona zapravo izvrsno plaćena buržujka i potomak kolonijalne elite. Ona bi se stoga radnije odlučila za dvoličnost odbijanja sustava bez traženja njegove moguće zamjene, umjesto dvoličnosti njegova poricanja uz istovremeni dosluh sa sustavom.

Iako Spivakova ima neobično istančan njuh za licemjerje, patro-nizaciju i prijetvornost Zapa-da, očito je da ona ne želi potpu-nu izmjenu poretku

bi se to moglo naslutiti iz njihova varljivo jednostavna stilskog izraza. Unatoč tome što nikako nije mogao probaviti razbarušene marksiste, da i ne spominjemo njegovu jasnu želju da ih država stavi pod bravu, Orwelova je politika mnogo dalekosežnija nego što bi se to moglo naslutiti iz njegove misaono jednostavne proze. Slučaj s većinom postkolonijalnog pisma upravo je obrnut. Njegov kičeni teorijski avangardizam krije u sebi prilično skromnu političku agendu. Kada se uopće i usudi iznijeti neke političke stavove, što je prilično rijetko, oni su daleko od revolucionarnog elana svojih skandaloznih spekulacija o želji ili smrti Čovjeka ili kraju Povijesti. Tu crtu posjeduju i Derrida i Foucault i drugi poput njih, koji vrludaju između kulta teorijske ludosti ili čudovišnosti i jedne suzdržanije, reformističke vrste politike, uzmičući s jednoga fronta na drugi ovisno o smjeru kritičarske paljbe.

Sveti Derrida

Derrida je za ovu knjigu svetu osoba, prema kojoj izgleda nije dopušten ni dašak kritičnosti, a on znade ponekad učiniti dekon-

žanu akciju, ali pri tome ispada da je politička odgovornost ujek negdje drugdje. To je udobna doktrina za one kojima se sustav ne dopada, ali sumnjuju da će ikada biti dovoljno jaki da ga sruše. Marksizam je, barem za Spivakovu ako već ne i za njegovu osnivača, prije način razmišljanja nego program djelovanja i može imati samo nasilne posljedice ako se primijeni kao planski društveni inženjer. Drugim riječima, jednako kao i kod pomicli da zavadi svoga »cimera«, sve je u redu dok ne pristupite samom

vosmisleno represivnim. Riječ sukrivnja možda zvuči zloslutno, ali nema ničeg zloslutnoga u tome što je netko sukrivac u Grupi za pomaganje siromašne djece ili je pak pisao u prilog sufražetkinja.

Poststrukturalizam, postkolonijalizam

U svakom slučaju, Spivakova čini logičku pogrešku misleći da bi razmišljanje o nekoj potpunoj alternativi postječećem sustavu značilo smatrati se neukaljanim od toga sustava. Razmišljati o tome kako bi bilo lijepo biti u Sieni ne znači nužno poricati činjenicu da se nalazite u Scunthorpu. Ona suprotstavlja svoj vlastiti oblik kritike metropske postkolonijalne teorije žestini svoga indijskoga kolege Aljaza Ahmada kojom se on obara na tu teoriju u svojoj knjizi *In Theory*. Spivakova smatra svoj pristup nijansiranijim jer uključuje produktivno priznanje sukrivnje. No, koliko je to doista vrlina ako rezultira manje detaljnijim uvidom? Ahmad možda poriče svoje sudioništvo u onom što napada, barem prema Spivakovoj, ali time njegov prikaz nije nužno manje točan. U svakom slučaju, Ahmad svakako jest manji sukrivac od Spivakove jer je na Zapadu proveo daleko manje vremena u predavač, znatno je određeniji u pripadnosti socijalističkoj alternativi i daleko je manje očaran suvremenim zapadnim teorijama. No sve je to manje važno: ono što je bitno jest kvalitetan način na koji on piše o postkolonijalnoj teoriji, odnosno o nečemu što možete omalovažavati u New Delhipu jednako kao što možete prihvati u Sacramentu. Poststrukturalistički naglasak na subjektivnom stavu na čudan je način nalik egzistencijalističkoj opsjednutosti izvornošću: ono što govorite manje je važno od činjenice da vi to govorite. Na sličan način liberalizam smatra da je ono što odaberem manje važno od činjenice da sam Ja nešto odbrao, što je etika posebno privlačna adolescentima. No mi se bavimo postkolonijalizmom, a ne dvoličnošću ili duševnim kompleksima njegovih akademskih sljedbenika. Spivakova je odlučan protivnik izvođenja odredene posljedičnosti iz djela drugih pisaca, dok je naprotiv u svojim djelima neprestano anegdotalna i autobiografična. Ak je to plemenit pokušaj unošenja malo subjektivnosti u bezlične patrijarhalne rasprave, on također odaje ponešto preveliku pažnju osobito za vlastitu subjektivnost.

Kada je riječ o otporu, pravi pristalica Derrida mora biti budan, oprezan i stalno na distanci, da upotrijebimo njezine vlastite riječi iz jednog drugoga konteksta. Priličan broj ljudi u sovjetskom bloku sredinom osamdesetih smatrao je da se njihov politički sustav može osporavati, ali ne i izmijeniti; na kraju se pokazalo da je to mišljenje bilo malo prekruto, mada se, doduše, sustav baš i nije premetnuo u pravedno društvo. Može se dodati da se s dolaskom vremena da se uklone strukture dotadašnje moći pokazalo da je kolektivna volja iluzija od ne tako bitnog značaja, te da precizno kalkuliranje nije toliko pouzdano jamstvo, kao što su to zamišljali poststrukturalisti. Z

Preveo Višeslav Kirinić

Očinstvo i pjesništvo (Pro Domo Sua)

Napor je očinstva sličan naporu pjesništva, i jednim i drugim na neki način ovladava etika Drugoga

Aleš Debeljak

Pjesma u kojoj nije moguće razabrati barem tragove vezanosti za konkretnu (socijalnu, povijesnu, političku, biografsku, kulturnu, prirodnu) zbilju, kakva živi izvan čiste auto-referencijalne jezične magme same po sebi, takva pjesma ne može računati kako će pokrenuti ono, što vjerojatno želi pokrenuti svaka pjesma. Jer još se uvijek radi o komunikaciji: kako će, naime, u sebe uvući čitatelja, tako da mu se sve preokrene i da ostane bez daha, kao od udarca u trbuš i da na dnu lubanje osjeti drhtanje srođne duše. Na kraju krajeva, nije li upravo u toj tihoj, ako ne i potištenoj, intimnoj želji za ispruženom rukom koju pjesma pruža ostatku ljudske zajednice, sakrivena i potreba za odjekom?

Etika Drugog

Siguran sam kako svaki suvremeniji pjesnik piše (i — to je važno — objavljuje), na kraju krajeva, i zato što se unatoč deklarativnom solipsizmu moderne poezije ipak nada kako će njegova elegantno uvjrena fraza, njegova tjeskobna vizija ili njegov smisao u traganju za biti, moći progovoriti idealnom nepoznatom čitatelju tako kao što prije njega još nitko nije nikomu progovorio. Upravo u tome i jest poenta. Ako, naime, poezija pokušava govoriti o jedinstvenoj neponovljivosti teme i svjetlu čovjekova postojanja na svijetu, onda to mora učiniti tako da neponovljivost bude ponovljiva barem još za jednoga, s time već i sretno nadmašena u — iako još tako isparivom, trenutnom — osjećaju zajednice. S te točke gledišta poezija sigurno jest oblik komunikacije; zahtjevne, ali i uvijek privlačne, komunikacije koja se naslanja na dugu i sofisticiranu tradiciju.

i najbogatije usadeni u imaginaciju Zapada, takva komunikacija ima malo sudionika. To znamo. To nije ništa novo. I ne pogoda me.

Čini mi se važnijim kako je barem u slovenski izraz »občevanje« (općenje) odlično upletena dvostruka dimenzija onoga o čemu se u komunikaciji zapravo radi: erotika veza i ujedno izgradivanje zajednice (občestva), odnosno kolektiva. U tome jest etika poezije, etika Drugog. Ako je pjesma doista »drugi glas«, kako to sugeriraju eseji Octavia Paza, onda od dvaju samostalnih postojanja (pjesnika i čitatelja) niče arhitektura zajedničkog doživljaja, koji prelazi okvire kronološkog vremena i newtonovskog prostora, kako bi se su-stvorila univerzalna jezgra ljudske egzistencije. Pjesma, kojoj je data milost toga rijetkog stanja, zbog kojega uopće pišemo i zbog kojega pisanje poezije ima smisla u svremenoj vrevi spektakularnih glasova, takva pjesma onda ponavlja ono što je bilo rečeno nebrojeno puta, a ujedno — ako se radi o snažnoj pjesmi koja će preživjeti svoje vrijeme — to čini na jedinstven način. Iz toga je kuta gledišta, iz kuta gledišta »re-kreacije« egzistencije, nerazdvojivost repeticije i inovacije nužna za pjesničku umjetnost. Nužna je zbog onoga što, u pomanjkanju bolje riječi, nazivam vjerodostojnošću i istinitošću pjesme.

Očinska promjena prioriteta

Ta dvostruka prepletost univerzalnosti i jedinstvenog položaja, s kojom se — u to sam duboko uvjeren — u svojem stvaralačkom procesu suočava svaki pjesnik, po meni označava i bit jedne druge pozvanosti: očinstva! Ona označava položaj u kojem sin postaje otac, u kojem arhetipska slika zasajai prvotnom nedužnošću, mucanjem i jedinstvenošću. Sam sam postao otac razmjerno kasno, u Kristovim godinama. Kada se rodila moja kćer Klara — već je u imenu imala sakrivenu vedrinu, a ujedno i poštivanje prema obiteljskoj genealogiji, jer je ženina baka, njemačka

Amerikanka, također Clara — na posve sam tjelesan, do boli i užitka neposredan način spoznao kako se prioriteti dramatično mi-

jer je velikom izazovu rijetko tko dorastao: kod roditeljstva vrlo je neugodan odnos između težine univerzalnog arhetipa i mogućnosti izvorne vizije. Star je onoliko koliko i ljudski rod. Zapravo rod kao takav, kao ulazak u kolektivnu priču, započinje još rođenjem Abela i Kajina koje nužno doziva potrebu starateljstva. Ljubavna veza dolaskom djeteta više nije usmjerena samo na prostorne izmjene između »ja i ti«, već se usidrava i u vremenu. Tek kad kao sinovi postanemo i očevi, zaista stupamo u »veliki lanac postojanja«; preko vlastitih roditelja postajemo povezani s prošlošću, dok nas djeca vežu za budućnost.

Odgovornost za krov

Što se mene tiče, tek me je rođenje djeteta stvarno prizemljilo. Otvorilo mi je nesnosno uzbudljiv, naporan, tajanstveno lijep i ujedno tjeskobno privlačan kozmos u kojem mi se dogada ono što se — dakako — dogadalo svim očevima prije mene. Ujedno mi se sve to dogada prvi put, individualno. Repeticija i inovacija, zar ne? Osjetio sam, naime, kako odjednom više nisam odgovoran samo za sebe, životnog partnera i naše zajedničke užitke, već sam odgovoran za nešto što me stvarno nadmašuje na neizreciv način: graditi svijet za dijete, graditi svijet s djetetom. Za umjetnika je, mislim, bitna naivna čistoća dječjih očiju koje vide ono što odrasli ne mogu vidjeti. Mala djeca imaju fistulu, otvorene površine na glavi. Svaki roditelj to zna. Tu je dječja svijest neposredno vezana za tijek svetoga dodira s apsolutnom stvarnošću, s Bogom: kao zračna struja u kojoj nesmetano pulsira energija između djeteta i neba. Odrasli toga nemaju. Tu struju samo možemo dotaknuti, ako se i ne utopimo u njoj.

Biti s djetetom znači doista biti nazočan čudu. No, ne želim se pretjerano »odfurati«. Znam: svakodnevni život — s djetetom ili bez njega — sastavljen je od mnoštva rutina, ne samo ustajanja, posla ili socijalnih obveza, već i nebrojenih sitnih rutina; od toga na koji način pogledu prinosimo ručni sat, do toga na koj polici ostavljamo ključeve. Koagulacija tih rutina može, svakako, zagospodariti nama. Ali baš u naporu da se apsolutno vrijeme otrgne od »jednostavnog tijeka« svakidašnjeg može se opaziti svijest kako je moguće i treba živjeti drukčije, punije, neka mi Bog oprosti na istrošenim riječima. Kao otac, u nadahnutoj blizini svojeg djeteta, blizini koja je za njega sama po sebi razumljiva

Nedvojbeni šok očinstva i istovremena radost za mene upravo je u tome što postaješ svjestan kako više nisi u središtu vlastite egzistencije ti sam

jenaju. Kad nas je u ljubljanskoj rodilištu medicinska sestra, nakon poroda, ostavila same, imao sam, držeći na nespretnim i neuvježbanim rukama tek rođenu kćer, stvarno neopisiv osjećaj kako nema ničega što bi bilo centralnije, značajnije i egzistencijalno punije: tek rođenjem djeteta od para smo postali i obitelj.

Provizornost i slatka iluzija radosti koju u sebi sadrži ljubavna veza rođenjem kćeri se produbila u pravu vezu, o kojoj je — dobro znam — tako teško dovesti lirsку pjesmu do uzleta raširenih krila, a da ne bude prožeta sentimentom. Zašto je tako? Možda zato

kao zrak koji diše, u sretnim trenucima kada se to događa, doista još jednom proživljavam djetinjstvo i čudesno postojanje svih stvari koje jesu kakve jesu. Zato sam vjerojatno i opazio njihovu krvljinu i ranjivost, a s njima i potrebu da se važan dio mojega »ja« temelji na toj novoj konstellaciji, s nekakvom odgovornošću za udržavanje krova pod kojim će djetinjstvo mojoj Klari, Simonu i Lukasu moći protjecati — jednostavno rečeno — tako da bude ispunjeno smislom.

Sjena besmrtnosti

Nedvojbeni šok očinstva i istovremena radost za mene upravo je u tome što postaješ svjestan kako više nisi u središtu vlastite egzistencije ti sam; kako drugi uistinu radikalno poseže u tvoju osobnu sferu. Iz te pozicije napor je očinstva sličan naporu pjesništva, i jednim i drugim na neki način ovladava etika Drugoga. Mislim da se takvo radikalno posezanje u sferu »ja«, u strogom smislu, ne dogada niti s vrtoglavicom erotične ljubavi koja te veže za partnera. Među odraslim partnerima radi se, naime, još uvijek o racionalnom dopuštanju zasebnosti, idiosinkrajskih želja i rituala zasebna ponašanja, koje treba poštovati u neprestanu susretu dvaju identiteta. Kod djeteta nije tako. Za njega je tvoja roditeljska prisutnost nešto apsolutno dano. Ti postaješ sastavni dio dječjeg svijeta. Svište je napominjati kako takva redefinicija »ja« mijenja i način kako funkcioniра u svakodnevnom životu, mijenja osobni pogled na to što je važno, a što zanemarivo.

Istovremeno je imperativ tog neprestanog *sada*, kojem smo podvrgnuti u medijski prožetom društvu babilonskog postmodernističkoga brbljanja, izgubio nešto od svoje specifične težine, hvala Bogu ne i svu. Kada sam dobio dijete, više se nisam mogao niti htio pretvarati: radi se o totalnoj životnoj promjeni koja me orijentirala puno sudbenosnije na svaki trenutak postojanja. Tek kad ponovo postaneš svjestan kronološkog vremena, kada se na primjer zbog poslova po kući digneš od male pustolovke koja na drvenoj češkoj igrački po prvi put očarano otkriva misterij prstiju, tek tada vidiš, koliko je opipljivo istinita tvrdnja, koju u razmišljanju o poeziji rado pozivamo; trenutak je tek oblik vječnosti, sjena besmrtnosti. Poezija koja odgovara tome kriteriju uvijek je relevantna. □

Prevela sa slovenskog Jagna Pogačnik

Knjižara Meandar

Opatovina 11,
HR-10000 Zagreb
tel/fax: 01 4813323
e-mail: meandar@zg.tel.br
<http://www.meandar.hr>

najprodavanije knjige od 3. srpnja do 15. srpnja 1999.

fiction

1. Miljenko Jergović: *Mama Leone*, Durieux (183,00 kn)
2. Agota Kristof: *Velika bilježnica*, Feral Tribune, Split, 97,60 kn (s popustom 80,00 kn)
3. S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panenn, J.-L. Margolin: *Crna knjiga komunizma (Kriminal,*

3. Jiří Šotola: *Jesen u vrtnoj restauraciji*, Mozaik, Zagreb (130,00 kn)
4. Hanih Kureishi: *Intima*, Celeber, Zagreb (122,00 kn)
5. Miljenko Smoje: *Kronika Vologa mista*, Feral Tribune, Split, (195,00 kn), (s popustom 160,00 kn)

non fiction

1. B. Dežulović-P. Lucić: *Greatest shits - Antologija suvremene hrvatske gluposti*, Feral Tribune, Split, (134,20 kn), (s popustom 110,00 kn)
2. Marinko Čulić: *Tuđman - Anatomija neprosvjećenog apsolutizma*, Feral Tribune, Split, (97,60 kn s popustom 80,00 kn)
3. S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panenn, J.-L. Margolin: *Crna knjiga komunizma (Kriminal,*
- teror, represija), Bosančica print, Sarajevo (295,00 kn)
4. Oliver Sacks: *Čovjek koji je ženu zamijenio šeširom*, Kruzak, Zagreb (122,00 kn)
5. Miris Guayabe: *Razgovori s Marquesom*, Irida, Zagreb (138,70 kn), (s popustom 120,00 kn)

Knjižara Meandar osim na vlastita izdanja čitateljima Zareza omogućuje popust 10-30% na knjige, umjetničke kataloge i časopise hrvatskih i bosanskih nakladnika: BOSANSKA KNJIGA, DEMETRA, DURIEUX, DRUŠTVO POVJESNIČARA UMJETNOSTI, FERAL TRIBUNE, FIDAS, FILOLOŠKO DRUŠTVO Filozofskog fakulteta u Zagrebu, GALERIJE GRADA Zagreba, HRVATSKA

SVEUČILIŠNA NAKLADA, IRIDA, IZDANJA ANTIBARUS, IZDAVAČKI CENTAR RIJEKA, KLOVIĆEV DVORI, KONZOR, KRIZAK, LUNAPARK, MARJAN EXPRESS, Međunarodni centar ITI, MH Dubrovnik, MH Osijek, MOZAIK KNJIGA, NAKLADA CID, NAKLADA MD, NAPRIJED, NOVA STVARNOST, POLITIČKA KULTURA, SARA 93, STAR GRAD, ŠKOLSKA KNJIGA, V. B. Z., ZAVOD ZA ZNOST O KNJIŽEVNOSTI Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ZID — Sarajevo, ZNANJE

KNJIŽARA MEANDAR — MJESTO VAŠE INTELEKTUALNE UTJEHE

Superior stabat lupus: a ja-nje ga ugleda u zamuće-nu vodenzrcalu. Prestade-piti pa drhteći stade zuriti u tu strašnu sliku u odrazu. »Ovaj put ne smijem gubiti vremena« — reče vuk. »A protiv tebe imam još valjaniji razlog od onog starog: znam što misliš o meni, i ne pomišljaj to nije kati. I u hipu se nade na njemu da ga rastraga.

Majmuni propovijedaju o novome poretku, kraljevstvu mira. A među prvim oduševljenicima bijahu tigar, mačak i luna. Malo pomalo i sve druge životinje se oduševiše. I bijaše to ljupka milina, pravo bratsko vegetarijansko blagovanje.

Ali jednoga dana miš, uljdu-no se šaleći s mačkom, zateće se na ledima pod šapama novoga prijatelja. Shvati da su stvari krenule po starom. Drhtavom nadom podsjeti mačku na načela novoga kraljevstva. »Da«, od-govori mačak, »ali ja sam jedan od utemeljitelja novoga kraljev-stva. I zari mu zube u grbaču.

Pokraj kanarinčeve krletke kućni je mačak tumačio prijate-lju koji mu je došao u posjet: »Bilo bi mi itekako draga pojesti ga. Ali za sada i ne pokušavam; pjevanje mu je predivno, često ublažava moju nagomila-nu dosadu.«

Magarac je imao preosjetljivu dušu, zalomio bi mu se i po-koji stih. Ali kada mu umrije gospodar, povjeri se: »Volio sam ga; svaki njegov udarac šta-pom stvarao mi je rimu.«

Pas je lajao na mjesec. Ali je slavuj cijele noći šutio u strahu.

Na ocvaloj grani čovjek ulovi-zamišljena leptira. Malo ga zadrža promatrajući boju i na-cr krilâ. Pusti ga zatim na slo-bodu i zagleda se u crnozlatni prah koji mu je ostao na prsti-ma. Leteći oko njega, leptir po-misli: »Podi sad oprati ruke; taj prah samo na mojim krilima blista.«

Lisica se rugala gavranu zbog njegove boje. »Da vidiš samo kako izgledam kada stanem ispred bijela Minervina kipa«, graknu gavran.

Lisica nije znala za Edgara Poea; ali u sebi osjeti nešto kao piskavu napuklinu leda.

Između krovova i zvonikâ staroga samostana vrpcima i golubovima gavrani nametnuše svoju brojčanu premoć; čak i staroj sovi drijemavici otežaloj od sna bogata mislima. Gavrani govoraju da im je gospodstvo nad drugim pticama povjerenovo zbog lijepe crne boje njihovoga perja; jer da ugledi i sjaj druga boja do crna ne može imati. I tako prihvatiše to i ostale ptice, uz filozofsko jamstvo sove dri-jemavice.

Ali jednoga dana vidješe stariji gavranovi da im se na krila stavljaju predivne paunove peruške, grakčući u samodopad-nosti, a mladi gavranovi gdje čeprkaju po crijevu u potrazi za

perjem koje su ostavili golu-bovi.

Tragajući njuškom među ostacima karnevalskih kola, ma-garac otkri golemu lavlju glavu. Uvuče svoju u nju pa, napol za-slijepjen glavom od prešana papira, koja se oko njegove vr-tjela poput ščira na vrhu štapa, izade u polje, njačući od zado-voljstva. Galopirajući upade u mirno stado, uplašivši ga i zbu-nivši. Najstariji škopac, među-tim, odmah shvati o čemu se radi. »Gospodar si nad svima nama«, zameketa, »raspolazi-nama kako ti draga.« Magarac prihvati počast povisokim reva-njem. A jedno će janješće škopcu: »Ali to je običan magarac.« No, škopac će: »Budalo, dobro znam da je običan magarac. Ali se prema njemu moramo odno-siti kao prema lavu, ne želimo li da njegova kopita zaplušte po našim ledima. Kada gospodar dode po njega, znat ćemo kako ga treba zvati.«

Leonardo Sciascia

Godinama je pas, kada pre-pun dosade lijegaše na gospoda-rove noge, uživao u svježem mirisu cipela: gospodar je upo-trebljavao premaz od svježeg terpentina. I tako, polako, misa-o na udarce nogom koje je već primio i koje će opet primiti, stapala se s tim ugodnim miri-som, pretvorivši se u stanovito uživanje. Udarac nogom bijaše samo miris.

Ali jednoga dana gospodar upotrijebi drugi premaz, oštiri-jeg mirisa, kao od petroleja i loja. Od tada se psu na udarce nogom javlja osjećaj gađenja.

Prasac je bio tako debco da cijele noći nije osjetio kako mu miš gricka plećku. Između sna i jave, usred noći, osjeti samo ugodno šakljanje; tako ugodno da ga je odvelo u još dublji san. Kada se zorom počeo buditi rokćući, miš pobježe, ostavlja-jući mu na plećki masnu udubi-nu u salu.

i stade ga gledati. Kada im se pogledi susretoš, miš shvati da čovjek smišlja kako će ga ubiti. »Jadnik«, pomici, »razmišlja više od mene koji moram umrijeti.«

U trag, koji su za sobom ostavila kola, djeca ostaviše iz-mučena žapca. Prvim kolima koja naiđoše, na smrt umorno magare uspije skrenuti kotače iz brazde. Naslutivši žapčevu muku, magare ne imade hra-brosti zgasiti ga. Razočarana djeca potrčaše staviti ga na trač-nice. Kada vlak iznenada dotu-nja, žabac pomisi: »Stvarno se ne smijem žaliti na napredak.«

Zatekavši se u smočnici, miš se začudi obilju sireva i pršuta. »Kako ću pojesti sve ovo?«, za-pita se zabrinuto. Odluči zapo-četi s malom kriškom sira, pro-cijenivši kako je povidnosno pala, e da bi mu otvorila tek. I mišolovka odape, da ga oslobo-di brige nad svom tom hranom koju bi trebao pojesti.

kamenja, lagano povuče i kući-cu, osjećajući u vlažnu miomiri-su zemlje milostivu promjenu godišnjeg doba. No, u toj veli-koj hrpi kamenja put je bio dug. Na čistini se puž zateče baš kad je sunce počelo pržiti.

Majka se jako žurila da vrap-čići, još bez perja, počnu letjeti. Ugledavši psa u zasjedi ispod stabla, najlukavijem vrapčiću pade na um opaka sumnja: »Naša majka nema volje podi-zati nas; možda bi se osjećala slobodnjom, da mi padnemo u ralje ovome psetu.«

Lisac mu se umilno ulagi-va, a lav je slušao u zanosnu samozadovoljstvu. A gavran će nedužno: »Gosparu, Radojko vas obmanjuje; iz njegovih usta ne izlazi iskrena riječ.« Lav, tako neobazrivo trgnut iz zano-sa, odvrati mu surovo. »Ti si gnusni izdajica«, reče. »Ne vje-ruješ, dakle, da sam veličan-stven, da sam silan, strašan i dobar? Misliš, dakle, da sam majmun, da ne umijem razliko-vati pravedno divljenje od ispraznoga dodvoravanja? Radojko je uzoran podložnik, a ti si opaki savjetnik.« I naredi da se gavrana odmah raskomada.

Bio je pun mjesec; vrtlarev pas i kunić, odijeljeni bodljikavom žicom, mirno su raspravljali. Reče kunić: »Ti povrće ne jedeš; gospodar te drži na meki-njama i batinama. Noću bi mirne duše mogao spavati, ostaviti me malo na miru između povrća i lubenica. To što me plasiš ne znači da si u boljim uvjetima od mene. Morali bismo se po-bratimiti.« Pas ga je slušao lije-no opružen s njuškom na šapa-ma. A onda će: »Istina je to što kažeš, ali meni nema većega užitka od toga što te plašim.«

Promatrajući čovjeka u odo-ri, zatvorena i kruta u tolikom sjaju, majmun pomisi: »Na kraju krajeva, moj položaj i nije tužan: dobro se hranim, obavljam svoju tjelesnu životinju, veseli me čeljad koja se okuplja oko ovog kaveza. Ali: tako bih rado jedno odijelo kao ovo njegovo.«

Ranjena, gušterica pobježe sakriti se medju kamenje. Otki-nuti rep vrtlo se u travi brzo i grčevito. »Zgazi ga, brzo«, reče ratar svome sinu. »Opaka je ta gušterica: njezin rep se vrti da nas prokune.«

Pijetao je već dvaput zapje-vao; a nebo je, ledeno i sivo, po-stajalo ružičasto. U tami kokos-jičnjica iznenada se začu krvoloč-na nazočnost kune lasice. Kokos-ši ludo poletiše na stalke, a pijetao se okrenuo na stranu odakle je čuo da se lasica grči i priprema za skok. U mah mu je bila za vratom. I osjeti da ga lasica, oštro i nezasitno, grize za vrat: i siše li, siše...

U susjednoj kući, čovjek je uzalud čekao da pijetao zapjeva i treći put. Vrati se u dubok san pod pokrivačima i u snu otkloni već pripravna kajanja. Z

Preveo: Tvtko Klarić

* Ulomak iz knjige Favole della dittatura (1950) objavljene ponovno 1997. godine u izdanju Adelphi iz Milana.

Basne o samovlasti

Jednoga sajmenoga dana mala zmija otrovnica zateće se blizu svinjčeta. Požali se:

Lav je slasno jeo svoj izdašni obrok; a vuk je oko njega zavijao od gladi.

Ogolivši i posljednju kost, lav kao da zamijeti taj zaglušni jauk. »Nadam se da se neće tužiti na moj obrok. Ako jedem,

činim to samo zbog vas. Jer, stvarno, bez mene ne biste znali kako živjeti.« A vuk će: »Bez tebe bismo zaciјelo uginuli, ali možda ne bismo krepali od gladi.«

U mišolovci, jednoj od onih mišolovki nalik krletki, miš staja-še miran, dosadujući se i ne-godujući. Čovjek uđe u kuhinju

»Dobro, družica će mi biti krava koju ti odabereš«, odgo-vori vol na neumjesne opaske jednoga konja, »ali se bez zadrš-ke ponosim priateljstvom s bi-kom.«

Filozofova dosjetka razljuti Ahileja. A kornjača će: »Ne osvrći se na njega; svi znaju kako su ti noge brze. Prije bih se ja moral žaliti. Drugom zgodom smislile moju utruku sa zecom; danas taj filozof baca, da osigura moju prednost, svoj remen na twoju nogu. Ali ja jedva da znam hodati; i ništa dru-go do moj dugi život neće pobi-jediti tvoje noge.«

Pun ogrebotina i rana, stari konj se nije približavao jaslama osim kada bi se mazga udaljila. A mazga je mislila: »Istina, two-ja je rasa čista; ali sijeno koje je-deš ono je što ti ga ja ostavim.«

Među kamenjem vedro pro-livene vode i ledena noć preva-riše puža. Sluzavim tijelom po-hlepno krenu između orošena

Gotovo sam uvjeren da se jezik ne želi pišati kroz ono što se piše. (Čak iako se sâm ne prestaje prevoditi u sebi. Isto tako ni percepcija funkcije žrtvovanja ne ukida žrtvu koja iz toga proizlazi.)

*

Knjiga predstavlja prilično malo, i bez ikakve sumnje smiješnu realnost u odnosu na tijelo. Ona se prenosi u zbilju samo u dimenzijsama koje mogu impresionirati jedino muhe, oduševiti možda nekoliko žohara, začuditi grinje. Ili ponekad oko mladog puža.

Ona predstavlja površinu čije stranice rijetko prelaze dvanaest puta dvadeset i jedan centimetar, te debljinu jednog prsta.

Iz III. traktata: Mizolog

Djeca koja plutaju u mračnoj vodi svoje majke jedu kad otvore usta. Bez zraka su, za koji ne znaju, i nemaju glasa, koji čuju.

Iz IV. traktata: Olovna kuglica

Knjiga je komadić tišine u rukama čitatelja. Onaj koji piše šuti. Onaj koji čita ne prekida tišinu.

*

Tišina »je« vidljiva u knjizi. Gdje je nevidljiva tišina vidljiva, tu je čitljiva.

*

Jezik za dijete koje šuti kaže da je progutalo — jezik.

Iz V. traktata: Taciturno

Stranica je jedna strana lista. List je krajnji, tanki i plosnat dio biljke na kojem se s obiju strana stvaraju dvije simetrične stranice što u jesen otpadaju.

Pagina et folium, ili folia.

Tako knjiga predstavlja vrlo neobičnu vrstu listanja. Listanje koje zaista manje ovisi o godišnjim dobima, a više o epohama, listanje koje je manje podložno učincima sunca (iako ga pažljivo okrećemo u smjeru prozora) a više mjestu i protoku vremena.

Tako neki i tvrde da se knjige prelistavaju.

Ali ne cvjetaju.

*

Riječi koje izgovaramo nisu riječi koje pišemo. Druga sintaksa, drugi svijet. Stranica je neizreciva.

Iz VI. traktata: Pagina

Izдавaču (koji se zvao Gervais Charpentier, bio je lipanj) što ga je preklinjao da jedan od svojih romana objavi u ilustriranoj verziji, Gustave Flaubert je otresito odgovorio: »Ilustracija je antiliterarna. Želite da prva budala koja nađe nacrtu ono što sam se ubio da ne pokažem.«

*

Citatelj i gledatelj nikada neće biti isti čovjek u istom trenutku, naslonjen pod istim svjetлом i koji otkriva istu stranicu.

*

Citatelj nikada neće biti gledatelj. Gledatelj nikada neće biti citatelj.

Iz VII. traktata: O odnosima koje ne održavaju tekst i slika

Lu je bio manjak čistoće i čistunstva. Kupao se u izvorskoj i

jezerskoj vodi četiri puta dnevno. Prodao je svoje žene jer ih je smatrao nečistima. Kad bi mu se penis napeo, svoj bi užitak istisnuo u vodu. Kupio je tri barke kojima je lutao Fulijem. Tako je dobio nadimak *Jiangbu sanren* (Latalica rijekâ i jezerâ).

*

Nije radio ništa. Volio je sjediti u mokrim barkama. Nije koristio vesla. Volio je plutati.

*

Prestao je piti čaj. Volio je mislići na prstima.

Volio je prinositi prste nosu i trljati nosnice njihovim mirisom.

*

Posljednjih godina IX. stoljeća, nakon što je umro, car Zhaozong dodijelio mu je naziv *youbo-ueque* što znači »upravitelj zadužen da izvrši ono što je car propustio«. Čini mi se prikladnijim da se oni koji su zaduženi da poduzmu ono što je neki čovjek propustio izaberu među onima koje je smrtno odnijela.

*

Ribe i obale, čajnici, odsjaji i voda žali za njegovom tihom barkom.

Iz X. traktata: Luov život

Plutarh daje jednostavnu interpretaciju prigovora. Spartanske majke posramljuju svoje sinove zbog kukavičluka pokazujući im svoje intimne dijelove tijela. Plutarh kaže da se radi o uvređljivoj gesti: čineći to pokazuju im da su žene kao i one.

I to je racionalizacija.

Iz XII. traktata: Riječ predmet

Značenje nema sposobnost prepoznati svoj postupak u vremenu u kojem se odvija. Isto kao što oko ne zna da vidi, ni ruka da dodiruje, ni uho ne zna da čuje, ni nos ne zna da miriše, ni usta da kušaju.

Ništa ne razlikuje značenje od onog čije značenje posjeduje. Koliko predmeta toliko i značenja. A nekoliko predmeta — zbog nedostatka značenja.

Citanje ne poznaje prirodu značenja koju vrši za vrijeme postupka čitanja.

Ža svjeću koja mjesto u kojem se nalazi čini vidljivim ne možemo reći da vidi.

Iz XIII. traktata: E

Pismo je malena parazitska biljka koja ponekad raste na jezicima. Biljka čiji cvijet nije cvijet svojstven jeziku. Krvavi mak u polju žutih žitarica.

Knjige (koje s oba kraja zlatnog lanca svoju vitalnost izvlače od nekog drugog), orhideje, imele. Stabla koja pomalo umiru i na kojima se razvijaju. Istrošeni jezici. Umirući čitatelji. (Ali koji bi umrli bez knjiga.)

*

Odere se mrtvi ovan, koza ili tele. Koža se priprema za izradu knjiga. Ako se tele još dođi ili ako je kojom srećom mrtvoroden, pergamen se naziva finom. Koža bi se prala. Sušila. Čistila od dlaka pomoću kreča. Razapela bi se na drvenom okviru. Uz pomoć oštice skidale bi se nečistoće. Ostavila bi se sušiti na drvenom okviru sve dok napetost ne bi usmjerila vlakna. Premazala bi se kredom u prahu. Ponekad bi se

Pascal Quignard

pergamena natapala lanenim uljem ili mlijekom, ili pak vodom pomiješanom s jajetom. Onda bi odjednom pogledom ili prstom postalo teško na stranicu razlikovati kožnu ili dlakavu stranu kože mrtve životinje. Stare žrtve koje su sakrivene i koje izranjavaju. Biblija donosi podatak da je Salomon, za vrijeme svetkovine posvećivanja Jeruzalemског hrama svojom rukom žrtvovao dvadeset i dvije tisuće goveda i sto dvadeset tisuća ovnoga tijekom sedam dana. Jedna Biblija u XIII. stoljeću predstavljala je od šezdeset do dvjesto ubijenih životinja.

*

Drveće, lišće koje proljeće ispisuje, i knjige.

Liber: svježa membrana pod korom, i glatka, na kojoj se piše.

Knjige, knjižare: drvo. Drvo od drveća *liber*, drvo kao papir, drvo kao knjižnica.

»Knjižni« ljudi iz šuma. »Listrovi« koje držimo između palca i kažiprsta.

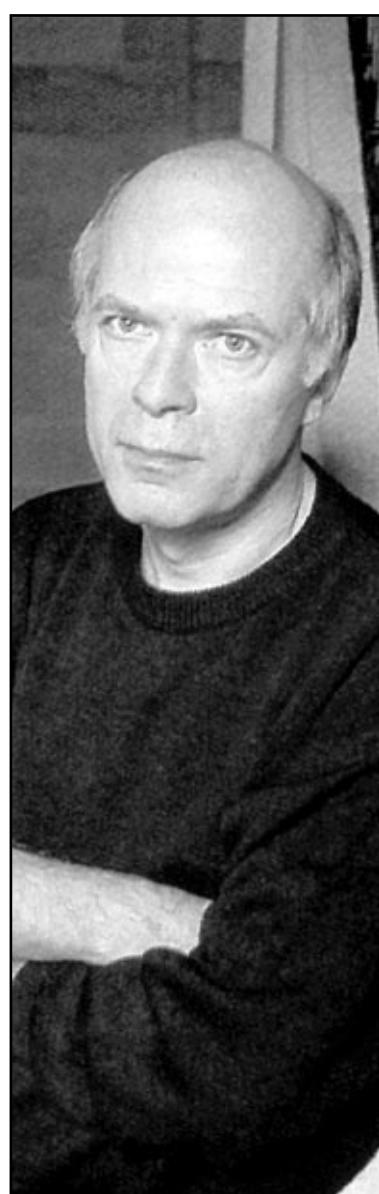
Listovi koje držimo na spolovilu.

*

Nikad prije kršćanske ere Rimjanin, grčki filozof, braman, Hebrej, Kinez nisu »listali« neku knjigu. Nisu je čak nikad ni »otvorili«.

*

Mali traktati (fragmenti)

Samoča točka na i.

Točka na i je stara. Potvrđena je u XI. stoljeću. Dugo nije bila korištena: zamjenjivao ju je y jer je točka na i prisiljavala na podizanje pera. Tisak je »ukinuo« tu prisilu ruke koja se podiže i proširo je korištenje slova i.

*

Koji je uzrok činjenici da svjetlost u rimskom, talijanskom, francuskom slikarstvu ima stalnu tendenciju da dolazi odozgo i s lijeve strane?

Tome da se stranica teksta — u tim zemljama — piše s lijeva na desno, vodoravnim retcima koji se pišu odozgo prema dolje.

U tim su zemljama čak i tijela voljenih osoba bila čitana na taj način. Željena s desna — počevši od lica. A u snovima su se skidala kao retci gole knjige.

Kakvi su to bili barbari!

Iz XVII. traktata: Liber

Nema profesionalnih čitača. Nema profesionalnih pisaca. Ono što veže majku i sina nije odnos majstora i naučnika.

*

Islandska bog jezika ima određenu ruku. Dati svoju riječ znači dati svoju ruku. Riječ koja se zaklinje pruža desnu ruku ispred sebe. To je legenda grada Antwerpena. Grad je božja ruka koja je pala na zemlju. Prsti su ulice, krv: rijeka koja njime proteče.

Iz XX. traktata: Jezik

Isus na križu. Mala siva ptica odjednom slijeće s neba i leti oko križa. Približava se Isusu i pokušava mu kljunom izvaditi čavao koji se nalazi na desnoj strani Gospodina i kojim mu je probodena ruka.

*

Čavao se malo pomakne: božja krv poteče u njezino grlo; ptica ponovno pokuša.

*

Isus otvorio oči, okrene lice prema malenoj sivoj ptici, pogleda kako se napreže. Jako tihim glasom šapne joj da će joj kao sjećanje na pomoć koju mu je pokušala pružiti prsa ostati obilježena njegovom krvlju do kraja vremena, do uništenja svijeta, dok sve mir ne proždere sve ptice.

XII. traktat: Traktat o crvendaku

Tisućljećima je jezik bio nevidljiv. Carobna izmaglica, ili duša. Živi i oživljujući dah ili životinja u prozirnom vjetru svijeta.

Odjednom, kroz knjigu — kroz grafičku inskripciju — jezik upoznaje nezamisliv izravan susret sa samim sobom.

Iz XXIII. traktata: Prerezano grlo

Jean Racine vjenčao se s Catherine de Romanet 1. lipnja 1677. u crkvi Saint-Séverin. Osjećala je sram zbog pomicanja da je njezin muž pisao. Nije htjela ni čitati ni vidjeti ništa od onoga što je stvorio. Na kraju života — bilježi njegov sin, Louis Racine — ona je »samo naučila naslove iz razgovora«.

Iz XV. traktata: Mali grumen soli rezerviran za mrtva goveda

U drugoj polovici IX. stoljeća prijatelj Sugawara no Michizane-

a naslikao je konja u hramu sekte Shingon na sjeverozapadu Kyota. Slika je bila tako dobro naslikana i tako živa da je konj svake noći bježao i lutao okolicom. Kako bi ga učinili nepomičnim u hramu, izbrisali su mu oči.

Iz XXXI. traktata: Strah od sljepoće

Citat znači načuliti uši. Sve su uši koje okružuju naše glave ručičaste i nezastarjele.

Za većinu: vrlo stari paviljoni.

Mi ih nosimo, ali one su zapravo naši učitelji.

Egipat je, ima tome već više tisućljeća, uzgajao polja na kojima su se uzdizale uši svih veličina. Vjernik bi kleknuo kako bi prošaptao svoju molitvu ili žalbu. Jezik se grči u udubini uha.

U paviljonu jedne palače u Indiji, nekoliko godina prije početka kršćanske ere, u salonu, u polutami prozora s rešetkama, Nagasena se obrati Milindi:

— Gđe je tvoja rodna kuća, maharadžo?

— Bilo je to u Grčkoj. Zatim pod listom potočnice. A zatim na dvadeset koraka od mosta koji vodi u grad, na južnoj obali Sene.

— Kolika je udaljenost odavde do te obale? upita opet Nagasena.

— Sedam tisuća sedamsto pedeset kilometara, odvratи Milinda.

— Sjećaš li se nečega što si tamo radio?

— Da. Sjećam se jednog zimskog dana pored palače Louvrea, nozdrve moga konja su krvarele.

— Lako si prevalio sedam tisuća sedamsto pedeset kilometara, maharadžo! reče Nagasena. Sada uzmi ovu ružičastu knjižicu i otvari je. Kakva je to knjiga?

— To je knjiga napisana pored Mantove, u kojoj jedan latiniski pjesnik što se zvao Vergilije oživljuje riječu koja protječe ispred njegovih očiju.

Potraga za avanturom (odlomak)

Za vrijeme slavlja koje su zvali *Ixnexiva*, što znači potraga za avanturom, govorili su da svih bogovi plešu, i tako su se svi oni koji su plesali maskirali u razne likove, jedni u ptice, drugi u životinje, neki su se tako preobražavali u kolibrije, neki u leptire, neki u pčele, a neki u mube ili kotrjljane. Drugi su pak na ledima nosili usnula čovjeka, i govorili da je to san.«

Bernardino de Sabagur, »*Historia General de las cosas de Nueva España*«

Noć pada, a s njom dolazi sjećanje na nomadske narode, narode pustinje i narode s mora. Upravo to sjećanje opsjeda mladost u trenutku ulaska u život koji predstavlja njezin duh. Mlada djevojka u sebi nosi, a da to zapravo ni ne zna, pamćenje Rimbauda i Kerouaca, san Jacka Londona ili pak lice Jeana Geneta, život Moll Flanders, poremećeni pogled Nadje na ulicama Pariza.

Uistinu je teško ući u svijet odraslih kada sve ceste vode prema istim granicama, kad je nebo tako daleko, kad drveće više nema očiju i kad su veličanstvene rijeke prekrivene pločama od sivog cementa, kad životinje više ne govore i kad su i sami ljudi pogubili svoje znakove.

Petnaestogodišnja se djevojka svakoga dana polako uspinje cestom što vodi do gimnazije, ulazi u hridine zgrada, u buku kamiona i automobila koji dolaze i odlaže. Misli: danas će možda doći do vrha uspona i do druge strane, odjednom neće biti više ničega, samo velika rupa izdubljena u zemlji.

Petnaestogodišnja djevojka hoda kroz gomilu, u podne, kao da je napustila školu na nekoliko sati, samo nekoliko sati bijega ukradenih profesor matematike, prirode ili povijesti i zemljopisa, kao da se nalazi u nekoj vrsti zrađalog vlaka u koj bi uskočila u vožnji i koji bi je odveo na drugi kraj zemlje, zaista do njezina ruba, u Le Havre ili Rotterdam, ili možda u Yokohamu. Hoda, i u očima koje susreće pogledom nešto traži, egzaltaciju, novu iskru, netom prije osmijeha i riječi koji bi je poveli prema novom životu.

Ili pak u ponoć, odjevena u kožnu jaknu kupljenu u zalagaonici, koja na ovratniku nosi natpis SCHOTT. Hladna noć su žmarci na njezinoj koži, noć svjetluca u njezinim očima poput vulkanskog stakla, noć vrvi svjetlima, zvijezdama, crvenim plamenovima, imenima s prekrasnim neonima, opasnim imenima, imenima koja urljuču iz dubine života i koja govore:

MJENJAČNICA
SLUČAJ

Maccari & Franco
LOCUST
S O L E D A D

Srce joj lupa ritmom dalekih riječi, suludih želja, petnaestogodišnja djevojka hoda sama kroz noć, u potrazi za slikom, odsjajem, iskrom. U dubini nje postoji ta praznina, taj prozor koji lupa, vjetar koji puše, šišmiš koji je okrzne pri letu, i njezino srce koje lupa, lupa. Ona ne zna što traži. Zbog čega se val produbljuje iznad grada i otvaraju beskonačna vrata horizonta, onkraj esplanada i kružnih bulevara. Što postoji tamo, s druge strane? Zar se tamo ne umire?

Ali sjećanje na nomadsko doba jače je od svega, svake večeri, od njega tuće mladenačko srce, ono razdire trbuš. Sjećanje na doba Arapaho, Cheyenne, Lakota, Texasa. U to doba nije bilo ni zidova, ni imena. Nije bilo brojeva. Nije bilo ni svjedodžbi, ni središnjih policijskih dosjeva, ni vjenčanih listova, ni bilježničkih akata, ni užasnih oznaka na rukama, na stopalima, ni uboda na laktovima zbog ispuštanja krv, ni svega toga, maraka, fotografija, otisaka palca i plastičnih narukvica koje se stavljaju oko ruku beba i nožnih članaka umrlih.

Tada se mjesec strahovito uspinjao iznad planina, guran zavijanjem vukova. Noć je bila mlada, uzimala je svijet jednim udarcem, bila je ogromna i ledena, zjenice su bogova svjetlucale.

Petnaestogodišnja djevojka brzo hoda prema raskršćima, osjeća noć na svojim sljepoočnicama, stisnutu uz obraze i kako svoje hladne dlanove pritišće na njezine vjede. Čuje zvuk svojih koraka koji odzvanja u nutritini njezina tijela, ona ne zna što traži, što će je uhvatiti.

Možda je netko vreba, u dubokoj sjeni, u haustorima, u dvorištima zgrada. U daljinu, vrpca od crvenih cesta teče poput lave. Krikovi radio-valova sudaraju se i odašljaju, lude životinje, krikovi riječi iz dubine svemira, iz dubine povijesti. Netko je gura na taj put, pritišće dlanove svojih ruku na njezina ramena i gura je, a ona ne zna gdje se otvara noćni portal.

Djeca sanjaju skupčana, ona su zimski ježevi. Djeca slušaju urlikanje tigrova i zavijanje vukova, dobro se toga sjećaju. Nema li u podrumima kuća čopora ljudi odozgo, kao nekad kunića koji su jeli mrtve? Nema li na pravilno ispresijecanim esplanadama na kojima teče noć barbara što jedu konje, njihovih sablji koje svjetlucaju na mjesecu, kopala ukrašenih vrpcama usmjerenih prema zvijezdi Sirius? Njihov dah ona osjeća na svom licu, hladnoću njihova pogleda, a u srcu joj kuća ritam njihovo-

va trka, njihovih noćnih konja, njihova milovanja trave na vjetru.

Da bi to vidjela, da bi to čula, mlada djevojka izlazi iz svoje sobe u ponoć, oblači uske traperice i kožnu jaknu koji su joj uniforma, pušta se da klizi niz oluk, bježi od pretjerano blage udubine svoga djetinjstva, od ružičastog glijedza i cvjetnih jastuka, od daha svog djetinjstva, fotografija i albuma Mickeyja Mousea, školjaka sakupljenih na plažama mokrim od kiše i češera, bježi od sna koji teče poput toka previše mirne rijeke.

Odlazi jer se tamo dolje, ravno pred njom, na kraju ulice koja vodi do gimnazije, odjednom doista nalazi neka nepoznata udubina koja je doziva, i ta imena, opasna imena koja govore,

MARB LE MEMO Emporio

Auvers-sur-Oise

OBALA Arthur

Saturn

kao da je svako od tih imena neka skupčana tajna, oslobođeni trenutak koji skače, izvire, spremjan na ugriz, bljesak.

Hladna noć su žmarci na njezinoj koži. Noć je njezina odjeća. Nebo je privijeno uz zemlju, oštice škara odrešuju čvorove tkanina, režu svezane vezice, kopče pojaseva. Noć je gola. Prepreke su pale, natpisi ili zastave, previše ispisane knjige ili kodeksi u kojima su bili ugravirani ljudski zakoni. Noć ih zatvara, briše. Grad se izdubljuje kao veliki val koji udara o obalu. Korijenje zgrada je razgoličeno, vide se dugi, blistavi predmeti, utroba. Postoji tišina koja ubija klatna, postoji dubina koja ulazi u nju, u tebe, žalac bezdana.

Petnaestogodišnja djevojka osjeća noć na svom licu, na koži svog trbuha, na svojim grudima, svaka joj se dlačka nakostriješila. Svaka pora njezine kože je oko, ona osjeća sve zvijezde, sve riječi, sve poglede koji je čekaju. Hoda usred ruku, osjeća kako joj srce poskakuje u dubini svemira, u grlu, u mozgu, osjeća jezik koji se valja njezinim butinama, do dna, do najusijanije, najtajnije, najbolnije točke, točke u kojoj počinje život, točke koja je povezuje s majkom, s bakom, točke u središtu trbuha u kojoj krv neprestano pulsira. Ona ne zna što je sjećanje. Nema ničega iza nje, ničega u njezinu imenu, u slini. Samo ta točka koja treperi, steže se i ponovno pulsira. Noć joj okružuje kožu, noć struže po otiscima njezinih prstiju.

Ona ne zna što je slijedi, što će se dogoditi. Možda čuje glazbu koja dolazi izdaleka. Crnkinju koja više u noći, trbuš joj se razdire i izbacuje na tlo crveno dijete koje svijetli poput zvijezde. Zatim mlijeko curi iz dojki, širi se i na nebnu ocrtaču bijeli puteljak, teče u usta živog djeteta! A onda dugi sati, dok se ne razdani. Kad se pojavi sunce, već užareno, karavana je ponovno krenula, muškarci sa zatvorenim licima, djeca već ostarijela, starci koji cmizdre poput klinaca. Grabežljive ptice na nebju, jazavci i lisice koji međusobno dijele pronađenu posteljicu.

Ona hoda kroz noć, u svojoj uskoj odjeći, oči su joj očvrsnule. Grad se izdubljuje kao veliki val koji udara o obalu: zlo se pojavljuje posvuda, u hodnicima hotela za kurve, u gradanskim salonima ili pak na divovskim ekranima, na kojima su ženska spolovila raširena poput školjki. »Leti!«, »Prekin!«, »Stisni!«, »Uživaj!«, »Čupaj!«. Jednosložne riječi izviru iz središta grada koje mrmlja, bacaju se prema predgradima, trče poput životinja, jauču i u ruci poput životinja u kloonicu.

U noći se petnaestogodišnja djevojka boji, čuje zvuk svojih koraka, osjeća dah na svojoj koži. Ali nastavlja hodati, ne znajući što traži, što je traži. Neko ime možda, ruku, miris mladića, glas koji prodire do te usijane točke koja je povezuje sa svijetom.

Vrlo velika čistina na mjesecu. Noć svijetli na ledu. Glas vukova se zaledio, visi u kristalima inja na njihovim njuškama. S mjesta na kojem se nalazi petnaestogodišnja djevojka može vidjeti crvenasto srce grada. Nebo je nevidljivo, nebo je dah. Nema demona. Nema živilih mrtvaca. Ima ubojica i narkomana. Ali ništa se nije promijenilo. Nomadski narodi, narodi pješčanih pustinja i morskih pustinja, narodi puteva pod lutajućim oblacima koji ocrtavaju svoje otiske u krugovima od kamenja i u bakrenim kapima na koži, narodi s maskama antilopa i s krilima leptira izlazi su iz sna čiji su dio bili.

Petnaestogodišnja djevojka mora ući u grad napuštanju svoju sobu. Ona zna. Vidi ih, očekuje ih. Oni su u njezinoj utrobi. Izlaze iz njezina pogleda. Oni su njezina stvorena. Ona nema znanja, nema sjećanja. Njezino je tijelo jako poput noći, njezine oči, grudi, ramena, kosa poput crne rijeke. Iskrada se van poput Rimbaudovih riječi. Ide ispred onoga što je promatra, ide prema onome što je doziva. U njezinu je trbušu vrlo velika glad, glad za životom, za hrvanjem, za tim da bude uhvaćena, za rođenjem, za radanjem. U noći osluškuje škripu starih gitara koje sviraju Mejoranu, Malagučinu, koje iznova i iznova ponavljaju njezino ime. Ona je ona. Ona pripada starim narodima morskih i pješčanih pustinja, narodima pećina i dolina, narodima šuma i rijeka. Ona se uvlači u noć, slobodna je. Odlazi.

Albuquerque, 1995. □

Jean-Marie Gustave Le Clézio

22%
12-orica
u čamcu

Moj me cimer Sultan u madžarskoj slastičarni na 111. ulici u Upper Manhattanu predstavio starcu. »To je gospodin Franz Heim, jedan od najboljih živućih pijanista.« Sultan je u svemu volio pretjerivati, tako da se nisam dao olako impresionirati. Ako se razgovaralo o Italiji, Sultan je tvrdio ne samo da je Talijan, nego i izravni potomak Petrarce; ako o Španjolskoj, bio je potomak Goye; ako o Gruziji, bio je gruzijski kraljević; ako o siromašnim i zatiranim Turcima, njegov je djed bio siromašan i zatiran Turčin; ako o Ukrajini, ravno, Hruščov je bio njegov stric. Dakle zašto bih sada povjerovalo da je Franz Heim veliki pijanist?

Sultan je s poniznošću slušao što je Franz govorio. Zbog njegova jakog njemačkog naglaska nisam mogao slijediti njegov govor, ali ipak sam bio impresioniran načinom govora naglascima, teatralnošću, s rukama, očima — sjedeći uspravno kao da je ispred glasovira. Pitao sam ga »Nedostaje li vam Berlin?«

Uzduhnuo je. »Kakav wunderbar grad — nikad ga ne bih posjetio. Naravno svaki dan sviram njemačku glazbu, u sjećanju uzdižem uništeni grad.«

»Trebao bi ga čuti kako svira«, rekao mi je Sultan. »Samo položiti uho na klavir.«

Sniježilo je, gospodin Heim se nakašljao i uzeo svoj štap, a ja sam odlučio da ne zatražim privatni koncert.

Nakon susreta s gospodinom Heimom proveo sam šest mjeseci kao starac — čitajući filozofiju. Kakav luksuz biti starcem sred mladosti, pa se vratiti i reći — još sam živ. Smijao sam se s proljeća — pa sam slušao glasovir gospodina Heima kako grmi i briji, a on mi je rekao nešto zapanjuće jednostavno i mudro, sažetim umijećem riječi kojima su vični samo oni koji su život proveli u razmišljanju. Na sveučilištu mi je nedostajao lik starog profesora jednostavne mudrosti Diogenesa ili Sokrata. Namjesto toga video sam mnoga ljudi lošeg držanja kako namještaju naočale na znojnim nosovima, gubeći se u tekstu iz kojeg su citirali.

Zapravo sam gotovo zaboravio gospodina Heima, sve do dana kad sam u podzemnoj željeznicu sreto neku pijanicu. Krcata F linija bila je negdje između i ispod Brooklyna i Manhattana. Čitao sam iz *Pjevača priča* o mladom bosanskom seljaku koji je ostavio posao i oženio se — kako bi žena obradivala polja i uzdržavala ga dok on izučava vještina pjevanja i improviziranja epskih pjesama. Nasmijao sam se i poželjevši podijeliti smijeh, pokazao susjedi odlomak. Žudno ga je pročitala i rekla »Meni to nije smiješno. Što vam to govoriti o vama da vama jest?«

»Da nemam vaš smisao za humor.« Razgovarali smo.

Rekla mi je da njezin učitelj glasovira nije samo učitelj, nego i njezin guru — kroz glasovir uči je životu. Ispalo je da je to gospodin Heim, pa je njegov lik vladao našim razgovorom kao i našim izlaskom sljedećega vikenda. Namjesto da naša večer bude začarana našom naznočnošću, bila je začarana odsutnošću — seansa divljenja pijanistu, sveuč koji je siromašne podučavao besplatno, a bogatima naplaćivaš sto dolara na sat.

Svakog jutra u jedanaest sati gospodin Heim je isao u pizzeriju, točno kao poslovični Imma-

nuel Kant, a svake večeri u osam isao je u madžarsku slastičarnu i stajao ispred, piljeći, duboko dišući, okljevajući, da bi onda ušao nači svoje sljedbenike, nekoliko mladih pijanista koji su slušali svaku njegovu riječ. Kad bih ga video, obično je bio na suprotnoj strani ulice, a nisam se želio natmetati. Bi li me se sjećao? Odlučio sam da bi — to bi laskalo njegovu pamćenju, a i meni, i mi bismo živjeli u najboljem mogućem svijetu.

Prohladnog ljetnog dana šetao sam s prijateljem iz Indije i njegovim djetešćem pa smo naletjeli na Franza koji je čekao svoju pizzu. Ram je radio kao bankar za investicije i bilo je to čudo — ravno bezgrešnom začeću — da je mogao odvojiti trenutak slobodnog vremena da vidi moj novi stan. Premda duboko poštujem starost, pred djetinjstvom osjećam strahopštovanje, pa sam tako šetao s prijateljem i njegovim djetešćem. Djetešće je bilo dobro — uopće nije plakalo — toliko da smo u jednom času njezin otac i ja ozbiljno raspravljali o mogućnosti smije li se to ona ili promišlja paradokse beskonačnosti kao i ograničenja paradoksa. Prošli smo pored pizzerije i gospodin Heim je još bio tam. Pozdravio sam ga i pitao »Sjećate li me se?«

»Ja, sjećam vas se«, rekao je. »Vi ste... što radite?« Dok sam razmatrao opcije da li da odgovorim ili izbjegnem odgovor, mora da je moje držanje izrodilo krinku poniznosti jer je gospodin Heim rekao »Oprostite, molim vas — to je nepristojno pitanje.«

»Studiram filozofiju i teologiju.«

»Na Unionu? Koja demon... denominacija?«

»Na Columbiji, čista teorija.«

»Što, teokracija?« Gospodin Heim je obuhvatio svoje uho i potom me zamolio da ga zaobiđem i govorim mu u uho na koje bolje čuje. Izvadio je čepić od vate gestom kao da mi čini veliku čast zato što on neglazbenike rijetko počasti svojim otvorenim uhom. »Podimo k meni doma i odsvirat će vam niz akorda, pokazat će ja vama teokraciju! No trebat će nam vrhnje za kavu.«

»Ja pijem običnu crnu.«

Iznenađeno je podigao bijele obrve i ja sam se sjetio da sam, kad sam ga upoznao, stavio vrhne u kavu, ali to je bilo prije mog preobraćenja na antikolesterolsku vjeru.

»I ja pijem običnu crnu«, rekao je ponosno. »Je li već došao kruh?« viknuo je sirijskom prodavaču koji je odgovorio »Za jedan sat.«

»A žemičke? Jesu li svježe? Ti si ih ispekao?«

»Moj brat.« Prodavač je pokazao na stariju verziju sebe koja je češkalicom čistila zube.

»Onda su zacijelo dobre.« rekao je gospodin Heim. »Ti si ih napravio — a ne tvornica.« I zaledao se u stasitu djevojku za blagajnom. »A to je tvoja kći?«

»Da.«

»Onda je kruh zacijelo odličan.«

Izašli smo i gospodin Heim se oslonio na svoj štap, pa napunivši svoja velika prsa rekao sa zastrašujućom silovitošću »Gospode, kako ja volim svoje susjede!« »A gdje ti stanuješ?«

»U Sto dvanaestoj.«

Pokazao je prema West Endu, bogatijoj, solidnijoj strani ulice.

Josip Novakovich

»Ne, nego na onoj strani«, rekao sam, »na Morningsideu.«

»Pa mi smo susjedi. Moramo biti dobri jedni prema drugima.«

Prošli smo pored madžarske slastičarne gdje je sjedio moj cimer s kolegama, cijeli gudački kvartet. »Ovdje ćemo popiti kavu prije nego odemo u moj stan.« rekao je gospodin Heim. Teško je sjeo, naslonio svoj štap za hodanje na zid i stol, divio se konobari, njezinim ključnim kostima, vratu i usnama te joj rekao: »Da sam deset godina mlađi, zatražio bih vašu ruku.«

Nas osmero — Franz Heim, kvartet, ja i dvoje Heimovih sljedbenika hodali smo gore-dolje vjetrovitim Avenijom Amsterdam ispred Crkve sv. Ivana. Stiskali smo se oko gospodina Heima, držeći svoje francuske beretke, šešire, jakne da nam ih vjetar ne ukrade. »U mojoj dobi«, rekao je, »vidjeti lijepu ženu velika je stvar. To me drži živim.«

»A filozofija?« pitao je neobrijan sljedbenik.

»Ach, filozofija«, rekao je nemarno. »Filozofija me drži starim — i živim.«

»A glazba?« pitao sam ja.

Gospodin Heim nije zaboravio svoje obećanje da će mi svirati i osim mene pozvao je cijelo društvo u stan, kao da ih izaziva na dvoboju kod OK Corrala.

Kitovo ždrijelo

U njegovoj zgradi popeli smo se stubama na četvrti kat. Oblije mu je bilo konveksno, kao Brahmsovo tijelo, a koračao je teško, sopćući i brišući znoj s obrva koje su imale dvije razine: visoki luk i ravnu crtu. Visoki luk, poput krova, skretao je kapljice znoja da se skotrljaju sa strane i spottaknu na njegovoj bijeloj čekinjastoj bradi, ispred velikih dlakavih ušiju. Činilo se kao da njegove plave oči ispod teških kapaka dišu, šireći se i skupljajući u ritmu prsa. Natečeni kolotovi ispod očiju pokazivali su krajnju iscrpljenost. Od nosnica preko

Josip Novakovich rođen je 30. travnja 1956. godine u Daruvaru. S dvadeset godina otišao je u SAD, gdje je završio Vassar College i stekao magisterij na Sveučilištu Yale. Studirao je psihologiju i filozofiju želeći postati psihijatar. No kako su ga zamarali pokusi na štakorima i dosadni udžbenici, okrenuo se isčitavanju Dostojevskog i Nietzschea. Iz navike pisanja pisama prijateljima koje je ostavio u Hrvatskoj, otkrio se i razvio pripovjedački žar/knjizevni talent. Danas podučava pisanje na Sveučilištu Cincinnati u Ohiiju. Objavio je tri zbirke kratkih priča: *Apricots from Chernobyl, Yolk i Salvation and Other Disasters*, te dvije non-fiction knjige: *Fiction Writer's Workshop* i *Writing Fiction Step by Step*. Prihvatio je niz uglednih književnih nagrada, a časopis Utne Reader uvrstio ga je među deset američkih pisaca koji »mijenju način na koji gledamo svijet.«

»U Sto dvanaestoj.«

Pokazao je prema West Endu, bogatijoj, solidnijoj strani ulice. usana u obrazima su se utopila dva duboka nabora, pregibajući se kao u Beethovenu. Plavkaste nijanse izbijale su iz njegovih usnica kao da mu je usprkos ljetu hladno — zima mu je bila u kostima.

Ispred stana ispričao se za ne-red koji ćemo vidjeti. »Ja sam samac. Zbog trbuha se teško prigbam pa ne pospremam sve za sobom, a mrzim pomisao na spremačicu — podsjeća me na služinčad.«

U dnevnoj sobi veliki su za-

stori bili gotovo posve navučeni i sunce je u sobu ulazio s najvećim poštovanjem i nježnošću, odričući se svoje uobičajene ljetne žestine i prostirući preko smedeg tepiha svoje kose sa crvenkastim odsjajem, ponavljajući žučkastim, svijetlim, mekim, ispreplićući se u zatomljenu vjetru. Tama je našla utočište i udobno se smjestila blizu stropa, stvarajući auru nebesa, neba, pojačavajući svjetlost odozdo, dajući mu dah, dubinu. Nisam bio svjestan uglatosti, šesterokutne naravu sobe. Izlizani perzijski tepih upijao je moje korake. A duž zida zloslutno su drijemala dva smeda glasovira, jedan mali i drugi veliki kao sin i otac. Otac glasovir rasprostro je svoje raskošno tijelo kao dio concorda koji leti između Europe i Amerike i sada može pričati oceanske priče. Gospodin Heim je želio da najprije svira gudački kvartet.

Mlađi su svirali Haydnov kvartet — što su više učili, to su više cijenili stare — krajnje precizno. Gospodin Heim ih je prekinuo. »Dosta. Odveć plaho. Gdje su vam muda?« Stisnuo je pesnice i zamahao podlakticom. »Sa žestinom bika koji se penje na kravu! Ja. Pokušajte sada.« Pokušali su. Opet je bio nezadovoljan. Studenti s konzervatorija su se svadali s njim zagovarajući tehniku, preciznost, disciplinu, obuzdanost.

Dok ih je gospodin Heim slušao i iznosio svoje primjedbe, pet oštreljih nabora valjalo se njegovim čelom zajedno s valovima njegove gornje obrve. Ako je proturječio onome što biste govorili, valovi su se nabirali i jurili s lijeva na desno — smjerom kojim ja čitam. A kad je govorio svoje primjedbe, valovi su padali s desna na lijevo, smjerom kojim on, kao čitatelj drevnog hebrejskog, može misliti. Dva su se vala sudarila nasred njegova čela, uzdižući se u stup. I na kraju rasprave njegovi su se nabori izravnivali u mirnoču praznog notnog papira. No pomnim istraživanjem njegova čela zamjetio sam dva madeža koja su činila dugačku petinku. »Nedostaje vam karakter, svima vama.« rekao je gudačkom kvartetu.

»Karakter, što je karakter?« podsmjehnuo se biči sovjetski.

»Karakter je način na koji pojednostavljuješ, prodireš, dolaziš do biti. Možda vam vaše nacije mogu pomoći? Tamo imate govor karaktera koji može živjeti kroz vas — vaša kultura predaka postala je vaš instinkt. Pustite taj instinkt da se probije. Recite mi — i vi — o svojim etničkim korenima.« Cimeri su nabrojali nacije i zemlje.

Bio sam iznenaden kad je uzvratio. »Bilo bi prejednostavno reći da sam ja Židov. Moj je otac bio francuski malogradanin. Majka Nizozemka umrla je radajući me. Moj me otac, bijesan na mene, dao posvojiti, a usvojio me sitni njemački bankar iz Münchena pa me odgojio kao Nijemca.

Kad su nacisti počeli progonti Židove, iz protesta sam se preobratio na židovstvo. Obrezivanje u odrasloj dobi, bez anestezije! Ach! Naučio sam hebrejski, čitao Talmud, emigrirao u New York i od tada sam ovdje. I osjećam li se Židovom? Nizozemcem? Nijemcem? Francuzom? Njemački posinak i izabrani Židov — ne od Boga, od sebe samoga. Ali ja ne vjerujem u naciju.« Uzduhnuo je i obrisao svoje napeto čelo. »Karakter. To vam treba. Moram vam pokazati.«

Ispred glasovira bila je dugačka klupa, na njoj tanak jastuk, podložak za sjedenje. Dok je gospodin Heim svirao, klizao se po sjedalicu prema području glavne aktivnosti na klavijaturi — držao je ruke uz tijelo, da sažme snagu. Ruke su bile dio njegova bića, a ne poklisari odbačeni na periferiju, u usamljenu provinciju. Njegove su ruke izražavale njegov dah, pluća, kao da je pjevač. I doista mrmljavuči je pjevuo dajući ljudskost bruhanju akorda, dodavači pastel metalu.

U tišini između fragmenata sjeo bi uspravno, kao čovjek bez nacije, bez slave, obitelji, novca, ali sa životnošću koju ni nacija ni obitelj niti novac ni slava ne mogu kupiti — kao da je on sam neovisna zemlja, sam svoja nacija.

Svirao je fragment iz Beethovenove 11. sonate — zvučalo je kao jazz. »Bog je njemu objavio jazz, stoljeće prije nego što se dogodio!« rekao je.

Herr Heim je skrušeno sjedio ispred velikog glasovira — morskih čudovišta, zaduhanog kita, s nosom izbačenim u zrak, golim Zubima — moleći za milost u njegovu ždrijelu. Pa ipak unatoč poniznosti, glazbeni je Jona imao drskosti da istrgne strune ravno iz kitova ždrijela, pomažući mu objasniti svoju glad. Bol mu je obuzela lice. Strune su ga tresle, izazivale drhtanje.

Buljio sam kao da mogu vidjeti glazbu, a iznad njegove glave, u tami, vidi sam mršavu mumificiranu mačku, Egipćanku staru tri tisuće godina. Rezonantno drvo učinilo je da se mumija kreće, klizi, trese, kao da će svakog trenutka oživjeti i skočiti na miša skrivenog u Sultanovoj violinici.

No valovi užasa su splasnuli i nakon lirske mira u kojem je mačka poslušno bila mrtva, vratili su se, najprije na vrhovima prstiju, a onda u stampedu. U nekim pasažima neprijateljski je tabor bio na dohvati ruke i gospodin Heim je htio iscišediti iz neprijatelja posljednji živi dan, skršiti ga. Drugom prilikom tok se obrnuo — kao u *Ilijadi*, gdje čas Trojanci, čas Ahejci imaju nadmoć i sva sila neprijatelja ga goni, a on, jureći kroz fugu, užasnuti više. Još jedan pokret i oni će baciti kopije u njegovo dobro uho i ono će izaći kroz oko.

No on je hrabro nastavio — bez obzira na to kakva će eshatologija proizaći iz glazbe — ubojstvo, samoubojstvo — on ju je morao čuti do kraja. Tvrdoglav je udario novi akord i uzdrhavši čekao odgovor. Strune su imale moć da ga ubiju strujnim udarom njegovim vlastitim elektricitetom. Kad je završio posljednji akord, zadržao je ruke iznad klavijature poput svećenika koji bla-goslavlje novorođenče, dok je glasovir, golemi lijes, odjekivao vječnim životom.

Dok su Harun i Akko stajali tako na vrhu stepenica,apsolutna tmina koju su stvarale tisuće »tamnosnih žarulja« iznenada nestala,a nadomjesti je blijedi sumrak. To je Khatam-Šud naredio veliko gašenje,ne bi li se tako narugao zarobljenicima pokazujući im veličinu svoje moći. Harun i Akko mogli su sad vidjeti put pred sobom,te se stanu spuštati prema utrobi ogromnoga broda. Svugdje oko njih navlačili su Čupvale uistinu prilično pomodne tamne naočale s remenom,ne bi li na tom povišenom stupnju osvijetljenosti bolje vidjeli. »Sad izgledaju kao uredski činovnici koji se pretvaraju da su rock-zvijezde«,pomisli Harun.

Imao je istom priliku uvidjeti da je,u potpalubju,Tamni Brod jedna gorostasna pećina koju na sedam razina opasuju stazice spojene stepeništim i ljestvama;a sve je bilo puno strojeva. I to kakvih strojeva! »Petljanac Iteka-ko Zapetljanog Izgleda«,promrmlja Akko. Kakvog li je zujanja zujalā i strujanja strujalā,kakvih niski prosijalā i tiski uzvijalā,kakvog štropotanja cjedilā i klopotanja ledilā tu sve bilo! Khatam-Šud čekao ih je na visokom uskom nogostupu,dokon prebacujući mozak Pupavca Allija iz ruke u ruku.Tek što su Harun i Alli (i njihovi stražari,naravno) stigli do njega,počeo je suhoparno sve objašnjavati.

Harun se prisiljavao da sluša,iako je glas Gospodara Kulta bio dovoljno dosadan da uspava čovjeka ama u deset sekundi. »Ovo su Miješalice Za Otrov«,govorio je Khatam-Šud. »Moramo proizvoditi svu silu otrova jer je baš svaku priču u Oceanu potrebno uništiti na drukčiji način. Da bi uništio sretnu priču,moraš je učiniti tužnom. Da bi uništio akcijsku dramu,moraš je pretjerano usporiti. Da bi uništio pripovijest punu neizvjesnosti,moraš identitet kriminalaca učiniti čitaocima očitim i najglupljim. Da bi uništio ljubavnu priču,moraš je pretvoriti u pripovjetku punu mržnje. Da bi uništio tragediju,moraš postići da izaziva bespomoćan smijeh.«

»Da bi upropastio Ocean Priča«,promumlja Voden Duh Akko,»moraš dodati Khatam-Šudu.«

»Pričaj ti što hočeš«,kaza mu Gospodar Kulta. »Pričaj dok još možeš.«

Produži zatim sa svojim zastrašujućim objašnjenjima: »Činjenica je pak da sam osobno otkrio da za svaku priču postoji po jedna protupriča. Želim reći da svaka priča — pa tako i svaka Rijeka Priče - ima svoje sjenovito ja, pa uliješ li tu protupriču u priču, one se međusobno ponište i paf! Kraj priče. — I eto: ovdje vidite dokaz da sam našao način kako da sintetiziram te protupriče, te pripovijesti-sjene. Da! Mogu ih evo ovdje smješati, u laboratorijskim uvjetima, i proizvesti krajnje djelotvoran koncentrirani otrov kojem ni jedna priča u vašem dragocjenom Oceanu ne može odoljeti. I upravo te koncentrirane otrove otpuštamo, jedan po jedan, u Ocean. Vidjeli ste kako je ovdje otrov gust — gust kao šećerni sok. To je zato što su sve pripovijesti-sjene tako zbijeno natisnute. Postupno će isteći niz struje Oceana, svaka protupriča u potrazi za svojom žrtvom. Svakog dana sintetiziramo i otpuštamo nove otrove! Svakog dana ubijamo nove pripovjetke! Još malo, još samo malo, i Ocean će biti mrtav — hladan i mrtav. Kad se na površini stvori crni led, moja će pobeda biti potpuna.«

»Ali zašto toliko mrziš priče?« izlaze Harun,sav zgranut. »Priče su zavavne.«

»Svijet,međutim,ne postoji radi Zabave«,odgovori Khatam-Šud. »Svijet postoji da bi se njime Upravljalj.«

»Koji svijet?« natjera se Harun da upita.

»Tvoj svijet,moj svijet,svi svjetovi«,stigne odgovor. »Svi su oni tu da se njima Vlada. A u svakoj pojedinoj priči,u svakoj Rijeci u Oceanu,leži jedan svijet,svijet priča,kojim uopće ne mogu Vladati. Eto zašto.«

Gospodar Kulta pokaza sad na strojeve za hlađenje koji su otrove,protupriče,održavali na potrebnim niskim temperaturama. Pokaže zatim i na strojeve za filtriranje koji su iz otrova odstranjavali svu prljavštinu i nečist te su ovi tako postajali stopostotno čisti,stopostotno smrtonosni. Objasni zatim i zašto,kao dio proizvodnog postupka,otrov mora neko vrijeme odstajati u kotlovima gore na palubi — »kao i svako dobro vino,protupriče postaju bolje ako im se neko vrijeme dopusti da 'dišu' na otvorenom prije no što ih otpustiš.« Nakon jedanaest minuta Harun presta slušati. Slijedio je Khatam-Šuda i Akka duž visokog uskog nogostupa dok nisu došli do jednog drugog dijela broda,u kojem su Čupvale sklapali velike,tajanstvene sekcije nečega što je ličilo na tvrdnu,crnu gumu.

»A evo ovdje«,reče Gospodar Kulta(a nešto u njegovu glasu privuče Harunovo pažnju),»gradimo Čep.«

»Kakav čep?« uzvikne Akko,a u mislima mu se stane uobičavati stravična ideja. »Ne misliš valjda...«

»Vjerojatno ste vidjeli gigantsku dizalicu gore na palubi«,reče Khatam-Šud svojim monotonim glasom. »Vjerojatno ste opazili lance koji se spuštaju u vodu. Na drugom kraju tih lanaca čupvalski ronioci ubrzano sastavljaju najveći i najdjelotvorniji Čep ikad napravljen. Gotovo je dovršen,uhodice,gotovo dovršen;i tako,za par dana,moći ćemo ga valjano iskoristiti. Začepit ćemo sâmo Vrelo,Izvor Priča,koji leži na oceanskome dnu točno ispod ovog broda. Sve dok je taj Izvor nezačepljen,svježe,nezatrovan,životodajne Vode Priča istjecat će naviše u Ocean i naš će posao biti tek napola obavljen. Ali kad bude začepljen! Oh,tad će Ocean izgubiti svu svoju moć da se opire mojim protupričama i kraj će začas stići. A onda,Voden Duše: što će drugo preostati vama Gapijima,nego da prihvate pobjedu Bezabana?«

»Nikad«,reče Akko,ali nije zvučao naročito uvjerljivo.

»Na koji način ronioci ulaze nepovrijedjeni u zatrovani vodu?« upita Harun. Khatam-Šud nasmiješi se suhonjavim podlim smješkom. »Vidim,opet pazimo«,reče. »Očigledan odgovor jest da nose zaštitno odijelo. Ovdje,u ovom ormaru,ima obilje odijela nepropusnih za otrove.«

Povede ih dalje,mimo zone sastavljanja Čepa,do mjesta na kojem se nalazio najveći stroj u čitavom brodu.

»A ovo«,reče Khatam-Šud,gotovo pripuštajući u svoj tupi jednolični glas mrvu ponosa,»je naš Generator.«

»Čemu pak on služi?« upita Harun,koji nikad nije imao naročitog smisla za znanost.

»To je naprava koja elektromagnetskom indukcijom mehaničku energiju pretvara u električnu«,odgovori Khatam-Šud,»ako baš moraš znati.«

Harun se nije dao smesti. »Želiš li reći da se odavde napajate strujom?« ustrajavao je on i dalje.

»Upravo tako«,odgovori Gospodar Kulta. »Vidim da na Zemlji obrazovanje nije skroz na nultoj točki.«

U taj mah dogodi se nešto sasvim neочекivano. Kroz okrugli prozorčić,nekoliko korača od Gospodara Kulta,stadoše u Ta-

Harun i More Priča

Salman Rushdie

mni Brod ulaziti čudnovate korjenaste vitice. Nadirale su velikom brzinom, kao velika bezoblična gomila raslinja usred koje se nalazio i jedan jedini cvijet, boje jorgovana. Harunovo srce silovito poskoči od radosti. »M... zausti, ali smjesta zadrža jezik za Zubima.«

Mali je bio umaknuo zarobljeništvu (kako je Harun kasnije doznao) tako što je ponovno poprimio izgled snopa beživotnog korijenja. Polako je tad stao plutati prema Tamnom Brodu,a onda upotrijebio prianjalke s nekoliko vitica koje su sačinjavale njegovo tijelo,ne bi li se uspeo uz vanjsku stranu lađe poput pužavice. Kad je pak dovršio svoj dramatični ulazak te se u hipu zavrložio u svoj poznati malijski lik,oglasi se uzbuna: »Uljez! Protuuljezna pripravnost!«

»Upalite tamu!« zavrišti Khatam-Šud,a njegov se uobičajeni bljutavi stil osipao s njega poput krinke. Mali velikom brzinom krene u smjeru Generatora. Prije no što su se popalile »tamnosne« žarulje stigao je do gigantskoga stroja,izbjegnuvši svu silu čupvalskih stražara čiji vid niye bio kakav je trebao biti,zbog blijedog sumraka (a usprkos njihovim prilično pomodnim tamnim naočalama s remenom). Ne zastajući ni časa,Plutajući Vrtlar poskoči u zrak,raščlanjujući si pritom tijelo,te stane čitav Generator zasipati korijenjem i viticama,zavlačeći se u svaki procijep stroja.

Začu se niz glasnih praskova i udaraca od pregaranja strujnih krugova i pucanja zupčanikâ. Moćni se Generator podrhtavajući zaustavi. Čitava se brodska električna mreža istom prekine: strujala prestaše strujati, a zujala zujati;mješalice prestaše mijesati, a spješalice spješati;cjedila prestaše cijediti, a ledila lediti;pohranjivala otrova prestaše po-

22%
12-orica
u čamcu

hranjivati, a lijevala lijevati. Čitav je pogon stajao nepokretan! »Hura, Mali!« stane klicati Harun. »Dobro izvedeno, gospodine, još i kako!«

Čupvalski stražari navale sad na Maliju u ogromnom broju,natežući ga golim rukama,zasijecajući ga sjekirama i mačevima;ali stvorenu dovoljno žilavom da odoli koncentriranim otrovima koje je Khatam-Šud izlijevao u Ocean Priča nisu smetali takvi ujedi komaraca. Ostao je pripijken uz Generator sve dok nije bio siguran da ga je uništio dovoljno da otkloni nadu u brz popravak. Dok se privijao uza stroj,zapjeva na svoj hrapavi Vrtlarski način kroz cvijet boje jorgovana koji mu je služio kao usta:

Možeš uz tlo išibati cvjetni grm,
Možeš išibati drveće,
Možeš jetrica išibat u komade, al
Ne možeš išibat mene!

Možeš šibat amo-tamo,
Možeš šibati kroz ka-ra-tee,
Možeš šibati po salu, al
Ne možeš išibat mene!

Preveo: Igor Grbić

Otvorila je vratašca na sva tri kaveza, razmaknula za vjese i otvorila prozore. Kanarinci bi obletjeli nekoliko krugova oko sobe dok ne bi shvatili da između njih i slobode više nema prepreka. Prošlo je manje od minute kad su već svi šarenim pjevačima gospodina Chessa odleđeli, otišli zauvijek, da se više nikada ne vrati i srce staroga Engleza ostavili vječno neutješno, iako je malo vjerljivo da će njegova vječnost još dugo trajati; osamdeset i tri su mu godine i uskoro će umrijeti, sasvim sam jer neće biti ni Azre koja evo upravo zatvara prozore i namiče zavjesu; samo što nije izišla iz kuće da se ni ona, kao ni ptice, više nikada ne vrati.

Te kanarince nije pustila jer bi ih žalila onako zatvorene u kavezima; bilo joj je svejedno za njih, ali je znala ako ih pusti da se više neće moći predomisliti, kao što se već nekoliko puta predomislila i vraćala se s ulaza u podzemnu željeznicu sa svoje dvije torbe jer joj se učinilo da je sve što sada može učiniti još gore od života s gospodinom Chessom i da nema nikakvog smisla opet pokušavati, negdje odlaziti i otkrivati nova

nime romanima i televizijskim serijama više nema tog čaja u pet. Već oko pola šest gospodin Chess je posezao za jednom od svojih knjiga, pozivao Azru da sjedne pokraj njega, rastvarao knjigu između njezinog desnog i svoga lijevog koljena i započinjao sa svojim predavanjima. Dva sata kasnije ona je bila smorenica i utučena i osjećala se kao žena nakon cijelonoćnoga rada s muškarcima u nekom lučkom gradu u kojem sve nade dolaze i odlaze s velikim brodovima.

Gospodin Chess bio je unuk nekog perzijskog velikaša koji se krajem prošloga stoljeća samoproglašio za iranskoga šaha i to je platio glavom. Njegov sin Salaludin tada je na dvije mazge natovario bisage sa zlatnicima i zaputio se preko planina i rijeka na zapad. Godinu dana kasnije nastanio se u Veneciji, gdje je potplatio jednog dominikanca da ga bez ikakve prethodne procedure i pripreme krsti kao Ambrosia Scacchija. Živio je s tim imenom deset godina, ništa ne radeći, ne znajući jezik i ne imajući nikakve potrebe da se uživljava u lokalne običaje, niti da sudjeluje u društvenome životu. Zlatnika je imao

Miljenko Jergović

ako već sutra ne odu iz grada. Salaludin Ambrosio Scacchi je šutke spakirao stvari, pokupio zlatnike i ranim jutrom s Kristinom zauvijek napustio Veneciju. U Londonu su stigli prvoga siječnja 1900. godine s nadom da cijelo stoljeće imaju pred sobom. Kupio je kuću u Camden Townu, tada ozloglašenom gradskom kvartu, i potplatio anglikanskoga biskupa da njemu i Kristini izda nove dokumente. Tako je on postao Salaludin Ambrosio Jerrymmy Scacchi Chess, a ona Chris Dorothy Chess. Deset godina kasnije rodio se gospodin Chess. Ni on, kao ni njegov otac, u životu neće ništa raditi, osim što će trošiti novac i bježati od zaljubljenih žena, sve dok ga u starosti ne uhvati žal za propuštenim ljubavima i dok ga njegov petrificirani libido ne uputi da na svijetu postoje i drugi osim njega, oni kojima treba pomoći jer im se dogodila neka velika nesreća; recimo sirote vijetnamske udovice, rumunjske ciganke s pa-

riških kolodvora i pijane žene iz Lisabona koje po nekim prigradskim londonskim klubovima mučklim glasom pjevaju o sudbini i o tome da je svaku *otići* pomalo *umrijeti*, ali ih nitko ne sluša i ne razumije jer su svi pijani i jer se iz Londona ne odlazi, nego se u London samo dolazi. Kada je čuo za rat u Bosni i kada je na televiziji video kolone uplakanih žena koje su išle, a nisu ni znale kamo idu, osim što su bile sigurne da odlaze, gospodin Chess je odlučio ponuditi svoj dom nekoj sarajevskoj studentici.

Azra je bila slučajno odabran; gospodin Chess ju je sačekao ispred imigracijskoga ureda, bilo mu je važno tek da je studentica jer ga je nelagoda hvatala od urođeničkih običaja i od toga da bi mu neka obična djevojka u kuću mogla unijeti nešto od onoga života koji u školama nije discipliniran i mogao bi se u jednom trenutku oteti i raspustiti, pretvoriti u tko zna što, ali svakako narušiti njegov duševni mir i unutarnju ravnotežu njegovih kanarinaca, slika, fotelja i knjiga. Odveo je Azru u svoj dom, pokazao joj njezinu sobu, rekao da nema nikakvih obaveza prema njemu, osim što od nje očekuje da mu katkad pravi društvo u popodnevnim čajankama, ali neka ni to ne shvati, kao prisilu, nego tek kao upoznavanje, priliku za temeljito učenje jezika i razmjenu znanja. Azra je vrlo brzo shvatila da gospodin Chess nije u stanju razmjenjivati znanja jer zapravo ništa niti ne zna, osim što ima tu svoju obiteljsku priču za koju nije bila sigurna ni koliko je istinita, a koliko izmišljena, i što ima te svoje čudne knjige, stotine knjiga sa serigrafijama, crtežima i akvarelima koji su prikazivali prizore iz istočnjačkih harema i s carskih dvorova u trenucima opuštenosti i, kako je to gospodin Chess govorio, naročite unutarnje vedrine.

U Londonu je Azra iznova pokušavala studirati, upisivala je i napuštala škole, listala imigrantske programe i odustajala prije nego što je uopće mogla biti sigurna zanima li je nešto ili ne. Povremeno je radila u nekoj arhivi, preslagivala stare papire i brišala prašinu, a onda bi dugo sjedila u pakistanskim restorančićima, gledala kroz izlog na ulicu; odmarale su je te kolone ljudi koji su neprestano prolazili, stotine, tisuće, milijuni ljudi koje će vidjeti samo jednom i koji je neće opteretiti svojim životima jer ti životi zapravo i ne postoje. Oni, ti ljudi, prolaze samo da čovjek ne bi bio sasvim sam u ovom gradu, da ulice ne bi prazno odjekivale i da joj život ne postane viškom. Katkad bi kupila novine, čitala vijesti iz domovine; pogrešno napisana imena rijeka, planina i gradova djelovala su utješno: kao da stvarne zemlje i živih ljudi više nema, pa se ona više ne mora brinuti jer nijedan strah ne postoji ako nema onih koji će ti taj strah čuvati, u koje ćeš svoje strahove pohranjivati i pospremati, kao novac u banci i blago u kućnoj sehari. Pogrešno napisana imena oslobaćaju: nema više zemlje u kojoj bi Azra čuvala plăšljivu sebe, nema njezine jezovite švicarske alâ, aveti i karakondžula skrivenih pod drvenim basmacima i avlijskim budžacima, po zavijucima sarajevskih ulica kada padne noć i ona se plaši, kao što se plaši svako normalno biće koje ima svoj dom i svijet; nema više ni Sarajeva i neće ga ni biti, barem ne za nju, dok god je živa i sposobna da jednu po jednu sliku

svoga života briše, kao redar ploču pred posljednji dan škole.

Azra je pogledala na sat, pola pet, i pošla je niz stepenice. Gospodin Chess probudit će se za petnaestak minuta, pokucati na vrata njezine sobe i pozvati je na čaj. Nikada nije čekao da mu se odazove, pa neće ni ovoga puta. Otići će u dnevnu sobu i priči ka vezima, kao i uvijek pružiti mali prst lijeve ruke kroz rešetke i tada vidjeti da kanarinaca više nema. Nikakvu tugu Azra nije osjetila za njega dok je za sobom zatvarala kućnu kapiju. Odlučila je sjesti u podzemnu željeznicu i tek tada smisljati kamo da ide. U džepu je imala dvjesto funti; za Azru to je bio velik novac, u svakom slučaju dovoljan da se ne vrijeme prezivi u Londonu ili da se iz Londona ode negdje daleko.

Preko puta Azre sjedila je mlada djevojka, sva prekrivena crnim čadorom; vidjelo joj se samo lice koje je bilo tako bijelo da se činilo kako nikada nije vidjelo sunca ili je pripadalo nekomu tko je život proveo u nekoj snježnoj zemlji. Zanimalo ju je kakvu kosu djevojka ima i skoro da se mogla okladići da joj je kosa plava. Azra nije skidala pogleda s njezina lica, a ona se pravila da ju ne primjećuje; pravila se da ne vidi ništa, gledala je kroz prozor, ali tako da se čini da ne vidi ni ono što je s druge strane stakla; to je valjda pristojno i tako se trebaju ponašati žene kada izadu van iz svojih domova, u muški svijet ispunjen bludnim mislima i pogledima stranaca kojima ne treba dati ništa od svoje ljepote. Azra se sjetila iluminacija gospodina Chessa: sada je ona bila ta koja gleda, a ne više ona koja se želi sakriti pred gospodinovim razigranim prstima.

Ne pogledavši je djevojka je izašla na stanici South Kensington. Možda je ipak trebalo poći za njom, pomislila je Azra kada je vlast već kretao. Nije vjerovala u nenadoknadive gubitke, ali joj se upravo takvim učinilo što nikada neće saznati koje je boje bila kosa pod crnim čadorom. Bilo je dovoljno samo malo popustiti, zaboraviti se i pristati na znatiželju i na pravila neke unutarnje zemlje, nekakve u srcu skrivene nježnosti iz koje se vjerojatno u srcima nevinih rada ljubav, pa da Azra opet bez nečega ostane, iako se davno zarekla da više nikada neće imati nešto bez čega bi ostala ili što bi sa žaljenjem iza sebe ostavljala.

Ispred Arhivarnice bio je kafić u koji su službenici dolazili poslije posla, ali bilo je već kasno i Azra nikog poznatog nije našla. Otišla je do portirnice, u drugoj smjeni radio je Ismael, poznavala ga je: Etiopljanin, studira arheologiju; prstom je pokazala na telefon, on je kimnuo, nastavio čitati knjigu i nije ju više ni pogledao. Nazvala je Nevena; u redu je da nekoliko noći prespava kod njega, može i dulje, nema nikakvih problema, velik je stan, ima mesta, nije ju pitao za gospodina Chessa, zašto je otišla, a očekivala je da ju to pita, htjela mu je odmah reći, već je znala sve odgovore i pričalo joj se o tome. Šteta. Pogledala je Ismaela, zaustila je da ga pozdravi, ali joj se taj napor učinio pretjeranim.

Dok je išla prema Nevenovom stanu osjećala je kako u njoj raste sreća, skoro prava euforija što neće sa starcem pitati čaj i što neće nikada više buljiti u one slike. U jednom trenutku sve će se opet svoditi na stvarne mjere i oblike, izlječit će se od iluminacija iz tisuću i jedne noći i gledat će ne-

Gospodin Chess doziva ptice

mjesta na kojima bi nalazila utočište, novu domovinu zaborava u kojoj iz dana u dan nestaju sve one lijepi i tužne životne pojedinstvenosti iz svih prethodnih seljenja i onog jednog ostavljenog svijeta tamo daleko na jugu, među planinama i na obalama rijeka koje su sve do jedne bježale od bližeg mora, tražeći nove matice koje će ih odvesti u daleka crna mora i ocean i mediterane. Azra je, kao i te rijeke, željela pobjeći od svega što joj je još uvijek bilo najblže, pa se zato i zatekla u kući gospodina Chessa, među njegovim kanarincima i knjigama s iluminacijama iz tisuću i jedne noći na kojima je svaka ljepota završavala na nekim predimenzioniranim akromegaličnim genitalijama; te sličice je gospodin Chess pokazivao Azri, hvaleći sve vrline genija Istoka koji je, eto, svoju duhovnost izrazio na tako lapidaran, precizan i očit način da je njega Britanca sad naprosti sram jer pripada kulturi koja je samo brbljala, pučala i proizvodila dvorske urote, a zatim trgovala, osvajala i zasljepljivala zrcalnim stakalcima, pa se nije uzdignula do razine tih lijepih muških i ženskih golih tijela koja jedna drugima pričaju beskrajnu priču o životnoj filozofiji čiji je jedini smisao u osvajanju njegovog ili njezinog srca, a jedina prepreka u sudbini protiv koje se ne treba boriti, nego valja njezinu snagu iskoristiti za ostvarenje vlastitoga cilja.

Slušala je tako Azra gospodina Chessa, gledala kako njegovi pjevavi prsti igraju po okruglim dojkama nekih šeherzada i plaho preskakuju nabrekle muškosti perzijskih zagondžija. Trajalo je to iz dana u dan, svakoga popodneva, nakon što bi s njime moralu popiti čaj, za kojega je ranije bila duboko uvjerenja da je kao običaj davno nestao jer kako neko takvo opće mjesto još može postojati u životu, kako nakon što se zemlja sto puta prevrnila i pretresla i nakon što ni u trivijalnim ljubav-

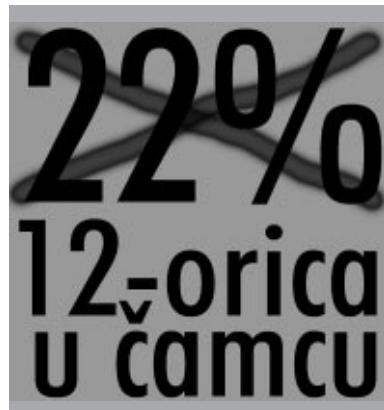
da rastrošno živi još tri života, a sezone dugih kiša i vonj kanala koji se zavlačio u sve i koji je bio neizbjježan kao kuga, od Salaludina ili Ambrosia načinili su melankoličnoga čovjeka, onog što bi se lako rasplakao kada bi znao za bilo što pod ovim nebom što je plaća vrijedno. Vidao se s Viktorom Onirijanom, lažnim armeniskim popom i s njim ispijao vino, raspravljao o tajnim zakavkaskim putovima preko kojih bi mogli organizirati konvoje s tovarima zlata i opijuma, a kada bi se podnапili obećavao mu je da će ga pri povratku u Perziju, kada postane šah, proglašiti za ispanških katolikosa, armeniskoga vladara cijelog svijeta i da će sav Iran postati armenска domovina. Viktoru Onirijanu nije, međutim, bilo do tih obećanja. Jedino što je želio bilo je da mu netko plaća vino i da mu predstavlja zaštitu od bijesnih vjerovnika i prevarenih armeniskih trgovaca koji su ucijenili Viktorovu glavu jer im je iznudio novac za manastir, manastirske spise i blago na otoku Falce koji je vječito obasjan srpsom mlađom mjesecu, a onda su doznali da nema ni manastira, ni blaga, ali da ne postoji ni otok toga imena. Pljeskali su se bijesno po čelima i čudili se svojoj naivnosti: kako barem nisu shvatili da nijedno mjesto na kugli zemaljskoj, nijedan obećani Erevan, nije baš uvijek obasjan mlađim mjesecom i kako im barem to nije prije ukazalo na prevaru, svakako prije nego što će lažnom popu Viktoru Onirijanu dati novac.

Salaludin Ambrosio Scacchi se naposljetku vjenčao za Viktorovu sestruru Kristinu koja mu je prve bračne noći priznala da ni ona, ni njezin brat nisu Armenici, nego su iz nekog ciganskog plemena koje ih je odbacio nakon što je Viktor na spavanju zaklao nekog trinaestgodišnjaka u kojega je bio zaljubljen, i još mu je rekla da ona više ne želi živjeti tudem životom i da će se ubiti

vin svijet, onakav kakav svijet i jest, u kojem strast i žudnja male stvari ne čine tako ogromnima. Osim toga, sad više ništa nije toliko važno. Oslobođivši se jednog po jednog svijeta, bez zemlje u kojoj žive njezini strahovi i starca u kojem je živjela njezina odvratnost, Azra je sa svakim korakom postajala sve slobodnija i lakša. Trudila se još samo da zaboravi djevojku pod čadorom i boju nje-

zine kose. Kada bi ju ova priča mogla dovoljno dugo pratiti u njezinom koračanju u jednom bismo trenutku vidjeli kako se Azra odvaja od tla, počinje hodati zrakom, oslobođena zemljine teže, svojih ruku, nogu i tijela, srca i svega što je u njemu bilo, sve dok sasvim ne nestane i prije nego što do Nevena dove pretvoriti se u ništa, u prazninu, u eter ili u limb, u nekoga tko više ne postoji, osim

kao privid i opsjena posljednjih ljudi koji su je znali. Recimo, Nevena koji je pripremio sobu u koju Azra neće stići i više ni u što nije siguran, niti je li mu se ona uopće javila ili mu se pričinila kao neki duh koji putuje telefonskim žicama, zbujuće ljude, zavlaci im se u srca i glave i izaziva blage nesvjetice.

Gospodin Chess je do dugo u noć s prozora dozivao svoje kana-

rince. Zvao ih je po imenima, jednog po jednog, ime po ime, osluškujući nakon svakog uzvika lepet krila i daleke cvrkute svih londonskih ptica. Jedan kanarinac imao je Azrino ime. Gospodin Chess bio je ljut i samo tog kanarinka nije zvao. Prošla je po noć kada je otišao spavati. Ptice se nisu vratile. Morat će sutra kupiti druge kanarince i dati im nova imena. □

A koji si ti?

Boris Beck

Ljeto je bilo neizdrživo. Neprestano su se spominjali neki napadi, i naši i njihovi, o kojima se nije ništa pouzdano moglo doznati. Temperatura je bila trideset pet, a kiša nije pala već dva mjeseca, tako da smo na položaju jedva imali vode za piće. Zbog tih napada nije se mogao dobiti ni dan dopusta, tako da sam tek nakon tri tjedna dodijavanja poručniku konačno uspio izmoliti dva dana da se u miru okupam i operem uniformu. Taman sam legao u kadu, kad mi je mama pokucala na vrata i rekla da me zovu hitno nazad. Popio sam kavu, obukao trenirku, obuo tenisice i s mokrim stvarima u torbi odjurio na front. Tamo je vladala uobičajeno besposlena atmosfera i nitko mi nije mogao reći ni tko me je pozvao ni zašto. Slegnuo sam ramenima i popeo se na terasu objesiti uniformu da se osuši. Još je nisam ni izvadio, kad je iz kuće istrećao naš telefonist i povikao da su nam linije probijene i da se moramo povući.

Dok sam sišao dolje, svi su moji već pobegli, na čelu s poručnikom, samo je jedan naš još stajao na brdu. Nisam ga mogao jasno vidjeti jer je sunce bilo točno iz njega.

— Šta je, ti hoćeš biti zadnji koji je pobegao? — viknuo sam mu. Podigao je pušku i zapucao po meni.

Bacio sam se na zemlju i otkotrljao u makiju. Uspraviti se u njoj nije moglo, toliko je bila gusta, ali je uz tlo bila prohodnija pa sam otpuzao četveronoške. Glava mi je stalno zapinjala za granje, a trunje si palo za oznojen vrat. Barem se nisam mrao brinuti zbog mina. Nikad, naime, ovuda nije čovjek prošao, a niti neće. Bauljao sam skoro tri sata, a nisam prešao ni kilometar. Konačno sam izašao na neki proplanak. Jedva sam disao. Mišići su me boljeli, bio sam posve izgreban, a leda su me užasno svrzbjela zbog trunja. Inače je sve bilo tiho i mirno. Popodnevno sunce još nije izgubilo snagu. Paukova mreža ljuljala se na povjetarcu.

Iz makije su izašla dvojica i uperila oružje u mene.

— Odakle ti ovdje? — upitali su.

— A odakle vi ovdje? — odgovorio sam.

Dok me jedan držao na nišanu, drugi me pretresao, ali nisam imao ništa uza se. »Glupo«, rekao je. »Nema ništa osim sata.«

— Nema nikakve priče s njim. Ujutro ćemo ga odvesti u komandu, pa ako je naš, ispričat ćemo mu se — zaključili su. Ja sam šutio. Možda su moji, a možda i nisu. Po uniformama to nisam mogao pogoditi. Brkati je imao maskirnu šilt-kapu, brkove, čizme iz JNA, potpuno nove maskirne hlače koje su se na suncu usijale i smrdile po boji, remen s orlom na kopči, zelenu majicu i papovku. Onaj s repom imao je čizme iz DDR-a, američke hlače, maskirnu košulju s kratkim rukavima, borbeni ranac i kineski kalašnjikov. Po tome mogu biti bilo koji. Ako i imaju kakve oznake, skinuli su ih kad su ušli u ničiju zemlju.

Izgleda da su se i oni izgubili kao i ja. Nakon dva sata tumaranja kamenjarom našli smo se na mjestu sličnom onom na kojem su mene presrelj. Čini mi se da je i pauk bio isti, samo je sunce bilo skoro na zalasku. Spustili su glas da ih ne čujem i dogovarali

se, kada su našla još dvojica u uniformama. Dugo smo svi stajali i šutjeli. Jedan je od pridošlica imao bradu, gojzerice, izraelske hlače, opasač, vojni džemper, borbeni prsluk s okvirima za metke, na glavi maramu, a u ruci ruski dobošar. Drugi je imao sasvim isprane i pokrapane hlače, američku jaknu, maskirni šešir, naušnicu i preko ramena kalašnjikov, rumunjski, čini mi se.

— A kamo vi? — pitali su ih moja dvojica.

— Za Dragojlović Brdo — rekli su.

Taj je zasclak, navodno, zadnjih tjedana nekoliko puta prelazio iz ruku jednih u ruke drugih. Tko zna čiji je sada. I što znači da idu *za njega* — u njega ili na njega?

— Odlično — rekao je brkati. I mi ideo tamo.

— Samo ne znamo koliko je daleko — dodata je onaj s repom.

— Dva i pol sata hoda. To vam je pravo mjesto da ostavite zarobljenika na ispitivanju, a poslije, zna se... — rekao je onaj s naušnicom.

— Nego što — rekao je onaj s repom i nasmijao se.

Ali već je pala noć, a zbog mina i stržara nisu htjeli hodati po mraku. Otišli smo razgledati nekoliko srušenih kuća u blizini. Prva je bila išarana slovima U i spaljena. Druga je bila minirana, a na jednom je zidu pisalo CEO SPREJ ZA JE-DAN GRAFIT — GDE TO IMA NA SVETU? Treća je bila trokatnica s dvije garaže, kao nova, ako se izuzme rupa od tenkovske granate. Na krovu je još stajala satelitska antena. Na njoj je pisalo PE-3ERVISCAHO JAHKOVIC BRAJE. Dok smo ulazili, onaj s repom je rekao: »Zato se i zovu rezervisti, dolaze ovamo samo da rezerviraju kuće. A kad je frka, nema ih.« Onaj s naušnicom iskreno joj se divio: »Da mi je jedna takva. Koliko sam kuća srušio, a svoje nemam.«

— Sad ćemo mi pobediti, pa ćeš moći birati kuću — rekao je brkati.

— Pobjijedili bi mi već davno, da nije sranja u Bosni — rekao je bradati.

— Ma da, taj idiot je upropastio ljudi i u Hrvatskoj i u Bosni, a i dalje vodi narod, kao da ništa nije bilo — rekao je onaj s repom.

Političke su teme uvijek nezgodne u vojsci pa su svi povadili neke neidentificirane konzerve. Nepotrebno je dodati da su sve jednakom smrdile. Bradati se žalio da ne može oprati ruke.

— Eto, pogledaj ljudi kako su uredni, a tko tebe s repom drži u vojsći? I to mi je neka higijena. — rekao je brkati repatom.

— Da ja imam tvoj brk, ne bi morao puštati rep.

— Imao bi ti brkove, samo ližeš previše, pa ti je ih je kiselina izgrizla. Pogledajte mu zube: sve nikakvo.

— Nikad ja lizao nisam — pohvalio se bradati. — Stigao sam samo do dlaka.

— A da moraš?

— Onda bi radije lizao straga nego sprjeda, manje smrdi.

— To samo kod tvoje žene — rekao je onaj s naušnicom i ponudio društvo s četuricom vode. Bila je četverouglasta, iz JNA. Brkati je izvadio istu takvu, samo s rakiom. Počeli su ogovarati neprijatelja:

— To je čisti fašizam — rekao je brkati.

— Pa da — rekao je onaj s naušnicom. Ubijanje im je smisao života.

— To je sve primitivno, kao ovce bez pastira.

— Nisu to ovce bez pastira, nego čopor vukova bez prethodnika.

Oko ponoći sam definitivno odustao od nagadanja tko je tko. Sparina je popustila i konačno se moglo disati. Pričanje se nastavilo u beskraj.

O životu poslije rata:

— Ne znam kako ću se više vratiti u civilstvo.

— Pa da, ovo je izazov, neizvjesnost, a ono dosadno.

— I sve je nekako uzalud. Radiš, radiš, a za ništa.

— Ovdje se barem nešto događa. A nije posebno opasno.

O Jugoslaviji:

— Govorili su da je sve dobro u Jugoslaviji samo zato što je njima bilo dobro.

— A sve je zlo tamo nastalo.

— Samo su nas iskoristivali čitavo vrijeme.

— A na kraju su nas i razoružali da nas lakše kolju. A mi mislim da neće.

O smislu rata: — Ja mislim da se nije moglo izbjegći, da je moralno pući.

— I dobro da se to već jednom riješi.

— Kad se nije moglo zajedno, nije.

— Jedino šteta što je nas zakačilo.

O cenzuri:

— Nikad nam ne kažu da smo mi dobili po pički. Uvijek oni drugi. Po tome bi rat već davno bio gotov.

— A jeste primijetili da uvijek kažu obrnuto? Kad dobijemo malo, onda to napuštu. A kad dobijemo puno, šute. Ja to ne razumijem.

— Ne razumiješ kad nam svi lažu.

— Majke mi, ja više vjerujem njihovoj televiziji nego našoj.

O ravnodušnom svijetu:

— Tolike ljudi pobili ovdje i ništa. Zašto nam netko ne pomogne?

— Mi smo im samo slika na televiziji. Oni niti ne znaju da ne gledaju ratni film.

— Ma boje se oni za sebe. Znaju da smo isti kao i oni. Ako se nama dogodio rat, može i njima.

— To bi moglo biti.

Opet o smislu rata:

— Nije do svega toga trebalo doći.

— Ma da, lako je početi rat, a tko će ga završiti.

— Ako me razumijete, kao da se onaj val zanosa povukao i mi se sada koprcamo na suhom.

— Razumijemo, kako ne.

Opet o higijeni:

— Ajme, kosa me svrbi.

— A baš imaš kose.

— Kakva kosa, glava mi je dosta.

— Nema veze što u njoj nema ništa.

O čemu su još pričali i dokle, ne znam. Ja sam zaspao. Probudilo me hodanje gore-dolje po kući. Bio je već dan. Brkati je iza kuće našao cisternu punu vode, ali u njoj su plivali punoglavci. Procijedili smo ih kroz maramu koju nam je bradati ljubazno ustupio. Onaj s naušnicom je psovao: »Jebes probavu. Čućem samo da bi pišao. Postajem žensko. Daj ti s repom, pipni mi sisu.« Bili su dobro raspoloženi i začas su se spremili. Točno za dva i pol sata došli smo do Dragojlović Brda. Vidjelo se da je puno vojske. Kad smo došli do prvih kuća, brkati je podigao tri prsta i počeo vikati: »Imamo ustašu ljudi, dodite ga vidjeti!« Svi su ga zapaštreno pogledali.

Brkati i onaj s naušnicom uperili su njemu i onom s repom puške u ledu i repetirali. Okupila se oko nas valjda cijela četa, svi su galamili i pričali istovremeno. Kad su Srbi shvatili da je selo u hrvatskim rukama, rasplakali su se. Brkati je izvadio iz džepa označku ZNG-a i hrvatski grb, a onaj s naušnicom krunicu i označke HOS-a. Okrenuli su se prema meni. — A koji si mi ti. □

Brdo svetog Gellért

S Elizabetinog mosta lijep pogled na Brdo svetog Gellért na budimskoj strani, o kojem govore mnoge povijesne priče i legende. Velika stijena pokraj Dunava i ispod nje cesta, kojom neprestano prolaze automobili. Prizor koji kao da mi je poznat iz nekog sna. Mjesto čije sam daleko postojanje predosjećao.

Naša četvrt

U dijelu Budima u kojem živimo spokoјno je, sve je utonulo u zelenilo. Tu ćemo proboraviti lijepu jesen. Jedino mi ponekad izgleda, naročito u tramvajima, da je oko nas neobično puno starih, ružnih ljudi, koji se guraju, trče za nekakvim svojim poslovima, zgrēnu novice, bezobzirni su. Lica odrevenjela u grimasi pohlepe za novcem.

Restoran

Na Martinje 1993., na večeri u Hotelu »Garden«, u napola praznoj blagovaonici. Tu je, iznimno, »živa glazba«, dva oronula zabavljača u bijelim sakoima, lijep glas pjeva neke starinske pjesme na tom »sentimentalnom« nepoznatom jeziku. Gotovo kazališna gestkulacija gostiju, neobjasnivo razdragnih. Možda zato što ne razumijem što govore, ponekad mi se čini da su Madari jedan od najteatralnijih europskih naroda. Dok razgovaraju, neprekidno izvode male predstave. Gestikuliraju živo i slikovito kao pri razgovoru gluhih. Lamataju rukama, vrte glavama, izvode najsmješnije grimase. Kada se uživi u razgovoru, Madar se pretvara u stablo, psa, četverokut, sablju, konjsku zapregu. Pošto izvedu predstavu, zadovoljni i ozareni, okreću glavu na stranu i smješkaju se, motreći iskosa na sastavnika teško opisivim pogledom.

Starine

U Povijesnom muzeju razgledavamo kamene ostatke srednjovjekovnog Budima. Od čitava drevnog grada ostali su samo ti blokovi kamena s urezanim znamenjem i svečanim uresima. Iz njih gonjamo cijelinu. Figure arkandela i svetih kraljeva: neke su gotovo potpuno neostecene, jedino su im nosovi izjedeni sifilisom vremena.

Sveci na starim slikama: aureole lebde iza njihovih glava kao tanjuri s filigranskim rubovima.

Ostrogon

Nekada smo pjevali jednu starinsku popijevku, naslovljenu *Karanfilje*, u čijoj se posljednjoj strofi kaže: »Dunav teče, lane moje, sa dalekih strana...« Te tajnovite, čarobne »daleke strane« uključuju i drevni grad Ostrogon na brežuljku nad rijekom, dvor ugarskih kraljeva i kardinala. Pošto smo proveli popodne u Ostrogonu, vrativši se u Budimpeštu, idem metroom do Trga heroja. Na izlazu iz metroa, dvije sirene u crnim trapericama, dvije zapanjujuće, zanjihane strnjice blizankinje.

Stari Budim

U budimskom starom gradu ulicama provijava miris podruma i restorana, starih soba i oronulog namještaja. Vrući asfalt zaudara, mnoštvo turista, najviše Nijemaca. Debeli brkati tipovi u kratkim hlaćama boje pijeska, koji podsjećaju na južnoafričke bijele suprematiste, vode na uzdi vučjake isplaženih jezičina.

Jednog dana tu nailazim na prizor kao iz nekog Buñuelova filma. Na ulici, u gužvi ispred Matijine crkve, jedva se provlačim kroz uskomešano mnoštvo turista, dokonih znatiželjnika, džepara, prodavača pića, sladoleda i raznih

drangulija. Rijeka ljudskih lica koja promiču lijevo i desno i s kojima se mimoilazim iz neposredne blizine. Najednom, u tom protjecanju glavā i točno u njihovoj visini, preda me izranga dlakava glava nekake životinje. Narednog trenutka pored mene promiče prava pravcata južnoamerička ljama, vidljivo usplahirena tom ljudskom vrevom, dok je vlasnik koji je vodi na uzici pokušava primiriti.

Glazbenici

U lipnju 1996., održava se *Duna Carneval*, na Trgu Vörösmarty svira i pjeva neka skupina: gajde, begesi i neki drveni instrument koji se vrti kao vergl, ali ima žice. To bi trebala biti izvorna stara madarska glazba. Glazba pomalo istočnjačka, perzijska, muslimanska, neumornog ritma, kao nezaustavljeni zuj povijesti. Zastajem onđe u vlastite čarolije i — dok mi glavom prolaze pomiješane i nedredene slike iz prošlosti tog podunavskog svijeta — na trenutak mi se čini da je razlog mog zanimanja poviješću upravo to: *savoir diachronique*.

Metro 1

Na stanici metroa, tip s rukom umotanom u bijeli zavoj s neobičnim remenjem. Prsti koji vire. Podmuklo, bezsjećajno lice uličnog džepara. Pomišljam da je taj zavoj nekakav trik, gotovo kao neka naprava kojom se pospješuje uporaba te ruke.

Metro 2

Gotovala na svaku stanici metroa a razliježe se svirka violine ili harmonike, plačljiva, sentimentalna melodija, nalik na kitnjaste rečenice kakva slatkorečiva kavanskog zavodnika iz nekih prohujalih vremena. U metrou, pak, vrlo često zapažamo neku ljepoticu, neko iznimno žensko stvorene, s tjelesnim odlikama koje privlače čeznutljive poglede i na trenutak obasjavaju jednolične živote pune besmislenih briga. Kada takav mirisni, topli lik izade na nekoj stanicici, ispraćamo ga zauvijek uz onu tugaljivu glazbu.

Metro 3

Nestvarno vreba na rubovima ustaljene stvarnosti. U rijetkim, ali nepredvidljivim prilikama, u pravilnu mehaniku metroa upleće se ruka nepoznata nadrealističkog umjetnika, ironičnog provokatora. Nasmljene rečenice najjavljivača stanica pobrkaju se i tako, umjesto *Battbyányi ter*, odjednom čujemo nešto posve drugo, primjerice — *Pillángo utca*. Sviđet koji se spremio za izlazak uzvрpolji se. Svi pitaju »Micsoda?« i osvrću se naokolo, zure kroz prozore ne bi li raspoznali stanicu.

Potomak Zrinskih

Debeli bibliotekar u ELTE-u, između pedeset i šezdeset godina, podbuhao, ēlav, pita me odakle sam, a zatim, na slabom engleskom: »Moje porijeklo je djelomice hrvatsko. Preci moje majke su iz slavne porodice Zrinyi...« To govoriti ponosno, ali iz njegovih usta zapuhuje me neugodan zadah.

Rusi

U kompjutorskom laboratoriju, povremeno dolaze okruglasti kratkonogi Rusi rumenih debelih lica, skidaju svoje šubare i smjesta izvlače češljeve kojima zagladuju pročelave glave.

Mačka

Jednoj ovdašnjoj ruskoj studentici dolazi u goste majka skupa s

Stanko Andrić

mačkom (*koška*), koju je nekako prokrijumčarila u avionu. To izaziva paniku među ženskim svjetom našeg odsjeka; za neko vrijeme ta mačka postaje glavnom temom razgovora na odsjeku. Oko podne, studentica dolazi iz stana starog profesora kojem je posljednjih mjeseci postala ljubavnicom i odmah naziva majku, smještenu skupu s mačkom u njezinu stanu: kak koška jela, kak spala, kak kakala.

Filozofi

Raspravljam s Viktorom Judinom, koji o životu u zemljama Srednje Europe misli ovo: »Previše je spokoјno. Ovdajni ljudi jednom će morati biti kažnjeni za taj spokoјni život koji vode.«

Dalje razgovaramo uplećući razne misli, pri čemu više ne znam tko je što kazao. »Srednja Europa jedino želi da je se pusti na miru. Ali Rusija se neizostavno upleće. Srednjoeuropski kažu: mi doista ništa ne tražimo od Rusa, samo da nas ostave na miru. Ali to je suviše, jer Rusija ne može, a da se ne ple-

organizator puta kad je rezerviraо hotele. Najniža cijena nije objašnjenje, jer jednom smo u prilično očajnim pljesnivim svratištima, drugi put u raskošnim apartmanima u središtu grada. Moguće je da je bio posve neinformiran. Ako nije, možda nas skrovito podsjeća na omiljenu temu srednjovjekovne ikonografije, *Rota Fortunae*. Razgleđavamo gradiće za koje jedva da smo ranije i čuli, a od kojih svaki posjeduje stanovitu osebujnu magiju. Znojmo, Mikulov, Slavonice, Pelhřimov, Tábor, Český Krumlov, Telč, Křivoklát, Kutná Hora, Zlatá Koruna, Karlštejn. Na koncu provodimo nekoliko dana u Pragu, gradu vrlo jak i, uostalom, razglašene magije.

Nešto što kod nas nisam vido: vrlo velike pustene papuče, koje se navlače preko cipela prije ulaska u naročito stare samostane i iznimno osjetljive muzeje. Kasnije, čovjek koji na ulici prodaje tri ljudske lumbane, izložene u crnom okviru s remenom koji mu visi o vratu. Krug koji se okupio oko stare žene koja sjedi na pločniku, a oko nje mnoštvo nemirnih predmeta: budilice koje zvrče, mehanički vojnici koji stupaju, kokoši koje kvocaju, telefoni koji zvone sami od sebe.

Ona neprestano mora podizati slušalicu, navijati budilicu i kokoši, vraćati odlutalog vojnika. Taj poludjeli svijet je zapošljava, njegova sklonost kaosu ne ostavlja joj ni trenutka za nepažnju.

Ekskurzija 3

Ekskurzija u Istru. Nakon prvog dana puta, noćimo u nekom selu kraj Zagreba, a zatim, 17. svibnja 1997., krećemo prema Kvarneru. Sa sobom sam na put ponio jedino knjižicu Herberta Georgea Wellsa, *The Island of Dr. Moreau*, izdanje Bantam Books iz 1994., koje na naslovnicu ima reprodukciju one čudnovate i jezovite slike Henrika Rousseaua, *La charmeuse des serpents*. Oko podneva stižemo do mora i odmah prelazimo na Krk. Baška — Jurandvor, Punat, Krk, Mirine, sve na otoku. Potom natrag kroz Rijeku u Opatiju, gdje noćimo. 18. svibnja: Roč, Motovun, Beram, Sveta Marija na Škrilinama, Svetvinčenat. 19. svibnja: Bale, Rovinj, Dvigrad, Lovreć, Lim.

20. svibnja: brodom na Brijune. Ondje nas odmah trpaju u turistički vlak, koji vuče traktor loše prerušen u lokomotivu. Glas vodiča koji neprestano govoriti, objašnjavaći sve, povijest, arheologiju, botaniku, iznosi različite brojke, nasmijava ljudi svojim samouvjerenim glupostima. Oko nas je otvoreni ZOO s antilopama, paunovima, zebrama i istarskim volovima. Malo kasnije vlak ulazi u šumu. Odjednom, u sjenci šikare počinje razaznavati jedan drukčiji ZOO. Ovdje oni izviruju vojnici u zelenim uniformama i s krušnim crnim puškama. Oni čuvaju prilaze predsjedničkoj rezidenciji, koja je skrivena negdje na otoku. Svi u vlaku prigušeno komentiraju, osobito se čude Amerikanci, pomalo uplašeni: bi li se to moglo izrodit u zasjedu u prašumi? Meni se sve sklapa u nekakav naslučivanu sklad. U onim prizorima miroljubivih životinja na sunčem obasjanim travnjacima bilo je nečeg tješkobnog. Kao da se osjećalo da nešto nedostaje, da je nešto skriveno. Sada smo u šumi otkrili to naličje; naravno, ne do kraja; tajna ostaje i utoliko je cijela stvar jezovitija. Metafora mi se sama nadaje: otok doktora Moreaua.

Metro 4

U pamet mi dolazi fotografija predsjednika u uniformi vrhovnog zapovjednika, koju sam vido u nekim novinama. Operetski general, nakićen kao božićno drvce, lica iskrivljena izrazom nepomirljive strogosti i ljutnje na one koji neće da ga shvate ozbiljno.

Možda ću početi skupljati naročito uspjele fotografije suvremenih političara, domaćih i svjetskih i ukvirivati ih u one male gotove okvire što se prodaju u fotografiskim radnjama. Primjerice princ Charles, s licem iznenadenog kojim.

Isti 20. svibnja: Vodnjani. Pohađamo tamošnju crkvu koja čuva glasovitu, zaprepašćujuću zbirku svetačkih tjelesa i relikvija u staklenim sarkofazima i moćnicima različitih oblika, možda jednu od najvećih na Sredozemlju, podrijetlom iz Mletaka, odakle je pobegla pred bezbožnim žarom Napoleona pristalica. Poslije župnikova izlaganja kratke povijesti te neprocjenjive zbirke, postavljamo pitanja. Osobito gorljivo Daniel Bornstein s Teksaškog sveučilišta, istraživač talijanske religijske povijesti. Čudnovat prizor. Gomila sumnjičavaca sa Sorosevog sveučilišta koji raspravljaju o toj gomili suhih tjelesa u staklenim kovčezima, pred jednim nepokolebljivim župnikom. Popodne Pula. 21. svibnja: Poreč, Novigrad, smještaj kod Umaga. 22. svibnja: Piran pa povratak u Budimpeštu.

Grafit

Na nekom zidu zapažam lakonski grafit: *Az ember febér* (Čovjek je bijel). Rasizam na filozofski način.

Kraj povijesti

U Srbiji, nakon neke provjere lojalnosti državnoj vlasti, izbacuju sa sveučilišta mnoštvo profesora. Na CEU-u organiziraju okrugli stol solidarnosti i protesta, na kojem beogradski profesori objašnjavaju što se dogodilo, a domaćini na temelju njihovih izvješća donose dalekosežne zaključke o povijesnom trenutku i o prirodi tiranije. Prorektor iznosi sljedeće zapažnje: »Mnogi ovdašnji profesori doživjeli su slične pritiske i nasilja prije 1989. Ali ono što ovaj slučaj čini apsolutno monstruoznim jest da se on događa 1995.« Ne shvaćam o čemu se tu radi. Zašto bi nešto bilo normalno prije 1989., a monstruozno poslije te godine? Zar je povijest posve promijenila smjer ili je čak prestala teći? Možda se radi o naročitoj kombinaciji brojeva (1995), možda prorektor vidi neko skriveno značenje upravo u toj brojci, neku simboliku koja mi izmiče i zbog koje spomenuti događaj poprima monstruozna svojstva...

Budimpeštanske razglednice

te, kao što onaj Anzelmov Bog ne može, a da ne postoji.«

Kasnije se uključuje Bugarin Stefan, koji je u jednoj drugoj prilici izjavio: »Kad god netko filozofira u svakodnevnom razgovoru, poželim pri ruci imati oveči drveni malj.«

Židovi

Tradicionalni Židov, s bradom i naočalama, polucilindrom i crnim kaputom, između 30 i 35 godina, žuri avenijom Bajcsy-Zsilinszky, gotovo trči. Zamišljam kako kasnije, kad stigne kući, priča što sve usput doživljava: nečuvene i sabljenjive prizore, zagonetna lica... Eto što je život pod teretom povijesti.

Ekskurzija 1

Ekskurzija u sjeverozapadnu Madarsku i Austriju. Prvi dan, 7. prosinca 1993., klanski samostan u Lebényu, dolazak u Sopron. Drugi dan: Sopron — arhiv, Franjevačka crkva, župna Crkva sv. Mihovila, srednjovjekovna sinagoga. Treći dan: Wiener Neustadt, Theresianische Militärakademie, Cistercitska crkva, Crkva kanonika sv. Augusta u Klosterneuburgu, Leopoldova palača i oltar Nicolasa de Verduna. Četvrti dan: Beč — Kunsthistorisches Museum, koji čuva avarske blage; Schatzkammer, s blagom Habsburga; katedrala sv. Stjepana u maglenoj zimskoj noći, kao golema stijena ili lednjak, o kojоj Judin kaže: »Čitav grad samo je njezina odjeća, koju bi mogla odbaciti. Neuništiva je, jer je i nisu načinili ljudi.« Peti dan: Heiligenkreuz, Cistercitski samostan iz XIII. stoljeća, u njemu fontana prekrivena stoljetnim naslagama minerala iz vode. Na povratak Bratislava, Slovenská národná galéria i u njoj izložba *Svätci v strednej Európe*. Neka stara knjiga rastvorena na mjestu gdje je slika blaženoga Günthera ili Vintířa, benediktinca i pustinjaka († 1055), kako oživljava pečenog pauna pred zabezknutim kraljem Stjepanom.

Ekskurzija 2

Proljeće 1994. Naš autobus krstari češkim gradovima, svaku noćnoćimo u drugom hotelu. Teško je dokučiti kojeg se načela držao na drangulija. Rijeka ljudskih lica koja promiču lijevo i desno i s kojima se mimoilazim iz neposredne blizine. Najednom, u tom protjecanju glavā i točno u njihovoj visini, preda me izranga dlakava glava nekake životinje. Narednog trenutka pored mene promiče prava pravcata južnoamerička ljama, vidljivo usplahirena tom ljudskom vrevom, dok je vlasnik koji je vodi na uzici pokušava primiriti.

Krist je već satima umirao u mukama. Iako su cijelo vrijeme bili uz njega njegovi, i Otac i Majka, bio je sâm. Znao je, sada sasvim sigurno, da je smrt dio života kad dalje mora krenuti sam. Oko njega titrala je nesnosna vrućina. Poput valova između užarenog sunca i usijanog kamenja dolazile su misli. Nije bio malodušan i poljuljan u vjeri, tek bi ga tu i tamo zavela slabost da će mu misao koja slijedi biti i posljednja. Osjećao je kraj.

U omamjenosti omarom i slab zbog gubitka krvi progovorio je:

— Oče, oče, zašto si me ostavio? — a već trenutak kasnije osjetio je olakšanje kako se približavao Očevom Carstvu. Klonula bi mu glava časkom, pa bi se opet trgnuo. Majka bi, u sjenci križa, svakoga puta proživljavala rođenje ili umiranje Sina jedinca ovisno o tome je li ovaj pridigao glavu ili mu je klonula. Jasno se čulo njegovo teško disanje.

Isus poželi brže umrijeti. No,

valjda je ova muka neki znak, pomici, nekakva suma naših ovozemaljskih bijednih života. Znak da

život nije tek tako dan i da se ne može samo

tako otići, po vlastitoj želji, a da se ne prekrši ono »ne ubij«. Trebalo bi dodati ni samoga sebe, pomici Krist. Bio je jadan. Znao je da će njegova smrt biti javna, opća stvar u zemlji Palestini, jer on je vođa, on je isto što i njegov Otac, znao je da nema pravo na vlastito umiranje u krugu najbližih, ta i sam je propovijedao da su svi ljudi braća, stoga i treba umrijeti s cijelim svijetom. On nema pravo na svoju intimnu, malu, tihu smrt iza zidova vlastita doma.

Krist je bio dobar, a to ponekad znači i naivan. Nije mislio, niti je mogao znati da će se zbog krivih tumačenja njegova učenja, kao i uostalom zbog mnogih drugih vjera, voditi ratovi, sakatiti ljudi, spaljivati žene, ubijati, pokrštavati silom, a ne Riječju. Gotovo ništa od toga nije video za vrijeme svog života. Vjera je politika. Poncije Pilat za njega, Isusa Krista, nije smislio posebno okrutnu smrt već u ono doba sasvim uobičajenu, rimsku. Istu za Spasitelja kao i za ubojicu i za lopova. Pribijanje na križ pored ceste. No Isus je vođa, a to mu daje snage da ne zapomaže na križu kao ova dva nesretnika pokraj njega.

Možda, ipak *deus ex machina...* ili barem *pater ex machina...* ali, čini se da je kasno. Ako se već mora umrijeti neka bude.

Za svakog je roditelja najgora stvar koja ga može zateći ta da vidi smrt vlastita djeteta prije negoli dočeka svoju, da se poremeti taj prirodan tijek dolazaka i odlazaka sa svijeta. Kako je bilo Mariji? Ona, Majka, za razliku od Sina Krista upućenog u pitanja vjere i politike, nije znala da će biti štovana i slavljena, da će njeno ime tisućama godina u budućnosti biti ponavljanu u molitvama. Do beskraja, do kraja svijeta. Nije znala da su ove slike, riječi, osjećaji, Golgota, čak i ta dva lopova svojevrstan performance koji će ostati za vječnost. Nije znala ni to da će u njoj dalekoj budućnosti, a Sinovu Ocu tek treptaju oka nakon poslijepodnevnog čaja postojati uređaji koji mogu sve snimiti, zapamtiti, točno izmjeriti, odrediti vjetar, tlak i temperaturu na svakom mjestu na svijetu. Kakav bi to prijenos bio uživo! I moćna, popratna turistička industrija, uključujući prodaju suvenira, duty-free shopove, avionske kompanije, fast-food restorane, a tek autorska prava, satelitski prijenosi... Spielberg bi vjerojatno sve to režirao zbog prestiža, ne zbog novca ili židovske solidarnosti. Kako da Majka sve to zna? Ona je rodila, hranila, podigla, odgojila. Svoje je zadatke obavila primjerno, a vijeće, znanje i mudrost Sina dolaze kasnije. Mnogo kasnije.

Otat je čekao na nebu i Sinu slao telepatske poruke.

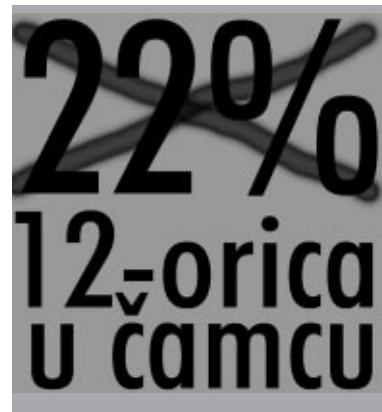
Izdrži, muško si. A kad dodeš k meni više se nećemo razdvajati.

Opet mu je glava klonula.

Marija zajeći. S drugog se brda začu nekoliko krikova Isusovih učenika koji pomisle da je preminuo. Svi su živjeli, a on se mučio za cijeli svijet.

Bože, daj... mrmljao je nečujno.

Ovo je kraj, pomici. I slike mu krenu pred očima...

Dane najintenzivnijeg duhovnog razvoja proveo je s esenima na rubu pustinje u jednostavnoj nastambi. Tijekom dana meditirali bi u svojoj osamljenosti i vodili razgovore duše sa samom sobom, a u sumrak bi uz vatrnu, jer pustinjske su noći hladne, započinjali rasprave o Sinovima svjetla i Sinovima tame, o vječnoj borbi Dobra i Zla. Isposnički život i oskudna hrana bistrili su njihove misli i rijetko je kada nakon vremena provedenog sa subraćom tako intenzivno osjećao život.

Sjetio se Ivana Krstitelja u zelenoj dolini rijeke Jordan i njegovih priča kako je tražio mir u pustinji, jutrom lizao rosu, jeo skakavce i kroa med divljih pčela. Pred očima su

Kratka priča o ljubavi

Robert Mlinarec

Isprije se vrati u djetinjstvo i tesarsku radionicu zemaljskog oca Josipa. Pamatio ga je kao vrijednog radnika u maloj radionici pretrpanoj raznim vrstama drva i alata, oznojenog, uvijek zaposlenog. Često bi ocu nosio hladnu vodu u mješini, sir i kruh što bi ih slala majka iz kuće. Naporno je Josip radio, no gotovo uvijek bi nalazio vremena da popriča sa sinom i uputi ga u tajne drvođelstva. Objasnjavao mu je što stvara, odgovarao na njegova uštromna pitanja o svijetu i izradivao od ostataka cedrovine figurice životinja zbog kojih su Isusu zavidjela sva dječurija iz susjedstva, a koje je on spremno dijelio za vrijeme igara u pijesku. Svijet o kome je pričao otac i koji je tumačio Kristu bio je savršen univerzum uređen pravilima koja su vrijedila samo do praga obiteljskog doma. Ipak, veliki svijet imao je svoja, nešto grublja pravila. Zemaljski ga je otac poučio da su ljudi dobri ako se s njima valjano postupa. Sjetio se te rečenice kada je prvi put bio napadnut bez valjana razloga od dvojice starijih dječaka u polju i shvatio da je ljudska priroda ponešto komplikirana od onog što ga otac bijaše učio. Ostao je ležati razbijena i raskrvljena nosa plačući. Covjek najbolje uči na vlastitoj koži.

Majka, uvijek nježna i tiha, emotivno bi reagirala vrlo često. Sin je pamatio da bi često umjesto razgovora o problemima oko posla i kuće s Josipom okretala ručni žrvan i samo šutjela. Žena kojoj bi se često orosile oči i koju je teško bilo naljutiti, tek je dvaput ili najviše triput, u srdžbi, tankim prutom istukla po stražnjici sina jedinca i potom odmah i sama zaplakala. Plakali bi tada neko vrijeme u zagrlju majka i sin dok im ne bi smiješci istovremeno razvukli obuze. Odrastao je zaštićen zidovima roditeljske ljubavi.

mu lebdjela njegova dva lika: pustinjski i riječni. No, od svih svojih učitelja osjećao je da je jedino nedorastao Marija iz Magdale. Mučilo ga je to od gotovo prvog susreta s njom; divio se njenoj snazi, hrabrosti i otvorenosti, divio se teškim riječima koje je uspjela prevaliti preko svojih punih, toplih, putenih usana. Nikada nije ni pomislio da će tako snažno zavoljeti neko ljudsko biće. Jer, Isus je ljubav. Iako su slike koju su navirale dok mu se Marija danima ispojedala i pričala o mnogim muškarcima koji su je pohodili bile jake, nije imao primisli. Pričala je o znoju, pljuvački i muškim sokovima koji su joj se miješali po licu, ustima, bedrima, ledima, nogama, stražnjicima, o različitostima ljudskih karaktera i ljubavnim maštanjima, o umoru i tajnama koje samo vrsne umjetnice zanata znaju, o tome da neke dane nije uzimala ni novac ni darove, o dužini snošaja, plahim trzajima i zaštiti od bolesti, o nadanjima, milosti, poniznosti i ljubavi. Lekcije o životu ponkad učimo na čudnim mjestima.

Marija ga je posramila svojim bespoštendim davanjem. Pitao se tada gdje je razlika između njih dvoje. On je hranio gladne i napajao žedne, a Marija žudne. Iz njihova zajedničkog susreta oboje su izašli s novim iskustvima, no Isusu su se tada novostečena učinila neizmjerno dragocjenim. U neka sretnija vremena od biblijskih Isus i Marija bi možda...

Oko njega titrala je nesnosna vrućina. Poput valova između užarenog sunca i usijanog kamenja dolazile su misli. Nije bio malodušan i poljuljan u vjeri, tek bi ga tu i tamo zavela slabost da će mu misao koja slijedi biti i posljednja. Osjetio je kraj.

Dok je umirao, blagi smješak prostruji mu licem. □

Roden u Zagrebu 1966. godine. Studirao filozofiju, etnologiju i informatiku na FF-u u Zagrebu. Objavljivao u više domaćih i stranih književnih časopisa. Objavio knjigu priča *Georginine suze* (1997) te zbirku pjesama *Film od pet sekunda* (1998).

I. Obliqua

(...)

Bio jednom jedan čovjek — što tome nedostaje? Nije baš najoriginalniji početak, ali je tijekom vremena iskušan i dokazan, a to govori o stanovitoj vrijednosti, o nekom dubokom porivu koji se ozbiljuje, o rasponu mogućnosti koje će se ubrzo otkriti.

Bio jednom neki čovjek na imanju pokraj zabačena gradića u Novom Južnom Walesu, koji nije mogao odlučiti što će sa svojom kćerom. Onda je donio neočekivanu odluku. Nevjerojatno! Neko vrijeme ljudi nisu ni govorili ni sanjali ni o čemu drugom, sve dok nisu shvatili kako je to posve slično njemu; nije ih trebalo iznenaditi. I danas se priča o tome, a posljedice se još osjećaju u gradu i okolnim okruzima.

Zvao se Holland. S kćerim jedinicom Holland je živio na imanju koje je s jedne strane omedivala sivo-žuta rijeka.

Bilo je to zapadno od Sydneyja, preko prostranstava, prema suncu oko četiri sata japanskim autom.

Sa svih je strana tlo izgledalo kao geološka deva: lagano se dizalo, smeđe, žuljevit i zamrljano sjenama, koje su se doimale kao da se njisu u vrućini uz sveprožimajuće ozrače strpljivosti.

Neki ljudi kažu da se sjećaju dana kad je stigao.

Bilo je strašno vruće, žega. Izišao je iz vlaka sam, ne u pratnji žene, taj put ne. Ne zaustavivši se u gradu, čak ni da popije čašu vode, otisao je na svoje tek stečeno imanje, mrtvi posjed i počeo ga pješice obilaziti.

Svakim se korakom krajolik otkriva i imenova. Moglo ga se čak čuti kako pjeva bez sluha. Sve je to pripadal njemu. (...)

Holland je sreo ženu s rijeke Murray, iz okolice Waikerieja, u južnoj Australiji, i oženio se njome. Ellen se te priče nikad nije mogla zasiti.

Njezin je otac dao jedan od onih ženidbenih oglasa.

»Što tu ne valja? Pobuduje obostranu radoznalost. Nikad ne znaš što će se dogoditi. Tako ću učiniti i kad ti odrasteš. Sam ću sastaviti oglas. Nastojat ću nabrojiti tvoje najbolje osobine, ako se uspijem sjetiti koje. Vjerljivo ćemo oglas morati objaviti u Škotskoj i Venecueli.«

Još postoji običaj nekih provincijskih listova da objavljaju takve oglase, praktične za muškarce koji jednostavno nisu doispjeli naći odgovarajuću ženu ili za seoske radnike koji su stalno u pokretu. Taj je običaj uhvatilo koriđena i drugdje, recimo u Nigeriji, gdje muškarcima daju imena prema cvijeću, i u Indiji, osobito u nekim novinama koje izlaze u New Delhipu, a čitaju se samo zbog tih pomnijivo sastavljenih oglasa koji stižu iz svih dijelova potkontinenta. Postoji i posrednik za sklapanje brakova kojem se obraćaju kad je potrebno zahvatiti šire područje.

U tom je kontekstu vrijedno spomenuti kako u New Delhipu, kamo god pogledali, kad god mladenka namješta svoj zamagljeni zrcalni prsten ne bi li prvi put ugledala lice muža s tankim brčićima kojeg su joj našli drugi, uvijek se u njemu vidi modri eukaliptus (*E. globulus*) — ima ga posvuda, kao što je brzo rastući *E. kirtoni*, obično zvan polumahagonij, posve ovladao prašnjavim gradom Lucknowom.

Od tri odgovora na Hollandov kratki oglas očito je najviše obećavao onaj napisan na papiru olovkom povučenim crtama. Ne-

davno je postala udovicom — muž joj je bio još jedan od onih koji su završili u rijeci, još u čizmama.

Bila je jedna od sedam ili osam kćeri. Holland je posvuda video tijek, blijede sestre, probodenе zrakama svjetlosti kao da je limena straćara izrešetana mečima. »Predstavio sam se«, objasnio je Holland, »a tvoja je majka bila vrlo šutljiva. Jedva je otvorila usta. Zacišelo je shvatila u što se upustila. Eto me, stojim pred njom. Možda je poželjela pobjeći čim me spazila?« Kći se nasmijela. »Vrlo, vrlo draga žena. Imao sam mnogo vremena za tvoju majku.«

Katkad bi pokraj njih sjela neka od sestara i bez riječi počela četkati kosu najstarije. Bila je boje slame, a ostale su bile tamnokose. Noge kuhinjskog stola stajale su u limenkama od džema. Otac je ulazio i izlazio. Jedva da bi i zamijetio Hollanda. Majci ni traga. Holland im je darovao sjekiru i prostirku, kao da su Indijanci.

Na kraju ju je odveo u Sydney.

Ondje, u njegovu stanu, manje-više u njegovu svijetu, doimala se punašnom ili (recimo) mekšom nego što ju je on zamisljao. Bjelasala se kao da je posuta brašnom. Stalno je nešto radiла. Polako je uvela drukčiji red. Kad bi izvadila ukosnice, njezina je kosa padala kao da si iznenada istovario pijesak i ritmički ju je četkala, vjerski obred pred zrcalom. Bila je zapanjujuća njezina vjera u njega: kako ga je pustila

Murray Bail

ma život istjecao iz nje. Ništa nismo mogao učiniti. Jedva sam je stigao i upoznati. Ne znam kako se to dogodilo.

A ti, slika i prilika zdravlja, i debeli ček koji je ubrzo stigao. Trebao sam bacati šešir u zrak. Nikad nisam video toliko novca, toliko nula. Više od mjesec dana držao sam to bogatstvo na papiru u stražnjem džepu hlača, prije nego što sam smogao snage otici

Eukaliptus (odlomak)

u banku. I tako, eto nas. S trijema je lijep pogled. Barem o tome ja odlučujem. A vidi sebe. Već si sad najljepša u krugu od sto kilometara.«

A Ellen se nikad nije umorila od slušanja te priče, postavljajući pitanja, često ista, o majci. Dok je pripovijedao, Holland bi često

uči. Njegove su mu se ruke činile nespretnima i grubima, katkad i njegove riječi. Eto nekoga tko ga je slušao.

Ono što se zatim dogodilo počelo je kao šala. Voden trenutačnim porivom, osigurao se, što nije bilo bez teškoča, za slučaj da njegova žena s rijeke rodi blizance. Izazivao je Prirodu. Ujedno je to bio njegov način slavlja. U osiguravajućem zavodu izračunali su da je vjerojatnost mala; Holland je odmah povećao policu. Pred prijateljima je mahao certifikatom s kićenim crvenim žigom. U to je vrijeme još pio.

»Ispraznio sam džepove, ulazio i posljednji novčić.«

Ellen nije osobito zanimala novčana strana.

»Ti si se prva rodila«, kimaо je. »Dali smo ti ime Ellen. Tako je htjela tvoja majka — Ellen. Tvoj je brat živio samo nešto slo-milo. Kladim se da nikada nitko nije toliko plakao. Tvoje tjeme, evo ovdje, uvijek je bilo mokro. I krv, mnogo krv. Samo je tamo ležala i plakala, onako, tiho. Nije mogla prestati. Oslabila je od toga. Kao da je pred mojim očima.

zastao i rekao: »Dodi ovamo i daj svom tati veliku pusu.«

2. Eximia

Neki ljudi, neki narodi, stalno su u sjeni. Neki ljudi bacaju sjenu. Prethode im izdužena tamna obličja, čak i u crkvi ili kad je sunce, kako kažu, obrisan prljavom krpom oblaka. Mlaka ta-

Murray Bail (r. 1941. u Adelaidu) drži se ponajboljim australijskim piscem, premda je malo knjiga napisao — zato što je, kako sam kaže, kornjača. Prvu knjigu kratkih priča objavio je 1975. godine u Londonu — *The Drover's Wife and Other Stories*. Po povratku u Australiju napisao je prvi roman *Homesickness* (1979) koji je postigao izvanredan uspjeh. Slijedi roman *Holden's Performance* (1987) i velika slava te niz uglednih nagrada. Da bi preživio deset godina između dvaju romana, prodao je kuću jer »nije želio biti pisac koji je ovisan o donacijama. Nisam želio živjeti na račun poreznih obveznika«. Za roman *Eukaliptus* (1998), koji je odmah preveden u dvadesetak zemalja (hrvatski prijevod uskoro izlazi u nakladi Meandra), dobio je Commonwealth Writers Prize (australski ekvivalent Bookera), koju mu je nedavno osobno uručila kraljica i Miles Franklin nagradu.

mnih obličja oko njihovih stopala. Vrlo borovito. Bor i tama su jedno. Eukaliptusi su po tome neobični: zbog visećih listova imaju prozirne krošnje koje stvaraju krvku, isaranu sjenu, ako je uopće imaju. Jasnoća, nedostatak tame — to su, moglo bi se reći, »odlike eukaliptusa«.

Ostalo, ne čini li vam se da se poslušni bor povezuje s brojevima, geometrijom, većinom, a eukaliptus stoji sam, izdvojen, istinski nedemokratičan?

Eukaliptus ima bijedu, neučinkanu ljepotu. Samo jedan primjerak može dominirati čitavim australskim brijegom. Egoistično stablo. Stoji sam, privlači pozornost i upija vlagu i sve znakove života — recimo, bezazleni korovi i travu — u krugu širem od vlastita korijenja, a istodobno ne daje gotovo nikakav hlad.

Stabla stvaraju krajolik.

Prošlo je mnogo vremena dok Holland nije prihvatio zamisao (a ne činjenicu) kako zemlja na kojoj stoji, sa svakim komadićem kremena, slomljennim prutom i snopićem suhe trave, svakim uspravnim ili srušenim stablom pripada njemu, kako je njegova. Tada bi katkad osjećao kao da je čak i vrijeme njegovo.

U napadaju revnosti, Holland je odlučio da želi znati sve, počevši od imena stvari ptica, kamenja i nadasve stabala. Gotovo se smiješći, sa stanovitom praznom uljednošću, mještani nisu uvijek znali odgovore; Holland je iz Sydneyja naručio hrpe stručnih knjiga.

srednjoj blizini Sydneyja. Hollandov je prvi pokušaj brzo umro. Neobičnom tvrdoglavouču posadio je druge i nježno skrbio za posljednju biljku, koja je naličovala korovu. Svaki ju je dan okopavao, davao joj pitu iz čaše, stavljao pomalo ovčjega gnojiva, a noću postavljao zaštitnu ogradu od lima i jute protiv mraza. Rastao je i napredovao. I sad ondje stoji.

Žuti *bloodwood*, neobično za eukaliptuse, ima titravu krošnju lišća koje gotovo dodiruje tlo, put zabludjelog hrasta. Evo što o tome kažu botanički časopisi: »Specifični naziv dobio je prema engleskom pridjevu *eximious*, u smislu da je stablo u cvatu izvanredno.« Cvjetovi svoju priredbu počnu u kasno proljeće. Kao da je netko veselo pobacao pregršt prljavog snijega među vojnički zelene listove. Prljavi snijeg tako daleko u unutrašnjosti? Boja pivske pjene. Ili, recimo, plavušine kose. Crvena smola što se neprestano cijedi »krv« je iz imena.

Kako je rasla, Ellen je htjela znati još više o svojoj nevidljivoj majci. Profinjenost Elleninih očekivanja, njezina nestrpljivost s njegovim odgovorima, zbunjivala su oca.

Fotografija bi možda smanjila pritisak. Ali, takva referentna točka očigledno nije postojala iako je Hollandova žena odrasla usred nacionalne poštasti za crnobijelim i smedim fotografijama, u doba procvata nespretnih poze. (Uhvaćena dosada piknika, iskreveljene crne ovce, rodaci sa sela u starinskoj pozicijskoj džepniku, dječica u kolicima s grimasom kao u ljetnih motociklista. Bog zna koliko bi se dug popis propisanih snimki mogao sastaviti, zajedno s gnušajućom bilješkom o nepouzdanosti mjesnih fotografa...) Od trenutka kad blenda klikne, buduće reakcije ogorčenog užasavanja, sažaljenja i iznenadenja pohranjuju se u srebru i želatinu. Fotografija je umjetnost usporedbe. Svatko može snimiti fotografiju. »Umjetnost« se već sama složila, čak i kad je riječ o običnu zidu doista, riječ »umjetnost« tu je nevjerojatno pretenciozna, jer to je samo opis rasporeda nogu, bilo da fotograf hvata poetičnost sjena, neobični motiv ili suprostnost, koncentraciju oštine bilo samo pristojnost obične fotografije za dokumente.

»Jedva da su imali za kruh«, objasnilo je Holland, »a kamoli za fotoaparat. Imali su rane, hodali bosi. Mislim da je pod u kući bio zemljani.«

Osim toga, velika je rijeka bila poznata po redovitim poplavama koje su odnosile njihovu najintimniju imovinu.

Što god bilo razlogom, Ellen se osjećala nepotpunom, svjesna da nešto nedostaje.

Holland se trudio. Da bi zamilio Elleninu majku, morao je najprije ukloniti krv razrijedenu susama što su padale na haljinu i rastapale njezin oblik, to jest, one bokove, zapešća, grudi, izražajna usta, njezin glas premda nije bila osobito pričljiva.

No tada je vidio ženu koju je jedva poznavao krvariti blagost, bilo da je disala uz njega ili sjedila na kuhinjskom stolcu, more blagosti koje se prelijevalo, toliko blagosti i s njom spokojsvo da mu je bilo teško vidjeti njezinu pravo središte. A kako je vrijeme prolazilo i to je počelo blijeđeti. □

Prevele: Jadranka Pintarić i Ljiljana Šćurić
Priredila: Jadranka Pintarić

— Frend, oli si i ti u Gardi — tužno je pitalo niski crnomanjasti mladić oštih crta lica koje su govorile da ga život baš i nije mazio, a još manje pazio.

— Jesam. I to poodavno.

— Mene niko neće — oštore crte lica iskrivile su se u grimasu tuge.

— Zašto, frend? — nastavljala se priča nasred pustog Trga između caffea Zlatne kopačke i Kolone.

— Kažu da san kriminalac, da san bija u Lepoglavi i da takve ne primaju u Gardu. A ja san, to i ti znaš i bilo ko drugi iz grada, bija na robiji samo radi silovanja. Nisan nikada ni optuživan niti suden radi pljačke ili bilo čega sličnog. Jedno jebeno silovanje i niti me u Gardu neće, ka da je navalna.

— Smiri se, nije važno zašto si bio. Odležao si koliko su odrezali i dosta. Ako hoćeš ratovati primam te kod sebe. Dodi podne u Smrdelj i stavljam te na platni spisak.

— Stvarno? — izraz tuge s izboranog lica zamijenila je nevjerica.

— Tvoje je samo da se pojaviš do večeras u Smrdelju. Uniforma te već čeka. I ako te ubuduće tko upita zašto si bio u bajbukani, samo kratko lupi nazad — politički. Jasno? — Ma koji politički, nije tila pušit...

— Ma boli me patka je li ili nije htjela ovo ili ono! Politički!

— Razumin. Dolazin popodne u Smrdelj. Samo da pokupim stvari koje mi tribaju.

Navečer se pojavio u Smrdelju s ruksakom i s čovjekom istetoviranim od noktiju na nožnim prstima do vrha vrata koji je prelazio u bradu. Generacija.

— Unifoma ti je u konobi — pokazao je zapovjednik nižemu iz pristiglog dvojca.

— Manju od te nemamo, a čizama nema.

— Kakva bila, bit će dobra. Čizme sam donija sa sobom.

— Poslije se presvuci. Sad nam pojasni koga si to doveo.

— Susjeda. Reka san mu di idem, a on je navalio da oče i on — slegnuo je rame nima »politički« — pa sam ga poveo. Ako ti što znači — napuhao se kao da je balon — ja životon garantiran za njega.

— Ispuni pristupnicu — pružio mu je zapovjednik formular. — Za tebe ima uniforma. Broj će odgovarati, ali čizmi nema.

— Nabavit će ja sve što mi fali. Bitno da san se obuka. Nisan više moga stat doma i trkati do skloništa i nazad. Sad san napravija ono što san tija i jebe mi se za jedne postole. Mogu ja i bos.

— Ne tribaš bos! Ima kanadanki i patika pa izabereti.

— Donija san ja sa sobon adidaski. Valjat će dok ne mrknem šta bolje. El tako? — gledao je u »političkog« probajući jaknu.

Oboje su bili obučeni i tad se ničim nisu razlikovali od ostalih vojnika jer ionako nitko nije imao sve dijelove uniforme i opreme koju bi trebalo imati. Od trideset šest ljudi trojica su imala vojničke čizme dok su ostali uglavnom imali tenisice. Nekolicina je imala kanadanke. Od oružja bilo je nekoliko kalibara i istočnih i zapadnih, jedan minobacač, dvije zolje, dva RPG-a i jedna osa. Sve u svem, jad i bijeda. Za večerom su Politički i Slikovnica, kako je istetovirani na brzinu prozvan, već bili integralni dio ekipe.

— Posli večere ide straža — povikao je zapovjednik. — Svaki sat izmjena. Od poноći do sedam — po dvoje. Rasporedi ljudi — obratio se zamjeniku koji je sjedio u kutu tik uz peć i pušio.

Večer je protjecala uobičajeno ratno. Neprijateljsko topništvo marljivo je zasipalo grad. Granate su prelijetale Smrdelj jer se kao klin nalazio u neprijateljskom okruženju. Povremeno bi koji rafal iz protuzrakoplovnih strojnica zapršao po fasadi okolnih kuća i po kući u kojoj su se nalazili, što je bio samo dokaz da ih nisu zaboravili. Ali, nisu krenuli ni u kakav napad ili diverziju jer bi tako mogli razvaliti vlastite ljude. Zazvonio je telefon na koji su se uglavnom javljali samo zapovjednik ili zamjenik. No ovaj put nazvali su ih s neprijateljskog položaja. Onaj koji je zvao nije trebao ni zapovjednika ni njegovog zamjenika. Tražio je Javu, svog »netjaka«.

Kokošje sljepilo

Zapovjednik ga je pozvao i pružio mu slušalicu. Dok je izlazio zapaliti, kroz glavu mu je letjelo pitanje za pitanjem, otkud im broj, ili još važnije, tko im ga je dao i da li se taj smrad nalazi u njegovoj jedinici. I dok je on lomio glavu dotele je oko telefona postajalo sve zanimljivije. Desetak njih se stisnulo oko telefona i slušalo.

— Netjaće moj, kako si? Nisan zna za te skoro dva miseca otako je ovo ludilo krenilo. Vrag in sriču gunja i ko je vo počea?

— E, ujkane, ne serači. Počea si ti i pun kurac onih oko tebe. Sve van je smetalo. Od HTZ-a do Vranje. Ka da je onaj vaš neki lipotan i šesnica! A je vraga. Ima glavu ka četrn?

— Četrn?

— Da, okruglu i punu vode. Ma, glup je ki mali od mljkarice...

— Od Mande?

— E, nego koja! A? Meni ti sve znaš!

Da nisi počea radit za Udbu?

— A, jesam za kurac! Čuvan odi glavu i šutin. Tebi bi to bilo isto pametno.

— E, ujo moj! Nisan ja još toliko išem-pija da bi tebe počea slušat. Oli ti misliš da si pametan? Onaku kuću ostaviti i otići po kilometra dalje i onda i po njoj i po meni pucat? E, strikane moj nabijen te na kurac! I tebe i Srbiju i Slobodana Miloševića.

— Pušti sad to, nisan te zva radi beštinja i karanja, nego da čujen kako ste vi doli i kako je kuća i to.

— Mi smo super! Ne more bit bolje. Vode nima već dva miseca u gradu, letrike još duže... Ma šta me zajebaješ, ka ti to ne znaš?

— Okud bi zna? Oli ti misliš da ja šetan kroz mine vamo tamo?

— Znan ja da ti nemaš muda. Nisi ih nikad ni ima!

vaših devet što smo neki dan čapili sve kuvar do kuvara. Mora da imate veću vojsku od Kineza.

Komentare su pratili ovacijske s obje strane žice. Naizmjenice. Najzagriženiji bili su upravo oni koji su imali rođake ili poznate s druge strane.

— Nego netjaće — pokušavao je ujak vratiti razgovor na kakav takav normalni razgovor — kako mi sestra?

— Odlično, ne more bit sritnija nego li je zadnjih dana.

— Ma e?

— E, e, lipo je preselila u Zadar, na Borik u hotel. Nikad bolje. Ne brine ni za vodu ni za letiku ni za stvari koje je u dvi vrećice donila. Sve joj je riješeno. Ka u snu.

— Šta ima veze. Bitno da je glava na ramenu.

— Dašta!

— E baš ti hvala, a ja san mislja da je vrag doša po svoje.

— Ma di ti je to moglo past napamet?

— Taka vrimena!

— Vrime nije krivo za budale!

— Nije, ali je tako kako je! A kuća sto-

ji!

— Stoji da ne može bolje.

— Je li zaključana?

— Valjda.

— Esi li je gleda?

— Jesan.

— Pa je li zaključana? — Vrag će znati!

A moran ti reći da me i pomalo čudi...

— Šta?

— Što kada radi na cesti?

— Kojoj cesti vrag ti sriču gunja?

— Onoj za Smoković!

Zapovjednik je ušao u prostoriju i prekinuo svaki daljnji razgovor. Soba se polako ispraznila. Ostao je samo Java, Politički i Slikovnica.

— Tko će prvi od vas trojice na stražu — upitao je zapovjednik nudeći ih cigareta.

— Ja san od 11 do ponoći — oglasio se Slikovnica.

— Znaš kako se čuva straža?

— Učija san u JNA.

— Ne tako — ispravio ga je zapovjednik. — Čim nešto zašuška streseš cijeli rafal tamo gdje ti se učinilo da šuška i onda baciš kinder jaje. Dotle zamjeniš okvir. Kad se prašina razide, upitaš: Tko je?

— Jesi shvatio?

— Da.

— Ukoliko budeš radio kao u JNA, kratko ćeš trajat i ti i oni koje budeš čuvao.

— Ne brini. Dat ē sve od sebe — obrisu Slikovnica.

Kako je noć odmicala tako su jedan za drugim odlazili spavati u konobu koja je jedina bila, skoro metar, ukopana u zemlju. U konobi je smrdilo na znoj, neoprane noge i neograničenu količinu vinskih isparavanja što iz usta spavača što iz bačava. Hrkanje je bilo nesnosno, ali umor je činio svoje. Svi su spavalici obučeni, u čizmama, a oni koji su imali pištolj držali su ga otkočenog pod glavom.

Tu i tamo ēuo se poneki rafal na koji nitko nije obraćao pažnju jer su jedni i drugi znali pucati iz straha, ili iz dosade ili reda radi. Pucalo se stalno i to nikoga nije previše zabrinjavalo.

Oko ponoći jednolično hrkanje prekinuo je dugi rafal iz neposredne blizine i detonacija kinder jaja. Spavači su u bunilu istračivali kroz vrata ili iskakali kroz jedini prozor tražeći kakav-takav zaklon, istovremeno pucajući nasumce po okolnim kućama. Zapovjednik je potračao do stražara Slikovnice koji je zaledao iza kamennog zida, svako malo ispaljujući kratke rafale u noć. Zapovjednik je ispalio metak iz pištolja u pravcu najbližeg grma, ali se u njemu ništa nije pomaklo. Cijeli vod pucao je na sve strane trošeci maksimalnu količinu metaka uz desetak bačenih kinder jaja. Nitko pa ni zapovjednik, nije primjetio da nema nikakvog odgovora na njihovu paljbu. Polugol s pištoljem u ruci istrčao je Politički i razderao se — Prekini paljbu!!!

Zapovjednik je ponovio za njim i paljbu je prestala. Potpuni tupi muk.

— Slikovnica, zašto praviš sranja — razderao se Politički — ja sam te doveo i ja garantiram za tebe. Priznaj lipo ljudima da imaš kokošje slipilo i da po mraku ne vidiš ni bačvu na dva metra, a kamoli kojeg Nišlju koji bi nam tija zapapravit.

Pucali su se pogledali i lijeno počeli vraćati u netom napuštene vreće za spavanje.

— Sljedeći na stražu — povikao je zapovjednik i sam se vratio na spavanje.

— Zamjeniče — pozvao ga je tiho jer su spavalici jedan do drugoga.

— Da?

— Ne šalji ovog više samog na stražu.

— OK. On i Politički od danas postaju nerazdvojni dvojac.

U konobi hrkanje se pojačavalo. I oni koji nisu zaspali već su bili na najboljem putu. Pucnjava je bila iza njih. Novi stražari buljili su u noć bez mjeseca. I bez košnjeg sljepila nisu mogli vidjeti dalje od metar ili dva. Ali su stražarili. □

— Jesan i iman ih i sada! Jaben tebe i te tvoje ustaše! Nego kako mi rodjac?

— Odlično, nisi još ni jednega ubija što ne znači da nećeš.

— Naravno da neću. Ovdje gradim bunkere, a bunkeru ne ubijaju.

— E svaka ti dala na ovoj lažetini. Već san mislja da ćeš reći da si kuvar. Ovih

— Imaš još minutu i dosta — presjekao je zapovjednik i izšao iz prostorije u kojoj je bio telefon i više od pola voda.

— Imaš li još što posrati, ujače, poseri sad jer skoro moran prekinut.

— Kako mi kuća?

— A kako će bit? Odlično! Ne mere bit bolje.

— Stvarno?

Iz fantastičnoga bestijarija Hrvatske

Akrobos

Akrobosi su red demona omiljenih u svim kulturama. Izraziti su individualisti, ali po potrebi se udružuju i s drugim vrstama gledaju ostvarenja svojih ciljeva.

Od prvog Vremena, od samog početka, od onoga što se zove *igra* (stvaranje slobode) akrobosi su znali iskazati tu čežnju *svib* na najprimjereniji način. Inovatori duha akrobosi naselili su površinu cijelog Planeta, bilježi Zabludovsky u svom djelu O postanku vrsta napisanom prije istoimenoga Darwinova djela. Kako se tada nisu ni poznavali, ne možemo Darwina optuživati za plagijat samog naslova.

U svim kulturama akrobos uzima istaknuto mjesto (zvao se on još i klaun, pelivan, žongler) uz kraljeve, vojskovode, umjetnike i znanstvenike, označavajući slobodu izmknutih iz svakodnevnice uma. On je simbol krištice ravnoteže koja se osniva na nonkonformizmu i pokretu. U tom smislu je promicatelj naprednih ideja tijekom evolucije, kada tijelo akrobosa zadobiva mogućnosti iščašenja zglobova, neke kosti nestaju, a pojavljuju se neke nove te mišići. Zabludovsky u svojoj *Anatomiji plesačevog tijela*, u poglavljima *Bog i ples* govori: »Tijelo plesačevo se mora osloboditi težine. Mora se prepustiti snazi Boga, tako da ona djeli za njih, posredstvom njih da se te njihove kretnje poistovjetne s božanskim kretnjama koje ih je stvorilo i da bi na taj način svjedočili njegovu nazočnost.«

Predak je današnjih plesača i u ljudskom i u demonskom svijetu i jedina je karika koja u evolucijskom smislu ukazuje na naše zajedničke pretke.

Na području Hrvatske naseljava se još u avarska vremena. Večeli je ljubitelj fiša. ludih zabava i slobode. Nije monogaman, ali je vjeran do neba. Razmnožava se baš kao i mi sisavci (o tome pitati tatu i mamu).

— paralele
— Akrobosov fiš

Hamzi-ga-Hop

Demon je bez teškog volume na i to je najvažnije obilježje njege vrste. Nježan je stvor, bijel i nejak baš kao noćna avet. Lovci tvrde da ga valja prihvati samo jagodicama prstiju uz potpunu odsutnost kontrakcije mišića te strahovati za cijelo vrijeme držanja i proučavanja.

Nastanjuje neosvijetljene ulice svih većih gradova, a pjesma mu je koncert za senzibilce svih fela, u toplim noćima kolovoza. Pjeva i svira rano tijekom noći. Mnogi ljudi poznaju taj pjev, ali niti znaju da ga proizvodi Hamzi-ga-Hop niti znaju kako.

Objasnilo.

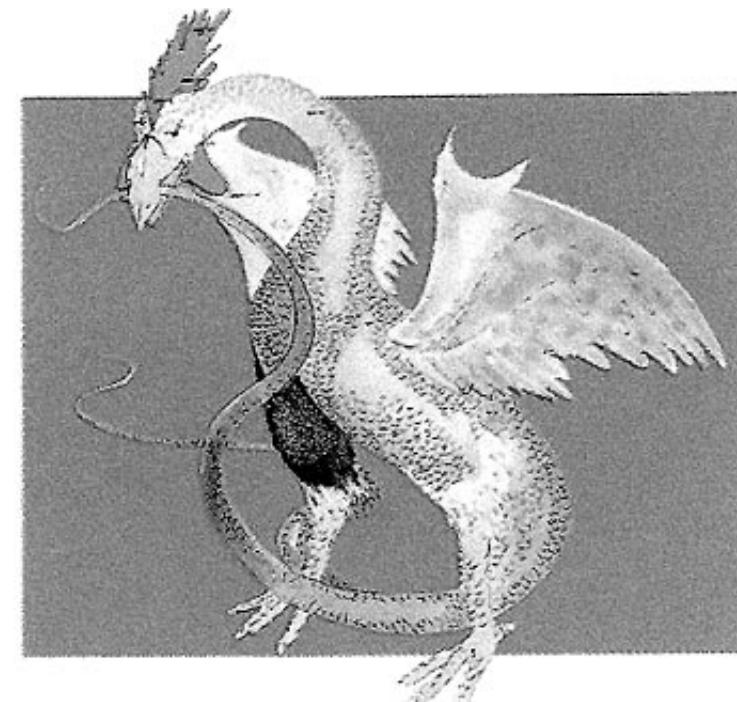
Hamzijeva su leda obrasla malim pseudogovrlijama koje su probušena na vrhu. Tako tvore cijev kroz koju Hamzi propušta zrak koji udiše. Različite dužine pseudogovrlija proizvode različite tonove, pa tako čujemo melodiju. Princip je najsličniji orguljama.

»Hamzi-ga-Hop je trunak služi što, nadahnut životom, osjeća radost i bol i kud i kamo je zanimljiviji od te goleme i mrtve materije koju nosite pod tjemenum — uvrijedio je jednom novinara dnevnog lista dr. Zabyja, ne želeći odgovoriti na pitanje kako se lovi Hamzi-ga-Hop.«

Ekstremofil

Demon na splitskom zvoniku jest čudno stvorenje. Opstaje u ekstremnim razlikama temperature. Nije velik, tek 100 cm. Glavu često kupa u vodi koja ima 22 stupnja, a stražnjicu u vrućoj supi od 80°C.

On je *ekstremofil* — organizam koji opstaje u pakleno vrućem i vrlo hladnom okolišu. Podnosi i visoki pritisak, kako okoline, žene, djece, tako i prirode.

Basilisk Glupoga bića

Dok se Zabludovsky nije dokopao, za dobar broj zelenih novčanica, njega, demona, vjerovalo se da je jedan mrav u Sahari apsolutni prvak *ekstremofila*.

Naime, on može preživjeti 55°C.

Od istraživača se je naglo prometnuo u zaštitara te iste vrste. Naime, navodno znanstvene ekipe, navalile su loviti demone svim sredstvima, želeći s bakterijama, koje žive na površini njegove kože, izdvojiti enzime otporne na nagle promjene temperature.

Ti bi enzimi trebali postati korisnim katalizatorima širokog opsega farmaceutike. Normalno, nitko ne zna što će biti kad se izlože svi primjerici demona i kako će reagirati tanka spona naša dva svijeta.

Glupo biće s Radovanovog portala

Glupa bića laici često mijesaju u istoj vreći s kišnim zmajevima. Nevelika su, a opet ne premalia. Ne misle, već čulno prepisuju podatke iz vanjskog svijeta u svoj unutrašnji prareceptor. Obično su vrlo zločesta, zajedljiva i svadljiva. Na svijet, baš kao i sisavci, donose dvoje mladih koji su u pravilu muškog i ženskog spola. U mladosti glupa bića posjeduju visok kvocijent inteligencije. No

tijekom vremena roditelji uspijevaju kod njih odgojem stvoriti tipične odlike vrste.

Zabludovsky tvrdi da reljef na majstorovu portalu predstavlja poseban oblik sfinge — hrvatskog endema.

»Gdje bi došli kad bi provjeravali sva njegova trabunjanja — cijedi kroz zube Antun Radić, doktorov pajdaš iz nekolicine zgrebačkih kavana.«

Oponašavac

Katkada plače kao malo dijete, a koji put oponaša svaki od ljudskih jezika tako dobro da zao, kakav već jest, navrne ljude u duboke jame iz kojih se ovi nikad ne povrate. Ubojica je i kanibal, krvopija, o čemu svjedoči i njegova okolina.

»Na tlu nabada kukce, skakavce, leptire, gusjenice, ubija miševe, gušterice, žabe i harači užasno po vrtovima i živicama, koje su mu osobito mile, jer tu žive razne pogrnuše. Mrtva i od sunca ispečena tjelesa ovih životinja trofeji su njegova kanibalizma.« — veli Darwin.

»Smiješno.« — tvrdi Zabludovsky. »Oponašanac je potpuno bezopasno biće koje pokušava za-

stručnjaka sa Berlinskog instituta za vodene demone. Tužijander (njemački Weltschmertzer) živi i na području cijele Njemačke.

To su bezopasni demoni koji nastavaju područje cijele Europe. Nisu viši od 150 cm niti teži od 60 kg.

Ime koje im je još u 17. stoljeću nadjenuo francuski zoolog i demonolog Rocheto, asocira na tužnog stvora, no, on to nije. Baš suprotno, stvor je vesele naravi i izuzetno potentnog raspoloženja te suputnik čergi i svatova.

No, činjenica je da je on u demonskom scijetu profesionalna narikača. Njegova je zadaća organiziranje plača i tuge na sprovodima i brzim ukopima Zlobarove elite. Njemu valja zahvaliti krasne verse prijekora mrtvima što se više neće vratiti među žive. Podosta tih pjesama, kasnije je dokazao prvenstveno Krešimir Bagić, pokradeno je iz tradicije starih Grka gdje su se pak zvali thesenos.

Vratimo se svjedočanstvu S. Ardalića, vrsna stolara i vrtirepa: »Tek što smo Đuro i ja prilegli da zapjevao, evo ti malija iz grma. Ružan i dosadan, baš kao i neki moji scenografi. I Gleda u nas i plače. I što mi više pjevamo, on više plače i nariče.

— 'Da nismo mi umrli?' — pita ustrašeni Đuro.

Ja nisam, makar mi je, lega, leglo hladno oko srca. — 'Nismo.' — kažem ja Đuri i izvadim još dva hladna piva iz Drave. Ta tko će pecati, lega, sunce peče, žari i otvorim ti ja, a onaj mališ kuka, nariče k' lud. Baš me boli, lega, zapjevam ti ja dalje, kad vidim Đuru pogodilo u onaj umjetnički živac. Izvadio blok i crta.

Dr. H.C.Zabludovsky

— 'Bravo, Đuro!' — viknem, a mališ plače li plače. Lega, tko bi reko' da takvih još ima u Osijeku.«

Prepostavlja se da su Tužijanderi porijeklom iz Anadolije te da su područje Hrvatske nasele tijekom turskih osvajanja u 16. stoljeću.

U Osječkim zapisima dr. Zabludovskog stoji: »Nema Slavonaca koji vam neće potvrditi postojanje Tužijandera. Zovu ga još i Tugajner, Tugaruga, Tubić, Tugotalo, Tugaranskar (navodno po jednom Litavcu koji je u Osijek doselio iz Vilnusa u 19. stoljeću). Ravnica je ono tajanstveno što uvjetuje njegovo ponasanje i oblikuje njegovu narav, kao ambivalentni simbol (tuga i veselje). Čest je ukras pročelja kuća i zgrada u Slavoniji. Pače, držim da on kao biće-amfibija obitava na ovim prodrubnjima još od početka Panonskog mora. To prisnažuje i Aristotel, ali tvrdi da je Tužijander bez sumnje kralježnjak srođan čovjeku, ali ipak drugačiji. Stoga ga djeca vole, jer im se čini da su od njega mentalno jača.«

Pa ipak, moderna nauka je ustanovila da su Tužijanderi crvene boje kože, s roščićima nalik srndačevim, mrijeste se u rijeka-ma pokraj kojih obitavaju u Osijeku, Europska avenija 12.

Na kući je prikazan antropomorfni oblik Tužijandera. Usta su izvedena u m. Donja čeljust je uvučena prema vratu. Kosa mu je upletena u roščić, dok srednju glave krasiti sjajna čela. Nos je dug i ostar. Oči su uvučene i ispod čeonih kostiju nas tužno promatraju. Nepoznati umjetnik je pokušao uhvatiti lice baš u trenutku ispuštanja dugačkog tona vesele tužbalice za pobijedenim Zlobarom. □

Tužijanderov pas

Željko Žorica

22%
12-vrata
u čamcu

Željko Žorica

Govori: Dunja Vejzović, opera pjevačica

Sizifov posao

Čine se greške koje će osjećati tek budući naraštaji, a ja, u ovakvim uvjetima, za njih ne mogu preuzeti toliku odgovornost

Branimira Lazarin

Kako procjenjujete status hrvatske opere i operne scene u svjetskim razmjerima? Može li hrvatska opera držati korak s nekim europskim centrima?

— Sasvim sigurno naša opera ne može držati korak. Može ga držati jedino naša publika koja je relevantan dio predstave, a koja je vrlo ozbiljna, obrazovana i zahtjevna. Tu smo čak i bolji od mnogih svjetskih centara. Korak držimo i brojem talentiranih pjevača, a po mogućnostima koje imamo, a ne iskorištavamo ih — daleko smo ispred mnogih na europskoj opernoj sceni.

Kakvo je vaše mišljenje o posjeti ma velikih svjetskih zvijezda poput Pavarotti Hrvatskoj?

— Postoji ogroman nerazmjer između cijene dolaska zvijezde i budžeta koji troši hrvatska kultura. Čak nije toliko važno plaća li se Pavarotti ili nekog drugog direktno iz proračuna, važna je

Akustička izolacija, neophodna za hipersenzibilizirano uho pjevača, nepoznat je pojam u Zagrebu

činjenica da ga plaća Hrvatska: hrvatski sponzori koji svoj novac nisu uložili u školstvo, zdravstvo ili kulturu.

Osim toga, teško mi je shvatiti da se jednokratnim odlaskom na Pavarotti može namiriti potreba za kulturom.

Vizija stroge selekcije

Tko je omogućio, a tko je, eventualno, onemogućio produkciju Händelove opere Julije Cesar u Egiptu koja je pod vašim umjetničkim vodstvom nedavno premijerno izvedena u Zagrebu?

— Händelovu operu *Julije Cesar u Egiptu* ponudila sam zagrebačkoj Akademiji jer se ondje svake godine rade takozvani »veliki projekti«. Međutim, procijenjeno je da su neki drugi projekti važniji od *Cezara*, pa sam sponzore tražila sama, a financijska potpora Gradske poglavarnstva i Ministarstva stigla je gotovo prekasno. Naravno, dobro je što je uopće došla.

Poznavajući kulturne prilike u Hrvatskoj, posebice kad su produkcije u pitanju, može li se reći da »velike ribe jedu manje«? Tko su »velike ribe«?

— Cjelokupna je kultura u Hrvatskoj, dakle kultura u najši-

rem smislu riječi, u kritičnom stanju, i to ne samo financijskom. Ako pak gledamo samo financije, smatram da one »ribi«

izvođenja, odnosno interpretacija. Moj suprug, kazališni režiser, i ja smo zato osnovali kazališnu grupu koja se trudila ponuditi drukčiji način pristupa i shvaćanja glazbenog kazališta. Mnoge se stvari mogu pokazati u

— Čitava kulturna i kulturnička scena u najmanju je ruku kaotična. Ne nalazim pravu svrhu niti zadovoljštinu u činjenici da vam se dodijeli papir. Čini mi se da je potreba i strast za slavljenjem i pompom važan element

znorazni projekti, ali još uvijek nema izvedbenog plana za konkretnizaciju.

Ne mislite li da određena krivica leži i u samim protagonistima, odnosno u Akademiji koja je rezignirana nakon neuspjeha?

Ne nalazim pravu svrhu niti zadovoljštinu u činjenici da vam se dodijeli papir

— To je točno. Olako se oduštoalo, ne je prihvaćeno kao konačni odgovor. Nerazumljivo mi je da, recimo, Likovna akademija ima vlastiti prostor i dobiva novi, a glazbena nema. Glazbenici su po naravi pacifisti i ta se činjenica obilato zloupotrebljava. Misli se: aha, on je muzičar — ako ne urliče, i nije tako hitno. Dručije rečeno: ako Muzička akademija nema ništa više od dobre volje, nikada neće dobiti vlastiti prostor.

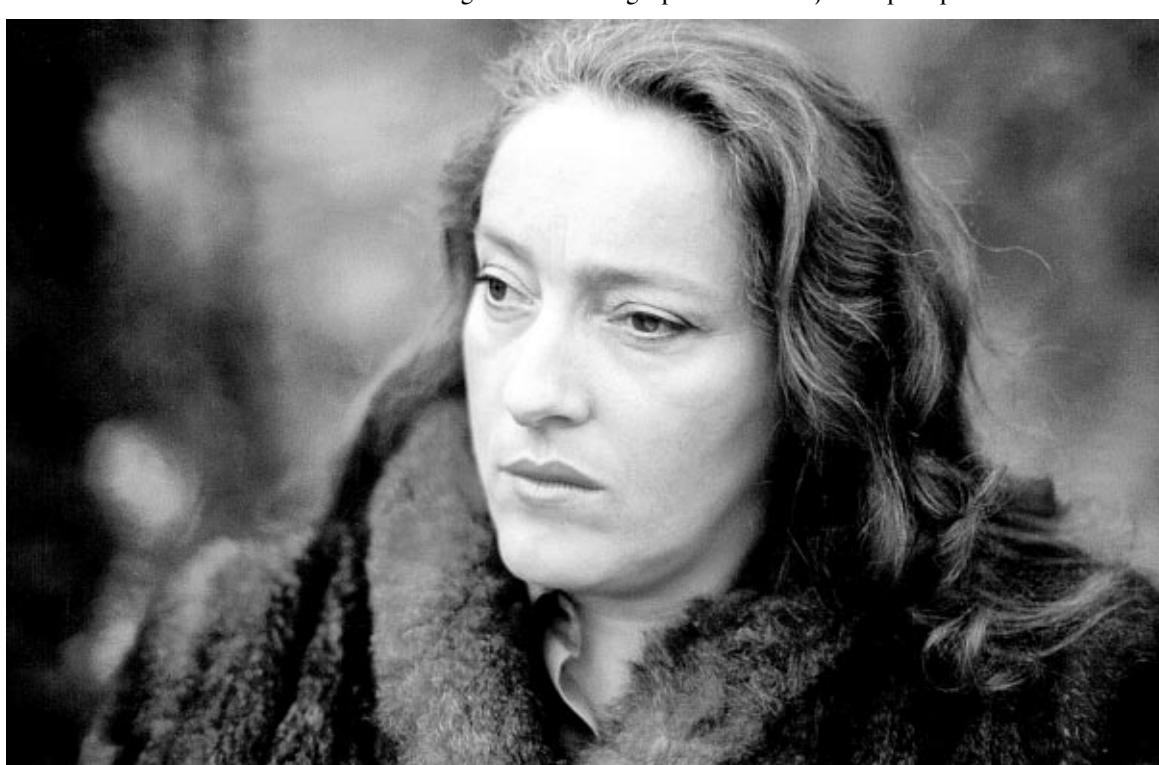
Odlazite u stuttgartsku Akademiju sa sto četrdeset Stainwaya i standardiziranim uvjetima za vrbunskog pjevača. Je li to bilo presudno za pristanak?

— Prije desetak, petnaestak godina, zvao me tamošnji dekan i moj profesor Lieda Konrad Richter da predajem na njegovoj Katedri. Tada sam ga odbila. Kad me se opet sjetio, prihvatile sam poziv. O uvjetima rada uopće ne treba govoriti, bilo bi možda neumjesno u usporedbi sa zagrebačkom situacijom.

Ako fizički uvjeti nisu ono najgorje što može onemogućiti vaš rad, što jest?

— Finansijske poteškoće to sigurno nisu. Ključni problem je odsutnost bilo kakve strategije hrvatske kulturne politike. Osobe odgovorne u tom poslu ne znaju kamo bi krenule i što zapravo žele. Nitko se ne usuđuje definirati i konkretizirati plan dulji od jedne sezone. No mi nemamo plan niti za jednu sezonu, kulturna politika se provodi nagadajući i improvizirajući namjere, uloge i ciljeve. Ne čudi, jer se kultura ničime ne razlikuje od šireg društveno-političkog konteksta.

— Akustička izolacija, neophodna za hipersenzibilizirano uho pjevača, nepoznat je pojam u Zagrebu. Svi znaju da Akademija nema svoju zgradu, svi znaju da se desetima godina rade ra-

koje su iznad kulture i kulturnog pojedu sav novac, pa ribama u kulturnim vodama ne ostaje zapravo ništa. No može se reći i da jače i veće kulturne institucije u Hrvatskoj »jedu« slabije i manje, a to se dā i dokazati.

Za razliku od uobičajenih opernih produkcija u Hrvatskoj, vaša se oslanja isključivo na mlade, još neafirmirane pjevačke snage?

— Moja je kazališna skupina *VERO vision* i osnovana s nakanom da afirmira mlade pjevače. Dosadašnji projekti, kao i ova najnovija opera, pokazali su da je to dobar put. Dakle u operama koje radim, već afirmirani pjevači nemaju šanse. Radim strogu selekciju pjevača. Isto tako postupam pri odabiru redatelja. *Julija Cezara* je tako režirao René Medvešek, kojega, uz Ivicu Buljana, držim jedinim hrvatskim redateljem koji se može uklopiti u imidž *VERO visiona*. Uz strog, avangardistički kazališni pogled kakav traži *VERO vision*, René zna proujeti i humanu poruku, za predstavu neophodnu. *Cezara* je dirigirao Mladen Tarbuk, koji je smatram jednim od trenutno najboljih dirigenata u Hrvatskoj. Njegova najvažnija kvaliteta je strpljenje koje ulaže u rad s mlađim glazbenicima, jer oni tako dobivaju najbolji mogući pedagoški nadzor.

Pompa puna rupa

Neposredan povod ovom razgovoru je, osim premijere Händelove opere, vaš definitivni odlazak iz Zagreba. Što ostavljate iza sebe?

— Ovo nije moj prvi odlazak. Prvi put sam otišla nakon završene Akademije, odričući se angažmana u zagrebačkom HNK iz jednostavnog razloga što nisam dobivala uloge. Dvadeset sam godina provela izvan Hrvatske, a svaki povratak je imao karakter posjeta: tek poneki koncert, uloga u kojoj operi. Vratila sam se kao netko tko ima oblikovan, ako ne i završen, profesionalni uspon. Željela sam prekinuti s kaotičnim načinom života i vratiti osjećaj doma. No povratak u zavičaj bio je motiviran i posve realnim problemima koje je trpjela kazališna produkcija u Hrvatskoj. Uočila sam praznine koje sam htjela popuniti: pogreške u repertoarnoj politici i načinu

manjoj formi, nije nužan starinski pogon s velikim brojem izvođača da bi se stvorio dojam uspješne predstave ili operne sezone. Smatram da sam uspjela opovrgnuti tvrdnje da zagrebačka Akademija nema kvalitetne mlade pjevače, nesposobne za »velike projekte«. Potencijala svakako ima, ali s njim treba raditi.

Kada ste se i zašto odlučili za definitivni odlazak?

— Daljnji ostanak ovdje je Sizifov posao. Mislim da sam ukažala što i kako bi se trebalo raditi. Takoder smatram da sam dovoljno radila, ali se to nije vrednovalo. Istina, nagradivali su me, mnogo sam nagrada i priznanja dobila za svoje nastupe, uloge, uglavnom za moj pjevački rad. No, nitko nije prepoznao moj osnovni, ako ne i najvažniji angažman, a to je popunjavanje takozvanih »kulturnih rupa«. I to mi je žao. U jednom sam trenutku shvatila da moj trud, iako nije besmislen, nema stvarnih konzervencijskih i tada mi je postao pretežak.

Kako komentirate sve učestalije i maštvorije prigode i kriterije za dodjelu raznoraznih nagrada i medalja istaknutim kulturnim djelatnicima?

— Akustička izolacija, neophodna za hipersenzibilizirano uho pjevača, nepoznat je pojam u Zagrebu. Svi znaju da Akademija nema svoju zgradu, svi znaju da se desetima godina rade ra-

mentaliteta Hrvata, kojem pripadam pre malo ili nimalo. Uzmimo za primjer nagradu *Porin* koju sam dobila za životno djelo. Takozvana ozbiljna glazba u *porinovskoj konkurenciji* gubi već u startu zbog toga što je produkcija mnogo manja nego kod zabavne glazbe. Ali, zašto onda ono malo ozbiljne glazbe koristiti kao alibi za propušteno ili promašeno? Naravno, u neku sam ruku počašćena tom nagradom, jer je netko ipak o tome vijećao. No kriteriji dodjela su čudni u mnogim kategorijama, pogotovo zabavnoj, a okruženje i atmosfera su ono što još više smeta, odnosno vrijeda dobar ukus.

Muhe bez glave

Upućenijima su poznati, a neu-pućenijima je teško objasniti uvjete u kojima se radi na zagrebačkoj Akademiji: vježba se po garderobama, svira se na klavirima kojima nedostaju tipke, predaje se u iznajmljenim adaptiranim kotlovnica-ma. Kako ste uopće održavali satove?

— Akustička izolacija, neophodna za hipersenzibilizirano uho pjevača, nepoznat je pojam u Zagrebu. Svi znaju da Akademija nema svoju zgradu, svi znaju da se desetima godina rade ra-

Ivan Večenaj
STIPANOV

VILKO GECAN

DALIBOR PARAC

ART STUDIO
AZINOVIC

HEGEDUŠIĆ

Kujundžić

Zec

SUVREMENA KERAMIKA U HRVATSKOJ

Vladimir Katić

LIKOVNE MONOGRAFIJE
U NAŠEM IZDANJU
NAĆI ĆETE U SVIM
BOLJIM KNJIŽARAMA

DIREKTНОM NARUDŽБОМ
OSTVARUЈУЈЕте ПОПУСТ НА
СВА НАША ИЗДАЊА

A R T S T U D I O A Z I N O V I C
DORDIČEVA 22, 10000 ZAGREB, TEL/FAX: +385 (0)1 433 627, 433 628

Govori: Svanibor Pettan, etnomuzikolog

Što je nama *world music*?

Ideologija nacionalne isključuje proučavanje glazbe drugih etničkih skupina na svojem državnom teritoriju

Dina Puhovski

U kakvu su odnosu muzikologija i etnomuzikologija? Može li se govoriti o promjeni, trendu okretanja muzikologije k etnomuzikologiji?

— U Hrvatskoj je, kao uostalom i u dobrom dijelu središnje i istočne Europe, uvriježeno mišljenje da je područje etnomuzikologije folklorna, poglavito nacionalna, glazba, a područje muzikologije umjetnička glazba Zapada. U SAD-u i drugdje na Zapanu etnomuzikologija je definirana znatno šire: njezin je područje glazba kao univerzalni fenomen. Pri takvu definiranju presudan je bio utjecaj antropologije, koja je po definiciji holistička disciplina. Nedavno sam saznao da je još uvijek najčešće citirana, pa time i najutjecajnija etnomuzikološka knjiga, premda stara već trideset pet godina, Merriamova rasprava znakovita naslova *Anthropology of music*. Dobro je podsjetiti da u Merriamovu definiciju predmeta etnomuzikologije kao glazbe u kontekstu kulture ulazi i popularna glazba, a bavljenje njom su kod nas uglavnom, uz časne iznimke, nastojali izbjegći i etnomuzikolozi i muzikolozi.

Kakav je pristup etnomuzikološkim istraživanjima u Hrvatskoj i usporedbi s inozemnom situacijom?

— Ideologija nacionalne kulture, u tradiciji njemačke Volkskunde, itekako je obilježila znanost o glazbi u ovom dijelu Europe. Glazbeni folkloristi smatrali su *normalnim* istraživati glazbovane pripadnika vlastite etničke dijaspora, ali ne, ili bar u znatno manjoj mjeri, glazbovanje pripadnika drugih etničkih skupina na vlastitu državnom teritoriju, da ne govorimo o drugim skupinama, koje žive drugdje u svijetu. Još sam kao student to doživljavao kao nedostatak.

Dobrohotnici i svijet

Danas mogu izraziti duboku zahvalnost profesoru Jerku Beziću, koji je, za razliku od većine kolega, kao mentor razumio i podržao moja terenska istraživanja u Tanzaniji i Egiptu, kao i sarajevskoj profesorici Ankici Petrović, koja mi je omogućila da doktorskim studijem u Americi steknem i prijeko potrebne teorijske temelje. Tamo sam definitivno potvrdio dotadašnje, prije svega intuitivno, uvjerenje da me činjenica što sam rođen u Hrvatskoj ni na koji način ne obavezuje da se profesionalno bavim isključivo hrvatskom glazbom, u što su me mnogi naši *dobrohotnici* nastojali uvjeriti. Naprotiv, mislim da mi je širina, koju sam, primjerice, stekao terenskim istraživanjem američkog bluegrassa ili višego-

dišnjim sviranjem u balijskom gamelanu omogućila da hrvatsku glazbu danas vidim slojevitije i kvalitetnije.

ske glazbe u smislu zvuka, nego i za konceptualizacije i pristupe koji su karakteristični za raznovrsne izvaneuropske kulture. Etno-

čitim časopisima, uvezvi knjigu tek kao ishodište za vlastita promišljanja. Čitatelj u tim esejima, koji su zamjenili prave prikaze, nažalost, neće naći niti najosnovnije podatke o knjizi — o sadržaju objavljenih tekstova, o pristupu autora itd.

Recite nam nešto o iskustvima rada na terenu. Ostajete li u »kontaktu s terenom« i nakon istraživanja, s obzirom da su glazba i uz nju vezani običaji »živa« materija? Bili ste na mnogim terenima, između ostalog i na Kosovu, u Prizrenu. Koliko znate o promjenama koje su se, uslijed migracija, rata, ideoloških pritisaka, tamo zbole nakon vašeg boravka?

— Ovim mi pitanjem prizivate u sjećanje stariju američku kollegicu Ann Anderson, koja je prije nekoliko desetljeća istraživala glazbu u Ugandi, a poslije se godinama nije mogla vratiti na teren zbog ratnih prilika u toj zemlji. Obitelji s kojima sam bio najtješnje povezan prilikom istraživanja na Kosovu — posljednji sam put ondje bio ljeti 1991. godine — uglavnom su u Njemačkoj. S nekim sam bezuspješno pokušavao stupiti u vezu prije i tijekom egzodusa kako bih im pomogao. Neke kosovske romske glazbenike našao sam u Italiji.

Staro i novo

Prošli sam mjesec tijekom suđelovanja na Kongresu *The Gypsy Lore Society* u Firenzi susreuo glasovitu saksofonista iz Mitrovice Nasera koji nakon odlaska s Kosova živi i svira u Palermu. Uskoro će, za objavljanje kod madarskog nakladnika, započeti pripremati disertaciju iz 1992. godine o interakciji i kreativnosti romskih glazbenika na Kosovu u odnosu na pripadnike drugih tamošnjih skupina pa će to biti još i dodatan stimulans za što skoriji povratak na Kosovo i dugo očekivane ponovne susrete.

Kako bi danas trebalo podučavati (etno)muzikologiju? Kakva su vaša

Činjenica što sam rođen u Hrvatskoj ni na koji način ne obavezuje da se profesionalno bavim isključivo hrvatskom glazbom

Ima li aktualna oznaka »world music« težinu ili je područje koje ona pokriva preširoko?

— Podsjetio bih na potrebu razlikovanja između tržišnog termina *world music*, koji podrazumijeva povezivanje različitih oblika glazbenog izražavanja iz različitih dijelova svijeta u kontekstu sveoklike globalizacije i termina *world musics* ili *musics of the world*.

Uzbudljiva zamisao

Ovo je drugo danas uvriježeni naziv za sveučilišni kolegij u sklopu etnomuzikološkog studija u kojemu se studentima nudi pregled izabranih glazbenih kultura svijeta. Na ljubljanskoj Akademiji za glasbo od prošle godine predajem takav kolegij pod slovenskim nazivom Glasbe sveta.

Slijedeći zagrebački Biennale trebao bi biti posvećen neeuropskoj glazbi. Kojib bi se kriterija trebalo držati u profiliranju programa?

— O ideji sam saznao iz intervjua kolege Berislava Šipuša. On mogućim kriterijima ne mogu govoriti jer mi manjkaju osnovni podaci. Zamisao je uzbudljiva, za neke zacijelo i provokativna, ali nadasve zanimljiva i primjerena vremenu u kojem živimo. Rado bih se i osobno angažirao u pripremama takvog Biennala, ako to organizatori budu smatrali potrebnim. Možda će vam u tom smislu biti zanimljiv podatak o kongresu ISME, najvećeg svjetskog udruženja glazbenih pedagoških, u Pretoriji prošle godine, na kojem više uopće nije spominjana ideja izjednačavanja umjetničke glazbe Zapada i glazbe općenito. Glazbeni pedagozi zanimaju se ne samo za izvaneurop-

muzikološka misao i rezultati modernih etnomuzikoloških istraživanja neposredan su izvor nadahnjuća suvremenih glazbenih pedagoških u svijetu.

Uredili ste zbornik Glazba, politika i rat: pogledi iz Hrvatske. Što se njime htjelo pokazati i imate li kakvih povratnih informacija o reakcijama na zbornik? Također, možete li reći nešto o poratnoj situaciji? Kakvi su »trendovi«, kakvi eventualni ideološki pritisci, je li rat promijenio situaciju i što je od svega toga ostalo danas?

— Zbornik je objavljen na engleskom jeziku, jer sam rezultate istraživanja desetoro hrvatskih autora (pet etnomuzikologa, četiri muzikologa, jedan etnokoreolog) želio predstaviti svjetskoj znanstvenoj i široj javnosti.

Raseljeni glazbenici

Uočivši značajne razlike u individualnom doživljavanju događaja koji su obilježili devedesete u Hrvatskoj, napustio sam početnu ideju da pripremim vlastitu knjigu o toj temi i umjesto toga sam okupio kvalitetne suradnike koji su iz vlastitih osobnih i profesionalnih vizura pridonijeli nastanku moderne knjige koja je u svjetskim etnomuzikološkim krovovima već naišla na dobar prijem. Pozitivnu recenziju već je objavio *Bulletin for Popular Music*, a uskoro će izići prikazi u tri vodeće etnomuzikološke periodičke publikacije (*Ethnomusicology, The World of Music* i *Yearbook for Traditional Music*) i u nekim drugim časopisima. Tim više mi je žao da sam u Hrvatskoj, osim sveobuhvatnog prikaza u *Vijencu*, proglašao samo još dvije varijante eseja što ih je publicist objavio u razli-

koji je prošle godine objavljen u UNESCO-ovo seriju. Tu je dano viđenje moderne Hrvatske, ponosne na svoju regionalnu i etničku raznovrsnost: tradicijski napjevi s tekstovima koji obraduju teme koje zaokupljaju današnjeg čovjeka, glazbala od starinskih seoskih duda do sintesajzera u kontekstu svadbe na zagrebačkoj periferiji i još štošta drugo. Dakle, ne okamenjeni prikaz vrijedne odumiruće tradicije, nego živ proces u kojem se staro i novo isprepliću i stvaraju nove vrijednosti.

Aplikativna etnomuzikologija

Tradiciju hrvatske glazbene folkloristike i svjetsku modernu etnomuzikologiju ne doživljavam kao nespojive suprotnosti. Na-protiv, uvijek sam nastojao povezivanjem najboljega iz obiju ostvariti novu sintezu. Jednako tako sam »hrvatskim brojem« časopisa *The World of Music* (broj 3/98) želio svjetu pokazati zamsao o *miroljubivoj koegzistenciji* etnomuzikologije i muzikologije u Hrvatskoj u sklopu znanosti o glazbi. Što se tiče studija etnomuzikologije, volio bih u njemu vidjeti više glazbene prakse — izvođenja i hrvatskih i inih glazbi

Cime se trenutno zanimate?

U studiju u Krškom pripremam dokumentarni film, s vremenskom distancijom od gotovo deset godina, o tome kako su romski glazbenici doživljavali osvit kosovske krize. Nadam se da će taj film, koji će premijeru imati sljedeći tjedan na Festivalu dokumentarnog antropološkog filma u Italiji, pomoći u nastojanjima da oni koji to mogu, pomognu u normaliziranju meduetničkih odnosa. Tu mislim na koncept tzv. aplikativne etnomuzikologije, čija je zadaća korištenje etnomuzikološkog znanja i razumijevanja u svrhu rješavanja konkretnih problema. Aplikacija se u hrvatskoj etnomuzikologiji uglavnom iscrpljivala u savjeto-

iskustva iz Hrvatske i Slovenije, a kakva iz svijeta?

— Pamtim okrugli stol u Ljubljani od prije nekoliko godina, na kojem je ugledni slovenski skladatelj starije generacije izjavio kako se u novoj raznovrsnosti ponude nosača zvuka u ljubljanskim trgovinama ne snalazi i doživjava je kao nešto izrazito negativno. Moguće je da bi se s njegovom interpretacijom *kulturnog šoka* složilo vise pripadnika iste generacije. Moje je stajalište, dakako, posve drukčije. Sa svješću o otvaranju svijeta prema nama nastojim ostvariti obostranu i jednakovrijednu komunikaciju te svijetu ponuditi ono što smatram da jest vrijedno i zanimljivo. Ako ostanemo na primjeru nosača zvuka, onda je to nosač zvuka Croatia: *Traditional Music of Today*.

davnoj pomoći folklornim ansamblima. Projekt *Azra*, što smo ga na Sveučilištu u Osamu ustavili tamošnji znanstvenik Kjell Skjellstad i ja, okupio je naše norveške studente glazbe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u zajednički ansambl, koji je pomagao u očuvanju bosanskog identiteta među izbjeglicama, u uspostavljanju kvalitetne komunikacije između Bošnjaka i Norvežana te u stimulirajućem prikupljanju humanitarne pomoći. Na temelju rapsprave o aplikativnoj etnomuzikologiji na prošlogodišnjem Kongresu Društva za etnomuzikologiju u američkoj Indiani spoznao sam da je to tema o kojoj se u Americi sve glasnije govori i kojom bi Hrvatska mogla dati svoj originalan doprinos svjetskoj etnomuzikologiji. □

7
g l a z b a

Nima lita bez hita

Kronologija ljetnih hitova od surfera, bikinija, cadillaca do Tončija Huljića i Jinxa

Ante Perković

Neki od najvećih hitova popere ovog stoljeća zaskočili su vrhove top-lista upravo u doba ljetne sijete, određujući često i ritam cijele sezone. *Vamos a la playa, Maçarena, Coco Jumbo, La vida loca...* Cini se da je lako nastaviti niz; lako kvarljive uspješnice s plaže svojim strasnim plešom po podijima slave neumitno podsjećaju na kratki, blještavi sjaj ljetnih ljubavnih avantura. Možda i vrućine uvjetuju rok trajanja — no ovdje se ipak prisjećamo onih koji nisu plesali samo jedno ljetu.

Surfanje na rocku

»Čuj, Eddie, znaš da nitko još nije napravio blues o ljetu?« — ideja menadžera Jerryja Capenharta o uranjanju sentimenata berača pamuka u lagani morski koktel bila je pravi poticaj devetnaestogodišnjem Eddieju Cochranu da napiše *Summertime Blues*, prvu i možda najpoznatiju himnu godišnjem dobu hedonizma iz turobne perspektive klinca koji neće pokupiti ni mrvice sa sunčanog stola užitka. *Ain't no cure for the summertime blues*, jedan je od vječnih sloganova ljeta još od kolovoza 1958. godine kada je pjesma uletjela na vrh američke top-liste, priskrbivši Cochranu nažlost jedini veliki hit. Dvije godine kasnije Eddie je postao jedna od prvih žrtava sa crne liste rock-osmrtnica, a kratko pamćenje pop-univerzuma plažama je već nudilo ritam twista. Chubby Checker lansirao je 1960. godine novu plesnu groznicu singlom *The Twist*, a već iduće godine reciklirao je samog sebe, polučivši još veći uspjeh: *Let's twist again, like we did last summer*. Zanimljivo je da su i Cochran i Checker bili kontinentali; momci koji su svoje ljetozivjeli cijelu godinu u sunčanoj Kaliforniji vrlo su brzo prihvatali igru.

Prvi i jedini ekskluzivno ljetni žanr popularne glazbe je *surf rock*. Nastao, dakako, na zapadnoj obali SAD-a, u početku se

oslanjao isključivo na instrumentalne kompozicije (The Ventures i Dick Dale & The Del-Tones najznačajniji su predstavnici), da

kao singl već tog ljeta. Rock historiografija svakako bi bila drukčija da je njegova tada bila posljednja; ovako se vizija Andrewsa Oldhama ostvarila u potpunosti — bio je to prvi No. 1 hit za Stonese u Americi, apsolutno najizvodnija pjesma tog ljeta i, na koncu, zaštitni znak kompletne industrije, najznačajniji singl svih vremena te *rock'n'roll inačica Beethovene Pete Simfonije*, prema novinarima časopisa *Rolling Stone*.

Sljedeća je godina, 1966., donijela čak četiri iznimno uspješne

bi, pojavom Beach Boysa i uvođenjem slatkastih vokalnih harmonija, osvojio najprije cijeli kontinent, a potom, postojanjem plimnih valova, i ostatak svijeta. Mit o *zlatnoj državi* Kaliforniji stvoren je upravo početkom šezdesetih, na krilima vedrih i optimističnih melodija braće Wilson iz *Surfin' USA*, *I Get Around* te poglavito pop-dragulja dešetljeća, prekrasne *Good Vibrations*. U isto su vrijeme s uskuhanog kontinenta, iz industrijskog Detroita stizali *Heat Wave* i *Dancin' In The Street* Marthe And The Vandellas, prvi crnački ljetni hitovi kreirani u moćnoj Motown produkciji. I konačno, kad se činilo da svi uživaju u dobrim vibracijama, plesu i zabavi, petrorica gnjevnih britanskih momaka gotovo su posve slučajno pop-hedonistima udarili moćnu antitezu.

Himna ljenčina

Revoluciju je inicirala vrućina, zbog koje se Keith Richards u kasno proljeće 1965. godine probudio usred noći te na kasetofonu u hotelskoj sobi u Floridi zabilježio riff popraćen stihom Chucka Berryja *I can't get no satisfaction*. Sutradan je Mick Jagger uz bazen napisao ostatak teksta buduće himne gnjevnih gubitnika, isprva namijenjene tek popunjavanju mesta na sljedećem albumu. Čak je i tako skroman plan mogao propasti, jer u prvim pokušajima Rolling Stonesi nikako nisu uspijevali smisleno snimiti stvar. Jagger je, osim toga, bio strogo protiv želje menadžera da *Satisfaction* izade

posve različite ode ljetu i suncu. Tipičnim londonskim cinizmom Ray Davies okitio je *Sunny Afternoon* svojih Kinksa, stvarajući tako ultimativnu himnu svih ljenčina i zgubidana, dok je *Good Day Sunshine* Beatlesa odavala svim drugu atmosferu, gotovo posuđenu od vječno vedrih Beach Boysa. Donovanov *Sunshine Superman* i *Summer In The City* od The Lovin' Spoonful, koje su nedavno uspješno obradili Jewel i Joe Cocker, poigravale su se seksualnim učincima visokih temperatura, pripremivši teren za dotad najslobodniju pjesmu na povlaštenoj poziciji hita sezone, *Light My Fire*. Jim Morrison i The Doors provocirali su konservativnu Ameriku koliko otvoreni seksualnim aluzijama toliko i vlastitom pojmom; *frontman* banda — koji je nastao na plaži — svojom je nesputanom seksualnošću učinio potpuno bezazlenim Elviseve igre kukovima. Ova je *piromanska* himna otvorila put *slobodnoj ljubavi*, bitnoj ideoškoj stavci hip-pokreta. Srpanj, kolovoz i rujan te su godine prvi put dobili posebno ime: *Ljeto ljubavi*. Poslije je uslijedilo *Ljeto nasilja* 1968., pa *Ljeto kaosa* 1969. i, konačno, *Crno ljetu* 1971., s mrtvim Morrisonom u kadi parniškog stana. Hrvatska se tih godina, u nedostatku boljih rješenja, branila *Osmijebom* Dragi Mlinarca.

Obračun s hedonizmom

Postoji trenutak u godini koji će svaki klinac proglašiti najsjretnijim; ona posljednja minuta zadnjeg dana škole, točno prije

završnog zvona. To slatko iščekivanje i eksplozija radosti gotovo da podsjećaju na orgazam. «Ovim je riječima Alice Cooper opisao pozadinu stvaranja pjesme koja već dvadeset sedam godina zaključuje školske godine u Americi i diljem svijeta. *School's Out* je toliko ušla pod kožu generacija učenika i studenata, da se danas sve rjeđe povezuje sa svojim tvorcem, a čak i četvrt stoljeća nakon nastanka još je uviđen itekako prisutna u radijskom eteru. Nije ni čudo, s obzirom da se svi volimo prisjetiti tih beskrajno dugih i bezbržnih praznika dok po tropskim vrućinama grbimo kralježnicu na poslu čekajući godišnji.

Potrošačka kultura uvjetuje pravila *show-business*; stoga su i himne ljetu u velikom broju slučajeva i himne punom novčaniku. Potpuno drukčiju, iako ne manje bezbržnu, viziju odlaska na more svijetu su 1977. godine dali punk heroji iz New Yorka, The Ramones. Njihova *Rockaway Beach* sirotinjska je plaža na južnom dijelu Queensa, kvarta u kojem su odrasli, lišena arhetipskih simbola preplanulih surfera i izazovnih bikinija. No, usprkos tome što su do mora stizali smrdljivim autobusom javnog prijevoza, a ne cadillacom, Ramonesi o ljetnim provodima nisu pjevali s nihilizmom svojstvenim njihovoj punkerskoj braći po oružju, Sex Pistolsima, čiji *Holidays In The Sun* iste godine otrovno obračunava sa šupljim turističkim hedonizmom. *Rockaway Beach* govori, zapravo, o sitnim guštimu koje novac ne može kupiti.

Jeftina složenica

Disco groznica, protiv koje se punk tako žestoko i neuspješno borio, iznjedrila je krajem sedamdesetih mnoštvo instant hitova, laku glazbenu odjeću za sve sezone. Nešto je ipak i preživjelo — ponovnim puštanjem u distribuciju *Briljantina*, velikog teenagerskog filmskog hita iz 1978. godine. Plaže se dvadesetak godina kasnije opet ljujaju u ritmu *Summer Lovin'* Johna Travolta i Olivie Newton John. Kod nas se, Bogu hvala, Olivia i John zovu Tina i Nikša, *Summer Lovin'* Ljetna noć, a sezonski hit je *jeftina složenica* koja se dodvorava tragičnim kriterijima masovnog ukusa. Bilo ljetno ili zima, Tonči Huljić uviđek štima. Postoji i drugi put, dakako — ljetu nam se vrati, pitajte djevojke u ljetnim haljinama zašto su totalno drukčije od drugih. Srećom imamo Jinxe sa sjajnom *Ljetnom pločom katastrofe*, pa se baš i ne moramo ponašati u skladu one Ripperove iz *Ljeto '85*. («Klinci nikad neće znati / što bi bilo da se vrati / To ljetu...») Ipak trendovi pop-kulture skloni su bolesti recikliranja, a sada su na redu osamdesete. Znači li to da će početak novog tisućljeća u modu vratiti smješne frizure, kić-garderobu, Borolete i elektro-pop hitove Madonne (*Holiday, Into The Groove*)? Ili će se netko dubljeg pamćenja sjetiti fenomenalne *Walking on Sunshine* Katrine and the Waves (nipošto ne u kilavoj izvedbi Soulfingersa), napisane prije sješnaest godina u maglovitom Londonu kao zanimljiva reakcija na napad bronhitisa? Prognoze su, kao i uviđek, vrlo nezahvalne biljke, a i najdoradenije logične konstrukcije tope se na ovoj vrućini i cijede po rukama poput sladoleda. Možda je najparametnije pustiti mozak da hibernira, na jednu kasetu složiti svoju kompilaciju ljetnih hitova i krenuti put mora. Ljeto je ipak dizajnirano demokratski, za svakoga, a ni novci, konačno, nikad nisu bili garancija dobrog provoda.

Continental Megastore vam predstavlja

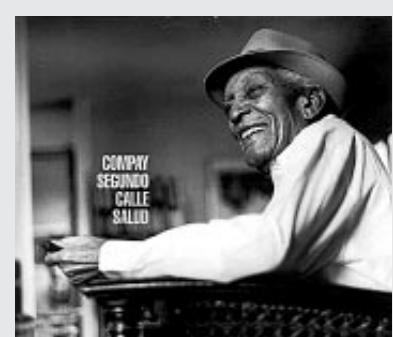

Ljetno pranje mozga

Maybe you've been brainwashed, too,
New Radicals, MCA, 1999.

Dina Puhovski

Neki ih smatraju imitatorima, neki »zadnjim velikim bandom u ovom stoljeću«. Iza većine albuma stoji jedan čovjek, pjevač Gregg Alexander koji spaja tekstove o suvremenom društvu, iluzijama, drogi i dubokim ljubavima s glazbom koja zvuči ili vedrije ili bezopasnije od tekstova, razvijenom pratnjom udaraljkama i pamtljivim melodijama uz svoje povremeno strastveno deklamiranje pa i deranje. Blisko im je poigravanje s uvriježenim pojmovima — »crying like a church on monday«, nesudene časne sestre troše kokain, a pripovjedač je uviđek prisutan: »this may not be true, but I said it so you'd be involved with the song«. Naslovna pak pjesma predvidljivo nabraja načine na koje se danas provodi »pranje mozga« — previše televizije, pohlepne banke, politička korektnost i ostali ubičajeni optuženici, da bi na kraju upozorila »rekli su nam da zaštimo i napišemo još jedan hit«. Iako su tekstovi ili zanimljivo bizarni ili banalno jednostavni, glazba koja ih prati ujednačava ih u rock-balade i pop-himne i čini potencijalnim ljetnim albumom, koji se, uz savjete Baza Luhanna i reggae-pjesme o suncu i plaži može slušati u autu na putu za more — ali i ako nemate auto i ne idete na more. □

Bienvenidos amigos del cha cha cha

Compay Segundo, Calle Salud, Warner Music, Dro East West, 1999.

Banimira Lazarin

Devedesetogodišnja legenda *cubane*, vitalni multiinstrumentalist, pjevač i skladatelj Compay Segundo objavio je novi album. Uvjeto rečeno novi, jer je riječ o prepjevima i obradama standarda poznatih iz svih kajdanki *cubane*. Bolero, cha-cha-cha, merengue i ostali plesni ritmovi ponovno oživljaju na drugačiji način, vitalni Segundo ne prestaje s kombinatorikom klasičnih i folklornih instrumenata. Gitara, bongo, klarineti, cantadori, siesta u doba tropskih vrućina. María odlazi na plažu, *lagrimas negras* cure niz obraz, *amor gigante* — vi ste u La Habani ili Málagi. Ako je *Buena Vista* vaša početnica, *Calle Salud* može biti relevantan stavak. □

RADIO MAESTRAL
95,4

Pula
Narodni trg 9
telefon 052/217-713
fax 052/217-795

k a z a | i š t e
Odjeci Eurokaza

Vrijeme i prostor, puni i prazni

Mnogo slika za malo estetike

Lada Čale Feldman

Prvu moram — reklo bi se, »ritualno« — podsjetiti u što se zaplićem, u gorgonski kazališno-kritičarski parodoks Eurokazove kontroverze, u napeku nit koja se već godinama razapinje između Festivala koji želi razdirati sve naše inertne prepostavke i predrasude o tome što jest, a što nije (dobar) teatar, između dakle, kada je o ovogodišnjoj promidžbi riječ, teatra koji se definira kao: »slamanje svijesti«, prezir prema »pretvaranju«, »trošenje vremena i energije na sceni«, »nemarnost spram spektakularnosti, lijepih slika, spretnosti, finoće«, i, s druge strane, kritike od koje se i dalje — prešutno — traži da bude obavijestena, izobražena, informativna, sadržajna, diskurzivno i pojmovno suvišta.

Svaki novi Eurokaz tako je uvijek barem implicitna bitka oko etike i estetike tih dviju profesija razdvojenih rampom: zbunjenoj se dnevnoj kritici prigovara površnost, a ambicioznije postfestum analize nužno svode preopćenite račune, koji zbroj međusobno nesukladnih izvedbi prikazuju kao vrijednosnu »pasivu« ili »aktivu« Festivala. Ali čime su nas doista mučile, čime sladile neke od ovogodišnjih europskih predstava, koji će im se to blagotvorni ili pak zagadivački »utjecaj« moći naknadno pripisati? Tko zna, možda tu pripomognu kakvi nesustavni zapisi s margine, poput ovih što slijede, a vrte se, tragom slavne tradicije, ni manje ni više, nego oko vremena, prostora, punine i praznине.

Ničega u izobilju

Pristanem li na gore naznačene europske poetičke koordinate, da ne kažem »smjernice«, zahitjevat će da svaka tvorba napukline u tkuvu moje svijesti i strpljenja ponudi užratno i jednako toliko neočekivano ispunjenje, te da se svaka predstava — pa i ona koja, poput *Proizvedeno u nebesima* nizozemske trupe Love and Orgasm, odlučuje, da citiram, »zaustaviti vrijeme i isprazniti prostor« — drži temeljnog ugovora o uzajamnom povjerenju i prethodnom utrošku energije, novca, pa čak i tog eto navodno samo po njima zaustavljenog vremena, kako bi se predstavljački dogadjaj, iz kojega ćemo, kako bi Schechner rekao, izići »preneseni i preobraženi«, odvio na uzajamno, uvjetno rečeno, »zadovoljstvo«. Ako mi nasuprot tomu predstava kaže da s nje mogu neometano i opetovanu izlaziti, a kada sam »na njoj«, šetati se, ležati, piti, pričati i uopće raditi što god hoću, ona se ruga povjerenju i vremenu koje sam zbog nje odvojila. Štoviše, ona me kao kritičara lišava bilo kakve odgovornosti i bacu u be-

zlično stanje prikupljanja slučajnih, pojedinačnih i hirovitih dojmova, u istu egotističku bezobveznost u kojoj se i sama udobno

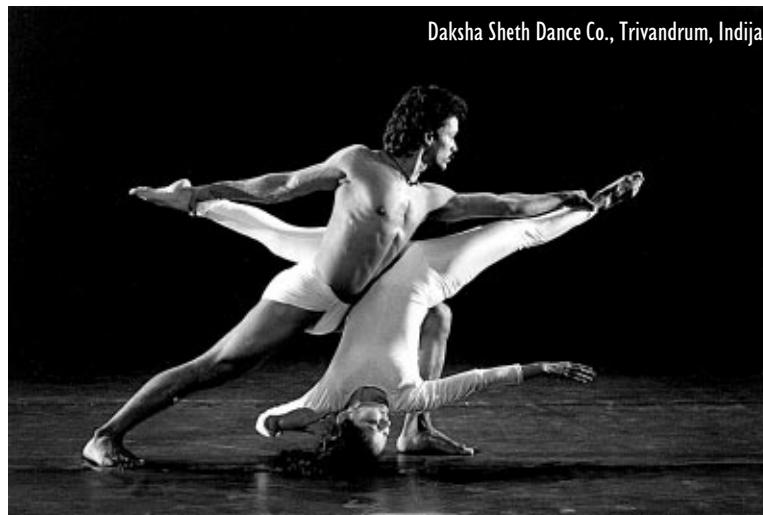
energije, pozornosti, »vremena i prostora«, samo da bismo izbjegli stigmi malogradanske komocije, potreba za pričom, smislom, bi-

skim udovima koji upijaju njegove čari.

Teme koje su in

S druge strane, gotovo jednako toliko čulima izazovno i raznobjeno upakirana brazilska predstava *Čovjek niotkuda* Gerald-a Thomasa razočarava jeftinicom i komercijalnom snishodljivošću svojih prekoračivanja ram-

Daksha Sheth Dance Co., Trivandrum, Indija

jegom od mrevarenja dosadom koje će nam, prohtije li nam se, svakodnevica ionako rado i obilato pružiti.

Lijepo slike

Ako bismo se i dalje kretali po naputcima koje smo gore naveli, ni *Sarpagati Dakshe Sheth* ni Gerald Thomas i njegov *Čovjek niotkuda* nikako ne bi pripadali Eurokazovoj trenutačnoj estetskoj dominanti — tu je puno — i previše — lijepih slika, ljupkih ljudi, što muških što ženskih skladnih pokreta, »pretvaranja«, spektakularnosti, da ne kažem bombastičnosti i slike i zvuka, puno gipkosti i zavodljivosti, puno one zazorne pitance, uslužno nutkane hrane za gladne kazališne duše. Ali jao, kako je teško recepcijiski

Fanny & Alexander, Ravenna, Italija

garčenog» (tj. u magarca maskiranog) »protagonista«. Unatoč svojem neposustalom »ugodaju« koji je stalno nešto obećavao a, naravno namjerice, ništa ne ispunjao, predstava mi je bila svejedno ubitačno naporna: ponavljala se spoznaja o »the rubbishness of the modern world« i nudili se mogući razlozi za to nesretnost, s prizvukom znanog *understatement* britanskog humora, koji je globalno beznađe i afirmirao i rugao se onima koji si nad njim taru glavu. Kad je već sama predstava imala metateatarskih natruha, i ja sam u jednom trenutku sebi dopustila da malo pogledam sebe i gledalište, koje je netremice, više od sata, pratilo tri sumorne žene u crnom donjem rublju (jedna u poodmakloj trudnoći) i spomenutog ogoljelog muškarca kako se klatare i opijaju, pa mi se nekako činilo da je sve to skupa doista (romantička) ironija u kojoj igramo dekadentne snobove voljne podnijeti i posvemašnje gubljenje ljudske

pe — maglenim isparavanjima, glasnoćom zvuka, kvaziodvažnim kontaktima glavnog glumca s publikom, igrom pantomime kojom Faust doznaće ime Mefista, uhu milom kombinacijom sveprotežnog engleskog i domaćeg hrvatskog. Početna slika mrtve Margarete-Muze, porod i pojava okrvavljenog *Čovjeka niotkuda* i plesom uzbibani donji dio golog ženskog tijela (uzdignuta crna suknja skriva gornju polovicu) što odmič prema plavičastome horizontu uz zvukove sambe iz završnog prizora sasvim su sigurno »lijepo slike«, nadrealističke kazališne razglednice koje bi svatko rado prikucao iznad radnog stola. Daleko od običane

»politiziranosti u domaćem kontekstu« i anatomije kulturoloških identiteta, ova je predstava i prekomjerno pričljivo zazivala Čovjeka s velikim Č, zabludejelog među tolikim slavnim imenima koja ga opterećuju (Gershwin, Goethe, Travolta), Čovjeka koji se, premda prisilno svjestan vlastite malenkosti, spektakularno rada i koji spektakularno umire, Čovjeka naposljetku kojega muče Žene — Muza (Ljepotica i Smrt) i Anti-Muza (Društvo, Konformizam) te sjećanje na patnju Majke, koja je ujedno i (adoptirana) Domovina. Ovakva neuglačana hrpa klišea podmetnuta pri kraju još kao smjeli udar na žensku viktimošku problematiku zavidno je uspjeli novitet, kakav uostalom i zasljužuje jagma za temama koje su »in«.

Muške igre

Kada sam vidjela *Cezara* Branka Brezovca, pomisila sam

kako je to vrsta suptilne kazališne agresivnosti koju bi Thomas možda htio stvarati, ali mu ne uspijeva, a da ni sam ne zna zašto. Što ćete, receptura ne pomaže, osim nasumično, na žednom tržištu tzv. *haute couture*: i u *Cezaru* se šeću (polu)goli muškarci, gledamo šokantne prizore, slušamo zaglušnu mješavinu raznolikih jezika (u doslovnom i kazališno prenesenom smislu), stilskih razina, mita i povijesti, književnosti i kazališta, glazbenog lokalnog kolorita i univerzalnog jezika pokreta i tako dalje i tome slično. Pa ipak, sve to nije samo sebi svrhom, jednako kao što nije ni puko postavljanje zamki za pohotna kritičara — učitavatelja znakovlja. Nema golicanja naše trome mašte gotovim preparatima mita svedena na svoju tračdimenziju. Ali zato ima puno onoga što ne bismo željeli vidjeti, a da smo ipak neviđenim glumačkim prispopobama (svećenik što plešući skakuće s nasladom samog Đavla) i oksimoronski doziranim ritmom (umiljate glazbene etno-prefabrikacije u razlu s kinezom prepoznatljivih etnogrubišti) i scenografijom (počiniči zidovi s peep-show rupicama) i kostimografijom (nezaboravna »crna mačka« Porcija) prikovani uz prizor koji nam pornografskom nezaobilaznošću govori o političkoj pornografiji, o Shakespeareu i Brechtu potopljenima u mračnom gradu Gogi, usput nam otkrivajući da je onaj Čovjek Gerald-a Thomasa, vidi vraga, muškarac, i kad je Faust i kad je Cezar, i kad je Brut i kad je Antonije. Žene koje ga okružuju služe mu ili kao barokno kičaste ideološke fantazije — Zemlja, Narod, Sloboda, Opće dobro i slično — ili kao predmeti nasilja, premda su one i zlokobne vjesnice crnih rupa pada, poput Porcije. Prava se igra ne odvija s njima, nego unutar muške igre međusobnih zamjena, međusobnog natjecanja, međusobnog virkanja, varanja i ubijanja, dakle u pervertiranom homosocijalnom svijetu, pervertiranom utoliko što Shakespeareovu užvišenu »emulation« — težnju muškarca da ujedno i oponaša i nadmaši svoj suparnički idol, a koja je nigrizala već i ideale rimske republikanske *virtus* — zamjenjuje gangsterskim nadmetanjem i banditskim nasilništvom, koje kulminira u zajedničkom ritualnom valjanju u blatu.

Zanimljivo je biti živ

Da, Brezovčev *Cezar* jedini bi od spomenutih odgovarao modelu bogatog, informacijski funkcionalno zasićenog »preobražaja«, kazališta dubinske kronološke apsorpcije koje sa vremenom ne koketira, nego dijalogizira (na *svojim jezicima* za koje se valja pomučiti), kazališta koje ni riječima ni prošlosti ne robuje, znajući ipak da ih se teško otresti, kazališta nadalje koje, da li nažalost ili nasreću, ima preča (prostorna, tj. kontekstualno-politička) posla i premalo (-pred-, po- i ratnog) vremena, a da bi samo »trošilo energiju na sceni«, govoreći kako je ionako sve uzalud, nekmoli puniti prostor i vrijeme odsutnim, nedohvatnim smislim. Što mogu, usuprot estetici praznoglave apatijsi i unatoč svim katastrofama, i dalje dijelim Steinerovo »iracionalno, možda čak netaktično uvjerenje, da je enormno zanimljivo biti živ u ovoj okrutnoj, kasnoj fazi zapadnjačkih poslova«.

Renesansno nebo nad nama

Uz Brezovčeva multi-kulti Cezara i Thomasovu preradbu Fausta

Nataša Govedić

Ukuartetu Eurokazovih selekcija posljednjih godina, svakog sam ljeta iznova sklona zaključiti kako se temeljna funkcija festivalskog vrtuljka *medunarodnih* predstava vrti oko uspostavljanja kultnog statusa *dramačeg* redatelja Branka Brezovca. Nije da Brezovčev umjetnički dar ne zaslužuje fanfare i ukrasno perje, nosiljku i vino iscijedeno iz najrujnijeg arkadijskog grožđa, ali problem je u tome što *sve ostalo* na Eurokazu, vremenom postaje neinteresantna *popratna* krama; pješčanik okolo domaće bisernice. Velikom Brezovcu ovog je puta među kritičarima bio kontrastiran »mali« Gerald Thomas. Pale su i usporedbe tipa Mozart/Salieri; spominjao se sindrom *genija* iz Ruritanije (Brezovac) naspram *bezveznjaka* koji postiže komercijalni uspjeh (Thomas). Budući da nisam dijelila nasladu s Brezovčevim slovensko-hrvatsko-makedonskim *Cezarom*, kao ni s ležernim pljuckanjem Thomasova *Čovjeka niotkuda* tj. brazilske preradbe *Fausta*igrane na engleskom i hrvatskom jeziku, sada mi je argumentirati ova stajališta. Tim više što je renesansa zasluzna i za Shakespeareov predložak *Julija Cezara* i za širenje europskih legendi o Fastu, po kojima je radio Marlowe, a kasnije i čitava generacija romantičara: od Grabbea, Heinea i Lenaua do (Thomasova) Goethea.

Tko čita ne skita (1)

Godine 1598/9. Shakespeare završava *Julija Cezara*, ideologisku slagalicu većinom svrstavanu u »problemske komade«. U dramaturškom smislu, radi se o djelu koje gotovo potpuno odustaje od fokalizacija upotrijebljenih u *Hamletu* ili *Macbethu*, već i stoga što nam se lik Cezara ne otkriva kroz solilokvije naslovног lika, već kroz veoma velik broj *posrednih* opisa i promjenjivih rakursa Cezarovih sugrađana; naslovni lik čak i o sebi progovara s distancije trećeg lica. Shakespeare nas nadalje ne propušta podsjetiti da političku povijest/svijest Cezarove zajednice čine svi Rimljani, ali nam ne propušta demonstrirati i pasivnost i neukost gomile; *glinu volje* koju je moguće izmijeniti u sve što dobar orator poželi. Prvi dio radnje prati kraj institucije Rimske Republike, kraj Cezarova života (ubijenog s opravdanjem da je time sprječeno njegovo preuzimanje apsolutističke vlasti); drugi dio vodi nas kroz priču o kraju Brutova života. Brut je figura opozicionara diktatori, ali i figura Cezarova izdajnika; ambivalentan lik zagovarača demokratske vlasti, koji pritom za borbu protiv tiranije ipak bira

tiranska sredstva (regicid). Velik broj pitanja koje postavlja Shakespeareov *Cezar* tiču se odnosa povjerenja među prijateljima

stičke drame *Dogadjaj u gradu Gogi*,igrane na slovenskom jeziku. Između Gruma i Shakespearea, ugurani su i prizori na make-

ban tekstu klasika. Razlaganje prostora predstave na gornji plan (za *Gogu*), stražnji plan (za Brechta) i prednji plan (za Shakespearea), s pomicnim »štitovima« scenografije koju glumci pronose pozornicom u stalnoj izgradnji i razgradnji scenskih »zidova«, još k tome uz grmljavinu glazbe (od etno-rimtova do opere), ne držim ni osobito originalnim ni osobito svršishodnim postupkom: ako nitko drugi, sâm je Brezovec do sad mnogo puta pokazao da »kutijice« pozornice može rušiti i graditi po sistemu igračih karata.

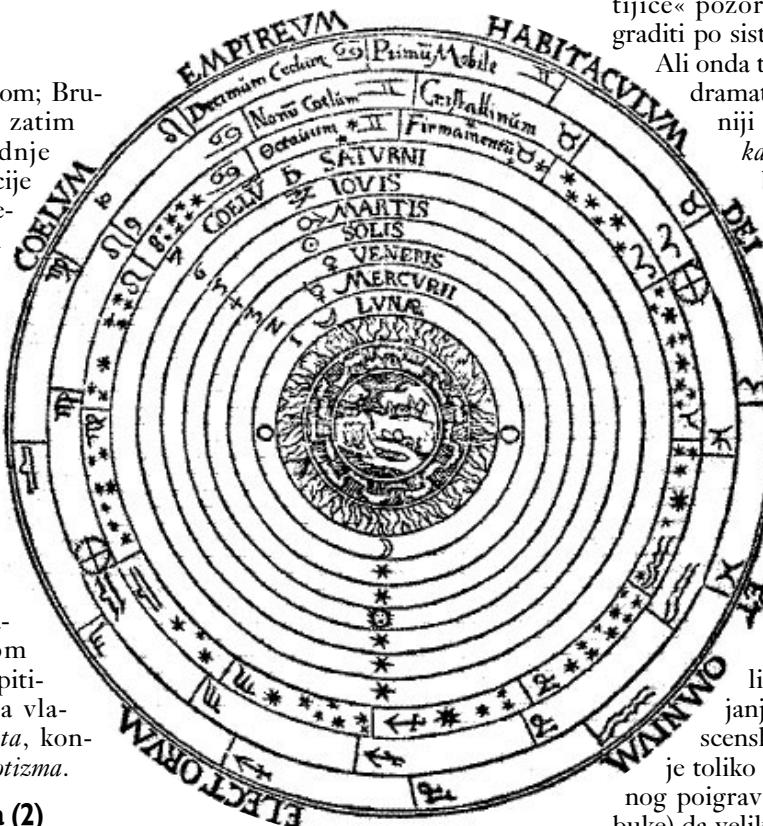
Ali onda to mora imati i neku dramaturgijsku svrhu. Raniji Brezovčev rad, *Bakanalije* ili »prvi dio balkanskih kronika«, dekonstrukcijom su pozornice konotirale NE-RED Dionizova režima, dok u *Cezaru* pomicnost scene bespotrebno ponistava slike psihičke stagnacije protagonista. Zanimljivo usporene i mehanizirane linije pokreta dijela glumaca (najlik lutkama na navigiranje) nisu u skladu sa scenskim govorom; dikcija je toliko loša (a bez hotimičnog poigravanja s kakofonijom buke) da velik dio teksta gledatelj čuje tek sporadično. Završetak drame, u kojem Marko Antonije svečano liježe na tlo s Kleopatom (kostimiranom po uzoru na nijeme filmove), još je jedna pretenciozna besmislica: kratka najačava nove priče, ovaj put ljubavne, povrh tri pripovijesti o političkim umorstvima, u ustima ostavlja okus zbrzane holivudske komplikacije; ladice koja puca pod tretom viška »dopadljivih« — ali površno »izrezanih«, nerazrađenih — asocijacija.

Iluzije individualizma

Faustovski lik u predstavi *Nowhere Man* redatelja Geraldja Thomasa ne susreće Mefista u prvom prizoru; teško je reći da li ga *uopće* susreće (neki kloštar tvrdi da je upravo on izaslanik Zla, ali osim podudarnosti u imenu, drugih tragova Mefista u njemu ne nalazimo). Teško je reći i TKO je glavni lik Thomasove predstave: tek nakon tridesetak minuta jadanja on nam kaže da mu se »svida biti romantičan, sarkastičan i narcisoidan: poput Freudova? Ne, poput Fausta. Pa da, mogao bi biti Faust.« Sigurni smo, međutim, u jedno: ono što zadugo obilježava jalovu egzistenciju debeljuškastog muškarca u pilotskoj uniformi dugačak je monolog o *usamljenosti i nemogućnosti nalaženja identiteta*, izrečen stojeći uz mrtvu Mužu; položenu na iskošeni pravokutni stol. Negdje u trenutku Pilotova preuzimanja Faustova identiteta ozivljava i Muža, ali sad pak tako podivljiva (vitla bičem prema Fastu) da ovaj bježi u publiku. Na scenu ga vraća redatelj. Malo-pomalito, Faust se počne diviti Mužu, nazvavši je imenom iz Goethea: *Margareta*. Spreman je i zagristi u vlastitu ruku kako bi privukao njezinu pažnju/sućut. Uskoro će morati pristati i umrijeti za nju tj. susresti se s »duhovima svih koje je ubio ili uvrijedio, u euforiji ili depresiji«. Pristavši na smrt, Faust pristane i na put povratka u svoju prošlost, tj. na povratak u trenutak vlastita rođenja. U dojmljivom prizoru izlaska krvavo obojena i naga odraslog muškarca iz »utroba« nakošenog stola odigrana je i scena rođenja, a dojka koju novorođenčetu pruža Muža/Margareta pravi je geteovski trijumf erotiziranog majčinstva (naglašen i prethodnim govorom Majke o nepravdama »muškog svijeta«). Od majke postavši žena, Margaretu se, hedonistički zadignute sukne i razgoljena trokuta stidnih dlačica, plesnim korakom počne uspinjati na vrh iskošene pozornice; ples nje na tijela oštro se očrtava na pozadini prodornog plavičastog svjetla te vodi UVIS i samoga Fausta (Goetheov kraj: *Vječno nas žensko uzdiže sved*).

Konfrontacije pisaca i redatelja

Brezovec je napravio vizualno atraktivnu koreodramu koja uvelike smanjuje značenjsko obilje triju predložaka koje je koristio; Thomas je napravio mjestimično razvučenu i dramaturški neujednačenu predstavu (s definitivno odveć glasnom glazbom), koja generira nekoliko izvrsnih slikovnih metafora i prema Goetheovu se alegorijskom djelu odnosi dovoljno ironično i dovoljno ponižno da prepoznamo i odmak i pristanak uz dramski predložak. Ni jedna od predstava nije ni blizu programu koji Gordana Vnuk, selektorica Eurokaza, naziva »ikonoklazmom« (u značenju »rušenja slike« i »rušenja idola«): oba redatelja gurmansi uživaju u kostimografiji, obojenim reflektorima, izlaganju nagog tijela, citiranju filmova. Riječju: u IKONOPOKLONSTVU. Dok Brezovec koristi tri različita jezika da bi nam ponovno nabio na nos zajednički »balkanski« nazivnik zemalja bivše Jugoslavije (svuda jednaka provincija), Thomas, uz brazilske, koristi hrvatske glumce — kao statiste, ali i kao protagonisti. Nini Violić, primjerice, dodijeljena je uloga Faustove majke; Tvrtnko Jurić otkrit će nam pak da je »pravi Faust«, izvorni potpisnik ugovora s Davlom, u stvari Leone Gembay, umjetnički »nervčik« hrvatskog teatra. Jezik koji Thomas rabi trudi se biti dovoljno univerzalan, u skladu s Goetheovim idealom »univerzalne« ili »svjetske književnosti« (danas zamislive samo na engleskom jeziku), ali i dovoljno partikularan da sugerira kako se faustologijom pomalo bavio i Krleža. Obj su predstave »politički nekorektne«, odnosno nemaju milosti prema slabijima. Oba su redatelja nedvojbeno talentirana. Razlika je samo u tome što Brezovca dovoljno poznajemo, pa znamo da se u *Cezaru* stilski i sadržajno ponavlja (varirajući usput i Parovu režiju Shakespearea-po-Brechtu tj. Grassovu dramu *Plebejci vježbaju ustanak*), dok Thomasa vidimo prvi put. Renesansna građa kod obojice je završila kao *gornja*, nedosegnuta međa kazališne slojevitosti i izvrsnosti; kontrastirana tipično postmodernističkoj montaži citata i pojednostavljenju političkog mita o Cezaru (teze: kolektiv je sve-moćan) te kulturološkog mita o Fastu (teze: pojedinac je sve-moćan). Bit će da bi mudrije pre-vrednovanje predložaka moglo izaći iz radionice znatno manje *apsolutističkih* redatelja. Ni Goethe ni Shakespeareu, naime, ne trebaju gigantske škare demijurga; treba im uho sposobno čuti NIJANSE.

Renesansna građa kod Brezovca i Thomasa završila je kao gornja, nedosegnuta međa kazališne slojevitosti i izvrsnosti

donskom jeziku, preuzeti iz Brechtovе drame *Opera za tri groša* te Brechtova romana *Poslovi gospodina Julija Cezara*. Različiti jezici imaju zadatku uvjeriti nas da gledamo presjek tri nacionalna teritorija, od kojih je Slovenija još uvijek u Gogi (provinciji u kojoj jedino *uboštvo* može dobiti status *dogadaja*); Hrvatska je pak na punom udaru cezarizma (provincija u kojoj je opozicija toliko gora od vlasti da je vlast neuništiva), a Makedonija je mjesto sveopćeg bankrota i šverca (provincija u kojoj su Cezari najobičniji veletrgovci i špekulantи). No da li su nam za ove poente doista trebala *tri* različita predloška? Je li multinarativnost ovđje svrha samo sebi? Rekla bih da jest. Sve što nam poručuju Brezovčevi fragmenti Gruma i Brechta, poručio nam je naime mnogo razrađenije plus izdašnije već i Shakespeare: nije bez razloga svaka verzija *Julija Cezara* u dvadesetom stoljeću insistirala na fašistoidnom Cezaru koji vlada nad indolentnom masom. O istome, Shakespeareov Kasije: *Ne bi / On bio lav da nisu Rimljani ko srne*.

Iluzije kolektiviteta

Brezovčev plesno koreografski *Cezar* od Shakespeareova će originala preuzeti samo govor Marka Antonija, dakle apel za ustoličenje Cezarove posthumne moći te ukrašene argumente za devastiranje Brutova ugleda. Ovaj — središnji — dio predstave redatelj igra na hrvatskom jeziku, dok će predstavu otvoriti prizori iz Grumove ekspresioni-

Govori: Lary Zappia, kazališni redatelj

Dobili smo okladu

Podijeljen sam između želje da radim kazalište i potrebe da osiguram sebi život

Svetlana Hribar

Riječanin Lary Zappia, koji za sebe tvrdi da više nije mladi redatelj, u proteklih se desetak godina afirmirao predstavama u HKD Teatru, HNK Ivana pl. Zajca, ali i svojim asistenturama Christopheru Martinu za vrijeme studija na beogradskoj Akademiji, te Vittoriju Gasmanu, u Italiji. Režiju je diplomirao u klasi prof. Deana Mijača, kao stipendist HNK Ivana pl. Zajca, godinu dana bio je kućni redatelj u Rijeci, a kako su u to vrijeme na plaći u riječkom Teatru bila tri redatelja, prihvatac ponudu beogradske Akademije da bude asistent. Ubrzo su, međutim, započeli ratni sukobi, seli u Italiju gdje ostaje do sredine 1993. godine, kada se vraća u Rijeku i započinje režirati u HKD Teatru. Godine 1994. postaje direktor Hrvatske drame u HNK Ivana pl. Zajca, na tom radnom mjestu ostaje do 1998. godine iako svoju posljednju mandatnu godinu provodi na neplaćenom dopustu jer upisuje postdiplomski studij u Calgaryju u Kanadi. U travnju 1999. godine je magistrirao, vratio se u Rijeku, gdje za sada — nema ponuda za profesionalni angažman.

Vi ste u HKD Teatru napravili svoje najuspješnije riječke predstave. Po čijoj je zamisli nastalo to komorno kazalište?

— Ideja o teatru nije postojala u početku, postojala je samo inicijativa Nenada Segvića da radimo nešto. Ponudio mi je *Tko se boji Virginije Woolf?*, tekst o kojem nisam do tada razmišljao. Nakon što sam ga ponovno isčitao, napravili smo podjelu i krepljili s radom. Želio sam da *Virginia* bude komorna predstava pa smo se složili da je radimo u *ringu*, na pozornici *Nebodera* čije nam je korištenje tadašnje vodstvo Hrvatskog kulturnog doma ustupilo bez naknade. Tek nakon što je publika sjajno prihvatile *Virginia*, počeli smo planirati kazalište i malu sezonu. Glumcima je rad u HKD Teatru odgovarao kao neka vrsta bijega iz institucije u kojoj je već tada vladao neredit, a meni je odgovarao jer nisam imao posla. Rekvizite smo donosili od kuće, gotovo sakupljali milodare i prva je predstava koštala oko dvije tisuće maraka. Svi smo radili bez honorara, a dogovor je bio da se kasnija eventualna dobit podijeli među sudionicima.

Zašto je Virginia tako dobro prošla kod publike?

— U prvom redu zato što je rađena srcem, ali ne treba zanemariti činjenicu da je to zaista dobar tekst. Naša publika voli dobru priču, a ta predstava drži pažnju mada možda iznevjerava

iščekivanja. Predstava je nastajala u uvjetima »Sve ili ništa«, kladili smo se s posljednjim centom u

Čim se umiješa novac, oštrica alternative se tupi

džepu, a sudbina nam je bila toga puta sklona.

Rijeka je mali grad

Virginia je išla gotovo četrdeset puta, u dva navrata, obnovili smo je zamijenivši Predraga Sikića Alenom Liverićem, ali od laskom Liverića predstava se ugasilila. Šteta, jer je HKD Teatar dao nekoliko dobrih predstava koje bi u nekoj drugoj sredini daleko duže živjele. Rijeka je mali grad, problem neredovitosti igrača ubitačan je za predstavu.

Nakon starta u kojem nismo imali ni lipe, sljedeću smo predstavu radili uz dotaciju grada, a za treći naslov — *Čelavu pjevačicu* — dobili smo od grada tri tisuće maraka, što je bila velika svota za nas. Na premijeri drugog naslova, bio je to *Wozzeck*, počeli su razgovori o Festivalu malih scena, i sve se tada činilo kao realan početak nečega što će se zvati Teatrom, činilo nam se da smo nadvladali porodajne muke, sve je dalje izgledalo lakše.

Je li stvarno bilo lakše?

— Onima koji su kreirali repertoar jeste, ali novac uvijek raznosi odnose u kolektivu — uskorice niko više ne želi ništa raditi besplatno. Dolazi do drugog apsurda: sve postaje toliko skupo da dotacija, koja nije tako strašno mala, postaje nedostatna.

Wozzeck je rađen slično Virginiji — skraćen je, sveden na manji broj lica. Zašto nije prošao onako dobro kao Virginia?

— Sadržaj je tada određivao uspjeh predstave. *Wozzeck* je bio moja davna želja, dva sam ga puta započinjao, jednom završio, međutim, ponekad je pametnije čekati bolji trenutak. U vrijeme

rata publici nije bilo do tragedije koju će gledati i u kazalištu. Osim toga, premijera je bila u siječnju ili veljači, grijanje nije bilo riješeno, publika je sjedila u kaputima...

Arkadija podijelila publiku

Osobno i dalje mislim da je to jedna od mojih boljih režija. Nalost i ta je predstava imala kratki vijek — napustila nas je Elizabet Davidović, a ni s Predragom Sikimićem nismo uspostavili dobru suradnju, tako da se predstava ugasilila...

Gledajući desetak godina koliko se profesionalno bavite režijom, mislite li da ima još neki naslov s kojim ste trebali čekati bolje vrijeme? Arkadija na primjer.

— S *Arkadijom* sam mogao čekati još nekoliko svjetlosnih godina! I taj je tekst bio moja pasija, silno sam ga želio raditi, sačinio sam i prijevod, ali predstava nije pretjerano privukla publiku. Baš sam ovih dana razgovarao s Reljom Bašićem o novom tekstu Michaela Frainea *Kopenhagen*, koji je lani, u Londonu, bio proglašen najboljim tekstrom sezone. Obojica smo zaključili kako je to zaista sjajan tekst za London, gdje među desetak milijuna stanovnika zaista možete naći publiku za sofisticirani komad koji se bavi sudbinom svijeta, u kojem se razgovara o etici, atomskoj fizici... *Arkadija* je na sličan način tražila inteligentnog gledatelja. Kao svi dobri Stoppardovi komadi i *Arkadija* je čitava arhitektura, labirint, to nije komad koji se konzumira čavrjljući. Bio sam sretan i s realizacijom te predstave, prilично sam se približio svojim zamislama, a glumci se i danas sjećaju mojih dolazaka na probe s gomilom materijala.

Publika se jako podijelila — od onih koji su bili oduševljeni do onih koji su se beskrajno došadivali. Ali mislim da *Arkadija* nije pitanje pravog vremena nego pravog tržišta! Prave sredine. Nisu svi tekstovi za svaku sredinu.

Redatelj mora biti lider

Kad govorimo o istraživanju unutar teksta, glumci kažu da je studiozna priprema inače odlika vašeg rada.

— Redatelj manipulira glumcem, a da bi to mogao činiti mora znati više od njega; ne morate glumcima uvijek sve ni kazati, ali morate znati što im i kada reći, a što prešutjeti. Način rada ovisi i o glumcu. Nekima su minimalne koordinate dovoljne, a opet, imate glumaca koji iz vas cijede pove nevažne detalje. Ponekad uskraćujući informaciju dobijete glumačku reakciju koju tražite. Sve je to individualno. Redatelj mora biti i psiholog, i psihijatar, i rame za plakanje, i učitelj, i roditelj. Redatelj mora biti lider i to nije samo pitanje vašeg karaktera nego i struke same. Možete čak voditi u krivom smjeru, ali ekipa mora imati osjećaj da je vodite.

Kada ste osjetili tu leadersku crtu svog karaktera?

— Valjda još jako davno. Ali nije to isključivo strast za vodenjem, to je i spoznaja da na nekim drugim poljima ne možete postići tako visoku kontrolu, nametnuti se. Kao redatelj ste već u startu stavljeni u poziciju lidera. To je kombinacija moje nemogućnosti da lider budem negdje drugdje i mog vlastita prepoznavanja talenta i sklonosti prema kazalištu.

Kad spominjemo Kanadu, zašto ste se odlučili za magisterski studij baš u toj zemlji?

— Dugo sam priželjkivao magisterij iz režije. U Europi postoji samo postdiplomski studij iz dramaturgije, a to me nije toliko privlačilo. Magisterij režije postoji u SAD-u i Kanadi, dugo sam flerotovao s raznim univerzitetima, 1994. godine sam ušao u uži izbor za Yale, ali je sve na kraju bilo pitanje novca. Niti jedno američko sveučilište ne daje stipendije studentima prve godine, a školarine i troškovi života strašno su visoki. Zato sam se okrenuo Kanadi, ona ima pet sveučilišta koja nude poslijediplomski studij iz režije.

Zločin na kozjem otoku

Kakva znanja pruža takav studij?

— U Calgaryju sam dobio priliku za teoretski rad, produživanje znanja — i u kontekstu povijesti kazališta i u kontekstu

predstava dirnula u neke žice koje bi oni radije da se ne dira.

Koliko ste dugo radili na predstavi?

— Na Sveučilištu se radi pod savršenim uvjetima: na kraju ove sezone zna se točno što će se raditi u idućoj; svi su datumi precizno zacrtani — od prve probe, preko izlaska na pozornicu, do generalnih proba. Svakog se tjedna sastaje tim predstave, pretrese se stanje rada i odredi što će se raditi sljedećeg tjedna. O budžetu brine šef Katedre, u radu se traži pedantnost i preciznost, glumci dolaze spremni na probe, a tako se mora ponašati i redatelj. Takav rad omogućuje bezbrižne pripreme i sigurnost, ali ne ostavlja mnogo mjesta improvizaciji, naknadnim izmjenama, čemu se može prigovoriti. Što ako vam se tjedan dana prije premijere upali lampica? Ali sustav vas uči da sve svoje lampice upelite kada je vrijeme za to.

Kakav je uopće teatar u Kanadi?

— Vrlo živ, s tim što je fran-kofoni teatar vrlo europeiziran, dok je anglofoni previše amerikaniziran, za moj ukus. Traži se tržišni uspjeh, ide se na sigurno, repertoar je sastavljen od tržišno uspješnih komada.

Prave predstave u pravom trenutku

S druge strane, postoji niz malih grupa koje niču kao gljive poslije kiše — one eksperimentiraju, dijele dobit među sobom, rade otpriklje kao HKD Teatar, trude se osnovati preplatu, kontinuitet... Da biste mogli tražiti državnu potporu, morate za sobom imati tri sezone postojanja i rezultate. Ali čim se umiješa novac, oštrica alternative se tupi

Kanada ima dva velika festivala od kojih je jedan *Shaw festival* koji se bavi Bernardom Shawom i njegovim dobrom, a najznačajniji je u Sjevernoj Americi. Vodi ga Christopher Newton, dok je drugi Festival *Stratford on Ontario*, koji vodi Richard Monet. I naravno, postoji Toronto kao treći grad po produkciji teatra u svijetu — iza New Yorka i Londona — koji i fukcionira po njihovu sistemu: muzikli, brodvejski komadi...

Kako danas, nakon Kanade, gledate na predstave koje su u HKD Teatru izvedene s neznačnim zakašnjnjenjem od američkih praizvedbi. Tu mislim na Andele u Americi, Sekualne perverzije i Sekretarice.

— Mislim da su to bile prave predstave u pravo vrijeme. Perverzije su malo stariji Mametov tekst, ali je svejedno pao u dobrovrenetu, u vrijeme kada se kod nas izrazito budilo kršćanstvo, uspostavljaljao što je lijepo, što desno, što pravo, a što krivo... Andele smo igrali istovremeno kad su se igrali na Broadwayu, mislim da je to ključ uspješnosti HKD Teatra. Treba reagirati promptno, pokazati što je trend u svijetu, a istovremeno održavati na repertoaru nešto što je klasika. Trebalо bi tako nastaviti.

Andeli su se pojavili u jeku kampanje protiv AIDS-a u Hrvatskoj. Ta je kampanja umrla i u svijetu, spominje se i dalje ali nema odjek koji je imala. Prema tome, danas staviti na repertoar komad o AIDS-u više ne bi imalo smisla, mada su Andeli kruna jedne američke dramaturgije, čitave linije homoseksualnih komada, koji su kroz priču o homoseksualnosti provlačili i AIDS.

Čelava pjevačica

HKD Teatar vrlo je lijepo rješenje, samo kada bi imao malo više novaca. Osobno bih volio da mi to bude baza, ali s obzirom na katastrofalnu kadrovska politiku našeg kazališta, s obzirom na totalnu marginalizaciju kulture, kao i grada Rijeke unutar hrvatske države, bojim se da neću dočekati trenutak u kojem će zaista u Rijeci imati svoju bazu. Ovako, lutajući od kazališta do kazališta kao plaćenik, i to samo ako se posreći (što nije moj slučaj, bar ne u Hrvatskoj), onda ne birate — idete na kompromise, radite po narudžbi.

Važe su najuspješnije predstave nastale u HKD Teatru, to su Čelava pjevačica i Očekujući Godota. Jesu li ti naslovi bili vaš izbor?

— Čelava pjevačica nije bila moj izbor, dugo sam se mučio s tim tekstrom o nemogućnosti komunikacije, a ja sam ga radio suprotno, kao priču o komunikaciji. Na sreću, krajnji je rezultat isti, što je divan paradoks i obrana teksta. Na kraju smo ipak svima došli na Ionescovu postavku. Čelava je bila lijek nakon Wozzecka i Virginije, pokazalo se da ljudi vole vedre tekstove, a glumačka je podjela bila vrlo dobra, pa nije čudo da se igra već petu godinu, više od pedeset puta.

A kod Godota sam se jako držao na teksta i svega što je napisano oko toga. O Godotu je napisano silno mnogo tekstova, kad bude star kao Hamlet vjerojatno će imati i više studija. Svaki od tih tekstova bio je završni, svaki je teoretičar znao pouzdani odgovor o Godotu, definirao ga je i stavio u neku ladicu. To me beskrajno nerviralo. S druge strane — ne podcjenjujući ni sebe kao redatelja, a ni kolege glumce — znao sam da se ne možemo usporediti s Peterom Hallom koji je s Benom Kingsleyjem u Old Vicku nedavno napravio svog Godota.

Godotova smrt

Godot je umro nakon tridesetak izvedbi, zbog odlaska jednog glumca iz ansambla... Mislim da se HKD tom predstavom bez kompleksa mogao predstaviti u svijetu. Zao mi je da se više ne igra, ali to je prokletstvo kazališta. Kazalište je timski rad i kad jedan šarafie otpadne, a otpao je u ključnom trenutku, kada smo trebali putovati u Ameriku i kada je Alen Liverić rekao »Ljudi, ja ne bih«. To je ubilo ne samo Godota nego i Sekretarice, skinulo s repertoara Virginiju... Sve predstave u kojima je igrao Liverić umrle su, novi riječki intendant potjerao nam je (odnosno nije ništa učinio da ostane) Rijada Ljutovića, tako da će sada umrijeti Umjetnička akcija i Čelava pjevačica što znači da je HKD opet na nuli, opet se vraćamo na početak. Jer, kako održati Teatar ako nemate u jednom gradu barem dvadeset glumaca? U Rijeci se glumce može nabrojati na prste jedne ruke, jer to što nekome u radnoj knjižici piše da je glumac — zaišta ništa ne znači.

U HNK Ivana pl. Zajca, kao kućni redatelj radili ste predstave koje, osim Arkadije, zaista nisu bile vaš izbor.

— Pogotovo opere koje sam obnavljao. Mislim da nisam još radio ozbiljno u HNK Ivana pl. Zajca. Bio sam glupo pošten što nisam insistirao da svake sezone radim nešto, već sam davao prostora drugima. Osim toga, dvije prve godine mog mandata prošle

su u žestokim sukobima s intendantom Gašparovićem, ti su sukobi bili javni i skoro sam dobio otkaz, a onda, kako mi je egzistencija bila draga, odlučio sam šutjeti. Pred kraj su se odnosi harmonizirali i u slozi sam otpustio u Kanadu.

Oslonac na mlade pedesetogodišnjake

Sadašnja je situacija još gora. Novi intendant nastupio je s golemim obecanjima, kleo se da će se osloniti na mlade i domaće snage, tako da u startu Ivica Kunčević kao pedesetogodišnji dubrovački Zagrepčanin otvara sezonu. Još uvijek se ne zna tko će biti direktor Drame. Ovo ne govorim jer me to mjesto zanima, naprotiv — u ovim uvjetima i na način kako se radi u Kazalištu to me nimalo ne interesira. U tom se kaosu nisam snašao niti mislim da se na taj način treba raditi kazalište. A baviti se gnjevom i socijalom, uopće me ne zanima. Ipak, gledajući sa strane, mislim da nije fer prema ansamblu tajiti im repertoar, direktora Drame! Sredina je sedmog mjeseca, a još uvijek se nije krenulo s prodajom kazališne preplate niti se zna što je na repertoaru sljedeće sezone.

Smatram da se rade greške u koracima. Trebalо bi barem svači druge godine školovati generaciju mlađih glumaca, primiti desetak ljudi. Ako ih i pola ostane, bit će to dobitak i nitko neće biti višak. Napunit će se Hrvatska drama, a postavit će se temelji za osnivanje teatara koji će djelovati kao alternativa Zajcu. U ansamblu su ostali stari glumci, srednja je generacija izuzetno malobrojna, a mlađih uopće nema...

Trenutno ne radite nigdje, kakav je vaš status?

— Prijavljen sam kao nezaposlen na birou, još nekoliko mjeseci imam pravo na novčanu naknadu od 900 kuna mjesečno i ne radim ništa. Dogovaram neke poslove u HKD-u, trebali bi početi raditi tekst Konrada Košea Zubala Lile Weiss.

Kaos u redatelju i oko njega

Prema naslovu dalo bi se reći da se radi o depresivnom tekstu.

— U pravu ste, ali mislim da je vrijeme da radimo takve tekstove. To je priča o dvije Židovke — majci i kćeri — tekst je dobar, melodramatičan, fragmentaran, tipična priča o ljudima dva desetog stoljeća i o dva velika diktatora koje je majka u predstavi nadživjela — Staljinu i Hitleru. Dakako da se vuče i suptilna paralela o tome kako je potpuno isto radi li se o ekstremnoj ljevcici ili desnicici...

Zašto ste se vratile u ovaku depresivnu neizvjesnost?

— U Kanadi se radi krasno kazalište na sveučilištima i off-grupama, ali ako želite zaraditi novac morate se uklopiti u repertoarni teatar. A to ne želim, barem ne još. Želio bih još malo istraživati, to je jedan razlog.

Drugi je razlog mog povratka HKD Teatar koji doista smatram svojom bazom i želio sam se tome vratiti. Druga je stvar što se ta baza sada pokazuje nestabilnom, jer se dobar broj glumaca osuo, a pokrenuti nešto poput škole dugoročna je investicija. Osim toga, imam niz egzistencijalnih problema koje mi je riješiti. Priličan kaos imam u sebi i oko sebe, podijeljen sam između želje da radim kazalište i potrebe da osiguram sebi život. □

5. PUF

Osluškivanje umjesto prisluškivanja

INTERNATIONAL THEATRE FESTIVAL
MEĐUNARODNI KAZALIŠNI FESTIVAL

PUF je sastavljen po načelu otkrivanja kazališnih različitosti u kojima je ipak prisutan iskreni kazališni doživljaj

Veronika Ostojić

PUF međunarodni kazališni festival, Pula, 2-6. srpnja 1999.

»Da bi se čovjek u današnjem vremenu bavio teatrom mora imati devet mačjih života«, moto je kojim se već godinama služi Branko Sušac, umjetnički voditelj PUF-a, Pulskog međunarodnog kazališnog festivala. Zato je već petu godinu na plakatima PUF-a — mačka. Ovogodišnji bi PUF trebalo promatrati prije svega kroz kontekst sredine u kojoj je nastao, u okružju kazališne realnosti u kojoj svatko tko se dosjeti može stvoriti festival, najčešće sumnjičivih umjetničkih vrijednosti. U monološki obilježenom vremenu i prostoru u kojem je međuljudska komunikacija prekinuta ili je poprimila neke posve zastrašujuće obrise, ovaj Festival već petu godinu uspostavlja dijalog, ne samo na relaciji izvodač — publika, već i na makrorazini vremena pokušavajući se polemički postaviti prema kontekstu iz kojeg je proizašao.

Stvaralački poticaj

Kada je prije pet godina započinjao kazališnu odiseju, PUF je zamišljen kao Festival hrvatske alternative, preciznije, kao kućni festival alternativnog četverca (pulski Inat, sisacka Daska, čakovečki Pinklec i dubrovački Lero), grupa koje su proteklih desetljeća stvarale i održavale alternativnu kazališnu scenu u Hrvatskoj, u kojima je, nakon velikih povijesnih prevrata i zatvaranja vrata mnogih festivala na području bivše Jugoslavije, PUF poslužio kao jedino mjesto daljnog opstanaka, razmjene ideja i snaga, a nekim i kao jedini stvaralački poticaj.

Festival je, međutim, daleko nadišao svoju prvotnu zamisao, stara je alternativa popustila pod naletom novih snaga, a nakon početnog orientacijskog lutanja i kasnijeg sukobljavanja sa zidom vlastite iscrpljenosti, ovogodišnji je PUF zasigurno započeo neki novi (mačji) život. □

Iako je bez detaljnog uvida u širi kontekst institucionalnog i izvaninstitucionalnog kazališnog djelovanja u Hrvatskoj, kao i u slične festivalne novoga scenskog

svojoj manipulaciji. Daska je izvela predstavu *Tri ljeva sata, hommage* poslijednjoj sovjetskoj avangardnoj umjetničkoj skupini OBERIU, poigravajući se tekstovima Daniila Harmsa i stapači ih u nadahnut i bajkovit scenski doživljaj.

MONTAŽSTROJ je predstavom *Fragile* (videnu i na ovo-

godišnjem Tjednu suvremenog plesa) zatvorio PUF, a dubrovački je Lero u svojoj već mnogo puta videnoj poetici gostovao s *Cjelovom utibe* (prema Beckettovim *Tekstovima nizašto* i drami *Come and Go*).

No, glavna je riječ i ovoga puta nesumnjivo pripala strancima, a pulskim su Istarskim narodnim kazalištem prodefilirale najrazličitije predstave, od SUNEN Butoh Company s predstavom *Scrap Bodies*, precizne plesne instalacije *Exeo* Austrijanke Sabine Sonnenschein, magičnog kazališta sijena nizozemskog Espacea s predstavom *Prozor*, plesne predstave *Medium Coeli* slovenskog Glej Teatra do poljskog kazališta Cinema sa začudnom, montipajtonovskim nadahnutom predstavom *Dong*.

Svi su pobjednici

Iako svaka od ovih izvedbi služuje veći prostor, na ovom će se mjestu vratiti samom Festivalu i jednoj njegovoj osobini zbog koje bi na hrvatskom kazališnom zemljovidu zasluzio posebno priznanje. PUF je festival u pravom smislu riječi, na njemu se više nego igdje osjeća istinsko zajedništvo svih sudionika, druženje, razmjena kreativnih ideja, prijateljstvo (taj izumirući osjećaj na koji sve rjeđe nailazimo).

PUF započinje komunikaciju i u njoj uspijeva, bez mnogo buke u kanalu, prenijeti do gledatelja jasno osmisljene poruke. U sredini koja se zatvara u vlastite oklope, guši slobodu medija, prisluškuje umjesto da osluškuje, ispituje umjesto da propituje i prodaje pod umjetnošću visoko-nacionalizirani tamburaški kič, komunikacija je, priznat će, još jedino što nam je potrebno.

I za kraj, jedna jedina kriva stvar. Nagrade kazališnog neba PUF-a Vjetar, Kaplja i Oblak dodijeljene su i ove godine (Teatru Cinema, Sabini Sonnenschein i Glej Teatru). Trebali su ih svi ponijeti doma, kao uspomenu na krasno petodnevno kazališno druženje. Jer, među predstavama koje se poetski ni estetski ne daju gurati u zajedničku ladicu bespotrebno je proglašavati pobjednike. Nadajmo se da se na šestom PUF-u takva greška neće ponoviti. □

Uz 45. bijenale u Veneciji

Venecijanske terapeutkinje

Hoće li protagonisti nove umjetničke prakse radikализirati svoju anonimnost, zaboraviti na metafore i muzeje i predati se bez ostatka zbrinjavanju beskućnika, raseljenih osoba?...

Željko Kipke

Zvanično otvorenje Venecijanskog bijenala je iza nas i čini se da je zanimanje za taj sajam umjetničke taštine potrošen, barem od onih koji se bave njegovom logistikom. Pa ipak nije sve do kraja zatvoreno, jer brojne paušalne reportaže nisu pretraživale — možda njihovi autori to nisu uočili — one značajke umjetničke prakse danas koje upozoravaju na promjenu njezina smjera. Dakako, riječ je okretanju svakodnevici, ne njezinu estetskom urešavanju, nego radije pripremanju terena za društveno koristan rad, daleko od metafora i pripadajuće hermetike, vrlo jasno i angažirano, kako bi zagovornici stalne mijene u toj disciplini i nadalje nesmetano ubirali plodove jedne stare teze, dok usput zagovaraju ideju o otvorenoj praksi.

Muški patos i ženski utjecaj

No podimo redom, od jedne simptomatične metafore u poljskom nacionalnom paviljonu. Umjetnica se prerašila u muškarca i ušljala u sveti prostor opuštanja. Preciznije, u zatvore-

Rosmarie Trockel, njemački paviljon

no budimpeštansko kupalište namijenjeno muškom opuštanju, gdje je ženama ulaz najstrože zabranjen. Projekt Katarzyne Kozyre je nagrađen, ali to nije od presudna značenja. Zanimljivija je činjenica samo nastojanje da se raskrinka muški patos i, donekle, proširi ženski utjecaj. Simptomatična je metafora pokrila cijelokupan dogadjaj u Veneciji. Naime, sajam umjetničke taštine značajno je izšao ususret ženama umjetnicama. Nije riječ o feminizmu niti pokretu slična predznaka, nego o sudbini umjetnosti koja se mijenja jer su okolnosti njezina opstanka poprilično labave i dobrodošla je svaka sugestija koja pobuduje nadu u nekakav spas. S druge strane, brojni pro-

jekti žena umjetnica toliko su sugestivni da je možda nepravedno uopće razdvajati priču na spolove. Ipak, razlog je umjetničke

siljeni živjeti u novoj zajednici. Pojava se najčešće događa među crnim, kućnim štakorima, zbog duža repa, a imenuje se *kraljem štakora*. Nešto drugčiji oblik trpljenja, bolje rečeno mazohizma, gradi kineski umjetnik Zhang Huan. On podiže razinu vode u ribnjaku uz pomoć nesretnika koji su doživjeli društvenu nepravdu u Kini ili podiže visinu anonimne planine golim tijelima kolega umjetnika. Nema dvojbe, samo je jedan od brojnih azijskih autora na ovogodišnjoj veneci-

venecijansku priredbu bez nekog posebnog plana. Više pozornosti posvetio je novim prostorima u Arsenalima i nije imao vremena za njezinu sudbinsku kartu. U nju se upisala priča o novom rasporedu snaga za treće tisućljeće, o nastojanjima da se uloga umjetnosti uskladi s potrebama svakidašnjice i redizajnira njezina društvena zadaća. Uz to ide smekšavanje granica između različitih društvenih grupacija, žrtvovanje za drugoga, darivanje pozitivnog stava i, dakako, labav-

telji s djecom, ipak je smjer prepoznatljiv. U krilu nove prakse rada se vrlo snažno pitanje. Hoće li njezini protagonisti ići do kraja, radikalizirati svoju anonimnost, zaboraviti na metafore i muzeje i predati se bez ostatka zbrinjavanju beskućnika, ovisnika o drogama, raseljenih osoba i tome slično? Hoće li taj oblik djelovanja dokinuti diskretni šarm umjetnosti? Na koncu, to je samo jedna bijenalna digresija. Dobar dio venecijanskih terapeutkinja zadovoljno stoji u sjeni

Kralj štakora, Katarina Fritsch

janskoj smotri koji nastoje smiriti vlastiti ego, uskladiti ga s okolinom, terapeutski djelovati na društvenu nepravdu i podići razinu svijesti iste okoline, bez obzira na njezinu šutnju i ravnodušnost. Ženski sindrom je prisutan i na onim mjestima gdje se to na prvi pogled ne primjećuje.

U sjeni starih rituala

Harald Szeemann, ravnatelj ovogodišnjeg Bijenala, otvorio je

ljenje povlaštena položaja ljudske jedinke u korist drugih i drugčijih živilih zajednica. Austrijski paviljon je primjer stanjivanja nacionalna patosa. Njegov komesar Peter Weibel otvorio je razmjenu ideja bez granica, s posebnim načinom na društveno koristan rad. Usred paviljona podignuta je drvena kuća za zbrinjavanje majki s Kosova i njihove djece. Iza projekta se kriju dvije Austrijanke. Iako je kuća odbojna i u njoj se za sada zabavljaju posjeti-

starih rituala. Crveni prah koji sipi iz rana američke demokracije djeluje otrovno i vrlo je sugestivan. Spavanje na njemački način simbolično je i uistinu djelotvorno. Premda stalno šuruje — više ili manje glasno — s idejom o radikalnoj promjeni, sumnjam da se umjetnička logistika želi do kraja odreći sličnih standarda. Oni su elementi gravitacije bez koje bi agonija bila brža i razaračuća. □

Izložbe

Grad u pošti

Dušanka Profeta

Mail art izložba s temom Grad, Gradska muzej, Karlovac, otvorena 9. srpnja 1999.

UKarlovcu je 9. srpnja u Gradskom muzeju otvorena prva izložba *Mail art* u Hrvatskoj. No, što je *Mail art*? Kasnih pedesetih godina nekolicina umjetnika iz Fluxusa i Ray Johnson's New York Correspondance School željela je stvoriti mogućnosti izravne razmjene djela, ideja i informacija među umjetnicima iz cijelog svijeta, ali tako da se izbjegnu

zamke službenog tržista umjetnina — galerista, favoriziranja imena, provizija, potkupljivih ili presubjektivnih žirija, te projekata u kojima djelo pojede organizacijska megalomanija. *Mail art* obično funkcioniра ovako: netko smisli temu za izložbu i pošalje pozivnice. Nema ograničenja u pogledu tehnike, materijala ili metoda, a *mail art* umjetnici oduvijek su eksperimentirali različitim formama: kolaži, marke, razglednice, videosnimke... Jedini je kriterij da su radovi novi, povezani s temom izložbe i da ih je moguće poslati poštom. *Mail art* aktivno se bavi oko dvadeset tisuća umjetnika iz cijelog svijeta. »*Mail art* postaje umjetnost u trenutku kada netko pošalje ili prima poštom nešto što želi nazvati umjetnošću.« — rezimira Thomas Cassidy. Djela poslana poštom ponekad prerastu u velike međunarodne izložbe, kakva je bila ona u Uppsali 1994. godine ili postanula dio kućne galerije *bizarib* predmeta. Tema karlovačke izložbe bila je *Grad*. Stotinjak radova iz

dadeset četiri zemlje poslalo je devedeset umjetnika. »Namjera nam je bila da u Karlovcu i tijekom ljeta ima kulturnih događanja te da ljudi u svijetu čuju i za sam grad.« — kaže Mladen Čepin, predsjednik Udruge A3. Cijela ideja potekla je od Bojana Gagića i Ace Medakovića koji su prije tri mjeseca odaslali pozive na tristotinjak adresu, a o odazivu svjedoči sama izložba, koja u kolovozu seli u Sloveniju. □

Govori: Marta Kuzma, kustosica iz Ukrajine, savjetnica na zagrebačkoj izložbi ukrajinske umjetnosti devedesetih

Čeznutljiva grupa umjetnika

Ono što me kod grupe mladih ukrajinskih umjetnika impresioniralo bilo je izražavanje neovisnosti duha i karaktera te neopterećenost strahom, retorikom i »podzemnim« strategijama

Branka Stipančić

Marta Kuzma diplomirala je ekonomiju i povijest umjetnosti na Barnard College (Columbia University). Vodila je izložbeni program u International Center for Photography u New Yorku. Od 1993. do 1997. bila je direktor Soroseva Centra za suvremenu umjetnost u Kijevu i vodila Galeriju SCCA od 1995. do 1999. godine. Danas radi u Kijevu kao nezavisni kustos.

Prije nego što ste došli u Kijev radili ste u International Center for Photography u New Yorku. Kakvi su vaši dojmovi o umjetničkoj sceni koju ste zatekli u Kijevu?

— U vrijeme mojega dolaska u Kijev, 1992. umjetnička je scena bila oštro stratificirana između umjetnosti koju su službeno promicали razni povjesničari umjetnosti s Likovne akademije i službenici Ministarstva kulture i one koju je pokušavala promicati prilično velika grupacija što bi se mogla nazvati čeznutljivom grupom umjetnika. To razgraničenje nije bilo samo po stilu, već i po generaciji i općim stavovima. Ta mlađa grupa umjetnika iskrstalizirala se zahvaljujući naporima povjesničara umjetnosti i kustosa Oleksandra Solovjova. Službeni umjetnici i službene strukture smatrali su tu enklavu umjetnika, koju su nazivali *Pariskom komunom*, pravim huliganima, premda su ti mlađi ljudi bili potpuno zaokupljeni eksperimentalnim aktivnostima u različitim medijima. Ono što me kod njih impresioniralo bilo je izražavanje neovisnosti duha i karaktera, neopterećenost strahom, retorikom i »podzemnim« strategijama. Bili su uronjeni u rad na neki kolektivni način, a nalazili su materijalnu podršku preko moskovskih komercijalnih galerija, poput Guelmana, Regine (kod koje je Oleg Kulik bio kustos mnogim ukrajinskim umjetnicima), Aida-nua, itd. Možda im je ta skromna finansijska neovisnost dozvoljavala da hrane sebe i svoje obitelji dok izvode akcije, izložbe, bez ikakvog drugog motiva osim ispunjavanja svojih stvaralačkih impulsa.

Gdje ste nakon dolaska u Ukrajinu počeli raditi?

— Došla sam raditi u Kijev u Sorosev Centar za suvremenu umjetnost (SCCA), koji bi mogao biti koristan »kišobran« pod kojim bi se u nekoj drugoj zemlji moglo pomoći umjetnicima, ali u Ukrajini su mnogi bili krajnje rezervirani prema njemu. Neki

programi Centra izazvali su mnoge sumnje kod onih koji su u Ukrajini bili u poziciji da daju prostor i sredstva za provođenje

ničkih projekata onih umjetnika koji su željeli istraživati odnose svojega rada s prostorom na licu mesta. Ulagali smo truda u su-

noj umjetnosti prilično promijenila. Suvremenu umjetnost su počeli prihvatići, ne u institucijama, ali ju je počela prihvatići javnost i brojna publike koja je redovito posjećivala izložbe. Istočno, uvjeti u kojima su umjetnici živjeli nisu se bitno promije-

jer je Ukrajina sada očito utemeljena na oligarhijama moći bez stvarnog sudjelovanja javnosti, koja se, izgleda, osjeća sve više lišenom moći s obzirom na pravac kojim je zemlja krenula. Vjerujem da je to razlog zbog kojega se mnogi umjetnici odnose prema

Branka Stipančić

programa. SCCA je konačno otvoren 1994. godine u jednom malom stanu u Prozirnoj ulici i prije nego što sam se bacila na izlaganje, shvatila sam da je potrebno načiniti objektivan pregled stanja u ukrajinskoj umjetnosti i na njega prikladno odgovoriti, umjesto jednostavno izlagati ukrajinsku suvremenu umjetnost, premda nije bilo ni jednog drugog mjesta na kojem bi ona bila dostupna publici. Bilo je važnije najprije angažirati umjetnike da rade na nečemu što im je bilo novo, primjerice radu s kustosom u određenom teorijskom pravcu ili na ispitivanju odnosa prema mjestu na kojem umjetnici rade, kao i na jasnijem spoznaju vlastita rada i radnog procesa.

Posljednja utvrda Sovjetskog Saveza

Izložbu Alkemijska predaja napravili ste na bojnom brodu Slavutič u krimskim vodama kod Sevastopolja. Koja je bila njezina tema?

— Ukraina je, s obzirom na svoju političku i društvenu preobrazbu, bila »do grla« u konfuznom razdoblju, a proglašenje njezine neovisnosti označavalo je prekid sa svim ruskim što im je desetljećima, čak i stoljećima, nametano kao sovjetsko. To je na nacionalnoj i međunarodnoj razini izazvalo revalorizaciju svih stavova o onome što se smatra ukrajinskim nasuprot ruskom, sovjetskom itd. Ta kulturna pitanja bila su bez sumnje povezana s jezikom i naglim uvođenjem ukrajinskoga jezika u cijeloj zemlji, osobito u istočnoj Ukrajini gdje je do tada u upotrebi prevladavao ruski jezik, kao i s pitanjima vlasništva nad zemljom, vlasništva nad pomorskim, vojnim, ekonomskim, čak i vjerskim dobrima. Sevastopolj, pomorska baza koja je u ono doba još bila zatvorena, posljednja utvrda ostataka Sovjetskog Saveza, bio je neka vrst simptoma raspada tog velikoga sovjetskog agregata, kao i razdora implicitnog svakom pojedinu ostavljenom na razmedu između sovjetskog i nacionalnog identiteta. Korištenje nuklearnog bojnog broda kao mesta za izložbu pod nazivom *Alkemijska predaja* bio je pokušaj sagledavanja promjene kao transformacije, a ne transmutacije. To je istodobno bio dio strategije da jedna izložba suvremene umjetnosti dobije nacionalnu važnost, pa makar bila i kritizirana. To je potaknulo sveopću raspravu i doveo do spoznaje da ti umjetnici postoje.

Tijekom četiri godine vodili ste Galeriju na Kijevskom sveučilištu — Mogila Akademije. Kako ste koncipirali program?

— Program Galerije oscilirao je između pružanja mogućnosti poznatijim ukrajinskim umjetnicima da pokažu svoj rad široj publici i ostvarivanja manjih umjet-

Izložba *Budućnost je sada označava prekretnicu u položaju suvremene umjetnosti u Ukrajini*

radnju s inozemnim institucijama da bismo u Galeriju doveli inozemne umjetnike i stvorili projekte koji su specifični za to mjesto radi nego da se usredotočimo na protok izlaganja »putujućih« izložbi. Organizirali smo prvu retrospektivu Borisa Mihajlova u jesen 1996. zajedno sa simpozijem. Vjerujem da je to bila jedna od uspješnijih izložbi u smislu izazivanja javne rasprave o fotografiji i boljeg razumijevanja domaćih umjetnika, koji su inače ostajali neprimijećeni. Bilo je i drugih izložbi, poput *Vizija slatke Šljive*, koja se bavila perverznošću djetinjstva, ili *Operе Formose* kada je Jannis Kounellis posjetio Kijev i stvorio instalaciju na čitavom galerijskom prostoru sa četrdeset crkvenih zvona arhitektonске zgrade iz Lucka u Ukrajini. To je bilo fantastično umjetničko djelo, u kojemu je umjetnik veoma senzibilno reagirao na katedralu kao na konstrukciju vidljivoga jezika. Držalo se da su ta zvona povezana s politikom i borbom za vlasništvo nad crkvenom imovinom između Ruske i Ukrajinske pravoslavne crkve. Kounellisov odgovor je bio logičan — u posjetu zemlji koja bi trebala imati zvona, ali se čini da ih nema, nalazi da je njihova odsutnost paradoksalna, čudna bastardizacija nalik na besramnu manipulaciju jezikom. Na svoj je način Kounellis pronašao jezgru problema ukrajinske kulture, rascjep između privida i stvarnosti, između istine i predstave. Bilo kako bilo, konstrukcija u Galeriji bila je studija oblika, u kojoj zvona ni najmanje nisu podsjećala na svoju funkciju.

Krimski Tatari

Prošle ste godine ponovno organizirali izložbu na Krimu. O čemu je riječ?

— Četiri godine nakon *Alkemijske predaje* klima se u suvreme-

nili na bolje, što je često tjeralo umjetnike da traže vlastite puteve kako bi pokazali svoj rad. Jednom riječju, preuzimali su na sebe odgovornosti koje inače imaju institucije koje se bave umjetnošću. Stoga, *Alkemijska predaja*, koja se bavila umjetničkim shvaćanjem sovjetskoga amalgama i odsustva njegove moći, potkraj 1998. više nije bila izazov umjetnicima. Oni su doveli svoju umjetnost životu i izravno pred publiku, nastojeći graditi vlastite mitove kako bi preživjeli, slično duhu Beuysa. Korpus Beuysova rada oblikovan je njegovim osobnim iskustvom među krimskim Tatarama, koji su ga spasili kada se njegov avion srušio na Krimu u doba dok je bio njemački pilot. Još sam jednom proputovala poluotokom da bih istražila mit stvaranja osobnih povijesti kao sredstava preživljavanja i da bih proučila postupnu reintegraciju krimskih Tatara u središnju Aziju, u koju su bili protjerani četrdeset godina po Staljinovu nalogu. Beuys je donio mit o Tatarama i njihovim prepostavljenim tradicijama u međunarodni svijet umjetnosti, premda je njegov rad bio prilično nepoznat široj tatarskoj zajednici. Uzveš u obzir nekadašnju političku situaciju u oblasti, Beuys i njegov rad su u okviru suvremenе umjetnosti naglašavali pitanja koja su se ticala doma i domicila, što je zaintrigiralo predsjednika krimskih Tatara, Mustafu Jemileva. Komunikacija jezikom likovne umjetnosti omogućila je ostvarenje izložbe u Livadijskoj palači na Jalti, mjestu na kojem je potpisana sporazum saveznika u Drugom svjetskom ratu, nekadašnjoj ljetnoj rezidenciji Romanovih. Izložba se bavila pitanjem ugovora (društvenih, političkih, povjesnih) i njihovim utjecajem na pravila ponašanja.

Kijevska robna kuća

Postoji li nešto karakteristično u ukrajinskoj suvremenoj umjetnosti? Na primjer, videorad Aleksandra Roitburda polemizira s filmom Sergeja Ejzenštejna, tu je i vrlo sofisticirana interpretacija Černobilске katastrofe u Čičkanovu radu Uspavana kneginja..

— Černobil je potpuno »ozračio« svaku stvarno vjerovanje u ideju moći na kraju razdoblja glasnosti. U tome ima i ironije

umjetničkom djelu kao prema sredstvu uz čiju se pomoći raspliće iskustvo, stvarnost, povijest. Ali na kraju je možda bolje da vi odgovorite na to pitanje, jer sam ja i odviše angažirana u izlaganju djela ukrajinskih umjetnika. Kako se udaljavam od Galerije prema integraciji rada ukrajinskih umjetnika u rad umjetnika iz drugih zemalja, možda će moći iz te veće razdaljine razumjeti suptilnosti koje se mogu smatrati specifičima za ukrajinsku suvremenu umjetnost. Kada kustosi dolaze u posjet, često ih odvedem u najveću robnu kuću TSUM u Kijevu, jer mislim da je ona posebna vrsta kulturnog megalita koji može otkriti više o zemlji robom koja se proizvodi samo u Ukrajini. To je stoga što je tržiste za ukrajinske proizvode još uvijek ograničeno i nema izvozne orientacije ni uvoznom poticajem.

Cini mi se da umjetnici koji trenutno gostuju u Zagrebu dosta izlažu u inozemstvu.

— Prilike za izlaganje umjetnika iz zemlje koja se smatra »perifernom« često diktira međunarodna politika i status zemlje s obzirom na ekonomske i trgovinske pogodnosti ili pitanja sigurnosti. Prije se međunarodna razmjena u Ukrajini odvijala na inicijativu raznih ministarstava, na veoma službenoj razini. U posljednje vrijeme to rade i javne i privatne institucije koje se bave umjetnošću i nezavisni kustosi koji traže umjetnike u Ukrajini. Takav je primjer i izložba *Budućnost je sada* u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu. Taj je primjer osobito jedinstven stoga što je cijela izložba ukrajinske suvremene umjetnosti ostvarena samo pomoću hrvatskih izvora, bez ikakve podrške s ukrajinske strane. Na neki način ona označava prekretnicu u položaju suvremene umjetnosti u Ukrajini. Izgleda da bi na početku 21. stoljeća to mogla postati umjetnost koja postoji izvan svoje zemlje, s pojedinim umjetnicima koji žive u Ukrajini, ali izlažu u prvaklansim institucijama izvan nje s malo mogućnosti da izlažu u samoj zemlji. *Budućnost je sada* poslužila kao veoma važno vrednovanje te umjetnosti, koja će od sada imati, makar samo djelomično, dokumentiranu povijest. □

S engleskog prevela Zdenka Ungar

Uломак i cjelina

Mala, ali uvjerljiva, subjektivna enciklopedija čovjekova stvaralaštva na području graditeljstva

Radovan Ivančević

Riječ na promociji Fotomonografske mape Mladena Grčevića Graditeljstvo kroz vječove

Sovim trenutkom, s ovim činom i s ovim djelom trostruko sam vezan. Prvo kao izdavač, jer je Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske suizdavač ove mape, zatim kao pisac predgovora, a treće, i najbitnije, kao dugogodišnji prijatelj i štovatelj kolege Mladena Grčevića. Zanemarujući sada sve tri funkcije, rekao bih nekoliko riječi o mapi, jer mi se čini da se ona uklapa u neka pitanja i probleme koji su zbiljski problemi našega doba.

Fotografija je umjetnost zaustavljenog trenutka. Nasuprot tome, kad se sjetim onih plutajućih slika — onog nebuloznog šalabazanja kamermana što nas opsjeda s televizijskih ekrana, dakle, na te nesuvisele kretnje oka što, zapravo, onemogućuju stvarno sagledavanje i poimanje vizualne stvarnosti — onda mislim da ova mapa ima prije svega povijesno, rekao bih i pomalo terapeutsko djelovanje. Ne samo da fotografija zaustavlja stvarnost, nego slijed fotografija zaustavlja nas. Pripitljeni smo na trenutak stati. Ovdje nema vrludanja, nema kretanja bez smisla, nego smo potaknuti na kontemplaciju, na susret i suočenje s isječkom zaustavljenje stvarnosti.

Ipak fotografija nije samo zaustavljeni trenutak, nego, slažući se s Cartier-Bressonom, umjetnička je fotografija *sretni trenutak*. Naime, ne zaustavlja umjetnička fotografija bilo koji trenutak, nego onaj tren oka u kojem se sve komponente vizualne stvarnosti slože tako da ne gledamo samo površinu nego i bît. Kad nam se kroz formu izrazi suština, kad se kroz pojavnost izrazi istina — to je čudesna tajna umjetničke fotografije.

Dijalog oblika

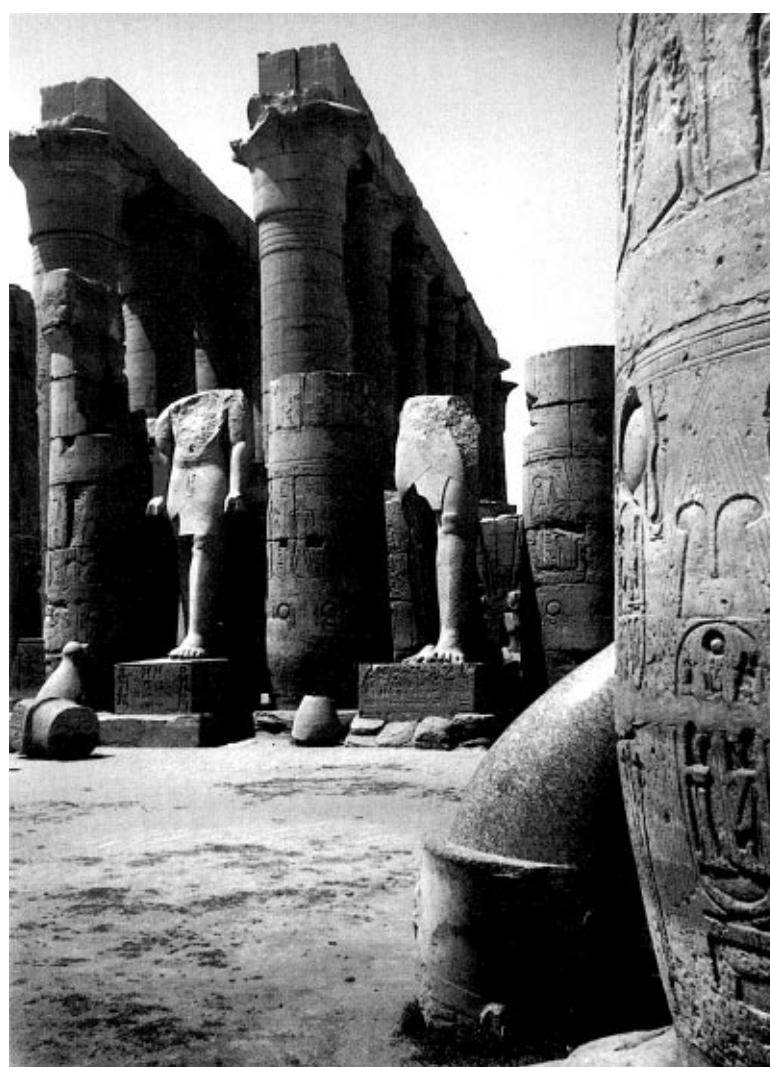
Svoj dijalog s djelima arhitekture Mladen Grčević, povjesničar umjetnosti i fotograf, provodi na različite načine. Ukažao bih samo na neke.

Jedan od njih je dijalog oblika, dijalog spomenika sa samim sobom, zapravo dijalog dijela i cjeline. Kako prikazati stotine tisuća kamenova sazdanih u *piramidi*? Tako da se mudro, kao Grčević, u prednjem planu pokaže jedan kameni blok u njegovoј punoj dimenziji i savršenoj formi, da bi se onda moglo pokušati u duhu multiplicirati, da bi se pojmilo što zapravo znači to brdo stereometrijski čistog kamenja.

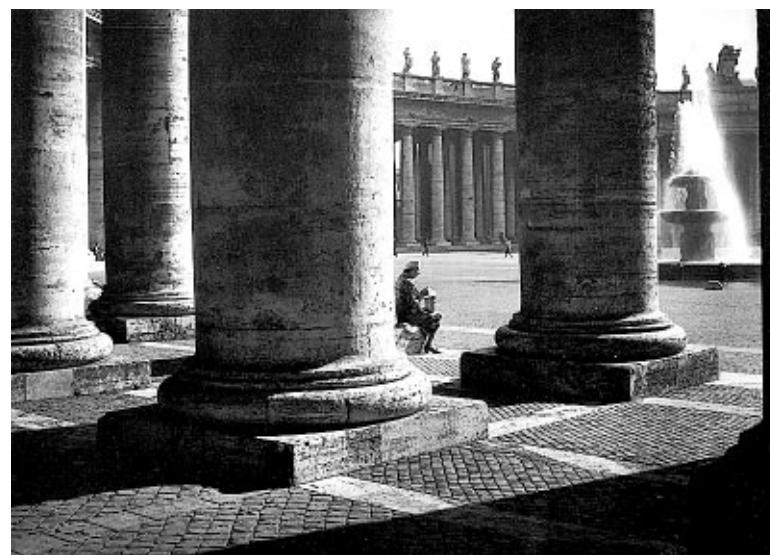
Sličnom metodom autor se poslužio kad govori o klasičnom grčkom hramu. Naravno, riječ je o skladu, o proporciji gradevine Partenona koji vidimo u drugom planu, ali savršenstvo klesanja, oština brida kanelura dorskog stupa, to je zapravo ono izdvojeno i posebno istaknuto u oku, u

motrištu, što gledatelj može uviđek iznova projicirati u njezinu umnošku. Dakle, detalj i cjelina prikazani su na istoj fotografiji,

pretator, bilo da je povjesničar umjetnosti bilo da snima kamерom ili fotoaparatom, veoma složen sklop pojava, a činjenica je

Luxor, Egipt, 1956, kolonada hrama Amenofisa III.

Vatican, 1959, Berninijeva kolonada (1656-57)

ali uвijek u jedinstvenoj asimetričnoj i dinamičkoj kompoziciji, ravnoteži sila, a to znači da ravnovješje ne drži samo forma s formom, nego i energija jednog oblika s drugim.

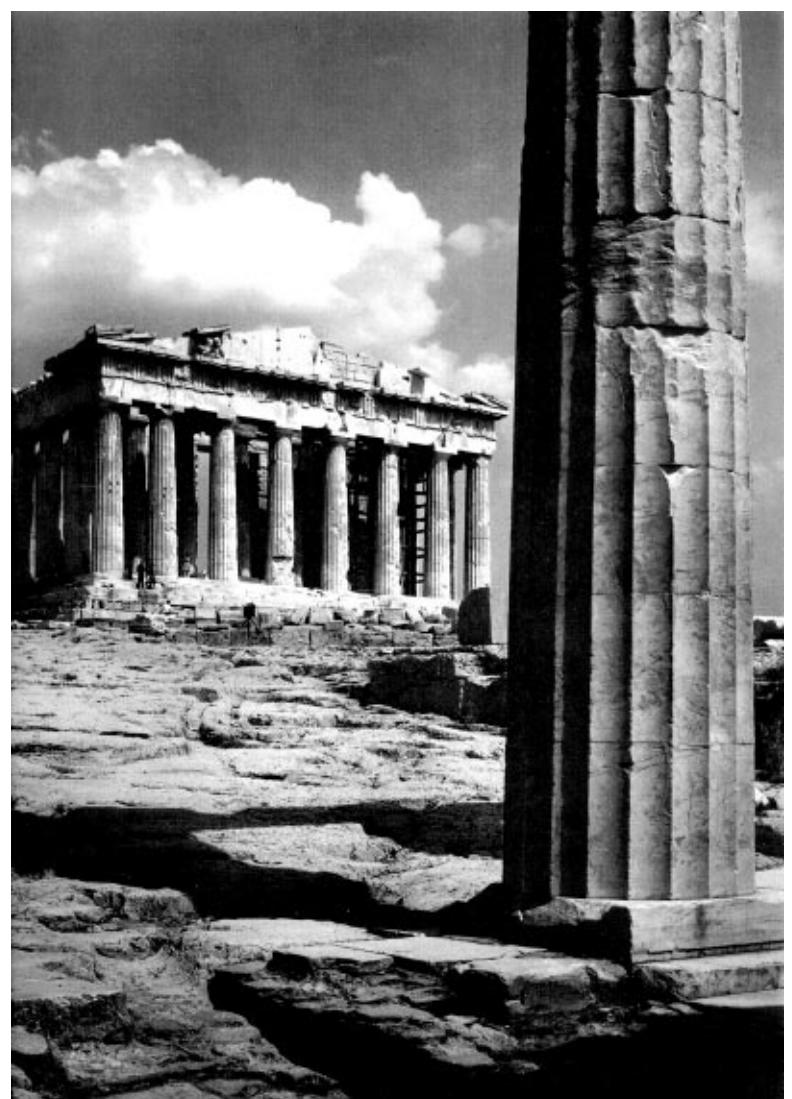
Slično će Grčević, kad treba definirati što je *Berininjeva barokna kolonada*, pokazati na prednjem planu ogromni stup i multiplicitati ga u nedogled u drugom planu, čime će stvoriti dojam monumentalnosti. Isto će tako odlomljena glava nekog faraona komunicirati s ukočenim tijelom u sjedećem stavu u pozadini, što će naravno biti povijesna istina, ali i jedna duhovita došnjaka, a uвijek s istom svrhom da se iskaže jedinstvo detalja i cjeline svakog likovnog djela.

Kad, međutim, dodemo do problema kompozicije djela moderne arhitekture, kao što je *Niemeyerova u Brazilu*, vidjet ćemo konfrontaciju bijelog i crnog, horizontalnog i vertikalnog, uвijek dosljedno i s istom snagom izraza. Pri tome želim podsjetiti da je ono pred čime se nalazi inter-

da je fotografu pristup najteži, jer od tristo šezdeset stupnjeva, koliko je obuhvatnost našeg kretanja oko spomenika, treba odrabiti onaj jedan jedini kut iz kojeg se savršeno vidi što je arhitekt htio i što je zbiljski postigao dinamičkom ravnotežom različitih sila.

Čarolija slike

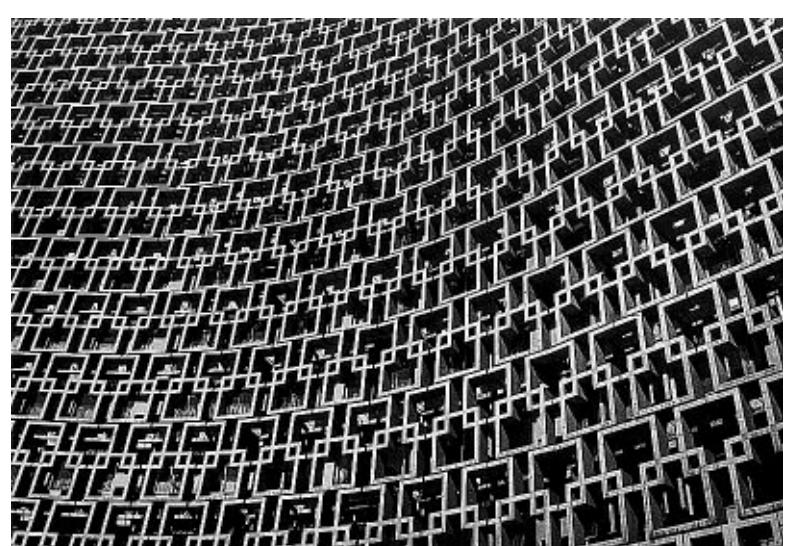
Uz Grčevićevu temu arhitekture poznamo i njegove sad već glasovite mape posvećene Indiji, Meksiku, Kini, ljudima raznih kontinenata i posebno djeci, uz još jednu pripremljenu, koja će biti posvećena ženama svijeta. Zanimljivo je, međutim, da širina, kojom je obuhvatio baš arhitekturu, nadilazi i raspone poznatih profesionalaca na tom polju. U dijelu mape posvećenom modernoj arhitekturi svatko će, uz Europu, pomisliti na Sjevernu ili Južnu Ameriku ili na Japan, a rijetko će tko pomisliti na Taškent u Uzbekistanu i na suvremenu arhitekturu tadašnjeg Sovjetskog

Athena, Grčka, 1962, Partenon (447-432. prije Krista)

Korint, Grčka, 1962, Apolonov hram (550-525 prije Krista)

Taškent, Uzbekistan, 1979, Pročelje hotela »Uzbekistan«, I. A. Merport (1974)

Saveza, čim nas autor vodi u Aziju. Upravo univerzalizam, jedinstvo govora moderne arhitekture, našao je svoj izraz i svog tumača u opusu Mladena Grčevića. Svojim kutem gledanja autor je znao sačuvati dojam dinamike iako je fotografija nepokretna, a sve je to postigao izražajnom kompozicijom i suprotstavljanjem svjetlosti i sjene.

Dvije od mnogih podtema Grčevićeva pristupa graditeljstvu jest i odnos čovjeka i arHITEKTURE, a potom odnos arHitekture i prostora. Neke su slike pune izuzetnog poetskog naboja, kao što je *rusevina grčkoga hrama u Korintu*, što se našla u čudesnom pejzažu, gdje neobična rasvjeta titra na

skromnoj suhoj travi i stvara izuzetnu čaroliju slike.

Ukratko, da nije učinio ništa drugo nego da nas je na trenutak zaustavio u ovoj našoj dnevnoj žurbi i površnu gledanju, da nas je prisilio da pogledamo dublje i ozbiljnije, već to bi bilo značajno. Ali čini mi se da je odabirom sa- mih djela, osobnim pristupom svakom od njih, naročito uzimajući u obzir kulturni krug kojemu pripada, pa i osnovni značaj i smisao arHitekture, Mladen Grčević stvorio jednu malu, ali uvjerljivu, subjektivnu enciklopediju čovjekova stvaralaštva na području graditeljstva, na čemu smo mu svi neizmjerno zahvalni. □

7
ikovnost

Meeting Sarajevo

Ars Aevi, Muzej Sarajevo
2000

Olga Majcen

Drugi dio kustoske radionice Muzeji i galerije nakon rata, Sarajevo-Mostar-Travnik, 26. lipnja - 1. srpnja 1999.

Projekt kustoske radionice, plod je suradnje Instituta za suvremenu umjetnost u Zagrebu i Soros centra za suvremenu umjetnost (SCCA) u Sarajevu. Prvi dio radionice bio je u svibnju ove godine u Zagrebu i Slavoniji, a u drugom dijelu su se hrvatski kustosi informirali o poratnoj likovnoj situaciji u Sarajevu, Mostaru i Travniku. Radionica će se nastaviti u Dubrovniku na jesen. Velik dio ove radionice bio je posvećen problemima povezanim uz zaštitu i obnovu spomenika kulture a posebna je pažnja posvećena muzeološkim problemima. Njihova je baza već u nedostatku novca i edukacije budući da ne postoji studij povijesti umjetnosti a dodatne probleme im predstavlja međusobna nepovezanost, još neizvršena informatizacija, odnosno jednostavno rečeno nedostatak 'komunikacije'. Međutim, suvremene scene ukazuju na itekako veliku količinu snage i živosti.

Najviše pažnje je privukao Ars Aevi, Muzej Sarajevo 2000, međunarodni kulturni projekt čiji je direktor Enver Hadžiomerspahić, a koji podupiru UNESCO i Vijeće Europe. Projekt, prvi put predstavljen 1992. godine, tri mjeseca nakon početka opsade grada, nastao je kao izraz solidarnosti umjetnika svijeta sa Sarajevom, a do sada je grupnim donacijskim izložbama u velikim evropskim muzejima suvremene umjetnosti uspio sakupiti izuzetnu zbirku umjetničkih djela. Izložbe su se održavale u Miluu (Centro Arte Contemporanea Spazio Umano); Sarajevu (Galerija Obala art centar, Skenderija); Pratu (Centro per l'arte contemporanea Luigi Pecci), Ljubljani (Moderna galerija); Venečiji (Fondazione Bevilacqua La Masa, Fondazione Querini Stampalia); Beču (Museum moderner Kunst Stiftung Ludwig).

Sadašnja izložba postavljena je u Centru Skenderija, a djela su grupirana na onaj način kako su na pojedinim izložbama uvrštena u kolekciju. Da je otvorene privremenom prostoru bio svjetski događaj, dokazali su brojni sudionici na okruglim stolovima gdje se diskutiralo o ovom projektu budućeg muzeja — muzeja budućnosti. Među uzvanicima bili su i Antonio d'Avossa, koji je predstavio novo donirano Beuysovo djelo *Olive stone*, Lorand Hegy, upravitelj bečkog Muzeja moderne umjetnosti, Catherine Millet, urednica časopisa *Art Press* iz Pariza, Kim Levin, predsjednik AICA-e, Harald Szeemann, ovogodišnji kustos Venecijanskog bijenala, Federico Mayor direktor UNESCO-a te mnogi umjetnici. Raspravljalo se o strategijama i važnosti projekta i o prostoru — konkretnoj muzejskoj zgradi u koju će biti smještena kolekcija. Postoji prijedlog da se izgradi paviljonski kompleks u kojem bi svaki od paviljona gradio arhitektura.

Alma Fazlić, Maxumim, Collegium Artisticum

tekst druge europske zemlje. Hoće li se to ostvariti ili ne, nije još sigurno, međutim kolekcija se može razgledati u Skenderija centru do 7. rujna 1999.

Maxumim i Minimum

Istovremeno s otvorenjem kolekcije Ars Aevi bila su otvorena izložbi Minimum i Maxumim u Galeriji Collegium Artisticum, koja je također u sklopu Skenderije. Na taj je način ostvarena dvosmjerna komunikacija: kao što su sarajevski umjetnici imali priliku vidjeti zbirku svjetskih umjetnika, tako su i svjetski stručnjaci upoznali dio recentne sarajevske likovne scene.

Skupina Maxumim, čije ime dolazi od riječi *maxum*, žargonskog izraza za derište, a asocijacijom na riječ maksimum izaziva dodatno značenje, okupila je nekoliko umjetnika koji zajednički izlažu od 1997. godine. Na ovoj izložbi, koja je postavljena u suradnji SCCA-Sarajevo i Collegium Artisticum, izlagali su Anela Šabić, umjetnički duo Kurt & Plasto, Hamdija Pašić, Damir Nikšić, Rachel Rossner, Alma Fazlić, Nebojša Šerić-Šoba, Eldina Begić, Ajna Arnaultić, Anur Hadžiomerspahić, Zlatan Filipović, Dejan Vekić, a njihovi konceptualni radovi odaju generacijsku povezanost grupe Maxumim.

Treba izdvajati Šobinu instalaciju koja se sastoji od slika narodnih heroja (npr. Marijana Badela, Rade Končara i dr.) ispod kojih je postavio predmete izrađene u tvornici istoga imena (alkoholno piće, električni stroj) — stvarajući time osebujne konotacije, videorad Dejana Vekića pod imenom *Arena* te nekoliko radova Damira Nikšića koji duhovito izražavaju predmete iz stvarnosti. Rad *Mlijeko* načinjen je od kartona savinutog u stilizaciju šalice i komada bijele spužve koja predstavlja razliveno mlijeko kraj šalice.

Da čest umjetnika i nije jako visoka, saznali smo od umjetničkog dua Kurt i Plasto. Postavivši velike prozirne posude za ubacivanje novca po čitavom prostoru Galerije, oni su pokušali dobiti rezultat u monetarnoj vrijednosti. Instalaciju su nazvali *Od svakoga prema mogućnostima svakome prema zaslugama*.

Iza umjetnika koji su izlagali na dijelu projekta nazvanom Minimum, ne stoji tradicija zajedničkog izlaganja niti zajednička poetika; oni

pokazuju raznovrsnost vizualnih istraživanja. Među njima su Ademir Arapović, konceptualni umjetnik koji u radu *Space is there to be filled with things* propušta semiotička svojstva prostora u smislu odnosa papira i teksta; Salim Obračić s radom *Stubovi*; Gordana Andelić-Galić koja u radu *Clishe* provlači volumen kroz figuru gradacije. Mirsad Šehić u radu *Geometrija iza reza u kamenu* ponavlja geometrijske oblike izražene skicom na papiru. Imaginacija izazvana 'skicom' potvrđuje se u skulpturalnoj realizaciji.

Maja Bajević radi performans *Dressed up*: prethodno skrojenu haljinu od materijala s reproduciranim kartom bivše Jugoslavije na izložbi spaja šivačim strojem i odijeva je — jasna ikonologija ovog rada autentičan je izraz umjetnosti izrasle na multietničkom tlu. Isto se može reći i za performans Alme Suljević, umjetnice koju pozajmimo s riječkog Bijenala mladih, a koja se krajem rata bavila razminiravanjem. Performans pod nazivom *Koridor*, koji je izveden na samom ulazu u Galeriju, sastojao se od početno postavljene, nezaobilazne travnate površine, koju je ona — odjevena u uniformu — 'razminirala' toliko da ostavi prolaz i označivi razminirani prolaz prevela djevojčicu preko trave, na ostatak izložbe. Posjetitelji su također da bi vidjeli ostatak izložbe morali proći kroz 'koridor'.

Pomoć iz kupole

Prostori SCCA-Sarajevo smješteni su u kupoli Akademije likovnih umjetnosti, što im omogućuje direktnе kontakte s najmlađim sarajevskim umjetnicima. Osim što pokušava informacijski povezati umjetnike, stvoriti im videodokumentaciju, *artists files*, *web sites*, biblioteku, SCCA uspostavlja vezu i suradnju sa sarajevskim

ostalih bili su videoumjetnica Sanja Ilevković i povjesničar umjetnosti Želimir Koščević.

Također na obje izložbe bilo je gostiju izlagaca iz Hrvatske. Na *Meeting Pointu* Slaven Tolj, a na *Iza ogledala* Dalibor Martinis i Lala Rašić. Odgovarajući na pitanje zašto *Meeting Point*, Dunja Blažević je rekla: *Poslijeratni umjetnički život bitno je reduciran i osiromašen, u odnosu na predratni — materijalno, institucionalno i profesionalno, u odnosu na ratni — kreativno*.

Svjedoci postojanja

Već spomenuti Collegium Artisticum, Galerija kojom upravlja Fuad Hadžihalilović, za vrijeme rata naijače je održala kontinuitet događanja. Osim entuzijazma za to je zaslужan i jedan prozaičan razlog — smještaj Galerije koja je imala struju i kad je u Sarajevu nitko nije imao. Osim te Galerije treba spomenuti Obala art cen-

tar koji vodi Izeta Građević, osnovan tijekom rata kao spontano okupljalište sarajevskih slikařa i kipara. Do rata su ti umjetnici radili klasičnim metodama, štafeljne slike ili skulpture, međutim, tijekom rata zbog nedostatka klasičnog materijala (papira, boja) počeli su koristiti nađene predmete, dostupne materijale i spontano prešli na suvremene oblike izraza — instalacije, performansi, odnosno konceptualne radove.

Umjetnici su se počeli nalaziti u zaštićenom dijelu grada koji je služio kao prolaz i održavati izložbe, potresna svjedočanstva rata. Uzdrmani ratnom svakodnevicom, uz serviranje toplog čaja za okrepnu, pokušavši 'otvorenje' učiniti što svečanijim, postavili su izložbu indikativna naslova — *Svjedoci postojanja*. To je ujedno naziv ciklusa Nusreta Pašića, djela na kojima je radio od početka devedesetih a koji je postao imenom čitavog niza izložbi. Glave svijetlećih očiju po-

Nebojša Šerić — Šoba, Maxumim 3, Collegium Artisticum

Maja Bajević, Dressed up, Minimum, Collegium Artisticum

Alma Suljević, Koridor, Minimum, Collegium Artisticum

umjetnicima u inozemstvu, s kolegama u zemljama bivše Jugoslavije te organizira godišnje i pojedinačne izložbe i akcije. Mnogi mladi sarajevski umjetnici jedan dio rata provedli su u inozemstvu, u evropskim gradovima stječući na licu mjesta uvid u suvremeno stvaralaštvo. Danica Dakić, umjetnica koja radi na relaciji Düsseldorf-Sarajevo, jedan je od primjera dobre adaptacije u novoj sredini i kombiniranja pozitivnih novih iskustava sa starima: lako živi više u Düsseldorfu nego u Sarajevu, upoznata je dobro sa sarajevskom umjetnošću i umjetnicima s kojima zajednički radi projekte.

Do sada su mladi umjetnici imali dvije godišnje izložbe (*Meeting Point* u ljetnoj bašti Culhan, u staroj jezgri grada i *Iza ogledala*) i nekolicinu pojedinačnih akcija. Zanimljivo je da izložbe ocjenjuje žiri koji se sastoji od stranih ocjenjivača. U žiriju *Meeting Pointa* između

Gordana Andelić-Galić, Cliché, Minimum, Collegium Artisticum

Istra filmski poluotok

Hrvatski će filmoljupci između pulske pustoši i motovunske gužve imati prilično lagan izbor

Ivan Žaknić

Motovunski filmski festival, 10.-14. kolovoza i Festival hrvatskoga filma u Puli, 11. (ili 12)-15. kolovoza

Svratili li kakav kulturno zainteresirani turist oko 10. kolovoza u zemlju Istre se spusti od Motovuna prema Puli zacijelo će ostati nemalo iznenaden, pače zapravo. Kako to da nisam čuo niti za jedan hrvatski film, a ti mu ga Hrvati u srcu ljeta organiziraju dva filmska festivala? Ma vidi ti te kulturne Hrvate, a nama prodaju priču o nekim barbariskim Zapadnim Balkanicima! A neće taj naš umjetnički senzibilizirani posjetitelj znati sav naš jad, odnosno neće biti upoznat s pretpovješću ta dva festivala, onoga Prvoga međunarodnog u Motovunu što će se u ovom pitoreskom istarskom gradiću održati od 10. do 14. kolovoza i onoga tradicionalnog Festivala hrvatskoga filma u Puli koji će početi 11. ili 12. kolovoza te završiti 15. istog mjeseca. Sva ta pretpriča oko termina održavanja i novčano-moralne potpore Motovunskog i Pulskog festivala isuviše je tipična za našu kulturno-političku svakidašnjicu da bismo je imali volje do detalja ponavljati ili do datno insistirati na nečijoj krivnji.

Pitanje datuma

Dakle, činjenica jest da se Festival hrvatskoga filma proteklih godina održavao krajem srpnja i početkom kolovoza, a da je ove godine prebačen za 11. kolovoza nakon što su organizatori Festivala u Motovunu već objavili termin održavanja svoje priredbe. Različiti su razlozi promjene datuma pulske smotre. Tako je direktor Pulskoga ljeta izjavio kako je pulska Arena sve do 11. kolovoza rezervirana za druge sadržaje dok je objašnjenje Ministarstva kulture koje bdije nad Festivalom u Puli, izgledalo znatno razumnije: kako do konca srpnja ne bi bila zgodljena dva filma koja su se trebala prikazati u konkurenciji — Čudo u Starom Rastovcu Branka Schmidta i Nebo, sateliti Lukasa Nole — cijeli bi se Festival sveo na pet naslova. Međutim, kako je u vrijeme dok pišemo ovaj tekst prilično izvjesno da se Nolino i Schmidtovo ostvarenje neće pojavit u Puli, zbog čega bi cijelokupni Festival mogao biti skraćen, objašnjenje Ministarstva pada u vodu. Dio je medija, pak, u svemu prepoznao prste svenačnoga predsjednika Festivalskog vijeća Pule i Vladina povjerenika za film Antuna Vrdoljaka te osvetu *nacionalnih osviještenih Rajku Grliću*, umjetničkom direktoru motovunske manifestacije i redatelju koji nije našao svoje mjesto unutar aktualne hrvatske kulturno-filmske koncepcije.

Međutim, uz nekoliko direktnih izjava, poput Vrdoljakova koji se zahvalio Bogu što se Pula i Motovun organiziraju u isto vrijeme (!) ili Grlićevih opaski kako se, vjerojatno, iza svega, ipak, krije politika — nije bilo nikakvih bliskih kontakata dvije suprotstavljene strane, osim reakcije Ministarstva kulture na izjavu izvršnoga direktora Festivala u Motovunu Borisa T. Matića kako kulturničko Ministarstvo nije ni na koji način podržalo ovaj Festival. Ministarstvo je, međutim, konstatiralo da je Prvi međunarodni festival podržan, ali — moralno.

Međunarodne veze

Kako će se repovi ovih zbivanja vjerojatno još vući po našim medijima, ajmo se mi ponašati

poput našega turista s početka priče, kao da je održavanje dvaju festivala u zemlji u kojoj je kinematografija u polaganom izumiranju sasvim

nje novoga direktora (od ove je godine to filmski kritičar i novinar *Vечernjeg lista* Arsen Oremović), ako će se, primjerice, i predsjednik Društva hrvatskih filmskih redatelja opredjeliti za Motovun, a cijelokupno će ceovsko redateljsko udruženje potiho bojkotirati Pulu jer niti na jedan način nije uključeno u njegovu organizaciju.

Rat i zbilja

Što će, dakle, ovogodišnji Festival hrvatskoga filma ponuditi onim malobrojnicima kojima je stalo do hrvatskog filma, makar na riječima? Čini se da domaći filmski autori još nisu rekli svoju završnu riječ o temama Domovinskoga rata i tranzicijske zbilje, jer se čak četiri filma obraćaju ratno-tranzicijskoj zbilji. Pritom, potpisnik ovih redaka nekako najviše ima povjerenja u *Crvenu prašinu* Zrinka Ogreste, koji je već u *Ispranima* pokazao da se u intimnim gradskim pričama nalazi bolje nego u povijesnim bespućima *Krhotina*, a bit će zabavno, nakon poduze stvaralačke stanke, pogledati i novi film Dejana Šorka — *Garcia*. Zlobnici će pretpremijerno ustvrditi kako je Željko Senetić opet spiskao novac za dubrovačku ratnu kroniku (*Dubrovacki suton*), dok o Hitrecovoj *Bogorodici* gotovo sve već znamo. Iz pulske konkurenčije tematski odskoči samo *Da mi je biti morski pas* mladoga Ognjena Svilicića, priča o dvojici Vlaja koji se, u potrazi za ženama, spuštaju u Split.

Međutim, moglo bi se već sad naslutiti da će ovo biti jedan od dosad najsiromašnijih pulskih festivala, čak i da Nola završi svoj ratni spek-

takl, odnosno Schmidt svoju komediju. Paradoksalno, Pula bilježi svega pet ostvarenja u godini kad će se u samostalnoj Hrvatskoj snimiti najviše filmova (spisku treba pribrojiti Brešanova *Maršala*, Sedlarov *Četverored* i nastavak Sabljačeve uspješnice *U okruženju*). To bi, možda, i trebao biti zalog nekih bogatijih i boljih Pula, samo hoće li redatelji uopće imati interes slati filmove na priredbu koja služi za održavanje privida normalnosti i kontinuiteta domicilne kinematografije.

Prvi međunarodni filmski festival u Motovunu ima, pak, ono što Puli već godinama nedostaje — entuzijazam. On se doduše odnosi na Grlića, Matića (koji je još prije par godina sličan festival želio organizirati u Zagrebu) i nekolici nijihovih suradnika, ali, ukoliko se ovaj Festival u svojoj premijeri pokaže uspješnim i zanimljivim, sigurno će se i organizacijski morati proširiti. Grlić i Matić imali su sreću što redoviti kinoreerto u našoj zemlji oskudjeva filmovima koji su bili zapaženi na svjetskim smotrama, ali, eto, nisu bili interesantni domaćim distributerima.

Motovunska elita

Tako će posjetitelji Motovunskoga festivala u okviru središnje večernje projekcije gledati brazilske kandidatice za Oscara *Central Station* Waltera Sallesa; Paskaljevićevu *Bure Baruta*, dobitnika posebne nagrade na dodjeli evropskih filmskih nagrada; *Children of Heaven* Majida Majidija, uradak izuzetno vitalne iranske kinematografije; *Mifune* danskog dogmatičara Sore-

na Kragha Jacobsena; te *Happiness* američkog nezavisnjaka Todd-a Solonda. Leo Hannenijk, čovjek koji je najzaslužniji za prošlogodišnje uspješno predstavljanje domaće kinematografije u Rotterdamu, pripremio je kraću retrospektivu suvremenog nizozemskog filma, a velik će interes izazvati i filmovi Srednje Europe, posebno *Beautiful People* sarajevsko-londonskog redatelja Jasmina Disdara, nagrađenog na ovogodišnjem Cannesu. Ponoćna projekcija rezervirana je za filmove glazbenoga (pod)žanra i tu će biti zanimljivo vidjeti *Buena Vista Social Club*, dokumentarac Wima Wendersa o kubanskoj glazbi i *Jihu*, kultnoga Finca Akija Kariusmaka.

U program je uvrštena i selekcija novoga hrvatskog filma u izboru Hrvoja Hribara te filmovi proizvedeni u grožnjanskoj *Imaginarnoj akademiji*. U medijima su se pojavili i natpisi o dolasku mnogih zvijezda u Motovun, spominjani su, među ostalima Roberto Benigni, Wim Wenders, Bernardo Bertolucci i Rade Šerbedžija, ali se popis gostiju zasad svodi na Lea Hanewijka, filmske producente Toma Luddyja i Roberta Nic-ksona, a moguć je i dolazak Dušana Makavejeva. Proslavit će se i pedeset godina rada Branka Baueru (ne valjda bez projekcija!), predviđeno je nekoliko popratnih izložbi i koncerata i sve će to, vjerojatno, filmske štovatelje svrstati na stranu *posljednjeg filmskog festivala na svijetu* kako su se organizatori Motovuna zgodno izrekli mirirali koristeći najavljeni smak svijeta. Pulski će, pak, festival, početi na sam dan smaka ili dan poslije. Reklama? Ne! Prije, zloguka metafora.

Motovun Film Festival

	10.08. utorak	11.08. srijeda	12.08. četvrtak	13.08. petak	14.08. subota
Kino 10:00 <i>Novi hrvatski film</i>		Vidimo se Ivan Škaljić Noć za slušanje Jelena Rašković	Mondo Bobo Goran Rušenović	Kako je počeo rat na mom otoku Venko Brešan	Tri muškarca Melite Žganjer Snježana Trifunović
Kino 16:00 <i>Glavni program</i>	Otvaranje kina Juha Rež. Kaurismäki, Finska	Socijalizacija bika COM & ERIK, Slovenija	An Ambiguous Report About the End of the World Juraj Jakubisko, Češka	Carmen Metod Pevec, Slovenija	Beautiful People Jasmen Désiré, Velika Britanija
Pod murvom 17:30		KINO 21. STOLJEĆA EUROPA VS AMERIKA, RAZGOVOR POD MURVOM	TAJNA VEZA S ISTROM PROMOCIJA ČETIRI KNJIGE POD MURVOM		
Kino 18:00 <i>Novi Nizozemski film</i>	Little Tony Riley van Woudenhoven	Polish Bride Karim Tarhan	Siberia Robert Jan Westerik	Winter 89 Daniel Daniel	The Stowaway Ben Van Lieshout
Terasa 20:00	ILOŽBA EDE MURTIĆA 19:30 FEŠTA ISTARSKE ŽUPANIJE	FEŠTA VELEPOSLANSTVA REPUBLIKE SLOVENIJE	FEŠTA U ČAST BRANKA BAVERA I TONÍSLAVA PINTERA	FEŠTA VELEPOSLANSTVA KRAJEVINE NIZOZEMSKIE	FEŠTA TURISTIČKE ZAJEDNICE ISTARSKE ŽUPANIJE
Trg 21:00	Otvaranje festivala		PRIZNANJA BRANKU BAVERU I TONÍSLAVU PINTERU		DODJELA NAGRADA KODAK ZA NAJBOLJI FILM MADE IN GROŽNJA
Trg 21:10 <i>Made in Grožnjan</i>	Zlatni sladoled PATRICK KOCE, HRVATSKA/RUMUNIJA	Ottavio Diana Groz i ATTILA KÉKESI, Hrvatska/Mađarska	Sretno DALEBOR MATANCIĆ, TOMISLAV RUKAVINA, STANISLAV TOMIĆ, Hrvatska	Una storia polesana Andrej Koroljiev, Hrvatska/V. Britanija	Druže Tito mi ti se kunemo (GLAZBENI SPOT ZA FILMA MARŠAL) VENKO BREŠAN, HRVATSKA
Trg 21:30 <i>Glavni program</i>	Central Station WALTER SALLES JR., BRAZIL/FRANCUSKA	All the Little Animals JEREMY THOMAS, V. BRITANIJA	Children of Heaven MOUSTAFA MAJIDI, IRAN	Mifune SØREN KRÆSH JACOBSEN, DANMARK	Happiness TOD SOLONZ, SRBIJA
Trg 24:00 <i>Glavni program</i>	Orbanići Unplugged Igor Mirković, Hrvatska	Bure Baruta GORAN PRASKALJEVIĆ, JUGOSLAVIJA/FRANCUSKA	Run Lola Run TOH TZEW-KIEN, NJEMачKA	Savršen Krug RODRIGO KENOVICH, BIH/FRANCUSKA	Lagrimas Negras SONJA HERMAN DOZE, NIZOZEMSKA
Klub 02:00	Alen Vitasović	Fest Klub	Fest Klub	Fest Klub	Gustafi

kritik

Težina filmske kritike

Turkovićev je tip kritike dakle u najširem smislu esejistički, a bolje ga opisuje engleska riječ *criticism* nego hrvatska riječ kritika

Nikica Gilić

Hrvoje Turković, *Suvremeni film*, Znanje, Zagreb, 1998.

Jedavanje uknjiženih novinskih kritika i ostalih napisu koje po definiciji krasi prolaznost neki bi komentator mogao nazvati ego-tripom (baš kao, uostalom, uknjižavanje kolonii, polemika, prepiske...). No baš Turković spada među autore koji su vrlo ozbiljan ogled ili kraću raspravu znali objaviti čak i u dnevnim novinama, a tiskovina u kojoj su objavljeni zapisi o kojima je sada riječ bila je ipak znatno ambicioznija od bilo kojeg tjednika ili dnevnika (najvećeg, najtiražnjeg, 365 puta boljeg ili prvog nezavisnog — sasvim je svejedno).

Kritičari i haiku

U *Suvremenom filmu* Turković je sabrao tekstove redovito objavljivane u *Vijencu* od 1993-1995. godine, što uključuje i kritike o tekućoj kinematografskoj ponudi (Spielberg, Campion, Cameron, Mančevski, Sedlar, Burton, Oresta...) i zabilješke o raznim retrospektivama i ciklusima (Pabst, Paspa, Adlon, Lubitsch, Japanci...), potom o festivalima, ali i simpozijima, uz pokoji pravno prepoznali kako je riječ

bleski napis o, primjerice, razlozima i manama Hitchcockova ugleda, poetici animiranoga filma... Lijepo, reći će netko, ali o utjecaju haiku poezije. Izuzmemo li stoga onu zbnjujuću inačicu kritičarskog poststrukturalizma u *Novome listu*, ostale bi dnevnio-tjedne kritike, koliko god kada bile sjajne u matičnoj novini, najčešće prilično neprimjereni djelovale u obliku knjige.

Bespuća novinarstva

Teze koje smo upravo iznijeli, jasno, dijelom se oslanjaju i na čitalačko iskustvo s ukoričenim kritikama, a prilično je poučno primjetiti kako, recimo, knjige kritika Dražena Mavre i Vladimira Vukovića jednostavno ne spadaju u tu skupinu.

Nije čudno da u žurnalističkom okružju i najbolji kritičari katkada popuste senzacionalizmu. Naime, neki od ne bez razloga cijenjenih pera iz ove branše nemaju čak ni pravu kritičarsku rubriku, već neku vrstu filmske kolumnne. Raspredaju oni stoga o cijeni proizvodnje nekoga hita, o

imaju li ti napisni veze jedan s drugim ili je riječ o običnoj muzaki?

Turkovićeve kritike tekućega repertoara sve su samo ne dnevne i potrošne, te su bile vrlo primjene za kulturnjačku novinu. Uostalom, premda u raznim dnevnicima i tjednicima kruh sa

Čunjaste glave (Dan Aykroyd, Jane Curtin)

sedam kora zaraduje pregršt ozbiljnih kritičara (Slaven Žečević, Jurica Pavičić, Dragan Jurak, Živorad Tomić, Nenad Polimac, da spomenemo samo neke), njihove su kritike ipak ograničene rokovima i prostorom; i sam Turković spominje taj problem u tekstu *Kaos kao rutina* (str. 138). *Feral* i *Večernjak*, primjerice, novine bitno različite političke orijentacije, dijele tendenciju svođenja filmske kritike na jednu do dvije prostoproprijene rečenice, pa su domisljati čitatelji tih tekstova ispravno prepoznali kako je riječ

privatnu životu šefova studija, mitologiziraju svoju bolju prošlost ili novojugoslovensku kinematografiju, pišu o tehničkim i organizacijskim problemima slike. Osim toga, ipak malo prečesto iznose uglavnom utemeljene, ali nimalo estetski orijentirane činjenice o groznoj repertoarnoj politici hrvatskih kinematografa; komentiraju bizarre izjave i poteze Antuna Vrdoljaka, Jakova Sedlara i ostalih umjetnika i umjetnika... U tom poslu, logično, pomalo zanemaruju ne samo strukturu pojedinoga filma ili su-

ovom je slučaju riječ jednostavno bila o dobrom filmu, a ovaj je kritičar napisao kako je samo pitanje vremena kada će taj žanr

binama južnjaka k tome nije zanimljivo samo kao još jedna pljuska dobrome ukusu, jer su razgranata maštovitost i maštalačka

značenja koja njegovo gledanje proizvodi, nego i sam kino — videorepertoar te sedmu umjetnost kao takvu. Naša je teza da ako izvjesni netalesnirani sineast (opet) pobere lov za film iz zajedničkoga hrvatskog džepa, to treba prokomentirati, ali tekst o tome ne bi smio istisnuti filmsku kritiku iz prostora koji bi trebala imati (ako baš ne u najtiražnjim tjednicima, onda u nekim drugim tipovima tiskovine). Takav novinarski tekst nikako ne bi smio zamijeniti kritiku, jer je, zaboga, ni ne može zamijeniti.

Uostalom, tek bi nakon dvije butelje vina prosječnom uredniku rubrike o kulturi palo na pamet kako bi *umjesto* redovitih stranica s književnom kritikom trebao objaviti tekst o financijskom skandalu u nekoj književno-kulturnoj udruzi, sumnjivim odlukama komisije za otkup knjiga, političkom govoru Vlade Gotovca ili Nedjeljka Mihanovića ili o spolnom životu Vladimira Nazora, jer je to tobože isto što i književna kritika, samo zanimljivije.

Cistoča žanra

Turković je dakle jak baš u tome u čemu su dnevni kritičari, iz iznesenih ali i drugih razloga, najslabiji — estetske se prosudbe ne ustručava utemeljiti čak ni *dosadnom* teorijskom aparaturom, a i kada piše o najnovijem notornom podbačaju tzv. državne kinematografije, najviše upada u oči koliko žali zbog toga što je proizveden loš film. Dakako, politika nije pincetom odstranjena iz takvih napisu, ali njima nikada ne dominira, premda se Turković, pišući u drugim žanrovima, ne ustručava pisati kolumnu i dati prvenstveno političke ocjene.

Kako je dakle riječ o tekstovima namijenjenima ciljanim kulturnjačkim krugovima, kod Turkovića nema objašnjavanja temeljnih stvari kakvo katkada jednostavno mora obaviti novinar masovnije tiskovine. Vrlo je simpatičan, primjerice, tekst o neprijemljeno sirovoj propagandnosti HTV-ovih dnevnika: Turkoviću, čovjeku od pera, pokretnih slika i izlagачkih struktura, dnevnik kao propagandni buzdovan predstavlja

prije svega diskurzivni problem! To što tekst napisan s tih pozicija nije nezanimljiv nestručnjacima, tj. stručnjacima iz drugih branši, lijep je kompliment stilu.

Turkovićev je tip kritike dakle u najširem smislu esejistički, a bolje ga opisuje engleska riječ *criticism* nego hrvatska riječ kritika. Svaki konkretni film na repertoaru iskorišten je i kao lijepa prigoda za neko općenitije razmatranje, primjerice o prirodi komedije te o odnosu modernizma i postmodernizma, pa bi bilo pogrešno tekstove iz *Suvremenoga filma* umjetno dijeliti prema povodima. Iz tekstova *općenitih* ili kinotečnih povoda što se može naučiti o suvremenome kinematografskom životu, iz repertoarne-prigodnih pak tekstova mogu se izvući pasusi znanstvene težine.

Širina pregleda

Primjetimo li još k tome kako je i repertoar povoda za tekstove iznimno širok — od američkih hitova preko Dana hrvatskoga filma i retrospektive nijemih klasičkih do savjetovanja o kinematografijama zemalja u tranziciji — jasno je zašto se čak ni naslov ne doima preuzetim. Iz ove se knjige doista može iscrtat panorama suvremenoga filma, očitati supertilni kritičarski model (kritičarski u onom eng. smislu) u kojem točno određeno mjesto imaju i Clint Eastwood i Jakov Sedlar i Milan Bukovac i, recimo, njemački klasičci iz nijemoga razdoblja.

Napokon, valja priznati kako je vaš recenzent počeo čitati knjigu s malom nelagodom: skoro se svih tekstova više ili manje maglovito sjećao još iz *Vijenca*, ali mu uopće nije bilo jasno kakvog će imati smisla u ukoričenu aranžmanu. Ovi su reci međutim napisani s golemim zadovoljstvom. U *Suvremenom filmu* može se naime osjetiti elegantno naznačena asocijativno složena vrijednosna struktura, oplemenjujući pogled upućena ljubitelja umjetnosti i vrckava, ali sofisticirana stilista. Može se k tome naučiti ono što se nije moglo ako su se ovi tekstovi čitali u rasponu od dviju godina. □

kritik

Sjajno debilni humor

Vulgarni srednjoškolski humor *Vodonoše* nije još jedan simptom sveopćeg podjetinjenja filmova, publike i kritike

Nikica Gilić

Vodonoša (The Waterboy), SAD, 1998, režija: Frank Coraci, glume: Adam Sandler, Kathy Bates, Fairuzza Balk, Henry Winkler, distr.: Kinematografi

Upovodu filmova kao što je bio australski *Sjaj* s oskarovcem Geoffreyjem Rushom mnogi su kritičari zanemarili pogrde i porugu što ih obično upućuju na račun trenutno vrlo modernih slikopisnih priča o invalidima, mentalno poremećenima, na smrt oboljelima i drugima kojima sudbina baš i nije bila sklona. Koliko god rečena moda bila nametljiva te dosadna,

dosljednost glavne crte ovoga djela.

Putujte na jug

Osnovito je znakovita scena u kojoj bizarni južnjaci, uključujući i višekratno pretučena profesora dizajniranog prema zaštitnom znaku *Kentucky Fried Chickena*, mole Vodonošu da se vrati na ragbi teren. Junakova vjerna ljubica Vicki (sjajna Fairuza Balk) spremna je i ubiti za svog Bobbija Bouchera (Sandler), a posešivena mama (takoder sjajna Kathy Bates) popustit će kada vidi kako njen dečkić (trideset jednu godinu star) uživa na stadionu. Tipičan su primjer i bravurozne minijature poput debila koji rida nad svojom sudbinom debila, a kada ga Vicki počne tješiti, nepogrešivo je zgrabi za grudi. Ta gesta nije samo smiješna, nego je i vrlo logičan proizvod karakterizacije lika, a i ostale su

Pokreti otpora

Prosječni kreativni dosezi nekadašnjega hrvatskoga ratnog filma višestruko nadmašuju one suvremenog

Damir Radić

Hrvatski ratni film — Kinoteka, srpanj 1999.

Nakon što je Zagreb film u svojoj dvorani Kinoteka u Kordunskoj iscrpio zadnje zalihe gledatelja na srpskom hitu Rane, ta se filmska kuća, u odsutvu atraktivnijih premijernih inozemnih naslova koji bi razinu posjećenosti držali na podnošljivoj razini u kriznim ljetnim mjesecima, odlučila na intrigantan ciklus hrvatskog ratnog filma i postigla pun pogodak. Devet godina proskribirani, ti filmovi, nekad česti gosti državnog tv programa, postali su nepoznanicom za cijelu jednu novu generaciju filmofila i inih radoznalih mladih ljudi koji su u respektabilnom broju punili svaki termin ciklusa, a na najvećim poslasticama, put Bulajićeve Bitke na Neretvi, dvorana je bila krcata.

Partizani i neprijatelji

Ciklus je u srpnju nudio sedam filmova nastalih u socijalističkom razdoblju i dva iz vremena nacionaldemokracije. Ovi potonji, Vrijeme za... Oje Kodar i Kako je počeo rat na mom otoku Vinka Brčana, mogli su poslužiti za usporedbu onih i ovih vremena, u izravnom sučeljavanju pokazati kakva je bila prosječna razina hrvatskog filma partizanske provenijencije, a kakva domovinskoratne. Mi, relativno stariji, odgovor smo znali i ranije, no mladi su se sad mogli zorno uvjeriti da prosječni kreativni dosezi nekadašnjega hrvatskoga ratnog filma višestruko nadmašuju

one suvremenog. Štoviše, sama pomisao usporedbe klasika poput Ne okreći se sine ili Devetog kruga s rasističko-šovinističkim naslovi-

ma kao što su Cijena života Bogdana Žižića, odnosno Bogorodica Nevena Hitreca, koji su pritom, sasvim inferiorna ostvarenja, krajnje je neumjesna.

Ne okreći se sine (1956) Branka Bauera današnjeg gledaoca može zasmetati povremenim ideologiziranim ubodima kojih više ima u prvom, i režijski tvrdem, dijelu filma. No od trenutka prvog sretra oca bježunca (sugestivni Bert Sotlar) i ustaškom ideologijom indoktriniranog devetogodišnjeg sina (odlični Zlatko Lukman), pokreće se fascinantan emocionalni ustroj filma. Odnos oca i sina psihološki je uvjerljiv i dirljiv, a na nekoliko mjesta emocionalno povišen do potresnosti. Takvo suvereno snalaženje na osjetljivom emocionalnom tlu, gdje se svaki čas moglo skliznuti u nedignitetnu patetiku, a Baueru se to nije dogodilo baš nijednom, svjedoči o velikom autoru majstorstvu koje ne zaostaje za melodramatskim vrhovima klasičnog holivudskog razdoblja.

No Bauer nije samo sjajan u treptaju središnjeg odnosa oca i sina, on imponira i pobočnim nizovima likova, gdje reda zanimljive portrete, s vrhuncima u živopisnim i sasvim nestandardnim pripadnicima pokreta otpora. Uz to Bauer pokazuje velik osjećaj za urbanu ambijentalizaciju, pruživši plastičan ugodaj ratnog Zagreba.

Zidovstvo u ratu

Na tragu Ne okreći se sine je Deveti krug (1960) slovenskog klasika Francé Štiglica: opet je riječ o melodrami smještenoj u ratni Zagreb s dirljivim i tragičnim središnjim odnosom (mladić Ivo, glumi ga Boris Dvornik, i židovska djevojka Rut, Dušica Žegarac, čiji se brak, formalno sklopljen radi njezina spašavanja,

pretvara u iskren i dubok ljubavni odnos) i s još istaknutijom urbanom ambijentalizacijom nego kod Bauera. U Devetom krugu gotovo da nema ideologiziranih mjesto, a niti aktivnih pripadnika pokreta otpora te je na samom Ivi da spasi svoju ljubav. Možda je emocionalni intenzitet odnosa Ive i Rut manji nego oca i sina kod Bauera, što međutim ne dovodi u pitanje dirljivost i potresnost priče, no s druge strane Štiglic »elegantnije« režira nego Bauer, upravo imponira lakoćom i tečnošću režije. »Zahvalna« tema progona Židova i vrsna Štiglica režija doveli su film (čija je jedina izrazitije slaba točka iznenadjuće Dvornikovo preglumljivanje u dobrom broju prizora) do oskarovske nominacije koju je osvojila i Bitka na Neretvi (1969) Veljka Bulajića. Zbog nostalgičnih razloga nadao sam se da će nešto od davnih djetinjnih pozitivnih doživljaja ostati i danas, no nažalost uglavnom je sve otislo u nepovrat.

Bitka na Neretvi ultimativna je apologija partizanskog mita s brojnim, uglavnom slabo profiliranim, tipiziranim likovima koji izgovaraju hrupu ridikuloznih fraza. Uz to riječ je o filmu prilično napornom za praćenje (čemu je dijelom pridonijela i vrlo loša kopija): otprilike osamdeset posto radnje otpada na zamorne prizore borbi prepune eksplozija, vatre i dima, čemu se pridružuje nepregledan prikaz ratnih operacija, uslijed čega je malo kome jasno gdje se jedinice kreću i prostorno-vremenske relacije medju njima.

Partizanski camp

Zanimljivo je međutim da su Nijemci i Talijani prikazani sasvim neutralno, po »fordovskom« principu Indijanaca kao elementarnie nepogode (štoviše, neki nje-mački i talijanski oficiri izazivaju poštovanje i simpatiju), što se dijelom mora pripisati njemačkom i talijanskim produkcijskom ulogu; stoga je uloga glavnih negativaca, s obzirom na posvemašnu marginalizaciju ustaša, pripala četnicima čime Bulajić danas često voli mahati. Neretva je dakle slabašan ratni spektakl koji će

nova publika, kao što je na projekciji u Kinoteci bilo evidentno, moći prihvati kao paradigmatski primjerak jugoslavenskog partizanskog campa, a ne nekako respektabilno hrvatsko djelo tobože antimiloševičevske anticipacije kako sebi utvara Bulajić.

Boris Dvornik i Dušica Žegarac u Devetom krugu Francé Štiglica, 1960.

Povratak (1979), s radnjom smještenom u područje Biokova, film je kojim se Antun Vrdoljak nastavio na svoje partizanske klasičke Kad čuješ zvona i Ugori raste zelen bor.

sti, koja svojom očiglednom iskonstruiranošću predstavlja najslabije mjesto filma, a smeta i mjestimična verbalna retoričnost kojom se stostruko želi potkrpti ljudska ukorijenjenost i vitalnost,

Bitka na Neretvi Veljka Bulajića, 1969.

Vrdoljakovi komunisti

Mada je riječ o manje znanom naslovu iz Vrdoljkova opusa, film znatno ne zaostaje za njegovim partizanskim hitovima, a karakterizira ga ista sklonost što realističnijem opisu ratnog stanja. Vrdoljak pokazuje kako se značajan segment partizanskog pokreta mogao oblikovati i sasvim slučajno, mimo »genijalnih« komunističkih ideologa, koje u filmu pri-

okrenutost životu nasuprot smrti. No u cjelini to je solidno ispričan i režiran film koji, ponavljaju, najviše plijeni svojom realističnošću uslijed koje si Vrdoljak, primjerice, neće dozvoliti da od lokalnog žandarmerijskog narednika primitivca (Rade Šerbedžija) napravi budalu koju će komunistički goluždravci, čak i ako im je na čelu iskusni Dvornik, izigrati na prozirne trikove. □

Izemaljski i satelitski programi bili su stravično loši te većere, pa sam potegnuo do videoteke, posegnuo za dramom Affliction i nekoliko sati uživao u minuznim karakternim studijama Russella Banksa, Paula Schradera, Nicka Nolte i kompanije. Kad sam pod priličnim dojmom isključio video, bilo je već jedanaest i Motrišta su jezdila Prvom programom. Kako se radi o totalno čarobnjaku inačici američkih newsmagazina tipa 20/20 (što onđe konotira savršeni vid), trudim se izbjegavati ih, ne bih li sačuvao ovo malo živaca: no zakonitosti električnih medija neumožile su, tuner je bio na Prvom programu, samo sam stisnuto stop i soba mi se ispunila najnovijom motrećom propovijedi u HiFi stereu.

Znam da nije uputno komentirati televizijski program izjavama ajme majko dívice blažena; valja mi krenuti u detalje. Pardon, potankosti. Dakle, Prvi, Drugi i Treći program HTV-a nesveti su amalgam monopola, nepotizma, nekompetencije, rastrošnosti, ideologije, egocentrizma, nesuvrnosti i čiste pakosti... OK, to bi previše trajalo. Konkretno: Motrišta su te većere uposlige neku perjanicu iz svog trusta informativopolitičkih mozgova (koji, dam se klat, ne znaju tko je bio Spiro Agnew, recimo) da povodom donošenja najnovijih stega&restrikcija po glavi maloljetnika širokom puku objavi kako je današnja

bi je se izvelo na Pravi Put. Koji je to pravi put, ni zakon ni Motrišta ne trude se reći — određuju ga isključivo negativno, kao oprek uočenim porocima (kadar: četvero mladih sjedi navečer u kafiću u Tkalčić i veselo maše kameri, ne znači kakvom će komentatorskom žuči biti popraćeni) i vjero-

teka; što znači da se kinematografska inačica South Parka nije smjela podnasloviti All Hell Breaks Loose jer je sama riječ Hell postala odviše vulgarna; što znači da je zamolio šezdeset sekundi Kubrickovog testamentarnog remek-djela Eyes Wide Shut.

Katodik

Izaberi TV

Debela dioptrija današnje domovinske dalekovidnice dovodi mlade Hrvate u lose/lose situaciju — ili ćemo imati mladež bez obraza ili obraz bez mladeži

Vladimir Sever

jatno kao skup himbenih vrijednosti koje Hrvatsku već desetu godinu s neprijepornim uspjehom vode Nikamu.

Možda me samodopadna, nadmerna popovanja HTV-a ne bi trebala iznenaditi koliko sama zakonska stega. Napokon, sličnoj (no zamjetno blažoj) dušebričnjoj hipokriziji svjedočilo se zadnjih mjeseci u postupcima američke državne administracije nakon masakra u Gimnaziji Columbine. Clinton, libertin po domu, no teška konzerva u javnim nastupima, bržebolje je većinu odgovornosti za sadašnje stanje mladeži u svojoj zemlji svalio na Dolje! Psovke! Akciju! i ostala Zla na kojima današnji Hollywood grmi prihode. Vječni uzor Mate Granića, Jack Valenti, predsjednici Udruge za filmsku autocenzuru MPAA, pohitao je uvjeriti Smjernoga Vođu kako će Industrija Zabave od sada svakako biti Odgovorna. Što znači da je Basketball Diaries s DiCaprijem povučen iz video-

sti konzervativci lakše spavaju. Uzroci smrtonosnih divljanja nezrelih mladih ljudi leže u, zna se, ne posve uspjelem sastanju rasnih&klasnih šavova kojima je prošarana Prva Demokracija; u zloporabi slobode govora kako bi se širila Mržnja. U tome je ključna muka današnje Amerike. Kako, nai-me, zaštiti slobodu riječi i istodobno sprječiti da se tom riječju širi mržnja?

Mržnja je droga. Adiktivna. Snažna. Potire osobnost Individue i tjera je na poistovjećivanje s nacionalnom, etničkom, rasnom, klasnom i inom Cjelinom. Drogu s koje se teže skinuti nego s heroina ili alkohola; najmržnja, najopakija, najpodmuklija, jer ju dila Sloboda.

Svetogrđe

Vrsta slobode o kojoj govorim ona je na koju upozorava još Deklaracija nezavisnosti: ona koja presreže za tuđom. Nije je, u stvari, teško uočiti i razobličiti, no Amerika nije za to još spremna. A Hrvatska? Živjela je stoljećima upravo u takvoj uzmi-ili-ostavi slobodi; danas je nudi vlastitim građanima pod nazivom prave stvari. Politički i medijski dileri slobode podvaljuju vlastitim građanima koku namjesto štaubšćera, hors namjesto deterženta: načini na koje se naša mladež želi očistiti samo će je dalje sputati&isfrustrirati; uprljati. Ovdje se ne radi o suzbijanju delinkvencije; nakane zakona i njihovih medijskih propagatora sežu puno dalje, sve do ukidanja pojma mladosti s kakvim sam odrastao i njegovog nadomeštanja nečim krutim, šupljikavo kulturnim, mrtvim.

Kakvog izbora današnji klinci imaju namjesto to malo reblike patetično svedene na kafiće, tulume i noćne klubove? Izaberi nas, kažu im s HTV-a. Izaberi život. Izaberi obitelj koja nije u stanju zaraditi da te stavi na noge. Izaberi škole pune kastriranih profesora u stuporu. Izaberi stranačku mladež i svetkovine klanjanja trokističkom Ziggyju Stardustu. Izaberi korporativnu državu s tržišnom šminkom. Izaberi raboraviti budućnost. Izaberi Mein Kampf istaknut po izložima gradskih knjižara. Izaberi mrziti svakoga tko nije Naš. Izaberi TV.

Izaberi TV Nova...

I svi se grohotom zagrcnuše. O tome drugi put, sad moram odgovoriti na pristigla pisma.

Happy Mail

Tugomir Đ. (IT), Garešnica: Nisam prvi koji je kolumnu nazvao po liku iz Alana Forda. Ivica Mudrić pisao je jednu nazvanu Grunf, Zlatko Canjuga zvjezdane uspjehe postiže kao Gumiflex, neimenovani visoki dužnosnik iznosi gledista Superkafa, o Broju Jedan da i ne govorim.

Tvrta H. (13), Pitomača: Piramide su starije od Hrvatske. Hej, gledaj, znam da je teško, ali ako te to toliko muči, piši Boži, pa možda to izmjene u narednom izdanju udžbenika. □

Bosanski poliperspektivizam

Unutarnja Bosna upućuje na misao o zemlji koja je sva okrenuta u sebe i čiji se dijelovi neprestano jedan u drugome zrcale

Katarina Luketić

Ivan Lovrenović, *Unutarnja zemlja, Kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine*, Durieux, Zagreb, 1998.

»Naš civilizacijski ispit zrelosti polaze se ovdje; to nigrdje nije tako neminovno kao u Bosni.« Zapisao je to bosanskohercegovački književnik Ivan Lovrenović u eseju iz 1983. godine objavljenom kasnije u njegovoj knjizi *Labirint i pamćenje*. Komentirajući tu rečenicu nakon deset godina u intervjuu za časopis *Erasmus* isti je pisac ustvrdio kako smo danas na tom civilizacijskom ispitnu *definitivno pali* i premda »u povijesti nema definitivnih stanja, u ovom trenutku bespredmetno je razmisljati o nekim novim perspektivama«. Unatoč tako sumornoj dijagnozi stanja u Bosni i Hercegovini, Lovrenović posljednjih godina, čini se, intenzivno traga za tom *novom perspektivom*, pa je cijelo njegovo djelovanje, bilo da je riječ o javnim istupima i novinskim napisima bilo knjigama, sajajevskom ratnom dnevniku *Ex tenebris*, zbirkama eseja *Labirint i pamćenje i Bosna, kraj stoljeća*, usmjereno k očuvanju integriteta bosanskohercegovačkog prostora i dokazivanju njegove kulturne i druge osobitosti. Pritom Lovrenovićeva posljednja knjiga *Unutarnja zemlja, kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine* zapravo čini zbroj tih npora. Njezin je nastanak, čini se, potaknut s jedne strane knjigom *Povijest Bosne* engleskog autora Noela Malcolma u kojoj je na tristotinjak stranica ispisana cijela prošlost tog prostora, a s druge, nepostojanjem jedinstvenih pregleda bosanskohercegovačke kulturne povijesti, izuzmemli onaj zastarjeli iz 1955. godine te cijenjeni, ali necjelovitu (obradeno je razdoblje do osmanlijskih osvajanja) kulturnu povijest iz 1984. godine. Knjiga je dijelom zamisljena i kao protuodgovor na razne povjesne krivotvorine posljednjih godina te huntingtonovske teze o neminovnim sukobima na rubovima dviju civilizacija u budućnosti što je navodno već dokazao slučaj Bosne.

U *Unutarnjoj zemlji* Lovrenović nastoji markirati najvažnije točke bosanskohercegovačke kulturne povijesti te objasniti poje-

dnevopolitičkog čišćenja, otkrivši se u slučaju Bosne i Hercegovine kao stanoviti hibrid nacionalnoga i nadnacionalnoga. U fi-

sti na zbroj elemenata nacionalnoga, s obzirom da su unutar nje ga preživjeli ostaci raznih arhajskih i praslavenskih oblika. Uz to svaka je nacionalna paradigmata povezana s kulturnim krugovima izvan bosanskohercegovačkog prostora kojemu prirodno gravitira, pa će shodno tome Lovrenović u knjizi naznačiti procese u susjednim zemljama, primjerice, antičku prisutnost na Jadranu, promjene statusa srpske pravoslavne crkve ili pak specifičnost turske vladavine u drugim zemljama.

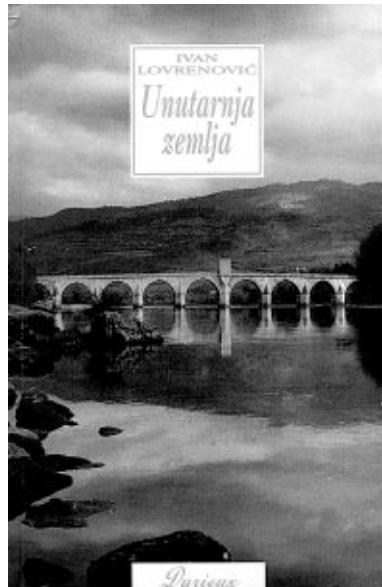
Zasebne povijesti

Teza o bosanskohercegovačkom identitetu kao o istodobnosti triju odvojenih nacionalnih paradigm i jednoga zajedničkog civilizacijskog okvira te s time povezano razlikovanje visoke i pučke kulture čine osnovu Lovrenovićeva razumijevanja i tumačenja Bosne i Hercegovine. U nastojanju da sačuva *kulturu i moralnu supstancu* tog prostora, ozbiljno narušenu posljednjih godina, on će osobito ustrajati na razotkrivanju pojedinih mitova te na reinterpretaciji nekih kriznih točaka u bosanskohercegovačkoj historiografiji, kao što su one o crkvi bosanskoj, odnosno bogumilima i njihovo navodnoj heretičnosti, o osmanlijskoj Bosni kao, Andrićevski rečeno, *tamnom vilajetu i Bosni koja je šaptom pala*, zatim o tom prostoru kao povijesno srpskoj zemlji ili pak dijelu hrvatske države i slično. Kako bi poljuljao uvriježene predodžbe o tudinskoj vlasti i bosanskom *jarmu*, on naglašava kulturne prinosne *osvajača*, primjerice, graditeljsko umijeće i formiranje urbanih cjelina kao utjecaj osmanlijskoga elementa u Bosni ili pak *dub europeizacije* i veliku obnovu za vrijeme austrougarske vladavine. S druge strane, neke aktualne i osjetljive teme kao što su pripadnost Ive Andrića korpusu pojedine nacionalne književnosti ili pak opravdanost bošnjačkog/bosanskog jezika Lovrenović komentira s priličnom lakoćom neopterećen kratkovidnim tumačnjima nekih suvremenika. Jednako tako otvoreno i jasno piše o ratnoj i poratnoj stvarnosti kada se »fini bosanski poliperspektivizam raspolao u grubu vladavinu triju kulturnih paradigm, pri čemu svaka misli da mora imati svoju zasebnu povijest, čistu svoju zasebnu književnost, čist svoj zaseban jezik...«. On tako osuđuje svako uništavanje bosanskoga kulturnog nasljeda, podjednako bilo da je riječ o srpskim bilo hrvatskim ili muslimanskim zločinima, razaranju urbaniteta Bosne, amneziji zajedničke povijesti i tradicije. U posljednjem poglavju knjige posvećenom razdoblju nakon

devedesetih opaža se uzbudjeniji ton pisanja i izravniji govor, po malo stran strogom historiografskom diskursu. Međutim pogrešno je odrediti cijelu Lovrenovićevu knjigu kao *čistu povijest*; prije je riječ o mješavini eseističkoga, literarnoga i znanstvenoga pristupa, mješavini u kojoj se lijepo stapaaju poetiziran jezik, nijansa subjektivizma zamjetna više u tonu pisanja, negoli tumačenju i odabiru činjenica te erudicija, preciznost i izvanredna sposobnost selekcije.

U srcu tamnog vilajeta

I na kraju pozabavimo se još nazivom knjige, sintagmom *unutarnja Bosna*, njezinim nastankom i semantičkim krugom na koji upućuje. U eseju iz zbirke *Bosna, kraj stoljeća* Lovrenović navodi kako je na tu rečenicu naišao u nekom starom latinskom izvješću o Bosni. To *terra interior*, pretpostavlja, odnosilo se *samo na puku fizičku, fizičko-zemljopisnu pojavost*, osjećaj putnika koji je dolazeći u Bosnu dugo, dugo prodirao u njezinu unutrašnjost. Za Lovrenovića ta sintagma na simboličkoj razini sadrži pravu narav tega prostora, a zajedno s Andrićevim izrazima *tamni vilajet* i *unutrašnje ruže* čini ključne riječi za ulazak u Bosnu na prava vrata, »vrata povijesti, kulture, povijesti mentaliteta, a ne vrata politike, politike ideologije, na koja su sad najedanput svi navalili, izvana i iznutra podjednako«. Osim što *unutarnja Bosna* sugerira da je riječ o zemlji u koju se razumski i duhovno dugo prodire, ona upućuje na misao o zemlji koja je sva okrenuta u sebe i čiji se dijelovi neprestano jedan u drugome zrcale. Tako se uz već navedeni dužim nacionalnoga i nadnacionalnoga, različitoga i zajedničkoga, vezuje i opreka između otvorenosti, asimilacije stranoga tijela u bosanskohercegovačkoj povijesno i kulturno tkivo s jedne strane i zatvorenosti, težeg prihvaćanja onoga što dolazi izvana, s druge. Slično će shvaćanje izraziti i književnik Dževad Karahasan u eseju *Sarajevo — portret unutrašnjega grada* iz knjige *Dnevnik selidbe*. Po njemu se osobita proturječnost te *unutarnje zemlje* odražava već u urbanizmu njezina glavnoga grada, odnosno podjeli na središnju čaršiju i okolne mahale, zatim u načinu života, odvojenosti javnoga i privatnoga, muške i ženske sfere, jelima premljenim izvan i unutar kuće... Tako se u svakom dijelu bosanskohercegovačkog kulturnog mosaika prepoznaje njegova složena struktura. Kako bi se ona sačuvala, Lovrenovićevim jezikom govoreći, valja stalno provjeravati vlastitu *univerzalnost* i sposobnost uvažavanja drugoga. □

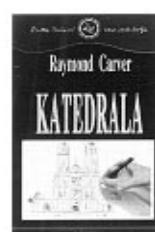

Latentna mržnja i prava idila

Bosanskohercegovački kulturno-povjesni mozaik najčešće se u historiografiji promatrao kroz okular zamgljen ideološkim i nacionalnim naslagama, čime se slika nerijetko iskriviljava u krajnjih granica vjerodostojnosti. Povijest se tako na svim razinama ispisivala iz sadašnjosti, pa su tumačenju pojedinih događaja i procesa u prošlosti prethodile gotove teze i zaključci kojima se nastojalo pravdati određene, redovito nacionalističke i aktualnopolitičke, koncepcije. To je doveo do proizvodnje velikog broja ideologema i mitomanskih sustava, gomilanja falsifikata, zanemaravanja čitavih povjesnih razdoblja. Istodobno svakom čvrstom i zatvorenom određenju, doživljaju povijesti kao društveno-političko-kulturnog napretka, opirala se *komplikiranost* bosanskohercegovačkog prostora, njegova ambivalentnost koja se sastoji u istovremeno vjekovnom suživotu naroda na tom području i stalnom antagonizmu među njima. U početku da cjeloviti sagleda povijest svoje zemlje Lovrenović je krenuo drugim putem, putem kulture, jer, kako piše, »kultura je po svojem biću otvorena i priključujuća, a ideologija zatvorena i isključujuća«. Tako će bosanskohercegovački identitet jedinstva i raznolikosti, zajedništva i posebnosti, uzajamnosti i odvojenosti, najprije tražiti u kulturnom nasljeđu, pismenosti, književnosti, graditeljstvu, slikarstvu, oblicima narodne kulture. Identitet kao opća kategorija udaljio se time od svakog ideološkoga i

Takva shvaćanja daleko su od načelne praznorječivosti i u knjizi *Unutarnja zemlja* autor ih nastoji transponirati u konkretno povijesno tkivo, u određeno vrijeme i prostor, ponajprije uvedenjem razlikovanja između visoke i pučke kulture. Slijedeći Bahtinovu koncepciju srednjovjekovne smjehovne kulture, Lovrenović smatra da je »sfera visoke kulture obilježena krajnjim stupnjem izolacije između triju kulturnih entiteta, dok se u sferi pučke kulture ostvaruje njihovo prožimanje«. Tako se kristaliziraju dva sloja, u prvom, odvojeno suprostojte tri zasebne kulturne paradigmе, a u drugom, one se mijesaju, zamjenjuju mjesta, ogledaju i prodiru jedna u drugu. Stupanj razvijenosti pojedine nacionalne visoke kulture ovisi o društveno-političkom kontekstu vremena o kojemu je riječ, dok se sadržaj mješavine pučke kulture ne može sve-

Zlatko Crnković vane predstavlja

Lavirajuća sposobnost identiteta

I u ovoj mirnoj raspravi moglo se prepoznati tko je odakle

Srećko Paponja

Kulturni identitet u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 24. i 25. lipnja 1999.

Pokušavši da u najširi kontekst današnjih zbivanja ne samo na ovim prostorima, nego i na Balkanu pa i u Evropi postavi značaj sarajevskog skupa s neomeđenom temom *Kulturni identitet u Bosni i Hercegovini*, što su ga 24. i 25. lipnja priredila četiri kulturno-prosvjetna društva s nacionalnim predzadnjom u BiH, profesora beogradskog univerziteta i UNESCO-v predavač na poslijediplomskom studiju u Rimu, Anika Skovran naročitu je pozornost obratila onim procesima u jugoistočnom bloku, gdje su se dogodili veliki potresi »i društveni preobražaji koji sobom donose i nove civilizacijske susrete i odnose Istoka i Zapada«. »U tim procesima«, pojasnila je, »procesima sučeljavanja, nažalost, svjedoci smo međusobnog udaljavanja, koje često ide do teške omraze, bez kompromisnog antagonizma i razaranja do uništenja«. U završnoj rečenici je poantirala: »Tako se ponavlja stara biblijska priča o Kuli babilonskoj u novoj, stravičnoj varijanti.«

Tri glasa

Svodeći pak to pitanje na realnost Bosne i Hercegovine, kao na prostor gdje su do jučer pa-

laci ne babilonski, nego zmijski jezici, predsjednik *Napretka*, Franjo Topić, kojega inače smatraju začetnikom ideje o održavanju okrugloga stola s ovom temom, dao je opći, smiruju-

ju znatan utjecaj na kulturu i na ukupan ljudski život?«

Topić je skicirao svoj model rješenja kulturnog identiteta ili identitetā u politički, civilizacijski, kulturno i vjerski složenim uvjetima ove zemlje između: Realan je jedino *model sinteze*. Nije realan ni perspektivan ni model bratstva i jedinstva koji je već okušan na našem životu organizmu. Čini mi se da je za ovu zemlju moguć i napredan *model prijateljstva i zajedništva*. U kulturi pak, upravo kao i u ostalom društvenom životu, čini mi se da je najbliži i ponajbolji *model jedinstva u različitosti*, model mozaika koji sadrži svu ljepotu cjeline, odražavajući ljepotu i strukturu svakoga sastavnog dijela.

Jusuf Žiga, predavač na Farmaceutskom fakultetu u Sarajevu elaborirajući temu naglasio je da je multilateralnost dugovremena konstanta Bosne i Hercegovine, odnosno odrednica povijesne naravi ovoga tla i njegova ukupnog supstancialiteta. On probleme vidi tek pri uporabi ili bolje zloporabi značenjske sadržajnosti elemenata multietnikuma Bosne, poglavito u oblasti njihove hijerarhijske stratifikacije:

»Protagonisti velikodržavnih projekata prema Bosni, žele prikazati ovu zemlju i karakterologiju ovoga društva kao dio *fizičke vlastitosti*, pri čemu se u velikosrpskoj aspirativnosti, na primjer, sve što je izvan pravoslavnoga duhovnog ishodišta, nastoji predstaviti kao nešto što je *strano i opasno*, te ga, kao takvo, valja bezuvjetno odstraniti. Kako to faktički izgleda, mogli smo vidjeti u razdoblju 1991-1995. godine na području onoga što se danas zove Republika Srpska u BiH, gdje je, gotovo u cijelosti, zatrte sve što je nesrpsko.« U nastavku se Žiga, po načelu trojstva u jedinstvu, osvrnuo i na ostala dva velikodržavna projekta:

»U velikohrvatskoj varijanti, Bosna se, opet, nastoji prikazati kao *autohtono katolička i samo hrvatska* dok je svaka drugost na njezinu tlu i *kasnija i tuda i manje vrijedna*. Ovome valja dodati i *velikobosnjačku assirativnost* koja bi rado sve svela na komponentu tog naroda, ili, još radnje, recimo na *islamsku odrednicu*, što je, dakako, prvorazredna politička *infantilija*.«

Nije on bio jedini koji je u tom kontekstu spominuo međunarodnoj zajednici koja je, »na temelju predrasuda o karakteru multietnikuma

Bosne i Hercegovine, donosila pogrešne, za ovu zemlju i njezine narode sudbinski važne, odluke. «On ih vidi, prije svih, u samom karakteru Daytonovog sporroma, u čijem se koncipiranju »polazilo od posve pogrešnih premissa«, t.j. kao da Bosnu i Hercegovinu sačinjavaju »neke nacionalno zaokružene cjeline« i »neprisporna prava na određene ekskluzivizme« i sl., što je, po njemu, »nekorespondentno i s činjeničnim stanjem i posve suprotno iskustvu ove zemlje«.

Meandrirajući oko osnovnih postavki što ih je na početku iznio predsjednik *Napretka*, rasprava je tekla bez *sudara*, jer se, možda i svjesno, zaobilazio izravan sukob karakterističan za naše parlamente s brojnim ispravkama krivih navoda i opovrgavanja tuđeg mišljenja.

Munib Maglajlić, kao predsjednik Kulturne zajednice Bošnjaka *Preporod*, smatra da je kraljica *jedinstvo u različitosti*, po svemu sudeći, *prejaka* i teško održiva u dijakroniji te bi, za početak, mogla biti zamijenjena opisnim odrednicama *zajedničkog okvira u različitostima ili povezivajući obilježja u različitostima*.

Staro novo ruho

Od Hrvata, koji su, i ovom prigodom, očitovali svoju *malobrojnost*, na ovom su skupu nastupili Ivan Lovrenović, Mile Stojić, Željko Ivanović, Slavo Kukić i Goran Jurić (u ime federalnog doministra Šimuna Muse). Čula su se već poznata stajališta. Ivan Lovrenović je, ustvrdivši da je ova tema toliko istrošena da je teško o njoj suvišno govoriti, naglasio da je najbesmislenije raspravljati o kulturnom identitetu na apsolutistički način, budući da se etno-kulturološki entiteti ponašaju kao boje u spektru. Ima ih, ali ne zname gdje započinju i gdje završavaju — zaključio je Lovrenović.

Mile Stojić se s čuđenjem pitao kako se pos-tkomunističke frustracije mogu liječiti receptima starim stotinu godina, misleći pritom na organizatore ovoga skupa, nacionalnu kulturno-prosvjetnu društva. Po njemu su razne formule tipa »multi-kulti« i dovele do pokušaja dijeljenja Bosne i Hercegovine, da bi na kraju zaključilo kako BiH i nije multikulturalna, nego monokulturalna i multikonfesionalna zemlja, kao što ni Europska unija nije multi kulturna usprkos brojnim tradicijama i regijama.

Borislav Spasojević je već naslovom svoje teme *Ima Bosne* zapravo ilustrirao tezu Mile Stojića naglašivši sve ono što je *bosansko* u njoj samoj i u njoj kao zemlji. Počeo je od jednog »čudesnog podatka« antropologa koji rekoše da se na području od Soče do Drima tip čovjeka nije promijenio 8000 godina i to do kraja XVIII. stoljeća, što nedvojbeno potvrđuje kako su se mijenjali oni koji su dolazili i, kao takvi, obično prolazili, dok smo mi opstali i trajali. Ilustrirao je to bosanskim vrtom ili pasminom životinja ili vrstama biljaka koje se bosanskim zovu, odjecom, načinom gradnje i bosanskim dizajnom u izradbi nakita, da bi stigao i dotele da su Dubrovnik osnovali Bosanci. Štoviše, Osmansko je Carstvo trajalo tako dugo zahvaljujući i našim Bosancima, u koje ime je priložio čitav popis velikih vezira, hrabrih ratnika. Na kraju je zaključio: »Baš je dobro biti Bosanac, posebno u jedinstvu kulture, kroz vjekove neporemećenih granica, jedinstvu jezika i zajedničke kulture!«

O tom jedinstvu jezika opširno je govorio i Muhamed Filipović, pozdravljajući skup u ime odsutnog Božidara Matića, predsjednika ANU BiH.

Nažalost, hrvatskih akademika i intelektualaca podrijetlom iz Bosne i Hercegovine i intelektualaca od formata koji žive i djeluju u Zagrebu, ovdje nije bilo. Jedan je čak ustvrdio da nema što reći. Niti jednog predstavnika Katoličke crkve (a vele da imaju osamdeset doktoriranih teologa samo u Sarajevu), niti predstavnika hrvatskih medija i s ovu i s onu stranu Une! Bošnjaka je nastupilo dvanaest (došavši iz svih krajeva BiH i iz Zagreba), Srba se upisalo sedam (prispjevši i iz Pariza, Beograda i Zagreba), Židova tri! Jesu li doista Hrvati u Bosni i Hercegovini na kulturnom planu hrvatska provincija? Gdje tu, onda, smjestiti Andrić i Preloga, nekadašnje *Napretkove* stipendiste, čula se jedna opaska na kraju ovoga skupa.

Dakako da se u ovoj mirnoj raspravi moglo prepoznati tko je odakle, poglavito po preferiranju onoga svoga ili novom komponiranju povijesti prepostavljanjem bogumilstva kršćanstvu, što više govori o autoru nego o utemeljenosti činjenice. A one će, po Lecu, ostati gole, makar bile obučene po najnovijoj modi. □

BAŠ NAS BRIGA ZA LOVU, GLAVNO DA STE VI ZADOVOLJNI

Kupnjom kniga **Naklade Jesenski i Turk**

- u iznosu od najmanje **499,00 Kn** (do dvije mjesечne rate), **poklanjamo** godišnju pretplatu na **zarez**
- u iznosu od najmanje **899,00 Kn** (do četiri mjesечne rate), **poklanjamo** **Rječnik stranih riječi**

(Vladimir Anić, Ivo Goldstein - Novi Liber, 1999.)

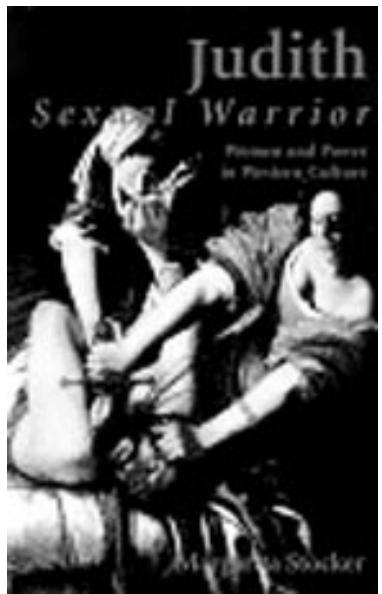
597,80 Kn

Knjige možete naručiti i preuzeti u Antikvarijatu i knjižari Jesenski i Turk

Vukotinovićeva 4 (zgrada Novinarskog doma)

ili telefonom **01/4826 233** od 9 do 20 sati

e-mail: j-t@iridis.com www.jesenski-turk.hr

Margarite Stocker, *Judith, Seksual Warior*, Yale University Press, 1998.

Tom Shippey

A pokrifna Knjiga o Juditi oduvijek je bila kao stvorena za različita alegorijska tumačenja, što možda najbolje pokazuje najnovija interpretacija tog djela. Uzmemli li u obzir poznati sadržaj, sasvim je bjelodano da je Judita usamljena junakinja snažnog samopouzdanja što Margarita Stocker odmah ističe. Ona štoviše odbacuje patrijarhalnu vlast zajednice u kojoj živi, koja nema pojma što učiniti u nastaloj situaciji. Judita, dakle, odjecanjem Holofernovne glave zapravo obezglavljuje patrijarhat u svim njegovim najgorim obilježjima nasilnoga, pijanog, potencijalno ili zbiljski silovateljskog koncepta. Nije nam takoder potreban sveti Jeronim da bismo uvidjeli kako Judita odsjecanjem glave utjelovljenju požude zapravo izvršava figurativnu kastraciju, iako je Juditu osobno moguće promatrati i kao utjelovljenje kreposti (Jeronim) ili pak ženske snage (Stockerova). Njeno korištenje zavodljive seksualnosti da bi se uvrkla u Holofernov šator i krevet (i nagovorila ga da popije više vina nego što ga je ikad od svog rođenja popio, Judita 12:20) možda je malo teže oprostivo, ali je to moguće promatrati kao jednu vrstu feminističkog karaktera. Stockerova, međutim, ima puno manje razumijevanja za pretjeranu udovičinu ucviljenost, da i ne spominjemo bijedni šator u kojem živi, jer se zbog tih stvari čini kao da Judita pristaje na patrijarhat shvaćajući trenutak svoje neovisnosti kao teret koji treba odbaciti, a ne kao oslobođenje koje treba prigriliti.

Pa tko je onda, zapravo, Judita? Kreposna udovica odjevena u pokajničke halje s vrećom za košer hranu u ruci? Ili možda, ipak, moćna plesačica s mačem koja predstavlja nemuzu i noćnu moru za svakog mačko muškarca? Interpretacija Stockerove uistinu je najdramatičnije tumačenje bilo kojeg djele, teksta, događaja ili predodžbe, čak i bez obzira na to što se ta interpretacija u potpunosti kosi s već iznesenim tumačenjima istog djela. Teško je, naime, povjerovati da je škotski vladar James VI naručio škotski prijevod du Baratove Judite iz 1574, samo kako bi poslao Elizabeti poruku u kojoj izražava svoje slaganje s planiranim ubojstvom njegove majke. Stockerova sve to opravdava rekviriši kako nije napisala studiju o mitu ili predodžbi, nego da je iskoristila mit kao osnovu alternativne povijesti zapadne kulture što je ranije označila kao radikalnu i

feminističku alternativu mitu o Edipu.

Preveo: Višeslav Kirinić

* Fragment iz recenzije Toma Shippeya *Noć na mora mačko muškarca* objavljene u Times Literary Supplementu u 15. veljače 1999.

Filozofija

Catherine Clément

Julia Kristeva, *Le Génie féminin (Zenski duh)*, tom I: Hannah Arendt, Ed. Fayard, Paris, 1999.

O objavljivajući trilogiju *izvanrednih žena*, Julia Kristeva definira savršeno jasnu skicu: ne ženstvenost, već neobičnost triju *istaknutih žena* — Hanne Arendt, Mélaine Klein, Colette — od kojih je svaka živjela duhovan život po vlastitom ukusu.

Prva od njih, Hannah Arendt, žena je čija se važnost potvrđuje s godinama; nedavno se, u vezi s montažom filma iz arhiva procesa Eichmann, pojavila kao osoba koja je znala analizirati zlo u svojoj balnosti i mediokritetsku esenciju totalitarizma, te uskraćivanje čovječnosti čije nam slike televizija odašilje svakog dana. Osjećajna mlada filozofinja, ljubavnica poznatog filozofa, s visoko uzdignutom bakljom inteligencije, žena ironična i oka punog blagosti, stroga i osjećajna, ali i sanjar, Hannah Arendt veoma sliči svojoj portretistici. Ali da ne bismo pomiješali Arendtovu i Kristevu, ne smijemo zaboraviti neke činjenice: poznati je filozof bio Heidegger, a Hannah je bila njemačka Židovka; njezina druga domovina su Sjedinjene Američke Države i uvijek je mrzila psihoanalizu. Kristeva je pak rođena u Bugarskoj i odgojena u pravoslavnom duhu, druga domovina joj je Francuska. No čini se da i poslije tri desetljeća, sličnosti i razlike između Arendtove i Kristeve donose ljudskom rodu dobre vijesti.

Poštojala je — dakle, može postojati — žena čiji je jedini cilj bio razumjeti; ali ta žena koja je energetično htjela razumjeti željela je ljubav prema svijetu. Arendt je, na primjer, žena i Židovka: to su dva »politička podatka« na kojima utečeljuje svoje misli. O pristajanju na feminizam nema ni govor: pa ako je u svojoj mladosti bila pobornik cionizma, ona ne pristaje na izraelsku državu kad se ova naoružava u svom nastajanju. Kao filozof ona ništa više ne pristaje na skandalozni angažman Platona i Heideggera, što ocjenjuje profesionalnim deformacijama: to su mislioci odsječeni od svijeta, izolirani. Kristeva fantastično opisuje učinak totalitarizma koji, u doslovnom smislu, rastvara ljudsko biće lišavajući ga tla; to je toliko istinito da iskušto imigracije za Hannu Arendt kao i za Juliju Kristevu čini mogućim jasnoću duha koju autohtonim često ne posjeduju. Eto dakle ljudske filozofinje o filozofima, Židovke koja od sebe ne pravi barjak Židovstva, pobunjene cionistice, naposljetku, žene čija je naredba bila *amor mundi*: ljubav prema svijetu, život. Najzanimljivije: Hannah Arendt, kaže Kristeva, bila je Božja žena. Kojem boga, zapitati ćemo se? Odgovor je čudnovat: čovječanstvo koje je sposobno prosudjivati. Po toj cijeni kupujemo i umjetnika i portret. I kažemo sami sebi da u vremenu u kojem jesmo treba znati misao dvije emigrantice, misao koja se nikad ne predaje već sa svijetom čini harmoniju. To znači da hitno treba pročitati Hannu Arendt koju iščitava Kristeva: iz nje ćemo izvući ono najbitnije, to jest radost.

Preveo: Srđan Rahelić

* Fragment recenzije objavljene u časopisu *Magazine littéraire*, lipanj 1999.

Preveo s francuskoga Srđan Rahelić

* Fragment recenzije objavljene u časopisu *Durieux*, Zagreb, 1999.

Proza

Tatjana Šobat Čekada

ZATUCI ZMIJU

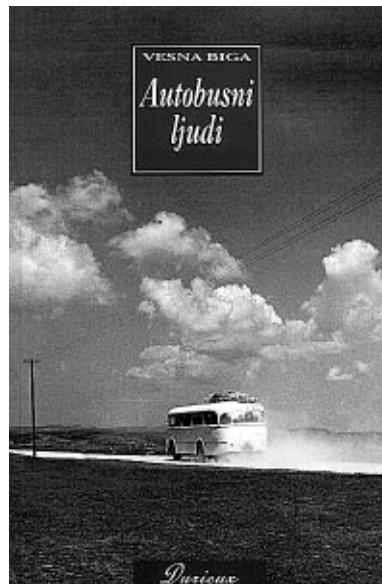

Tatjana Šobat Čekada, *Zatuci zmiju*, Nova knjiga Rast, Zagreb, 1999.

Dušanka Profeta

Z atuci zmiju prije je roman Tatjane Šobat Čekade, ujedno i prvi objavljeni naslov u Biblioteci *Luna* izdavačke kuće Nova knjiga Rast iz Zagreba. Roman je teško jednoznačno definirati — ima tu elemenata ženskog pisma, autobiografije, *Bildungsroman*, a temelj je priča o potrazi za izgubljenim identitetom. Upravo je žanrovska, tematska, a ponekad i čisto kompozicijska konfuzija glavnog zamjerkova ovome romanu. Riječ je o opsežnom tekstu od gotovo tristo pedeset gusto tiskanih stranica i za borbu s toliko grude potrebitno je više spisateljskog iskustva no što ga ima autorica. Priča o Idi (za koju u po romana saznajemo da se zapravo zove Tanja), violinistici, filmskoj montažerki i majci dvoje djece, počinje nakon što glavnoj junakinji *pukne film*: živi u provinciji, muž klasično nema inspiracije za brigu o domu, karijere se davno odrekla zbog obitelji. Ida sama odlaže na sedmodnevni put u Francusku koji je vremenski okvir za priču o njezinoj mladosti, ljubavima i umjetničkim ambicijama. Privremeno ostavljeni suprug čita njezin dnevnik i pokušava dokučiti što je njezino ženu natjeralo na odlazak. Ulomc dnevnika trebali bi svjedočiti o Idinoj ekscentričnosti i senzibilnosti, no u izvedbi Tatjane Šobat Čekade Ida više pripada grupi dobrih starih neurotika i hysterika te ono što bi trebalo proizvoditi umjetnički dojam, proizvodi najviše dosadu. Uz to, autorica ima potrebu neprestano karakterizirati svoje likove, ponavljati već rečeno o njima, što opet proizvodi zbrku ili dosadu. Lajmotivi, Debussyjeva *Clair de Lune* i implicitni i eksplicitni citati iz *Male sirene*, umetnuti su nasilno u tekst, tako da nakon dugog čitanja iritiraju autoričinom *pozom za prozu*. Prevelike ambičije Tatjane Šobat Čekade iščitavaju se i na elementarnoj razini pisanja — dobar dio engleskih izraza sadrži krivo napisane riječi. Da je bilo

malo više pažnje, samokritičnosti i češće uporabe tipke *delete* u pisanju ovoga romana, mogli bismo ga svrstati u solidnu prozu.

Vesna Biga, *Autobusni ljudi*, Durieux, Zagreb, 1999.

Ivana Plejić

N edvojbeno je posljednjih godina u hrvatskoj književnosti ratna dnevnička, autobiografska proza postala njezin najbrojniji, najvitalniji i najaktualniji dio, a u njezinoj recepciji, uglavnom izraženu ulogu imaju implikacije društvenog ugleda autora koji je potpisuje. U nakladničkoj kući Durieux ratni dnevnički mahom bosanskohercegovačkih autora imali su poseban status, a sada im se pridružuje i dnevnik hrvatske autorice Vesne Bige koja iza sebe ima dva romana: *Iz druge ruke* (1983), *Vlasnik smrti* (1987); knjige pripovijedaka *Oprezne bajke* (1981), *Slike iz novog sjećanja* (1987), *Dušin vrt* (1995), *Čovjek koji je čeznuo čudo* (1998) te zbirku pjesama *Način pjesme* (1996). Bigin dnevnik ostaje na razini osobne priče o četiri ratne godine (1991-1995), promatrane kroz prizmu autobusnog putnika na relaciji dva »sučeljena« grada — Zagreba i Beograda u kojima su se zatekli njeni najbliži. Jedinu mogućnost održavanja obiteljskog života autorica je vidjela u neizbjegnim putovanjima između ta dva »užarena, neprijateljska« pola. Sadržaj dnevnika čine put i »autobusni ljudi«, te zapisi o pojedinim danima u Zagrebu i Beogradu, koje autorica drži karakterističnim za atmosferu rata. Dugotrajna putovanja iz Hrvatske u Srbiju i obrnuto, o kojima Biga piše neposredno nakon puta, sačuvala su plastičnost i originalnost istražanih ratnih pričevi i njezinih sugovornika i suputnika. Biga sama naglašava da je dnevnik nastao isključivo da se sredi kaosa u kojem se ona privatno zatekla, a ne iz potrebe da se svjedoči i prenese poruka drugima. Međutim, dnevnik, ukoliko je objavljen, nadrasta autorovu intenciju, poruke podastire drugima, osim o isprirovijedanim događajima govori i o samoj autorici, a čitatelju nudi susret s još jednim oblikom nečije osobne participacije u zajedničkom ratnom iskustvu. Bigin je dnevnik, na sreću, lišen *pretenzija na upravljanje političkom pozicijom*, nepotrebnih opservacija i komentara, osuda i kategorizacija. On ima jedinu pretenziju — depatetizirano osvjeđočiti i nemoći intelektualca pred bombardiranjem neprestanih poruka mržnje, i negiranje svakog ljudskog prava na pristojan život pred rutiniziranim na jezdrom ponuđenja na jadnim balkanskim prostorima u kojima je, na način sveopću žalost, još ujviek život itekako jeftin, a zločini nekužnji vi.

Likovnost

Tonko Maroević, Berislav Valušek i Radovan Marčić, *Radočić*, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika i Adamic, Rijeka, 1998.

Grozdana Cvitan

M onografija *Radočić* na 39. Medunarodnom dječjem festivalu u Šibeniku predstavljena je u okviru jednog od razgovora o kazališnim predstavama. Upravo je tih dana na Festivalu izvedena predstava *Vele barufe* prema Carlu Goldoniјu u izvedbi ričekog Kazališta lutaka čiju scenografiju potpisuje Vojko Radočić. Njegovih pedesetak scenografija nastalih u posljednjih dvanaest godina za hrvatska i austrijska kazališta tema su eseja Radovana Marčića *Vojino slikarsko kazalište*. Mnoge scenografije Radočić je napravio za lutkarsku scenu i predstave za djecu, a riječ je o prostoru stvarnosti i mašte koji Radočić lako prepoznae, koji i sam živi i na čije zahtjeve lako odgovara.

Njegovo likovno i literarno polazište u zajedništvu djela analizira Berislav Valušek, dok se Tonko Maroević u svojoj studiji *Meštrova matrikul* osvrće na sve aspekte Radočićeva stvaralaštva pronalazeći elemente komike i cinizma koji sličarski rad vežu s dugogodišnjim umjetnikovim radom u svijetu karikature. Vojko Radočić umjetnik je koji se usudio izabirati sve ono što mu se činilo podobnjim za izravanje bogatoga i šarenog svijeta, svijeta koji nije samo osmišljavao, nego i citirao stvarajući nove mjere u svijetu i slici.

Taj svijet i slike čiju osobnost prepoznaju i prihvata mnogi jedan je od onih likovnih izričaja koji pozivaju na nježnost i osmijeh na način da se o njima rijetko priča, ali se od njih nikad ne odvaja. U tom smislu i zapisi na mnogim jezicima kao da se obraćaju likovnosti svakog čovjeka svijeta, što podrazumijeva i globalizaciju tog svijeta. Ipak ta globalna civilizacija umjetnikova likovnog svijeta u svojoj otvorenosti nastaje na moru, odnosno na morskim putovima kao način svjetske komunikacije spremne da prihvati sva realna i umišljena pojedinačna putovanja. Na Radočićevim putovima, u njegovoj komunikaciji, matrikul i brod put su do svijeta i sna, do i od sebe, upotrebljavajući sve što je za putovanje moguće upotrijebiti. Otuda oslikani papiri i platna kao prvi stupanj u izboru materijala na koji onda idu dašće, daske, okviri od prozora na kojima umjesto lica od ispraćaja ostaju brodovi koji su otplovili. Oni su istodobno i mogući i sanjani, vrlo osobni, ali i prihvatljivi svima koji se žele uhvatiti na udice od takva umišljaja i svijeta. Dalje u slijedu su predmeti, a onda može podrazumijevati baš sve — put kojim je to sve moguće vratiti igri.

Grafički urednik Branko Lenetić, za razliku od autora fotografija Ranka Dokmanovića, bio je ograničen umjetnikovim zahtjevom da se napravi knjiga koju će osobno poželjeti uzeti u ruke u trenucima

odmora, što bi stvarno (a vjerojatno i preneseno) trebalo značiti držati je na grudima na putu prema snu. Monografija *Radoičić* uz tri teksta i njihove sažetke na njemački i engleski jezik te nekoliko stotina fotografija Radoičićevih djela (ali i scena iz života) sadrži i veliku bibliografiju njegovih samostalnih i skupnih izložbi, popise autorskih i ilustriranih knjiga, različitih likovnih oblikovanja, nagrada i priznanja, aukcija i donacija, kao i bogatu bibliografiju brojnih autora koji su se u svojim tekstovima pozabavili Radoičićevim stvaralaštvom. □

Časopisi

Up&underground, Art dossier, broj 2.1, glavni i odgovorni urednik Nikola Devčić, Bijeli val, Wild dreamers social club, Zagreb, ljeto 1999.

Dragan Koruga

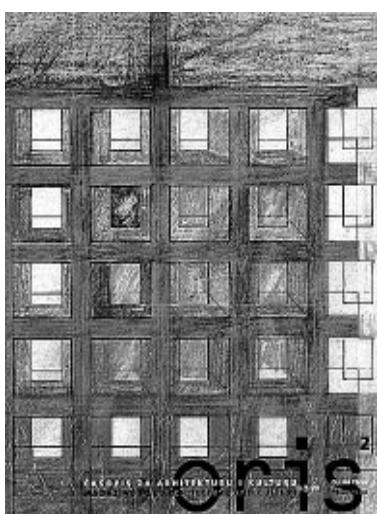
Ljetni broj *Up&undergrounda* odjevenog u nadasve pristojano i svježe grafičko ruho jamačno će plijeniti pozornost čitatelja. Ne znate li što sve možete pronaći u ovoj tiskovini, kratak, ali jezgrovit odgovor glasi: sve, i to najprije sve što ste željeli znati o alternativi, a niste se usudili ili pak niste imali koga pitati.

Tako, na primjer, ako ste jedan od onih koje kopka pitanje što sve povezuje sotonski kult, Francusku revoluciju, boljševizam, Hladni rat, Ezru Pounds, federalne rezerve, Rockefellera i ostale američke mogule s početka stoljeća s Hillary Clinton, Ingrid Bergman, American Medical Association i utemeljenjem Bank of England, riješite se more i pročitajte intervju koji je za *Radio Free America* nedavno dao najzabranjivaniji američki teoretičar zavjere Eustace Mullins i ne marite mnogo ogadi li vam paranoja idilu kakovog mondenijeg jadranskog ljetovališta — stvari su sada puno, puno jasnije.

Ipak, ne dopustite da vas paranoja otrgne od tri vruća intervjuja sa skopske scene — rodonačelnik makedonskog rock'n'rolla Vlatko Stefanovski, nekadašnji pripadnik kultnog *Mizara*, a sada član *Anastasije Goran Trajkovski* te redatelj Aco Stankovski govore o svojim novim projektima. Za poklonike glazbe tu je i članak o jednom od istinskih velikana jazz-a Theloniousu Monkiju. Esej *Od Adorna prema Beusu Hermanna Pfutzea* razveselit će ljubitelje teorije. Dodamo li tome i razgovor s Peterom Thompkinsom, autorom alternativnih bestsellersa *Tajni život biljaka* i *Tajne velike piramide* te kratki prikaz suvremenih tokijskih arhitektura, u konačnici i ne ostaje loš dojam, a izvještaji s Edinburškog festivala, *Oerola '98*, estonskog Interstandinga 2, Sedmog Media-scapea, 15. i 16. tjedna suvremenog plesa, Prvog trijenalne grafike i Sestog trijenalne kiparstva čine stvar još zanimljivijom.

Da nema više od nekoliko tipfele i pomalo zastarjelih tekstova,

teško bismo rekli da je ovdje riječ o amaterskom fanzingu. Čini se da su urednici za devizu odabrali svojevremeno popularni slogan *naše je ime i naš program*, što ih umnogome štiti od moguće kritike jer je teško odrediti čega bi trebalo biti u ovome *art dossieru*, odnosno što nedostaje. □

Oris, časopis za arhitekturu i kulturu, broj II-2, Odgovorni urednik Andrija Rusan, Arhitekt, Zagreb 1999.

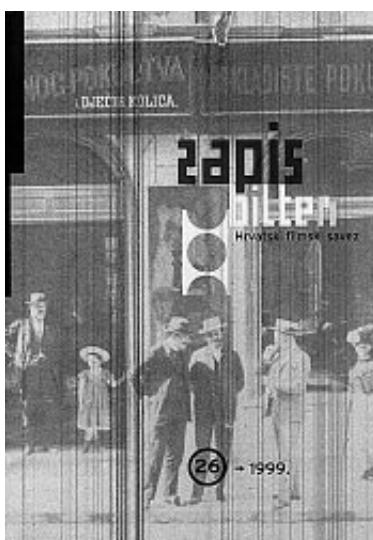
Sunčica Ostočić

Druugi broj tromjesečnika *Oris* slijedi konceptu naznačenu u prvom broju: veći je dio posvećen arhitekturi i započinje intervjoum s Ivanom Crnkovićem, koji je uz tekst Francesca Dal Coa *Obrnuti svijet: kornjača leti, a zec prijeti lavu* nosivi dio ovog broja. Crnković govori o zagrebačkoj školi arhitekture, projektu hrvatskog dvorca, Loosu, nekim svojim projektima — Sheratonu, Medvedgradu, Trgu bana Jelačića, o Muzeju suvremene umjetnosti i još mnogo čemu.

Slijede tekstovi o projektima na srednjoeuropskom prostoru, koji je *Orisova* orijentacija. Tako je iz Zagreba obradan natječaj za paviljon na Trgu Francuske revolucije, kuću Majetić, kuću Martinko, stambeno poslovni objekt u Maksimiru i Palaču Srpske banke, pa projekt za kuću Tulić u Puli, interijer butika nekadašnje knjižare *Pristil* u Splitu, dva projekta u Au-

striji — Kulturni centar i Vatrogasnii dom u Vallachu i stambeni blok u Beču te odmorista biciklističke staze po Krasu u Sloveniji. Ostalim umjetničkim disciplinama — grafici, dizajnu, fotografiji — posvećeni su redci o Juraju Juliju Kloviću, Mirku Iliću i Toši Dabacu. Dabac je predstavljen ne baš tipičnim djelima nastalim krajem tridesetih godina, od kojih su neka u tehnički kolora. Već spomenuti prijevod Dal Coa govori o arhitektu Franku O. Gehryju. Analiza njegova djela prati razvoj od kuće-ateljea Danziger, Hollywood iz šezdesetih do Muzeja Guggenheim u Bilbau iz devedesetih. Esej *Bilbao by bus fantastična putovanja* autora Ante Nikšića Bilića popraćen je djelima inspiriranim putovanjem koja su radili Đorđe Jandrić, Ivan Vrtarić Kum, Ante Krešić, Željko Lapuh, Oleg Hržić... □

Zapis, br. 26, lipanj 1999, nakladnik: Hrvatski filmski savez, glavni urednik: Vjekoslav Majcen

Zvjezdana Bubnjar

Ako ste poklonik filmske umjetnosti, a još uvijek ne znate gdje možete brzo i kvalitetno saznati sve o aktualnim filmskim događanjima u Hrvatskoj i izvan nje, *Zapis* će zasigurno pomoći da ne ostanete zatećeni i posramljeni mogućim nepoznancima. U ljetnom broju časopis donosi niz kvalitetno obrađenih tema i tekstova kompetentnih autora.

Esej Nikice Gilića daje širi pogled na 7. reviju jednominutnih filmova održanu u Požegi te filmografiju i pregled nagradenih rada.

Aldo Tardozzi lucidno i s mnogo stila piše o događanjima na Filmskoj reviji održanoj u travnju na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu, predstavljajući autore filmova i njihove studentske rade.

U tekstu *Kopije snova*, Hrvoje Turković govori o retrospektivi filmske avangarde u Budimpešti gdje su predstavljene nacionalne selekcije Austrije, Slovenije, Italije, Poljske, Slovačke, Hrvatske, Češke i Bosne i Hercegovine.

Sunčica Ostočić piše o međunarodnoj izložbi *MEDIA-SCAPE 7 Zvuk-Slika/Prostor-Objekt*, zvučne instalacije, prikazanoj u sklopu 20. zagrebačkog biennala i organiziranoj u suradnji Muzeja suvremene umjetnosti i Medie in motion iz Berlina.

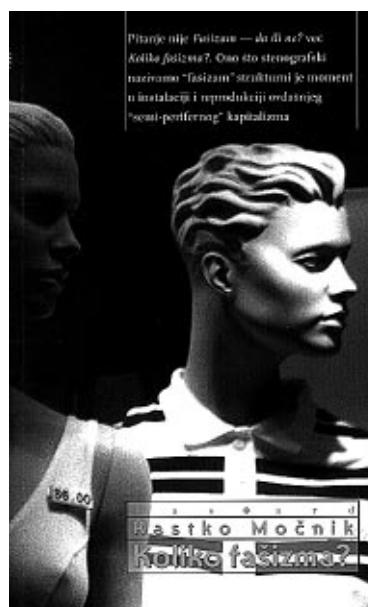
Olga Majcen predstavlja poznatu hrvatsku umjetnicu Brodu Beban koja živi i radi u Londonu i koja se, gostujući u Zagrebu, predstavila izborom od pet filmskih i videoradova nastalih u razdoblju od samih početaka do recentnih djela.

Vjekoslav Majcen govori o našem poznatom kroatistu, pedagogu i autoru brojnih školskih udžbenika Stjepku Težaku, ovogodišnjem dobitniku Nagrade Ivan Filipović za životno djelo.

Nadalje slijedi: opširan prikaz događanja na 37. reviji hrvatskog filmskog i video-stvaralaštva djece i mladeži održanoj u Pregradi gdje su predstavljeni najmladi autori i njihovi radovi. Olga Vujović piše o knjizi filmskih kritika pokojnog Dražena Movrea *Iz sedmog reda ljevo*, objavljenoj ove godine u nakladi Hrvatskog radija.

Pažnje su vrijedni i tekstovi Andrewa J. Hortona *Avanguardni film i video srednje Europe I. i Avanguardni film u srednjoj Europi II.* u kojem autor daje osvrt na hrvatski program.

Najnoviji broj *Zapisa* može se pojaviti aktualnošću, otvorenošću za novo, informativnošću i iznimnom kvalitetom tekstova što je i te kako vrijedan prilog u popunjavanju velike praznine u hrvatskoj filmskoj periodici. □

Filmologija

Rastko Močnik, Koliko fašizma?, Arkzin, Zagreb, 1998/1999; prijevod: Bastard translation machine: Srećko Pulig (u suradnji s Borislavom Mikulićem)

David Šporer

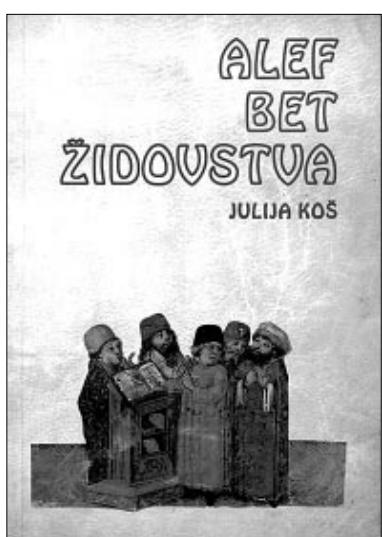
U tekstovima okupljenim u knjizi *Koliko fašizma?* slovenski sociolog Rastko Močnik na više se mesta ograduje od »starnodne« teze prema kojoj je demokracija permanentna borba protiv fašističkih elemenata koje sama inducira, ali se uvelike bavi upravo »fašistogenim« potencijalom demokracije. Vidljivo je to i u temeljnoj tezi prema kojoj fašizam nije kvalitativno, već kvantitativno pitanje, što znači da su uzroci povlaživanja fašizma elementi strukture društava parlamentarne demokracije. Jedan od ključnih simptoma ili ključnih fašističkih elemenata — što nije novina u analizi fašizma — Močnik vidi u razočaranju političkih institucijama parlamentarne demokracije, do kojeg dolazi zbog toga što ona proizvodi unutarnje napetosti, krize koje nije u stanju sama razriješiti. Sljedeći korak nakon razočaranja kao masovnog *resentimenta* jest s jedne strane benjaminovska *estetizacija*, a s druge *psihologizacija političkog života* zbog čega postaje moguće da se odluke u sferi za koju se pretpostavlja da je racionalna donose na temelju iracionalnih motiva vodenih »estetskom ideologijom«.

»Estetska ideologija« oblikuje se pak u školi kao jednom od althuserskih ideoških državnih aparatova i funkcioniра kao izvanpolitičko uporište političkog povjerenja. Stoga Močnik — u središnjoj raspravi cijele zbirke — poduzima svojevrsnu arheologiju znanja i diskursa školske književnosti koji je kao prazan, pohranjeni jezik (*storage language*) mjesto na kojem se zbijava upisivanje društvene moći u jeziku.

Treba reći da je Močnik svjestan mogućih prigovora upotrebi pojma fašizam. Autor se arbitarno odlučio za termin fašizam, a ne recimo totalitarizam, smatrajući da tekstove koje označava kao »političke intervencije« ne treba opterećivati terminološkim finesama. No pitanje je koliko je metodološki opravданo širiti pojma — specifičan i u tipološkom i u povjesnom smislu — do te mjere da kao prazan, pohranjeni jezik (*storage language*) mjesto na kojem se zbijava upisivanje društvene moći u jeziku.

Alef bet židovstva pomalo podsjeća na starije etnografske radeve u kojima su zapisivači *narodne kulture* u ladije slagali običaje godišnjeg i životnog ciklusa, predmete *materijalne kulture*, dostignuća one *duhovne*. »Predmeti« su popisani, opisani, na određen način i kontekstualizirani, ali ipak nekako otrgnuti od svojih stvaratelja, ljudi, od dinamike prošlosti i sadašnjosti. Iz tog se razloga *kultura* predstavlja kao nekakav »zamišljeni red«, model čvrstih granica, svojevrsni kanon (iako, naravno, s ponekom varijacijom), odredena količina pozitivističkog znanja okupljenog na jednome mjestu i ništa više. Ali kao što hrvatskoj etnologiji nedostaju i takvi radovi, objavljeni pregledi, tako nedostaje i pregled/pogled u ono što se naziva židovskom religijom i običajima. U tom je smislu knjiga Julije Koš jedna od onih za koje nam se čini da su već davno trebale biti napisane. □

koja bi *post festum* nudila neko konačno rješenje problema. □

Judaistika

Julija Koš, Alef bet židovstva, pogled u krug židovske povijesti, religije i običaja, Julija Koš, vlastita naklada, Zagreb, 1999.

Iva Pleš

Naslov nedavno objavljene knjige Julije Koš *Alef bet židovstva* prilično uspješno predstavlja tekst koji se iza njega krije. Riječ je o svojevrsnoj početnici za one koji o židovstvu znaju malo ili pak nimalo. Oni će u knjizi pronaći osnovne informacije o *Jon Kipuru*, *Bar mivvi*, *Ros ha-Sani*, *Hanuki*, saznati će što su mikve, mezuza ili kipa, tko su aškenazi i sefardi, kakva je razlika između ortodoksnih, konzervativnih i reformiranih židovskih zajednica.

Grada je podijeljena u šest cjelina s dodatkom pod naslovom *Kako u hrvatskome jeziku pisati hebrejska i jidiš imena i riječi*. Poglavlja koja se bave temeljnim načelima i simbolima, godišnjim i životnim krugom te različitim učenjima unutar židovstva najkorisniji su dio knjige. Ona pak o povijesti — velikim dijelom temeljena na religijskom tumačenju — te ona o odnosu s drugim zajednicama suviše su kratka i pojednostavljena da bi na uspješan način progovorila o tako velikim temama. Mogući leksikonski oblik knjige vjerojatno bi uspješnije obavio funkciju informiranja, pogotovo stoga što u kazalu pojmove mnoge riječi koje se u tekstu spominju nisu popisane, a izbjeglo bi se poneko ponavljanje, možda i mjestimično idealiziranje te svojevrsni autoričin *rodoljubni* zanos. Također bi se učinilo nevidljivim »izbjegavanje« pojedinih tema kao što je ona o odnosu suvremenih izraelske države prema palestinskoj manjini koju autorica spominje u samo nekoliko rečenica govoreći o *lojalnim arapskim državljanima u Izraelu* koji ipak doživljavaju »postupke neprimjerene doista demokratskoj državi«.

Alef bet židovstva pomalo podsjeća na starije etnografske radeve u kojima su zapisivači *narodne kulture* u ladije slagali običaje godišnjeg i životnog ciklusa, predmete *materijalne kulture*, dostignuća one *duhovne*. »Predmeti« su popisani, opisani, na određen način i kontekstualizirani, ali ipak nekako otrgnuti od svojih stvaratelja, ljudi, od dinamike prošlosti i sadašnjosti. Iz tog se razloga *kultura* predstavlja kao nekakav »zamišljeni red«, model čvrstih granica, svojevrsni kanon (iako, naravno, s ponekom varijacijom), odredena količina pozitivističkog znanja okupljenog na jednom mjestu i ništa više. Ali kao što hrvatskoj etnologiji nedostaju i takvi radovi, objavljeni pregledi, tako nedostaje i pregled/pogled u ono što se naziva židovskom religijom i običajima. U tom je smislu knjiga Julije Koš jedna od onih za koje nam se čini da su već davno trebale biti napisane. □

Izgubio si svaki dodir

Luko Paljetak

Okrenuo se vjetar na

Okrenuo se vjetar na leđa, ali ptice plivaju prsno, vješti političari, čistim nepromijenjenim smjerom, u jednoj zjeni vidi onaj se prizor, onaj zbog kojeg ovo lice priznati kao svoje ponekad vrijedi: stidi inače ga se tijelo s razlogom posve istim.

Dakle, dolazi

Proljeće, dakle, dolazi u naše krajeve, ovaj mekši komad neba osvaja, onaj tudi, koji treba osvojiti, njega ne dotiče; plaže lastavice se, svega, ali ljudi hrabri su, jesu, jedni drugim skaču u zagrljaje, muči, muči, muči taj dolazak nas nečega što čući ne dolazeći nikad, negdje gaču električne gitare, svaka nudi stolicu glasu pozdrava tom nečem što dakle stiže, ali kada stigne sve već je negdje drugdje, tu mi digne sve ono što do tada tamo stečem.

Zid

Navikao sam ruku da, kad takne bilo što, to i preskoči, jer nije jabuka bez opasnosti, ni prije ni sada, a još manje zid, oh, lakne

zaista mi kad dodirnem ga, znadem da samo radi tebe kroza nj mogu, i zato vrata volim, cijenim strogu pravilnost ključa, rasvjetali badem

postaje hrpa plodova što lome čekićem se kolači kad se peku za blagdan, ali ja se bojim jesti,

i piti: ono što u svemu tome slatko je, ti si; kada sam na cesti osjećam kao nebo se što rijeku

koristi da se nekome da, kome

Rjepin, mali format

Kroz šumu ide samo stari Rus i svira staru harmoniku, usnu, slinavu, staza prestaje i schluss, začuješ gnusnu

psovku, još ljepšu nego što je svirka ta bila, ništa više, zatim i sam progunduš nešto u vjetar što pirka i kažeš: Nisam

odavde nego tamo tek se u snu spremam, zu fuss.

Trava, dani, noći

Trava su ovi dani, ali noći voće su, noći, voće, kao šljive s nosnicama božjih vise zvijezde, moći pojest čemo ih, žive.

Kao sve one što nas vole jesti volimo, žive, naša rebra viču: tipke smo, sviraj, močni; samo pesti njegove tiču

međutim njih i zvijezde kroz njih cure prema praznini koja raste s nama, dok oči zure

u ono, ono... smrtonosna zavist obuzme ih kad počne padat tama, a slavuj, slavist, započne nešto, tko mu ga zna što!

Izgubio si svaki dodir, to

Izgubio si svaki dodir, to što te dira ne postoji, to mrtva ruka je kojoj s prsta skinuli prstenje su, ona na tebi svira vježbe za džeparoše, za one koji briju nasapunani balon, za one što od sviju najblži su ti, jer je odluka tvoja čvrsta:

ukrasti samom sebi ono što drugi mogu dobiti preko drugih, i trećih, ti si prvi, zapamti, ali ne znaš gdje počinje taj red, na nerediti privići se pokušavaš, o blijed vrlo si, dobro bi ti došao cijelov, s nogu da obori te, ali, premda sve svuda vrvi

od dodira, ti dodir izgubio si, dira samo te to, ta mrtva ruka od koje jesi živ

Ne kupuj dami cvijeće

Procijetale su ruže, tugaljive li slike, poraza poezije, svejedno, tko će reći ne kupuj dami cvijeće koje te tako snažno ponižava, ti nećeš, zasigurno ne, veći manji su manje-više, a manji samo lažno time su uvećani, vade im na kubike

te ruže krv, a zatim latice padnu, padnu gaćice, padnu mnoge odluke, padne mrak, samo se tijela bijele, ne kupuj cvijeće dami, kupuj ga njenom psu, povedi je u radnu sobu, na stol je stavi, na stol, jer on te mami u pjesmu, usporedi sjaj što ga ima lak

na njemu i na njenim noktima što te grebu daleko gore nego ruže, ne kupuj dami ruže, ne, kúpi novi stol

Gioia-Ana Ulrich/Srđan Rahelić/Sabina Sabolović

Francuska

Zapaljen Van Goghov kafić

Café Van Gogh, koji se nalazi na Place du Forum u južnofrancuskom gradu Arlesu i koji se proslavio slikom Vincenta van Gogha, pretrpio je ozbiljna oštećenja. Prema policajskom izvješću nepoznati su počinitelji provalili u restoran iznad *Caféa* i podmetnuli požar. Prilikom gašenja vatre Van Goghov je kafić poplavljen što je uzrokovalo znatno oštećenje interijera. Van Gogh je 1888. godine naslikao *Café* pod zvjezdanim nebom. Njegova se slika danas nalazi u Muzeju Kröller-Müller u nizozemskom Otterlou. (G.-A. U.)

Muzej umjetnosti Afrike i Oceanije

U Parizu je stručni Ocjenjivački sud odabrao petnaest francuskih i stranih arhitekata za novi Nacionalni muzej Afrike i Oceanije u kojem će biti eksponata iz Azije i obje Amerike. Predviđeno je da će negdje prije Nove godine žiri odabrati najbolja tri ponuđena rada, kamen temeljac trebao bi se postaviti 2001. godine, dok bi otvorenje Muzeja trebalo uslijediti 2004. godine. Troškovi izgradnje i opreme novoga Muzeja procijenjeni su na milijardu franaka, a predviđeno je da se u njemu nalazi oko 420.000 izloženih eksponata koji će biti raspoređeni u četiri »kulturna područja«: Oceaniju, Ameriku, Aziju i Afriku. Muzej će se na površini od 25.000 m² nalaziti pored Eiffelova tornja, uz lijevu obalu Sene. (S. R.)

Sunčana simfonija za pomrčinu sunca

Više od tristo muzičara okupljenih na jednom planinskom brežuljku u francuskoj pokrajini Alsace odat će glazbenu počast Suncu za vrijeme pomrčine 11. kolovoza. Djelo naziva *Sunčana simfonija* počet će u 11 sati i 11 minuta, trajat će petnaestak minuta, a zaustaviti će se na dvije minute i dvadeset sekundi koliko će trajati potpuna pomrčina. Inicijator cijelog programa je Hubert Dennefeld, direktor Rajnskog centra za glazbeno obrazovanje iz Strasbourga. (S. R.)

Njemačka

Blaga iz dalekog svijeta

U Povjesnom muzeju u Speyeru 18. lipnja predstavljena je jedna od najvažnijih zbirki nakita iz Afrike, Azije, Oceanije i Amerike pod nazivom *Blaga iz dalekog svijeta*. Izloženo je 1050 eksponata koji pripadaju privatnoj zbirci belgijske obitelji Ghysel i prvi se put mogu vidjeti u Njemačkoj. Izložba pruža pregled kultura naroda Trećega svijeta. Većina afričkoga nakita izrađena je od zlata, bronce i željeza te perla, zuba i rogova. Jedan par afričkih naušnica od masivna zlata teži

petnaest kilograma i jedan je od najtežih izloženih predmeta. Mnogim se ukrasnim predmetima pripisivala magična moć; njihove su vlasnike trebali zaštiti od zlih utjecaja i podariti im snagu i izdržljivost. Nakit koji je krasio dijelove tijela poput ušiju, nosa i usta u Oceaniji se smatrao ratnim nakitom muškaraca. U sjevernoameričkih Indijanaca tirkiz je predstavljao kamen s magičnim svojstvima. I Tibetanci su mu pripisivali sposobnost obrane od zlih duhova. Posebno je dojmljiv i zanimljiv izložak pod nazivom Žderac mjeseca, tibetanski broš iz 17. stoljeća na kojem se nalazi nacereno lice s okruglim obrazima i duboko usadenim, sjajnim crvenim očima od rubina. Izložba u Speyeru otvorena je do 20. listopada. (G.-A. U.)

Arnoldu Stadleru Büchnerova nagrada

Njemačka akademija za jezik i pjesništvo u Darmstadtu Büchnerovu je nagradu dodijelila njemačkom književniku Arnoldu Stadleru, uz iznos od šezdeset tisuća njemačkih maraka. Büchnerovu je nagrada dobila ime po slavnom dramatičaru i revolucionaru Georgu Büchneru i jedno je od najvažnijih književnih priznanja njemačkoga govornog područja, a dodjeljuje se autorima koji se u posebnoj mjeri ističu svojim radom i koji imaju bitnu ulogu u oblikovanju suvremenoga njemačkoga kulturnog života. Medu

nagradenima su i Gottfried Benn, Heinrich Böll, Botho Strauß te skladatelj, tekstopisac i pjesnik Wolf Biermann, a prošle je godine nagradu dobila austrijska književnica Elfriede Jelinek.

Arnold Stadler rođen je 1954. godine u gradiću Meßkirchu, a studirao je katoličku teologiju u Münchenu, Rimu i Freiburgu te germanistiku u Kölnu i Bonnu. Nakon dugih putovanja po Južnoj Americi te Bliskom i Dalekom istoku osamdesetih se godina prihvatio pera. Godine 1986. objavljuje prvu zbirku pjesama, a 1989. prvi roman poluautobiografske trilogije pod nazivom *Bio sam jednom (Ich war einmal)*, u kojem ocrtava malogradansko-šapsku provinciju šezdesetih godina. Godine 1992. sljedi roman *Ognjena Zemlja (Feuerland)* koji govori o autorovu putovanju u Patagoniju, a 1994. godine *Moj pas, moja krmča, moj život (Mein Hund, meine Sau, mein Leben)*, treći dio trilogije u kojem prijavlja Stadler izvještava o svojem životu u Meßkirchu, rodnom gradu filozofa Martina Heideggera, i vremenu provedenu u Rimu. Posljednji,

četvrti roman *Smrt i ja, nas dvoje (Der Tod und ich, wir zwei)* objavljuje 1996. godine. Stadler živi i radi u Frankfurtu i dobitnik je mnogih nagrada. Büchnerova nagrada bit će mu uručena 23. listopada u okviru jesenske sjednice *Njemačke akademije za jezik i pjesništvo*. (G.-A. U.)

Italija

Jedinstveno senzualni Botero

O skulpturama, slikama i kompozicijama umjetnika Botera i njihovoj estetskoj vrijednosti može se mnogo raspravljati. *Otmjeni salon* — grad Firenca otvori je svoja vrata jednoj donekle smjeloj izložbi, a to je vrlo dobar znak: grad-muzej počeo je živjeti zahvaljujući Boteru. Izložba se održava na dvije lokacije; na *Piazzi della Signoria*,

gdje su izložene Botrove monumentalne skulpture, i u dvorani *d'Arme* palače *Vecchio*, gdje su smještene male skulpture i slike.

Botero je rođen 1932. u Medellinu, u kolumbijskim Andama. Studirao je u Madridu na Akademiji *San Fernando*. U tom periodu ima mogućnost upoznati mnoga europska remek-djela, a zanosi se radovima Goye, Vélasqueza i Tintoretta. Nakon Madrida seli u Pariz, a 1953. upisuje Akademiju *San Marco* u Firenci. Nakon trinaest godina

provedenih u New Yorku vraća se u Pariz te počinje raditi na svojim prvim skulpturama i ubrzo to postaje njegova osnovna preokupacija. U naredne četiri godine stvara više od dvadeset pet umjetničkih djela raznoraznih tema (velika torza, životinje i gigantske predmete). Botrove skulpture odražavaju umjetnikovo oduševljenje oblinama ljudskoga tijela, a kritičari ga smatraju jedinstveno senzualnim. Izložba se može pogledati do 8. kolovoza ove godine. (G.-A. U.)

Trijumf baroka

Palazzo di Caccia di Stupinigi, Torino, 4. srpanj — 7. prosinac

Nakon što smo prije pet godina u venecijanskom Palazzo Grassi imali priliku vidjeti opsežan projekt koji je obradio arhitekturu renesanse, u njihovoj organizaciji trenutno se održava izložba *Trijumf baroka — arhitektura u Europi 1600 — 1750*. Izložba se neće održati u Veneciji već u dostojnose baroknom zdanju: Palazzinu di Caccia di Stupinigi koji je u Torinu izgradio arhitekt Filippo Juvarra, a koje je renovirano za ovu priliku. Za izložbu je izabrano oko četiri stotine djela najrazličitijih medija iz svjetskih muzeja i kolekcija — slike, skulptura, medalja, crteži, maketa — koja se zanimaju svim oblicima barokne arhitekture. Shodno praksi uobičajenoj za Palazzo Grassi izložba obećava interdisciplinarnim pristupom velikoj količini materijala. Osim toga, objavljen je i opsežan katalog s preko šezdeset tekstova stručnjaka za ovo razdoblje koji sam za sebe predstavlja zanimljiv zbornik svih novih istraživanja i pogleda. (S. S.)

sudjeluju u neprestanom procesu projekta. Tijekom vikenda otvorena održano je desetak predavanja, a nekoliko je umjetnika napravilo posebne radove za Antwerpen. Kroz tri mjeseca mnogi će radovi tek nastati, a u centralnom prostoru moguće je prisustvovati samoj organizaciji izložbe i stvaranju kataloga. Kustosi *Laboratoriuma* su Hans-Ulrich Obrist i Barbara Vanderlinde, a mnoštvo sudionika u njemu može se naći na adresi: <http://laboratorium.antwerpenopen.be> (S. S.)

Nizo-zemska

Cvijeće, voće i mrtve životinje

Rijksmuseum, Amsterdam, 19. lipanj — 19. rujan

Posudujući slike iz mnogih svjetskih kolekcija ovo je ljeto u Amsterdamu organizirana izložba *Mrtva priroda, slikarstvo u Nizozemskoj od 1550-1720*. Ova izuzetno popularna tema na

sjeveru Europe doživjela je svoje najrazličitije interpretacije i varijacije. Obuhvačajući razdoblja renesanse i baroka izložba je pokazala ne samo poznate prikaze cvijeća, voća, hrane i sl., već i mnoge rijetko pokazivane primjere, nudeći stilsku i simboličku objašnjenja uz svaki primjer. Pokazane su slike i nizozemskih i flamanskih majstora, a njima su pridodane zanimljive kompjutorske obrade nekih važnih aspekata mrtvih priroda kao što su kompozicija i osvjetljenje. (S. S.)

Belgija

Dijalog umjetnika i znanstvenika

Različite lokacije u Antwerpenu, 27. lipanj — 3. listopad

U sklopu proslave četiri stotine godina rođenja Van Dycka u Antwerpenu je organiziran projekt *Laboratorium* koji se zanima različitim odnosom dviju disciplina uzimajući za polazište znanstvene laboratorijske i studije umjetnika. Koje su granice i mogućnosti mjesta na kojima se stvaraju umjetnost i znanje? Koje je njihovo značenje? Koji je smisao eksperimenta? Postavljajući mnoga takva pitanja *Laboratorium* je koncipiran kao mreža između različitih suvremenih umjetnika i znanstvenika, od kojih mnogi

Slovenija

Pri tlu

Mala galerija, Moderna galerija, Ljubljana, 7. srpnja — 31. kolovoza

Još malo suvremene ukrajinske umjetnosti trenutno možete naći u Ljubljani na izložbi fotografija Borisa Mikailova. On se fotografijom počinje baviti u sedamdesetima, koncepcionalno reagirajući prvenstveno na društvena zbivanja. Ciklus *Pri tlu* obuhvača stotinjak fotografija od kojih će u Modernoj galeriji biti pokazano sedamdesetak. Mikailov često svoje fotografije intervenira koloriranjem i slovima, a ciklus *Pri tlu* obilježava upotreba kamere koja omogućava izuzetno širok horizont. Snimljene su početkom devedesetih i pokazuju ulične prizore predrevolucionarne Rusije dok naslov ciklusa parafrasira naslov drame Maksima Gorkog *Na dnu*. (S. S.)

Antun Maračić rođen je 1950. godine u Novoj Gradišci. Diplomirao je slikarstvo na Akademiji likovnih umjetnosti 1976. Multimedijalni je umjetnik koji se služi i fotografijom. Živi u Zagrebu.

Maračić